

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Political Life

3 – 2021

Редакційна політика

«Політичне життя» – загальнополітичний, навчальний, науковий, науково-популярний журнал, присвячений дослідженням у сфері соціально-політичного та соціогуманітарного наукового знання. Тематика поданих статей має відповідати актуальним проблемам соціально-політичної реальності та сучасного політичного дискурсу. Практичне значення авторських статей має бути спрямоване на дослідження та рекомендації, які розкривають – світові, загальнонаціональні та регіональні політичні процеси; актуальні проблеми міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій; шляхи вдосконалення державного управління та місцевого самоврядування.

Публікація статей в межах зареєстрованого обсягу журналу є безкоштовною.

Журнал «Політичне життя» включено до категорії «Б» переліку фахових видань з політичних наук згідно наказу МОН України № 886 від 02.07.2020 р.

Журнал індексується у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus:
<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46655>.

*Журнал «Політичне життя» №3, 2021 р. публікується за рішенням Вченої Ради
Донецького національного університету імені Василя Стуса.
Протокол № 1 від 30.08.2021 р.*

Редакційна колегія:

Нагорняк Т. Л., д. політ. н., професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*головний редактор*)

Польовий М. А., д. політ. н., професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*заступник головного редактора*)

Скопова О. І., к. і. н.,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*технічний секретар*)

Брусиловська О. І., д. політ. н., професор, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Іваницька О. П., д. і. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Лендєл М. О., д. політ. н., професор, Ужгородський національний університет

Мацшишина І. В., к. політ. н., доцент Донецький національний університет імені Василя Стуса

Мелеганіч Г. І., к. політ. н., доцент, Ужгородський національний університет

Осін В. В., к. політ. н., доцент, Університет митної справи та фінансів

Примуш М. В., д. політ. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Синовець П. А., к. політ. н., доцент, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Чальцева О. М., д. політ. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Andrei Taranu, Prof., dr., v-ce dean of the Faculty of Political Science, National School of Political Science and Administration in Bucharest (Romania)

Arkadiusz Modrzejewski, Prof. UG, dr hab., Department of Political Science, University of Gdansk (Poland)

Daniela La Foresta, Prof., dr., Department of Political Science, Naples Federico II University (Italy)

Lucia Mokra, doc. JUDr., PhDr., PhD., dean of Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University in Bratislava (Slovakia)

Rafał Raczyński, dr., assistant professor at the Department of History and Political Science, Pomeranian University in Slupsk (Poland)

Tatiana Papiashvili, dr hab., International Black Sea University in Tbilisi (Georgia)

DOI 10.31558/2519-2949.2021.3

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017

З М І С Т

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

<i>Rak J., Bäcker R., Osiewicz P.</i> THE RIGHT TO EXERCISE PROTEST UNDER THREAT? BETWEEN THE RISE OF AUTOCRACY AND DEMOCRATIC RESILIENCE IN CRISIS-DRIVEN POLAND	5
<i>Бусленко В. В.</i> СУЧАСНІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УГОРЩИНІ	11
<i>Матвієнків С. М.</i> ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПРИКАРПАТТЯ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ РЕГІОНУ	19
<i>Мішин С. І.</i> ДЕМОКРАТИЧНІ ЗМІНИ: КРИТЕРІЇ ТА ФАКТОРИ	25
<i>Natalina N. O.</i> POLITICAL LEGITIMACY IN THE CONTEXT OF DIGITAL COMMUNICATION TRANSFORMATION	31
<i>Нікітенко Л. О.</i> ВИКОРИСТАННЯ КРАУДСОРСИНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ МІСТОМ	36
<i>Новицький О. О.</i> ФОРМУВАННЯ ТА ПРОЯВИ ПОЛІТИЧНОГО ТРИГЕРУ «КРИМ»	42
<i>Олеишук П. М., Салтовський О. І.</i> СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВИ І АНАРХІЗМУ В ТЕОРЕТИКО-ПОЛІТИЧНІЙ СПАДЩИНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА	48
<i>Осін В. В.</i> ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ТА СТУДЕНТОК ПОЛІТОЛОГІЧНИХ СПІЛЬНОТ УКРАЇНИ І МОЛДОВИ	54
<i>Чальцева О. М., Швець К. А.</i> ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ ПУБЛІЧНИХ Е-КОНСУЛЬТАЦІЙ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ	62

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

<i>Мацішина І. В.</i> ПУБЛІЧНА РЕЛІГІЯ ЯК БОРОТЬБА ЗА ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР	69
<i>Богінська І. В.</i> ПРОЄКТ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ» НА ПЕРЕТИНІ ІНФОРМАЦІЙНОГО І ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСІВ	77
<i>Польовий Т. Є., Юськів Х. В.</i> РОСІЙСЬКА ПРОПАГАНДА ЯК ІНСТРУМЕНТ «ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ». КЕЙС БІЛОРУСІ	86
<i>Попов В. Ю.</i> ФІЛОСОФІЯ МІСТА ЖЮЛЯ САЙМОНА ТА ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ГРУПИ PotC	96
<i>Хилько М. І.</i> ЦІННОСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНІ РЕГУЛЯТОРИ СОЦІУМУ	101

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

<i>Примуш М. В., Осмоловська А. О.</i> ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ СИСТЕМНОСТІ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ.....	109
<i>Завада Я. І., Дударчук В. І.</i> ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ЗАСІБ «М'ЯКОЇ СИЛИ» США НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ.....	115
<i>Котик Ю. В.</i> ДОБУДОВА «ПІВНІЧНОГО ПОТОКУ-2» У КОНТЕКСТІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	122
<i>Паніна І. Г.</i> ЛІБЕРАЛЬНО-ІДЕАЛІСТИЧНА ТРАДИЦІЯ В ДОСЛІДЖЕННІ МИРУ	132
<i>Баскакова А. С.</i> КРИМСЬКА КРИЗА ТА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ПОГЛЯД З ТОЧКИ ЗОРУ ПОЛІТИЧНОГО НЕОРЕАЛІЗМУ	140
<i>Taranenko A. G.</i> PEACE AS PROCESS: RECIPES FOR RUSSIA-UKRAINE WAR SETTLEMENT	147
ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ	153

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2519-2949.2021.3.1

УДК 323:342.57:342.34:342.731(438)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0505-3684>

Rak J., Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3796-3711>

Bäcker R., Nicolaus Copernicus University, Toruń, Poland

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6883-7307>

Osiewicz P., Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

THE RIGHT TO EXERCISE PROTEST UNDER THREAT? BETWEEN THE RISE OF AUTOCRACY AND DEMOCRATIC RESILIENCE IN CRISIS-DRIVEN POLAND

The extraordinary situation caused by the pandemic resulted in the unprecedented limitations of freedom of assembly in Poland. By analyzing relationships between the ruling camp and protesters during the first wave of the pandemic in Poland, this article aims to evaluate to what extent the former respected the right to exercise protests. The analysis draws upon the method of cross-media source analysis, which involves the techniques of content analysis and thematic analysis. The news included in the source corpus comes from both state-owned partisan media (TVP1, TVP2, and TVP Info) and commercial media (Onet.pl, TVN24, RMF FM, and Rzeczpospolita). Source triangulation is necessary to compare views distributed by various media and determine the essential features of exercising the right to protest and respecting this right.

This research contributes to the studies on the role of contentious politics during democratic backsliding (the drift from neo- to quasi-militant democracies) by shedding light on the protest activity of sectional and promotional interest groups as well as anti-government protests organized ad hoc. Such an approach reveals the nature of differentiation in repressing the opposition, regarding the right to protest depending on the type of opponent. Sectional groups are exclusive, and their membership is motivated by the self-interest of the section of society they represent. Promotional interest groups offer membership to all and are inspired by moral concerns affecting society (not only its section).

The main argument is that the right to exercise protest was considerably limited during the first wave of the pandemic in Poland. The ruling party took advantage of the crisis to block protests to ensure public safety. Various sectional and promotional interest groups held fewer protests than in previous years, and they did not pose a significant threat to the ruling camp. Besides the decrease in social mobilization, the government repressed activists opposing any unconstitutional changes to the presidential electoral law and the organization of such elections. The government threatened its opponents, most of all participants of protests held ad hoc, with harsh repercussions, including detention and high fines.

Keywords: *contentious politics, neo-militant democracy, Poland, pandemic-induced democratic backsliding, right to protest, protest, interest groups, crisis.*

Funding:

This work was supported by the National Science Centre, Poland, under Grant 2018/31/B/HS5/01410 [Contentious Politics and Neo-Militant Democracy].

Introduction

The coronavirus crisis was a challenging test for all liberal-representative democracies. In Central and Eastern Europe, researchers observe the rise of autocracy and democratic resilience. Poland falls in the first pattern since the ruling Law and Justice (Prawo i Sprawiedliwość, PiS) took advantage of the crisis to increase

executive aggrandizement and undermine institutional safeguards [1, p. 56-57]. It contributed to the drift towards authoritarianism but did not dismantle democracy [2]. This article focuses on one aspect of this shift, the respect of the right to protest. How the rulers controlled the exercise of this right is significant because it shows the level of respect for political pluralism [3, 4]. Moreover, it allows researchers to diagnose the direction of regime change [5]. Protest is an essential means of protecting democracy as it enables citizens to realize their political subjectivity by controlling government actions. The right to object, demand change, initiate and conduct a political debate, allow the opposition and minorities to speak are limited along with preventing or repressing protests.

The role of contentious politics during democratic backsliding is reflected in the works of P. Guasti, M. Skrzypek, K. Rezmer-Płotka, and others. Those works contribute to our understanding of restriction-induced changes in political regimes. They also uncover how the opposition is repressed. However, they say little about the differentiation regarding the right to protest depending on the type of opponent.

This study fulfills this gap by covering the protest activity of sectional and promotional interest groups as well as anti-government protests held *ad hoc*. Sectional groups are exclusive, and their membership is motivated by the self-interest of the section of society they represent. Promotional interest groups offer membership to all and are inspired by moral concerns affecting society (not only its section). By analyzing relationships between the ruling camp and protesters during the first wave of the pandemic in Poland, this article aims to evaluate to what extent the former respected the right to exercise protests depending on the type of opponent.

Protests of sectional interest groups

Few protests organized by sectional interest groups were caused primarily by economic factors. They began with demonstrations at closed border crossings points between Poland and Germany as well as Poland and Czechia on 24.04.2020. The protesters were mainly Poles working across the border. In June and July, LOT Polish Airlines workers, bus companies, and travel agencies organized their own protests. Postal workers staged protests against salary cuts and the intention to use Polish Post during the all-postal presidential vote scheduled for 10.05.2020. Workers of the Agricultural Social Insurance Fund (KRUS) also held demonstrations. They stopped working during (sic!) breakfast breaks. Street protests were relatively small (from a dozen, up to 200 people). Protesters observed social distancing. They staged single demonstrations because the government usually met their economic demands. Yet, representatives of the government did not enter any direct talks with the protesters. Workers protesting at the border crossings points received the opposition political parties' support only twice when opposition politicians visited the protesters.

The protests were organized by these professional groups, which were either most vulnerable to bankruptcy or best organized. There were no protests of diversified hotel and restaurant industry or scattered cosmetics industry, although these sectors of the economy were most at risk of bankruptcy. These social groups, whose economic existence was threatened, organized sectional protests, but their level of prior organization or direct personal ties were more potent than lockdown restrictions and health concerns.

In all cases, the police protected protest sites, but they did not attempt to dissolve public assemblies or check protesters' IDs. The law enforcement officials did not react in an offensive manner, probably due to the small number of participants in these few protests. An important reason was the desire not to give too much publicity to these protests, and that would be the case if the police reaction were extremely repressive and combined with putting the protesters' health in jeopardy.

Protests of promotional groups

Protests organized by promotional groups were also relatively few. Their participants complied with lockdown restrictions. Several dozen women, representing an NGO Women's Strike, took part in a car demonstration in Warsaw on 14.04.2020. They stuck posters against a new draft law tightening the abortion to cars' windows. Protesters also stood in the streets or were silently queuing and holding posters in front of grocery shops. Such measures did not constitute violations of the sanitary regulations, although the police were of different opinions. Some feminists had umbrellas, an apparent reference to the mass protests of 2016 when more than 100 000 protesters protested against the abortion ban. Some participants put up posters in the windows of their apartments, on balconies, and behind cars' windows. The police checked the IDs of 24 protesters. Officers fined four activists and referred six cases to court. Moreover, they reported protesters to sanitary inspectors who could impose much higher fines for alleged violations. As the police officials argued, they fined protesters because they blocked traffic and broke the movement restrictions. Yet, the actions

undertaken by the police were unconstitutional and violated freedom of assembly because the government had not declared a state of emergency [6]. The ruling party intended to use the pandemic to carry out highly controversial legal changes.

School Strike for Climate took place online on 23 April. During the presidential campaign, opposition candidates supported young activists' claims. These young people could not count on the same treatment from supporters of President Andrzej Duda, who often insulted or even attacked them verbally. Finally, supporters of an extreme right newspaper, *Gazeta Warszawska*, held two protests (6.06.2020 and 10.07.2020). Just a few hundred coronavirus skeptics attended these events, and the police did not intervene.

Protests of promotional groups were few and focused on issues that were supposed to become the most important within social cleavages. The police repressed these promotional protests that made claims defined as "anti-government initiatives."

The different treatment of promotional groups resulted from their distinction between anti-government protests and those organized by the circles belonging to the ruling camp. In the first case, repressive measures were used, although the protesters adhered to all rules of physical distance and did not pose an epidemiological threat. The march of the opponents of vaccines who did not follow any rules was not repressed, as it was organized by the group supporting the ruling party.

Anti-government protests

The first politically motivated protest during lockdown took place on 26.03.2020. A few Citizens of Poland participants held a banner with thanks for health care workers. They observed social distancing and demanded the declaration of a state of emergency. The police had applied for their punishment to the court, but all protesters were acquitted.

Paweł Tanajno initiated the first Facebook group (Protest of Entrepreneurs), gathering citizens who criticized the government's actions during the pandemic. More than 200 000 users joined it. Social activists who had not been engaging in political activities created similar Facebook groups in April and May. However, these groups were relatively smaller than Tanajno's group. The activists limited their demands to the protection of entrepreneurs and jobs. Some of them also referred to vaccine hesitancy, denied the COVID-19 pandemic and G-5. All groups openly opposed the ruling party [7].

In May and June, a car protest on 15.04.2020 and five street demonstrations (organized by Protest of Entrepreneurs) did not result in any talks with the government's representatives. The first street protest took place on 9.05.2020. The police detained 62 protesters. During the second protest, on 17.05.2020, the police clashed with entrepreneurs who protested in Warsaw against economic limitations introduced during the pandemic [8]. They claimed that the financial assistance for business owners, offered by the government to overcome the epidemic's adverse effects, was insufficient. The police detained 380 persons, including senator Jacek Bury, a member of the main opposition political party – Civic Coalition [9]. The police officials claimed the protest was illegal because Warsaw's municipality did not register the public gathering, referring to the ban of assemblies during the pandemic. However, the Appeals Court in Warsaw clearly stated that the refusal of registration was not equal to a decision banning entrepreneurs' protest.

Despite those negative experiences, entrepreneurs organized the third protest on 23.05.2020 and clashed with the police once again. During the intervention, a minor presidential candidate Paweł Tanajno was detained. According to the police, Tanajno violated the immunity of a police officer. Although he was released two days later, the police referred his case to court [10]. It was the first arrest of a presidential candidate in post-communist Poland. The ambiguity of programs, no ties with strong interest groups, protest action spontaneity, and the repressive policy eventually brought about the movement's demobilization.

Other protests gathered much fewer participants. The first gathering took place on International Workers' Day. In turn, marginal Facebook groups organized two relatively small demonstrations in Warsaw and Poznań. On 3 May Constitution Day, a Polish national holiday, Committee for the Defence of Democracy (KOD) members took part in the so-called "constitutional strolls." They were walking with banners "Constitution" in the major Polish cities, once again protesting the Constitution's violation by the ruling party. Although walking and other outdoor activities were no longer forbidden, the police checked protesters' IDs and detained some of them. According to KOD, officers were unable to indicate the legal basis of their actions. In some cases, they pointed to violations of the sanitary regulations, but the organizers declared that all protesters observed social distancing [11].

Another protest of KOD took place on 12.05.2020. Although the Polish Senate, controlled by the opposition, managed to block the bill on the all-postal presidential ballot, the elections could not be formally canceled. For this reason, KOD organized happenings in the major cities on the original term of presidential

elections, which the movement referred to as “the electoral farce.” Its supporters were casting symbolic votes in public places, observing social distancing, and wearing face masks [12]. The police were present and again checked out some protesters’ IDs. Although officers did not use force, they aimed at exerting psychological pressure on participants.

In May 2020, the Citizens of Poland organized small protests in Wrocław, Łódź (four participants), and Toruń (one participant). The police applied for their punishment to the court without clear legal grounds. A larger protest gathered over 200 people in front of public radio headquarters on 22.05.2020. The radio station management canceled a weekly hit list because a song played by Kazik criticizing the PiS’s leader ranked number one on it. The protesters received support from a leftist presidential candidate Robert Biedroń. A few dozen protesters met again in Warsaw the following day. They played Kazik’s song from smartphones. Since this song concerned one event, it could not have become the opposition’s anthem. Nevertheless, due to its criticism of putting the ruling party leader above the law, it might have shaped a collective identity of people deprived of all rights.

On 29.05.2020, various socialist, anarchist, and syndicalist groups protested in front of Parliament. A few dozen people demanded state support for the unemployed and tenants. There were no police forces, and no government representative came to talk to protesters.

Two weeks later, on 8.06.2020, KOD prepared much bigger protests the day before the Disciplinary Chamber, controlled by judges appointed by the ruling party, was to examine the case of judge Igor Tuleya. Activists organized demonstrations according to 150x150 format. At the time, the maximum allowed number of protesters was 150 persons, and such gatherings were to take place in 150 cities. Ultimately, however, KOD informed about protests in 17 cities. 676 people participated in them, although this number could have been much more significant [13]. The stagnation phase in the activities of KOD became evident during the pandemic.

On 8.06.2020, the police arrested a Citizens of Poland activist who put up posters accusing the Minister of Health of corruption and other suspected fraud during the pandemic [14]. The activist placed the posters on advertising sites belonging to AMS, a leading Out-of-Home advertising company. The police falsely classified an offense as breaking into AMS’s properties. As a result, the activist was handcuffed, taken from home to the nearby police station, and had her flat searched without a warrant. The following day, the police arrested another activist. Moreover, the state-run media made the personal data of the detained persons public. The Citizens of Poland received support from other social movements, including KOD and Women’s Strike, and they organized a protest in the arrested activists’ defense on 10.06.2020 attended by 60 protesters. This time, the police used force to disperse participants. The mobilization potential of all anti-government organizations to hold civic protests during the pandemic was meager.

The characteristic features of protests were organizational fragmentation, high spontaneity, and no connection to the parliamentary opposition. The opposition political parties did not only organize such protests but even did not attempt to exploit their potential. The total number of demonstrations and the number of protesters were much lower than in previous years. Most of them were peaceful. The protests were gradually waning during the last phase of lockdown. At the time, the opposition presidential candidates began addressing the anti-government feelings. It was noticeable especially before the second round of elections, when opponents of PiS offered their support to the leading opposition candidate, Rafał Trzaskowski.

Conclusions

In some cases, the Ministry of Internal Affairs and Administration, referring to the need to protect public health, deployed police forces to put down the protests. Repression resulted directly from defining a demonstration as anti-government. Activists replicated organization methods and forms of social protests but also took into consideration additional sanitary rigors.

The use of force against protesters waned over time. Threats to public order and the ruling party decreased. Yet repressions against the Protest of Entrepreneurs were severe due to its relatively significant protest potential. At the same time, the police eliminated minor protests even if they were one-person demonstrations. The primary assumption was that the use of force would not result in any social reaction. The police mainly acted by drawing on government regulations or decisions of the minister of public health, which had no legal basis. As a result, officers punished many protesters for no apparent reason.

Although the ruling party has not managed to eliminate social protests, it significantly reduced their number. Only the most vital anti-government NGOs and interest groups succeeded in organizing demonstrations. However, the repression policy was only potentially dissuasive, and the police applied the approach of facilitation only to sectional interest groups.

The protest activities of promotional and sectional interest groups were sparse and limited to the best-organized communities and those with the most significant threat. The anti-government protest movements were civic without ties to the opposition parties. A very high level of non-cooperation of anti-government civic activities was an expression of the advantage of ideological self-identification over the pursuit of effective action. The protesters did not use physical violence during demonstrations organized by Protest of Entrepreneurs. In a few cases, protests took the form of disruptive activities, e.g., the anti-abortion protest, which, however, did not stop the policy of repression. The COVID-19 pandemic contributed to an increase in government prerogative and repressiveness against social protests.

References / Бібліографічний список:

1. Guasti P. The Impact of the COVID-19 Pandemic in Central and Eastern Europe: The Rise of Autocracy and Democratic Resilience. *Democratic Theory*, 2020. Vol. 7, No. 2, 47–60. DOI: 10.3167/dt.2020.070207.
2. Skrzypek M. The Banning of Extremist Political Parties as a Measures of Neo-Militant Democracy: The Experience of Post-Communist States. *HAPSc Policy Briefs Series*, 2020. Vol. 1, No. 2, 67–73. DOI:10.12681/hapscpbs.26450.
3. Rezmer-Plotka K. Contentious Politics in Defense of Neo-Militant Democracy in Poland: The Rationale Behind Fighting a Quasi-Militant Democracy. *HAPSc Policy Briefs Series*, 2021. Vol. 2, No. 1, 24–29. DOI:10.12681/hapscpbs.27652.
4. Rezmer-Plotka, Kamila. Policy on Public Assemblies in Times of Crisis: Recommendations Concerning the Strategy of Militant Democracy. *HAPSc Policy Briefs Series*, 2020. Vol. 1, No. 2, 201–207. DOI:10.12681/hapscpbs.26459.
5. Rapeli L. and Saikkonen I. How Will the COVID-19 Pandemic Affect Democracy? *Democratic Theory*, 2020. Vol. 7, No. 2, 25–32. DOI: 10.3167/dt.2020.070204.
6. Malecki M. Poland's Coronavirus Restrictions Are Unconstitutional, Unlawful and Risk Years of Legal Chaos. URL: <https://notesfrompoland.com/2020/04/18/polands-coronavirus-restrictions-are-unconstitutional-unlawful-and-risk-years-of-legal-chaos/> (12.07.2021).
7. Mierzyńska A. Przedsiębiorcy, bezmaskowcy i antyszczepionkowcy nawołują do antyrządowej rewolucji. Zaskakujący miks. URL: <https://oko.press/przedsiębiorcy-bezmaskowcy-i-antyszczepionkowcy-nawołują-do-antyrządowej-rewolucji-zaskakujący-miks/> (14.07.2021).
8. Police Clash with Business Owners Protesting over Coronavirus Crisis in Poland. URL: <https://notesfrompoland.com/2020/05/08/police-clash-with-business-owners-protesting-over-coronavirus-crisis-in-poland/> (16.07.2021).
9. Warsaw Police Defend 380 Arrests After Protest Against Virus Measures. URL: <https://www.dpa-international.com/topic/warsaw-police-defend-380-arrests-protest-virus-measures-urn:newsml:dpa.com:20090101:200517-99-91640> (16.07.2021).
10. Presidential Candidate Detained by Police During Protest. URL: <https://polandin.com/48192856/presidential-candidate-detained-by-police-during-protest> (17.07.2021).
11. Konstytucyjne spaceru. URL: <https://ruchkod.pl/konstytucyjne-spacery/> (17.07.2021).
12. Obywatelskie protesty i happening w dniu farsy wyborczej <https://ruchkod.pl/obywatelskie-protesty-i-happeningi-w-dniu-farsy-wyborczej/> (17.07.2021).
13. To dla Was protestujemy! URL: <https://ruchkod.pl/dzis-tuleya-jutro-ty-08-06-2020/> (18.07.2021).
14. Obywatele RP zwracają się do klubów parlamentarnych w związku z działaniami Policji 8-10 czerwca. URL: <https://obywatele.p.org/obywatele-rp-zwracaja-sie-do-klubow-parlamentarnych-w-zwiazku-z-dzialaniami-policji-8-10-czerwca/> (18.07.2021).

Рак Д., Бейкер Р., Осієвич П. Право на протест під загрозою? Між зростанням автократії та сталістю демократії в Польщі доби кризи

Надзвичайна ситуація, спричинена пандемією, призвела до безпрецедентних обмежень свободи зібрань у Польщі. Аналізуючи відносини між урядовими силами та протестувальниками під час першої хвилі пандемії в Польщі, ця стаття має на меті оцінити, наскільки перші поважали право на протести. Аналіз спирається на метод крос-медіа аналізу, який включає прийоми аналізу вмісту та тематичного аналізу. Новини, включені до корпусу джерел, надходять як із державних партійних ЗМІ (TVP1, TVP2 та TVP Info), так і з комерційних (Onet.pl, TVN24, RMF FM та Rzeczpospolita). Компаративний аналіз джерел є необхідним для порівняння поглядів, поширених різними засобами масової інформації, та визначення суттєвих особливостей реалізації права на протест та поваги цього права.

Це дослідження сприяє вивченню ролі змагальної політики під час демократичного відступу (перехід від нео- до квазі-войовничих демократій), проливаючи світло на протестну діяльність груп секційних та промоційних інтересів, а також антиурядові протести, організовані ad hoc. Такий підхід виявляє природу диференціації у придушенні опозиції щодо права на протест залежно

від типу опонента. Секційні групи є ексклюзивними, і їх членство мотивується особистими інтересами тієї частини суспільства, яку вони представляють. Групи за інтересами пропонують членство всім і надихаються моральними проблемами, що зачіпають усе суспільство, а не лише його частину.

Основна теза статті полягає в тому, що право на протест було значно обмежене під час першої хвилі пандемії в Польщі. Правляча партія скористалася кризою, щоб блокувати протести для забезпечення громадської безпеки. Різні секційні та промоційні групи провели менше протестів, ніж у попередні роки, і вони не становили суттєвої загрози для правлячих сил. Крім уповільнення соціальної мобілізації, уряд репресував активістів, які виступали проти будь-яких неконституційних змін до президентського виборчого законодавства та організації таких виборів. Уряд погрожував своїм опонентам, більшість із учасників протестів стикнулися із жорсткими наслідками, задіяними *ad hoc*. Вони включали затримання та високі штрафи.

Ключові слова: змагальна політика, нео-войовнича демократія, Польща, демократичний відступ, спричинений пандемією, право на протест, протест, групи інтересів, криза.

СУЧАСНІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УГОРЩИНІ

За допомогою індикаторів з'ясовано динаміку демократизації в Угорщині. Для відтвореної у модельному вигляді трендової динаміки демократизації політичної системи держави конкретизовано періоди флуктуації та її основні фази – дивергенції та конвергенції. Зафіксовано реперні точки, котрі свідчили про зупинення процесу демократизації. Поєднання групових та індивідуальних конвертаційних стратегій політичних лідерів дозволяло максимально впливати на визначення вектору демократизації.

Простежено незавершений цикл флуктуації, що проявлявся в тренді до конвергенції демократизації політичної системи Угорщини. Флуктуація відбувалася досить повільно і непомітно для більшості виборців у силу їх невисокого рівня політичної культури та низького рівня конвенційної участі. На основі аналізу індикаторів та сучасного політичного процесу в державі з'ясовано, що призупинення демократизації хронологічно співпадало з домінуванням в політичному полі партії Фідес. При цьому політичне поле мало один значущий політичний полюс та неструктуровану іншу його частину. Доведено, що правляча Фідес задля активної мобілізації виборців ідентифікувала себе з демократичною силою, сприймала демократичні ідеї, правила та процедури, однак при цьому імітувала гру за демократичними правилами. Посилювальний ефект відбувався за рахунок специфічних ендогенних чинників, якими були популізм, націоналізм, євроскептицизм. Доведено, що генеральна мета агента політичного поля спрямовувалася не на встановлення стійкої рівноваги між політичними силами як умови демократизації, а на поглиблення конфлікту з опонентами за рахунок звуження міжпартійної конкуренції. Угорський кейс розглянуто як суперечливий, нестабільний і малоефективний з погляду дотримання прав та свобод, міжпартійної конкуренції і без помітних позитивних тенденцій зміни якості демократії.

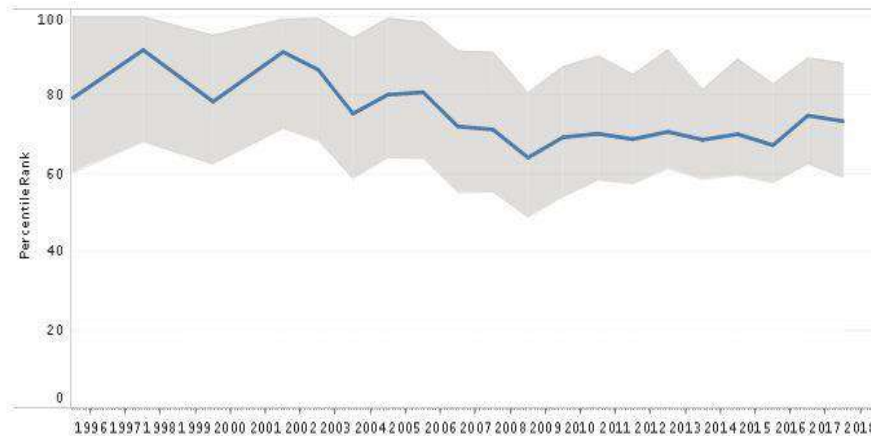
Ключові слова: Угорщина, демократизація, влада, опозиція, політичні партії, дивергенція, конвергенція.

Актуальність і постановка проблеми. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в державах Центрально-Східної Європи відбулися кардинальні зміни в політичній конструкції, які супроводжувалися пришвидшенням дезінтеграційних/інтеграційних процесів. В той же час, започатковані демократизаційні процеси часто були замінені на авторитаризаційні, унаслідок чого втрачено цілісність розуміння напрямку розвитку політичних подій і практик, інститутів та процесів [1, с. 4]. Тому актуальними є відстеження демократичних змін в Угорщині, яка демонструє реверсивні зміни. Новітні індикатори дозволяють визначити динаміку демократизації, простежити ендогенні та екзогенні чинники впливу. Аналіз цих категорій у порівняльному зрізі несе значне теоретико-методологічне та практичне навантаження.

Мета наукового дослідження – з'ясувати за допомогою індикаторів сучасні тенденції демократизації Угорщини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні аспекти демократизації в Угорщині в різних аспектах досліджувалися як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями. Зокрема, прояви авторитарного режиму в Угорщині розглядали С. Левітський, Л. Уей [2]. Посилення ролі Фідес в партійній системі Угорщини ґрунтовно проаналізував Ю. Остапець [3]. Запровадження «неліберальної демократії» в державі стало предметом досліджень Т. Корнійчука та І. Куса [4]. Дотично до зазначеної проблематики провадив наукові розвідки З. Бялоблоцький [1]. Джерельну базу дослідження становлять аналітичні звіти Фонду Бертельсманна, Фрідом Хауз [5; 6]. В роботі автор спирався на аналіз міжнародного моніторингу Світового банку, який здійснили Д. Кауфман, А. Крей, М. Мاستрузі [7]. Загалом, зібрані емпіричні дані та теоретичні узагальнення дозволяють обґрунтувати причини нелінійної динаміки демократизації в Угорщині.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процеси демократизації політичної системи Угорщини відбувалися досить специфічно і суперечливо. Аналіз базових індикаторів дозволив відтворити у модельному вигляді їх трендову динаміку. Критичним для держави виявився показник політичної стабільності та відсутності насильства, який на 1997 р., за даними міжнародного моніторингу Світового банку, дорівнював 90, в 2003 р. – 87, а в 2009 р. – 63. Поступову стабілізацію цього індикатора зафіксовано в 2006 – 2016 рр. в середньому на рівні 70, що було значно нижчим у порівнянні з початком 1990-их. На рис. 1 помітний чіткий тренд до поступового падіння цього показника в 2016 – 2017 рр.

Рис. 1. Зміни індикатора політичної стабільності та відсутності насильства в Угорщині за період 1996 – 2018 рр. (за даними Світового Банку) [7;8]

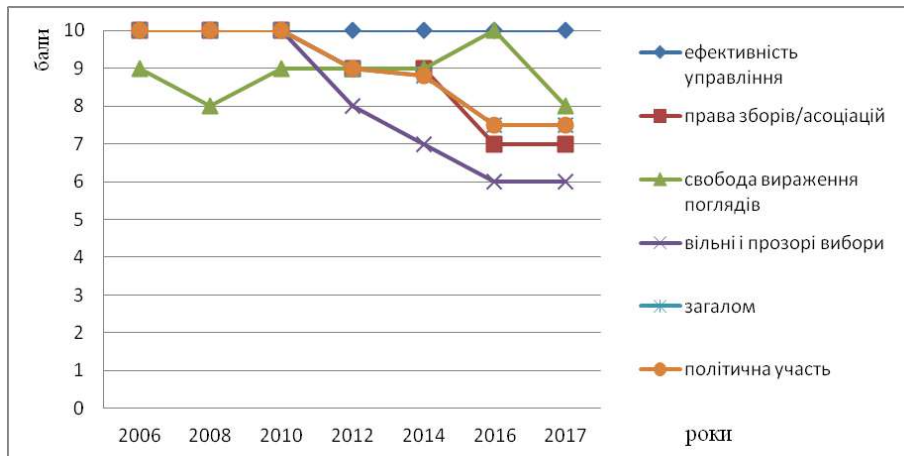
Примітка: 100 – максимальний показник 0 – мінімальний.

Безумовно, що такі низькі значення індикатора безпосередньо пов'язані з політичною діяльністю партії Фідес та її лідера В. Орбана. Партії вдалося адаптуватися до зростаючої дестабілізації політичної ситуації шляхом підтримки/нейтралізації праворадикальних рухів як найбільш небезпечних з погляду потенціалу зовнішнього впливу на політичну систему. В 2006 р. їх фактично використано як ресурс для накопичення політичного капіталу. Відмітимо, що Фідес одночасно лавірував і з лівими політичними силами [9, с. 61], що в довгостроковій перспективі виявилось вдалою стратегією.

Також варто відзначити низький рівень консенсусу між політичними партіями та конфліктний характер їх взаємовідносин. Все це негативно позначилося на стабільності функціонування демократичних інститутів. Підтверджував тенденцію індикатор політичної участі з допоміжними змінними, що пропонує Фонд Бертельсманна. Як видно з рис. 2, в Угорщині спостерігалось зниження рівня політичної участі громадян (з 10 максимальних у 2006 р. до 7,5 у 2017 р.). Характерно, що такі тенденції супроводжувалися погіршенням показника свободи слова та асоціацій (з 10 в 2006 р. до 7 в 2017 р.). Дещо іншу траєкторію демонстрував індикатор свободи вираження поглядів. Найнижчий його результат на рівні 8 зафіксовано в 2008 та 2017 рр.

На цьому фоні помітними виявилися зміни індикатора, що діагностував рівень демократичності проведення виборів. З 2010 по 2017 рр. зафіксовано тренд до різкого зниження показників: з 10 в 2010 р., 8 в 2012 р. до 6 в 2017 р. *Див. рис. 2.* Погоджуюся з думкою С. Левітського та Л. Уея, які розглядали політичний режим, що встановився в Угорщині після 2010 р., як конкурентний авторитаризм [2, с. 50].

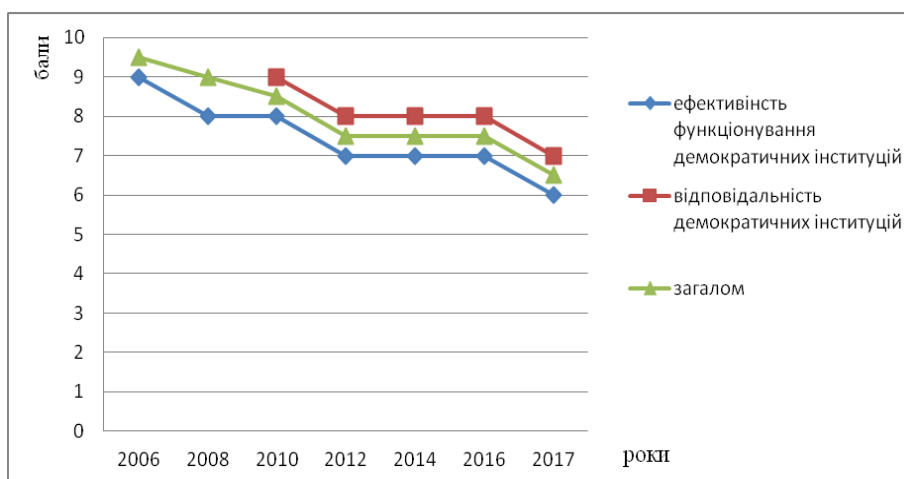
Все це дає підстави стверджувати, що рівень політичної участі громадян повільно та неухильно регресував. Тенденція до послаблення поведінкової активності почалась простежуватися з періоду приходу до влади Фідес у 2006 р. і свідчила про два основні аспекти діяльнісної активності громадського сектора як публічного актора, що діяв по траєкторії «знизу – вгору». З одного боку, помітними були позитивні вияви інституціоналізації громадянського суспільства, що сформувалися в громадянській самосвідомості до 2010 р. і виражали прагнення через конвенційні форми участі захищати свої інтереси.

Рис. 2. Зміна індикатора політичної участі в Ужорціні в 2006 – 2017 рр. (за даними Фонду Бертельсманна) [5]

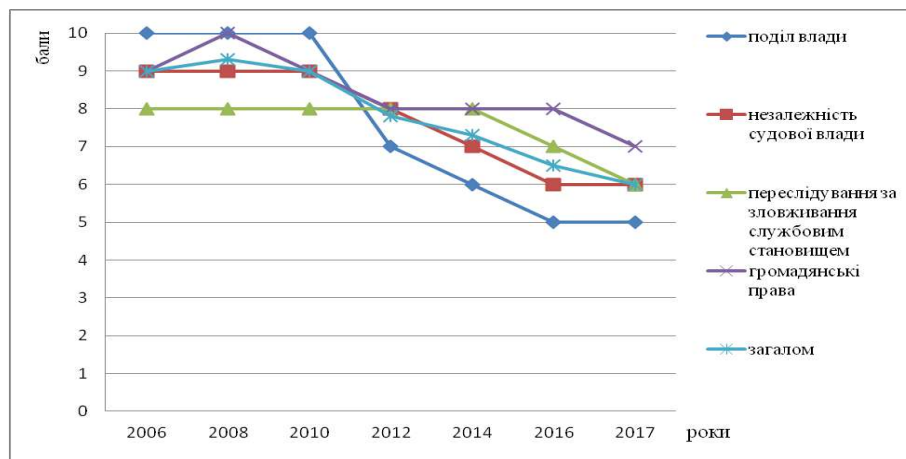
З іншого боку, істотне зниження ступеня громадянської активності супроводжувалося зменшенням прозорості виборчої системи, звуженням громадянських прав та свобод і сигналізувало про наявність проблем у політичній системі, пов'язаних з порушенням зворотного зв'язку між громадянами та представниками владних повноважень. Таким чином, політика Фідес спрямовувалася на адаптацію політичної системи до вимог зовнішнього середовища через амортизацію стресових ситуацій за рахунок послаблення складових демократизації.

Індикатор політичної участі тісно пов'язаний з індикатором політичної стабільності. Останній включає в себе показники ефективності функціонування та відповідальності демократичних інституцій. За даними Фонду Бертельсманна, починаючи з 2006 р. простежувалося пропорційне їх зменшення. При цьому відповідальність демократичних інституцій на 10 % була вищою, ніж їх ефективність. Загалом агрегований індекс політичної стабільності в 2006 – 2017 рр. демонстрував різке погіршення стану системи. У період з 2006 р. Ужорціна мала найвищий показник 9,5, а в 2012 – 2016 рр. – 7,5. У 2017 р. помітне стрімке падіння індексу до позначки 6,5. Див. рис. 3. Тобто, в певні періоди правління Фідес помітний ріст дестабілізації ситуації та наростання виявів насилля. Можна спрогнозувати наростання нестабільності політичної системи, зумовленої високою соціальною напруженістю і нездатністю влади подолати високий рівень конфліктності в суспільстві.

Рис. 3 Зміни індикатора політичної стабільності в Ужорціні в 2006 – 2017 рр. (за даними Фонду Бертельсманна) [5]

Одним із визначальних інституціональних показників демократизації є індикатор верховенства права. За даними Фонду Бертельсманна в 2006 – 2010 рр. не простежувалося якихось політичних змін в показниках «незалежність судової влади», «громадянські права», «зловживання службовим становищем». Див. рис. 4. У цей період поліпшення з 9 до 10 спостерігалось в галузі дотримання громадянських прав. Індикатор верховенства права залишався в середньому на рівні 9. Проте в 2010 – 2017 рр. стан правового показника системи зазнав істотних змін, знизившись відповідно з 9 до 6. Найбільш помітним виявилось падіння індикатора поділу влади (з 10 в 2010 р. до 5 в 2016 – 2017 рр.). Це пояснювалося спробами посилення виконавчої влади в системі поділу влад та зростанням політичного впливу Фідес. Спостерігався дефіцит демократії, пов'язаний із забезпеченням громадянських прав. Показник індикатора опустився з позначки 9 в 2010 р. до 7 в 2017 р. Симптоматично, що істотних змін зазнав індикатор незалежності судової влади (з 9 в 2010 р. до 6 в 2017 р.). Паралельно виявилися негативні тенденції в секторі зловживання службовим становищем.

Рис. 4 Зміни індикатора верховенства права в Угорщині в 2006 – 2017 рр. (за даними Фонду Бертельсманна) [5]

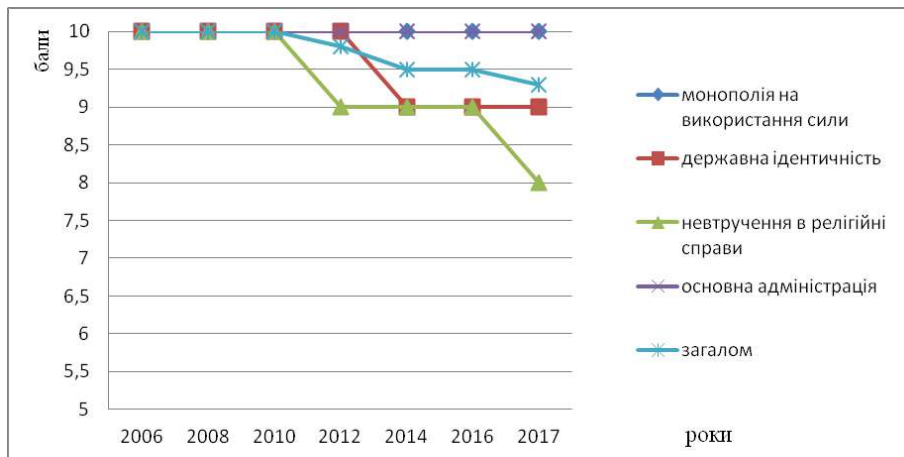
У порівнянні з 2014 р., у 2017 р. він опустився на 2 пункти і становив 7. У перспективі лінія тренду не показувала кардинальних коливань і фіксувала ситуацію на тому ж рівні.

Подібну динаміку демонстрував індикатор державності. Див. рис. 5. Характерно, що на фоні стабільно високих показників монополії використання сили та діяльності державних адміністрацій, помітними стали негативні тенденції в релігійній сфері. Це пов'язувалося з посиленням втручання держави в справи конфесій. Таку політику розглянуто як намагання правлячої еліти контролювати інституції громадянського суспільства, що було перешкодою для формування соціального капіталу і негативно відображалось на стані демократизації.

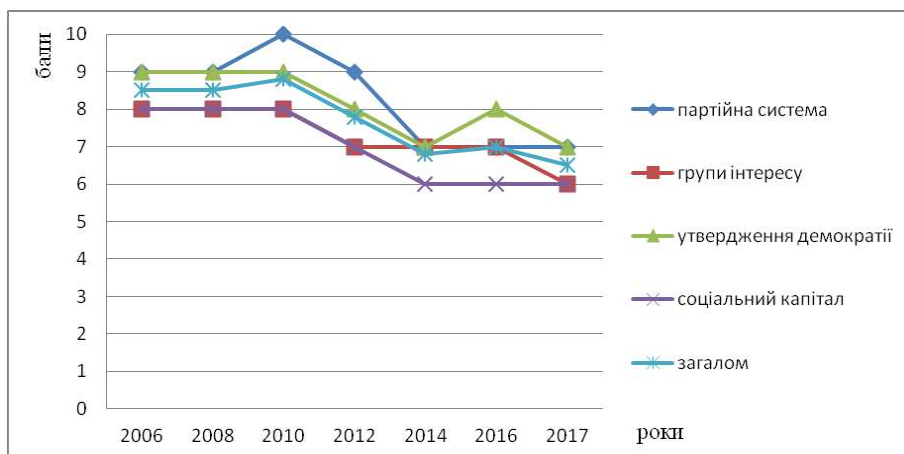
У той же час досить стабільними залишалися показники діяльності державної адміністрації, що давало можливість простежити чіткий тренд розвитку інститутів у сфері регулювання політичними процесами в системі та позитивно оцінити здатність влади формувати і здійснювати політику, яка сприяла соціально-економічному розвитку в умовах ринкової економіки.

Критичним для Угорщини виявився показник «політична та соціальна інтеграція». Див. рис. 6. Найбільш помітним виявилось падіння індикатора «партійна система» з максимального показника 10 у 2010 р. до 7 у 2014 р. та 6 у 2017 р. Такі цифри загалом засвідчували зниження рівня міжпартійної конкуренції, наростання конфліктності в партійному середовищі та посилення елементів авторитаризму в політичній поведінці В. Орбана.

Важливим моментом стало зниження індикатора «соціальний капітал» з показника 8 у 2010 р. до 6 у 2014 – 2017 рр. Це найнижчий результат серед держав Вишеградської групи. З огляду на те, що соціальний капітал є продуктом соціальних відносин та включає соціальні норми та цінності, громадянську культуру довіри до людей та інститутів, соціальну єдність суспільства, то його падіння підриває соціальну та економічну базу для формування громадянського суспільства та загалом негативно позначається на перспективах демократизації.

Рис. 5 Зміни індикатора «державність» в Угорщині в 2006 – 2017 рр. (за даними Фонду Бертельсманна) [5]

Рис. 6 Зміни індикатора політичної та соціальної інтеграції в Угорщині в 2006 – 2017 рр. (за даними Фонду Бертельсманна) [5]

Динаміка зміни індикатора «політична та соціальна інтеграція» вказувала на складні та суперечливі процеси утвердження демократії в трансформаційний період. Стадія стабілізації значень на позначці 9 простежувалася в 2006 – 2010 рр., після чого почалася стрімка регресія показників утвердження демократії до 7 в 2014 р. Якісний стрибок простежувався в 2016 р., досягнувши значення 8 з незначним уповільненням в 2017 р. на рівні 7. Тобто з 2010 р. очевидним був т.зв. «відкат» демократії. Характерно, що реверсивний процес супроводжувався змінами в індикаторі «групи інтересу». Він опустився з показника 8 у 2010 р. до 7 у 2012 – 2016 рр. та досягнув позначки 6 у 2017 р. Таку динаміку можна пояснити акумулюванням економічного капіталу владною елітою та активізацією неформальних інститутів, зокрема корупції. Корупція була особливо помітною у партійній владній еліті. Її показники в Угорщині досить високі, що залишалось одним з найсерйозніших перешкод для проведення якісних реформ і формування ефективного управління. Цьому сприяло зниження незалежності судової системи та посилення виконавчої вертикалі. Низький рівень соціального капіталу, звуження громадянських прав та свобод, низька політична участь, у свою чергу, призводили до поступової деформації демократичних інститутів та накопичення асоціативного капіталу. Загалом все це призвело, за даними Фонду Бертельсманна, до зниження індексу демократії з 9,3 у 2010 р. до 7,3 у 2017 р. Див. рис. 7. Подібну тенденцію підтверджували аналітичні дослідження, проведені Світовим Банком. Див. рис. 8.

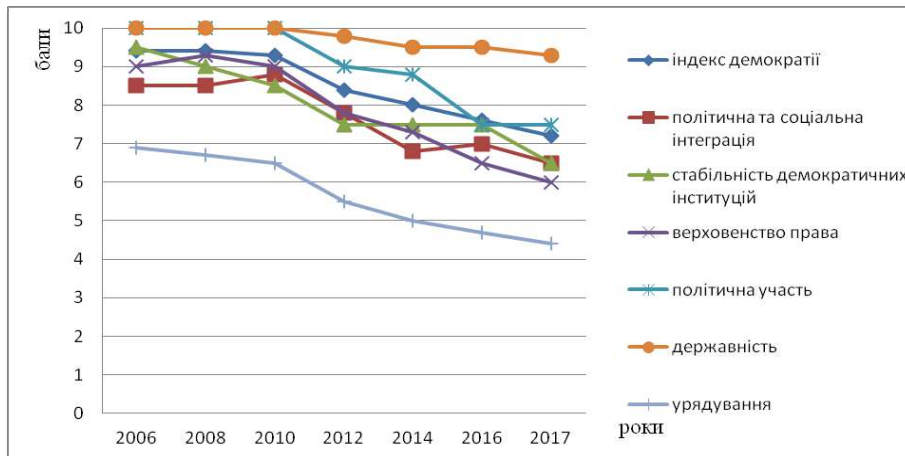

Рис. 7. Індекс демократії в Угорщині (за даними Фонду Бертельсманна) [5]

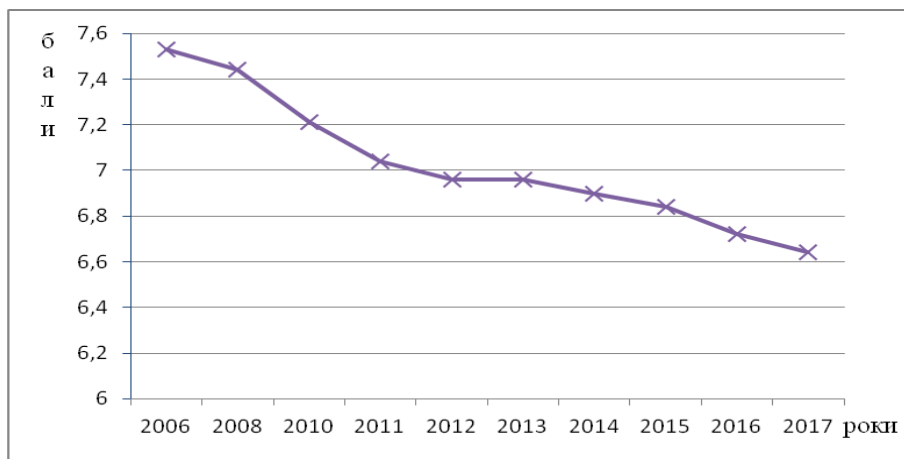

Рис. 8. Індекс демократії в Угорщині (за даними Світового Банку) [8]

Приклад Угорщини демонструє прояв «неліберальної демократії». Цей термін уперше був вжитий в 1997 році відомим американським публіцистом та політиком Ф. Закарією у статті журналу «Foreign Affairs». Автор розумів під цим терміном політичний режим, при якому окремі групи, прийшовши до влади демократичним шляхом, починають поступово обмежувати конституційні права громадян, свободу слова, народних зібрань, порушують традиційний розподіл гілок влади, зменшують роль народовладдя, і роблять усе можливе, щоб зберігатися на посаді якомога довше [4]. У випадку Угорщини нас цікавить, наскільки вагомими виявилися вигоди, отримані Фідес з 2010 р. і чому це негативно позначилося на процесах демократизації? У фокусі уваги не інституційні структури самі по собі, а швидше об'єктивні зв'язки між різними позиціями, інтересами, задіяваних у них людей, їх суперництво чи співпраця один з одним за отримання специфічних вигод політичного поля. Вигода поля може бути різною: заволодіння владою, економічними чи інтелектуальними ресурсами, зайняття домінуючих позицій тощо. Капітали, у свою чергу, дають агентам владу над тими, у кого їх менше, або у кого їх зовсім немає. Відповідно домінування в політичному полі одного політичного актора з погляду теорії раціонального вибору та теорії конвертації капіталів дозволяє зробити механізм конвертації суспільних капіталів максимально замкнутим, скориставшись демократичним принципом більшості. У випадку Угорщини Фідес скористався конституційною більшістю, що призвело до появи дефектів демократії.

Через те, що правляча Фідес задля активної мобілізації виборців ідентифікувала себе з демократичною силою, сприймала демократичні ідеї, правила та процедури, однак при цьому

імітувала гру за демократичними правилами, флуктуація відбувалася досить повільно і непомітно для більшості виборців, у силу їх невисокого рівня політичної культури та низького рівня конвенційної участі. Проте подібні тенденції мали стійкі характеристики. Парламентські вибори 2014 р. засвідчили створення партійної системи з домінуючою партією, якою була Фідес [3, 152]. За цих обставин розрізнена та слабка опозиція не могла повноцінно виконувати роль сили вирівнювання. У результаті менш впливові партії змушені грати за правилами домінуючих. Частина з них ставала політичним капіталом правлячої партії шляхом входження до парламентської більшості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз інституціональних показників демократизації демонструє, що угорський кейс є суперечливим, нестабільним і малоефективним з погляду дотримання прав та свобод, міжпартійної конкуренції без помітних позитивних тенденцій зміни якості демократії. В чомусь модель демократизації в Угорщині нагадувала польський варіант в аспекті антагонізму між базовими політичними силами. Проте в Угорщині була певна відмінність, яка виявлялася у відсутності серйозного політичного опонента для Фідес як наслідок штучного звуження міжпартійної конкуренції та домінування партії в політичному полі. При цьому політичне поле мало один значущий політичний полюс та неструктуровану іншу його частину.

Порівняння емпіричних даних та узагальнення індикаторів демократії дозволяє стверджувати, що точкою біфуркації в процесі флуктуації були саме вибори. Найбільш показовий у цьому плані 2010 р. Варто також взяти до уваги той факт, що поєднання групових та індивідуальних конвертаційних стратегій політичних лідерів дозволяло максимально впливати на визначення вектору демократизації та появу флуктуацій. Щодо В. Орбана, то маємо професійного політичного актора, який конвертував свій делегований політичний капітал у економічні ресурси через неформальні і клієнтелістські практики.

Як же досягався вплив групових та індивідуальних політичних агентів на процеси демократизації? Поясненням слугує принцип емерджентності. Неможливо звести властивості системи до суми властивостей частин, що її складають. Системні властивості цілісного об'єкта якісно відрізняються від властивостей усіх елементів, що входять до системи. Зумовленість властивостей цілого властивостями частин виявляється не безпосередньо, а через зв'язки. В нашому дослідженні вони стали повноправним об'єктом аналізу. Зокрема, простежувався зв'язок між індикаторами дотримання громадянських прав у країні, демократичності виборів (параметри демократизації, що визначала правляча партія), політичної участі громадян (як наслідок діяльності провладної партії). Також помітною є залежність між індикаторами груп інтересу, корупції (вплив на які здійснює правляча партія), соціального капіталу, політичної та соціальної інтеграції. У той же час емпірично складно довести, наскільки відчутною була значущість впливу кожного з параметрів на стан демократизації. Проте можемо стверджувати, що сумарно у взаємозв'язку ці параметри давали більший синергетичний ефект і визначально впливали на рівень демократизації політичної системи.

Принцип емерджентності також дозволяв правлячій партії через поєднання формальних та неформальних інституцій досягати посилення політичного впливу і росту значущості кожного з індикаторів на загальний процес демократизації. Посилювальний ефект відбувався за рахунок специфічних ендегенних чинників, якими були популізм, націоналізм, євроскептицизм. При цьому генеральна мета агента політичного поля спрямовувалася не на встановлення стійкої рівноваги між політичними силами як умови демократизації, а на подальше поглиблення флуктуації. Відповідно, з погляду синергетики правляча партія задля посилення свого впливу на політичне поле застосовувала принцип емерджентності з подальшими наслідками витіснення з нього політичних конкурентів, що негативно позначалося на базових індикаторах демократизації. Перспективи подальших досліджень лежать в площині аналізу патернів взаємовідносин влади та опозиції та їх конвертаційних стратегій як основних політичних гравців, що значною мірою визначають напрям процесів демократизації.

Бібліографічний список:

1. Бялоблцький З. Стабільність та ефективність урядів у політичних системах країн Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 470 с.
2. Levitsky S., Way L. The New Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*. Vol. 31, No 1. 2020. January. P. 50 – 65.
3. Остапець Ю. Партійна система Угорщини. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України. Колективна монографія. Ужгород: Центр інформаційно-видавничої діяльності ЗППО, 2014. С. 134–154.
4. Корнійчук Т., Куса І. Що таке «неліберальна демократія» і як її запроваджують в Угорщині? Незалежний культурологічний часопис «І». URL: <https://hvylyya.net/analytics/politics/shho-take-neliberalna-demokratiya-i-yak-yuyi-zaprovadzhuut-v-ugorshhini.html> (дата звернення: 13.12.2018).

5. Bertelsmann Transformation Index. Country Report. Hungary. 2018. URL: https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2018/pdf/BTI_2018_Hungary.pdf (Last accessed: 17.01.2019).
6. Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2003> (Last accessed: 21.09.2019).
7. Kaufmann D., Kraay A., Mastruzzi M. *The Worldwide Governance Indicators. Methodology and Analytical Issues. 2017.* URL: www.govindicators.org (Last accessed: 15.07.2020).
8. Worldwide Governance Indicators. URL: <https://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Reports> (Last accessed: 16.11. 2019).
9. Török G. The Political system in Hungary in political systems of Visegrad Group countries / S. Balik, W. Gizicki V. Hloušek, J. Holzer, G. Török, J. Marušiak / ed. W. Gizicki. University of Ss Cyril and Methodius in Trnava, 2012. P. 43 – 70.

References:

1. Byaloblocz`ky`j Z. Stabli`nist` ta efekty`vnist` uryadiv u polity`chny`x sy`stemax krayin Sxidnoyi Yevropy` : monografiya. L`viv: LNU imeni Ivana Franka, 2013. 470 s.
2. Levitsky S., Way L. The New Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy.* Vol. 31, No 1. 2020. January. P. 50 – 65.
3. Ostapecz` Yu. Partijna sy`stema Ugorshhy`ny`. Evolyuciya partijnj`x sy`stem krayin Vy`shegrads`koyi chetvirky` : dosvid dlya Ukrayiny`. Kolekty`vna monografiya. Uzhgorod: Centr informacijno-vy`davny`choyi diyal`nosti ZIPPO, 2014. S. 134–154.4.
4. Kornijchuk T., Kusa I. Shho take «neliberal`na demokratiya» i yak yiyi zaprovadzhuyut` v Ugorshhy`ni? Nezalezhny`j kul`turologichny`j chasopy`s «Yi». URL: <https://hvylya.net/analytics/politics/shho-take-neliberalna-demokratiya-i-yak-yiyi-zaprovadzhuyut-v-ugorshhini.html> (data zvernennya: 13.12.2018).
5. Bertelsmann Transformation Index. Country Report. Hungary. 2018. URL: https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2018/pdf/BTI_2018_Hungary.pdf (Last accessed: 17.01.2019).
6. Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2003> (Last accessed: 21.09.2019).
7. Kaufmann D., Kraay A., Mastruzzi M. *The Worldwide Governance Indicators. Methodology and Analytical Issues. 2017.* URL: www.govindicators.org (Last accessed: 15.07.2020).
8. Worldwide Governance Indicators. URL: <https://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Reports> (Last accessed: 16.11. 2019).
9. Török G. *The Political system in Hungary in political systems of Visegrad Group countries* / S. Balik, W. Gizicki V. Hloušek, J. Holzer, G. Török, J. Marušiak / ed. W. Gizicki. University of Ss Cyril and Methodius in Trnava, 2012. P. 43 – 70.

Buslenko V. V. Modern Democratization Processes in Hungary

With the help of special indicators, the dynamics of democratization in Hungary has been studied out. For the trend dynamics of the political system's democratization reproduced in the model form, the periods of fluctuation with its main phases – divergence and convergence have been specified. The defining points, which proved the discontinuation of the democratization process have been fixed. The combination of group and individual conversion strategies of political leaders gave the possibility to influence the vector of democratization at maximum.

We have discovered an unfinished cycle of fluctuations, which manifested itself in the trend towards the convergence of democratization of the Hungarian political system. Fluctuation took place rather slowly and unnoticed by most voters due to their low level of political culture and low level of conventional participation. Based on the analysis of indicators and modern political process in the country, it has been established that the discontinuation of democratization had chronologically coincided with the dominance of the Fidesz party in the political field. At the same time, the political field had one significant political pole while its other part was unstructured. It has been proven that the ruling Fidesz, in order to actively mobilize voters, had identified itself with a democratic force, embracing democratic ideas, rules, and procedures, however only imitating play according to democratic rules. The amplifying effect was obtained due to specific endogenous factors, like populism, nationalism, Euroscepticism. It has been proven that the general goal of the political field's agent was not to establish a stable balance between political forces as a condition of democratization but to deepen the conflict with opponents by narrowing inter-party competition. The Hungarian case has been examined as contradictory, unstable, and ineffective in terms of respect for rights and freedoms, inter-party competition, and with no noticeable positive trends in the quality of democracy.

Keywords: Hungary, democratization, power, opposition, political parties, divergence, convergence.

DOI 10.31558/2519-2949.2021.3.3

УДК 323.15+316.354.4

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7719-7791>**Матвієнків С. М., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника****ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПРИКАРПАТТЯ
В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ РЕГІОНУ**

У статті приділено увагу ролі національних меншин у процесах національної консолідації, збагаченні національної культури та становленні громадянського суспільства в Україні. Виконуючи роль соціальних посередників між групами виразників різних інтересів і урядовими структурами, між громадянським суспільством і державою, вони спрямовують свою діяльність на розвиток міжнаціональних відносин, відродження національних культур, задоволення своїх духовних запитів. Для України, як і для будь-якої поліетнічної держави, питання національних меншин є актуальним і потребує постійного дослідження.

У статті проаналізовано поняття «національні меншини», досліджено діяльність громадських об'єднань національних меншин на території Івано-Франківської області, виявлено їх роль у суспільно-політичному житті регіону та доведено, що громадські організації національних меншин виступають переважно засобом збереження своєї самобутності та ідентифікації і тісно співпрацюють з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Загалом, Прикарпаття не належить до потенційно конфліктних регіонів України й максимально наближене до середньостатистичної області країни. Досліджено, що на стан створення і діяльність громадських об'єднань національних меншин впливає передусім фінансова підтримка як з боку держав, які є їхніми історичними батьківщинами, так і держав, на території яких вони постійно проживають. Зроблено висновки про те, що найактивнішими серед національних меншин Прикарпаття у громадському житті є поляки, угорці та євреї. Решта етнічних спільнот не створили своїх громадських об'єднань чи через малочисленність, чи через відсутність потреби у такій самоорганізації.

Ключові слова: національні меншини, громадські організації, громадянське суспільство, ідентичність, Прикарпаття.

Одним із найвагоміших здобутків Української держави, після отримання нею державної незалежності, є стабільність міжнаціональних відносин, відсутність гострих широкомасштабних конфліктів та протистоянь. Подальше формування мирного поліетнічного суспільства потребує поєднання процесу етнічної самоідентифікації та формування нації у розумінні її як громадянського співтовариства. Значне місце у цьому процесі посідають громадські організації національних меншин. Громадські об'єднання як інститути громадянського суспільства виступають єдиною ланкою між суспільством і державною владою, вони є формою інституціоналізації розмаїтих суспільних інтересів та їх захисту. В поліетнічних суспільствах вони можуть ставати тими механізмами, які формують, захищають та реалізують інтереси збереження етнічної самобутності [6, с.33].

Національна меншина – це чисельно менша, відмінна за своїми етнічними ознаками від основної маси населення, група громадян даної країни, глибоко інтегрованих в її суспільне життя, що мають тривалу традицію проживання на її території й прагнуть добровільно зберігати та розвивати свою етнічну, культурну, мовну і релігійну самобутність [7, с.615].

Національні меншини України – це громадяни України, які проживають на території України і які не є етнічними українцями та за чисельністю перебувають у меншості, відрізняючись від етнічних українців своєю мовою, культурою і традиціями, виявляючи національне самоусвідомлення та спільності між собою. Вони є елементом суспільного ладу, а отже, усіх основних систем: політичної, економічної, соціальної, культурної та інших [1, с.76].

Для присутності у сучасному українському просторі та забезпечення і збереження своїх культурних особливостей і традицій національні меншини утворюють власні громадські об'єднання,

які організують здебільшого культурно-мистецькі проекти і події, беруть участь у суспільно-політичному житті регіону. Варто зазначити, що серед державних та суспільних інститутів сучасної України громадським організаціям довіряють 53% населення [8]. Це досить значний показник, особливо якщо врахувати низький рівень довіри населення до інших інституцій, особливо державних структур. Високий рівень участі громадян у діяльності громадських організацій є одним з основних показників розвитку громадянського суспільства та громадської активності населення.

Мета статті – проаналізувати сучасні громадські організації національних меншин Прикарпаття в процесі формування громадянського суспільства в Україні, зокрема його етнополітичного виміру, оскільки в поліетнічних суспільствах вони можуть ставати тими механізмами, які формують, захищають та реалізують інтереси збереження етнічної самобутності.

Проблеми прав та свобод національних меншин досліджували О. Биков, В. Євтух, О. Картунов, І. Кресіна, Л. Лойко, О. Майборода, В. Махманович, Н. Панчук, О. Рафальський, П. Надолішній, В. Нікітюк, М. Пірен, В. Скуратівський, В. Трощинський та інші. Етнополітичній суб'єктності громадських організацій етнічних меншин України присвячено дисертаційне дослідження Л. Лойко. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні досліджував О. Биков, а етнічні спільноти у суспільно-політичному просторі регіону Л. Ковач. Питання сутності та типологізації громадських організацій розглядали: В. Бех, О. Ващук, Л. Войтова, А. Івченко, Л. Усаченко, В. Степаненко та інші, а роль громадських організацій у становленні та розвитку громадянського суспільства – В. Коваленко, А. Лясота, А. Матвійчук, М. Шевченко, О. Юлдашев та інші.

Одним із механізмів участі національних меншин у суспільно-політичному житті та розвитку своєї культури, мови, самобутності є забезпечення та сприяння діяльності громадських організацій у формуванні та реалізації етнополітики не тільки на державному, а й на регіональному рівні. Це можна прослідкувати на прикладі Івано-Франківської області, особливістю етнічного складу населення якої є багатонаціональність і багатокультурність.

У національному складі населення області за переписом 2001 року переважали українці, яких нараховувалося 1371,2 тис. осіб або 97,5 % від загальної кількості населення (1409,8 тис.). Тут також проживають представники понад 90 національностей і народностей: росіяни – 24,9 тис. (їх кількість порівняно з переписом 1989 року зменшилась на 56,3 % і зараз складає менше 1% від загальної кількості росіян, які проживають на території України), поляки – 1,9 тис., білоруси – 1,5 тис., молдовани – 557, євреї – 362, вірмени – 282, німці – 221, угорці – 124, та ін. [10].

Росіяни, поляки, євреї, німці, угорці активно присутні у громадському секторі Івано-Франківської області. У регіоні зареєстровано і діють 38 організацій національних меншин, з них – 20 мають обласний статус, 9 – міський, 7 – районний та 17 громадських організацій етнографічних груп українців, з яких 2 мають Всеукраїнський статус, 3 – обласний, 12 – районний. Так, із загальної кількості зареєстрованих громадських організацій національних меншин на Прикарпатті, найчисельнішою громадою є поляки – 6 організацій, а німці, євреї, росіяни, угорці мають по одній організації.

Найактивніше серед національних меншин беруть участь у громадському житті області поляки. Перепис населення у 2001 році показав, що в місті Івано-Франківську мешкає близько двох тисяч етнічних поляків (на 250 тисяч мешканців). Польська спільнота найчисельніша серед інших меншин і досить активна. У місті працюють такі громадські організації: обласне товариство польської культури імені Францішка Карпінського (приблизно дві сотні учасників), товариство польської культури «Пшиязнь» (опікується цвинтарем у Чорному лісі), польсько-українська молодіжна організація «Млоди Станіславув» (розвиває стосунки між молоддю Польщі і України: роблять спільні тренінги, майстер-класи, навчання та поїздки для обміну досвідом), «Родина польська і Європа» (допомагає відновлювати втрачені родинні зв'язки), Польське товариство імені Анджея Потоцького (активність його членів є періодичною), Центр польської культури та європейського діалогу (є платформою для взаємодії всіх польських організацій). Загалом, у статутах цих громадських організацій прописана підтримка і популяризація польської культури, мови, традицій та розвиток українсько-польських стосунків. За останні роки між Україною і Польщею було підписано двосторонні угоди з культурних проєктів. Так, наприклад, створена польсько-українська рада обміну молоді, спільний освітній проєкт – відновлення обсерваторії на горі Піп-Іван Чорногірський, яким займаються Прикарпатський національний та Варшавський університети. Молодь Івано-Франківщини завдяки Центру польської культури та європейського діалогу бере участь у програмах обміну і літніх таборах та має можливість вивчати польську мову на курсах, отримуючи в результаті сертифікат про певний рівень знань. Щороку Центр ініціює конференції, що стосуються історії Франківська-Станіславова та регіону. Вони

стали важливим майданчиком для спілкування українських і польських науковців і краєзнавців. Щодо стосунків Центру польської культури з міською владою Івано-Франківська, то вони складаються без конфліктів і непорозумінь. У разі потреби Центр завжди отримує підтримку, представники мерії завжди відгукуються на запрошення Центру і беруть участь у його заходах.

Загалом, громадські організації польської національної меншини Прикарпаття позитивно впливають на культурний діалог та співпрацю між сусідніми країнами, сприяючи тим самим політичному примиренню польського та українського народів. Метою їхньої діяльності є «не лише консолідація польської спільноти Прикарпаття, задоволення її національних потреб, але й сприяння плідному багатонаціональному діалогу, підтримка дружніх польсько-українських відносин» [11]. Сучасна польська меншина Прикарпаття отримала також правові і соціальні гарантії задля забезпечення власних культурних, національних і релігійних потреб, що дозволяє через свої громадські організації брати активну участь у прийнятті управлінських рішень. Так, представником персонального складу Громадської ради при Головному управлінні ДФС в Івано-Франківській області є голова правління Громадської спілки «Польсько-Український Центр Економічного співробітництва» Петраш О.З [9].

Власне участь у ній є інструментом координації заходів, пов'язаних із необхідністю проведення консультацій з громадськістю стосовно участі у вирішенні питань соціально-економічного, культурного розвитку області, а також задля розширення ролі інститутів громадянського суспільства в обговоренні інших важливих питань. Сам факт представництва у складі громадської ради дозволяє польським громадським організаціям бути активними учасниками реалізації етнополітики в області, де можуть лобювати інтереси своєї етнічної спільноти [13].

Однією з не менш активних, але чисельно меншою на Прикарпатті є угорська спільнота – більше сотні осіб. Це люди різних поколінь і різних соціальних верств. Вони старанно бережуть свої традиції, мову, не подібну на інші та одну з найскладніших у світі. Важливою є тісна співпраця між Україною та Угорщиною в культурологічному та соціально-економічному напрямку, зокрема, подальша активізації діяльності безпосередньо на Івано-Франківщині.

У 1997 році Матей Густав заснував Івано-Франківське обласне угорське національно-культурне товариство «Балатон». Організація об'єднала 15-20 місцевих угорців, більшість – народжені вже в Україні. У 2006 році балатонівці відкрили першу в місті школу угорської мови для дітей. У 2014 році відродження угорської громади та школи в Івано-Франківську продовжила етнічна угорка Мирослава Нагорняк. Так, у рамках проведення тижня Угорщини у грудні 2014 року в Івано-Франківську відбулося відкриття нової «Недільної школи» з вивчення угорської мови, яка діє при Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника. Головною метою створення «Недільної школи» з вивчення угорської мови є задоволення освітніх потреб, повноцінного культурного розвитку, підтримка національних традицій угорців, які проживають на Прикарпатті. Навчання в «Недільній школі» об'єднує різновікові категорії та здійснюється за навчальним планом, узгодженим з Посольством Угорщини в Україні. Угорську мову викладають студенти, які закінчили угорську національну школу і здобувають вищу освіту в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника. Зараз у школі діють три групи: діти віком від 6 до 12 років, від 12 до 18 і для дорослих. На щотижневі заняття приходять більше півсотні людей. «Скажу відверто, проблеми з якими стикається громада, сьогодні мають матеріальний характер. Усе робимо власним коштом, – говорить Мирослава Нагорняк. – Є різні програми, які фінансує Угорщина, але всі вони орієнтовані на Закарпатську область. Тому робимо те, що можемо, власними силами намагаємося зберегти культуру, традиції, кухню, мову» [4].

Також у квітні 2014 року в Івано-Франківську відкрили Почесне консульство Угорщини. Його очолив почесний консул Угорщини в місті Івано-Франківську та області Василь Вишиванюк. Ініціатором виступила угорська сторона з метою розширення бізнесу і співпраці між країнами, оскільки Угорщина підтримує територіальну єдність і суверенітет України. Завданням номер один для консульства є надання гуманітарної допомоги. За час роботи установи тисячі українських дітей (сиріт, соціально незахищених, дітей бійців АТО та ін.) відправили на відпочинок до Угорщини, також роздають гуманітарну допомогу. Разом з громадою консульство працює над впорядкуванням могил угорських солдат [2].

У 2015 році в Івано-Франківську була зареєстрована громадська організація «Угорський культурно-освітній центр», основною метою роботи якої є впровадження просвітницької, наукової, культурної діяльності, що спрямована на поширення та ознайомлення населення краю з культурною спадщиною, традиціями, історією угорського народу та його зв'язків з українським народом.

Спільнота угорців на Івано-Франківщині приділяє багато уваги для реалізації культурно-освітніх програм та ефективних навчальних проєктів, спілкування, зустрічей для українців етнічного угорського походження. Угорський культурно-освітній центр підтримує та популяризує історію угорців, які проживали на Прикарпатті. Також ГО організовує виставки, відпочинок дітей в Угорщині, участь у культурних заходах і фестивалях області й міста та пошукові роботи з перепоховання угорських воїнів, які загинули в Першій і Другій світових війнах, та багато іншого. Керівницею угорського культурно-освітнього центру в області обрали Мирославу Нагорняк. Висвітлюють свою діяльність у соцмережах, зокрема, мають сторінку у Фейсбуку Magyar Kulturális Oktatási Központ Угорський культурно-освітній центр (<https://www.facebook.com/mkokif>), де угорською мовою розповідають про події, проєкти, новини з життя угорської меншини на Прикарпатті [5].

З 2017 року у Івано-Франківську зареєстрована ГО «Товариство німців Івано-Франківської області» – об'єднання громадян німецької національності та членів їх сімей. Висвітлюють свою діяльність на сторінці у Фейсбуці «Gesellschaft der Deutschen Ivano-Frankivsk Gebiet» (<https://www.facebook.com/Gesellschaft-der-Deutschen-Ivano-Frankivsk-Gebiet-211745699353835/>). Також в місті діє Івано-Франківське обласне відділення міжнародної громадської організації «Товариство німців «Відергебурт».

ГО «Російська община Івано-Франківської області» заснована у 1994 році і перереєстрована у 2016 році. На сучасному етапі (також як і німці) не виявляє активної громадської діяльності через зменшення чисельності: якщо у 1989 році росіян було 4% від загальної кількості населення області, то в 2001 році тільки 1%.

Щодо євреїв, то зменшення кількості громадян цієї національності загалом в Україні пов'язано із масовим знищенням їх німецькими фашистами в роки Другої світової війни та еміграцією до Ізраїлю й в інші країни. Якщо у 1989 році євреїв було 0,1% від загальної кількості населення області, то в 2001 році тільки 0,02%. Національна меншина етнічних євреїв Прикарпаття у 2007 році заснувала ГО «Єврейська громада Івано-Франківської області», а в 2016 році – ГО «Єврейська спадщина Рогатина», яка розробляє і провадить проєкти із збереження спадщини з метою відновити зв'язок між 400-літньою історією втраченої сьогодні єврейської громади Рогатина з людьми і місцями сучасного українського міста. Мають сторінку у Фейсбуку Rohatyn Jewish Heritage (<https://www.facebook.com/RohatynJewishHeritage/>), де активно розповідають про таку волонтерську програму.

Варто відзначити, що ЗМІ етноспільнот створюють додаткові можливості для збереження етнічної самобутності. У 2021 році в Івано-Франківську підписали грантовий проєкт вартістю понад 280 тисяч євро «Дослідження та збереження єврейської культурної спадщини на прикордонній території» в рамках Програми транскордонного співробітництва Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна 2014-2020. Партнер проєкту – музей м. Марамуреш (румунське місто Сігет)». Проєкт передбачає ремонт водовідведення Синагоги, встановлення зовнішнього освітлення, 10 меморіальних дошок та створення «єврейського» туристичного маршруту». Мета проєкту – покращення співпраці міст Івано-Франківська та Сігет шляхом спільної туристичної капіталізації мультикультурної спадщини, виявлення, збереження та пропаганда єврейської спадщини як важливої частини місцевої історії [3].

Велика частина етнічних спільнот регіону сьогодні поки що не скористалася своїм правом і не створила громадські об'єднання, можливо через малочисленність або через відсутність об'єктивної потреби у такій самоорганізації. Зокрема, на стан створення і діяльність громадських об'єднань національних меншин впливає передусім фінансова підтримка з боку держав, які є їхніми історичними батьківщинами, держав, на території яких вони постійно проживають, членські внески, спонсорська допомога, а також фінансування проєктів та програм національно-культурного відродження міжнародними фондами, акредитованими в Україні [6, с.45].

Таким чином, громадські організації етнічних меншин стають сьогодні важливою складовою українського громадянського суспільства, інтенсивно збагачують його новими формами громадських організацій і новими напрямками діяльності. Їхня поява і розвиток цілком виправдані поліетнічним складом України. Одним із механізмів участі національних меншин в політичному житті країни свого проживання є забезпечення та сприяння діяльності громадських організацій у формуванні та реалізації етнополітики не тільки на державному, а й на регіональному рівні. Так, питаннями національних меншин сьогодні в Івано-Франківській ОДА займається Управління культури, національностей та релігій (<http://www.if.gov.ua/?q=page&id=19469>).

Громадські організації національних меншин на сучасному етапі тісно співпрацюють з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, постійно зростає кількість їх культурологічних заходів. Більшість товариств характеризується наявністю

потенціалу для відродження історії, мови, збереження самотутньої культури, а також досить високим ступенем взаєморозуміння.

У 2021 році Івано-Франківська обласна рада затвердила регіональну цільову програму «Духовне життя». Підпрограмою 2. цієї Програми є підтримка діяльності розвитку культур національних меншин, етнографічних груп українців Івано-Франківської області та об'єднань українців за кордоном. Метою Програми є створення умов щодо задоволення національно-культурних потреб етнічних спільнот та етнографічних груп українців області, зміцнення атмосфери толерантності, міжнародного миру в регіоні та налагодження і покращення міжнародних контактів і євроінтеграційних процесів на Прикарпатті; сприяти розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самотутності національних меншин та етнографічних груп українців, що проживають на території регіону, запобігання проявам розпалювання міжнародної та расової ворожнечі в області. Серед очікуваних результатів її виконання є: розвиток дружніх взаємовідносин між представниками різних національностей та народностей, у тому числі за межами області; формування в суспільстві толерантного ставлення до представників різних національностей та етносів; підвищення консолідуючої ролі органів державної влади на шляху гармонізації міжнародних взаємовідносин в області; зміцнення атмосфери толерантності та міжнародного миру в регіоні; збереження етнічної самотутності національних меншин та етнографічних груп українців регіону; підтримка та проведення різноманітних заходів з ініціативи та за участю представників громадських організацій національних меншин та етнографічних груп українців, які популяризують їхню культуру, в тому числі збереження культурної спадщини національних меншин та етнографічних груп українців [12].

Таким чином, формування та активна діяльність громадських організацій національних меншин служить основою для міжетнічної злагоди, міжкультурної взаємодії та співпраці, сприяє консолідації держави та розбудові громадянського суспільства. Тому подальші дослідження слід спрямовувати, на наш погляд, на поглиблене вивчення тенденцій, чинників розвитку громадських організацій національних меншин. Можна прогнозувати подальше зростання суспільно-політичної ролі етнічних громадських організацій як вагомих суб'єктів етнополітики, а отже ґрунтових наукових досліджень їх діяльності як важливих інститутів громадянського суспільства.

Бібліографічний список:

1. Биков О. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні: монографія. Київ: Інст держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. с. 76
2. Василь Вишиванюк очолив Почесне консульство Угорщини в Івано-Франківську. URL: https://kurs.if.ua/news/vasyly_vyshyvanyuk_ocholyv_pochesne_konsulstvo_ugorshchyny_v_ivanofrankivsku_10804.html (дата звернення: 06.07.2021).
3. В Івано-Франківську за кошти ЄС створять «єврейський» туристичний маршрут. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3260481-v-ivanofrankivsku-za-kosti-es-stvorat-evrejskij-turistichnij-marsrut.html> (дата звернення: 06.07.2021).
4. В Івано-Франківську відкрили "Недільну школу" з вивчення угорської мови. URL: https://kurs.if.ua/news/v_ivanofrankivsku_vidkryly_nedilnu_shkolu_z_vyvchennya_ugorskoj_movy_10849.htm (дата звернення: 08.07.2021).
5. В Івано-Франківську відкрили угорський культурно-освітній центр. URL: <https://mi100.info/2020/01/24/v-ivano-frankivsku-vidkryly-ugorskyj-kulturno-osvitnij-tsentr> (дата звернення: 09.07.2021).
6. Ковач Л. Етнічні спільноти Донбасу у суспільно-політичному просторі регіону/ Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. 2013 / 5 (67). с. 33-45
7. Ковбасюк Ю., Трошинський В. Соціальна і гуманітарна політика: підручник. Київ: НАДУ, 2016. с. 615.
8. Оцінка ситуації в країні, довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян (березень 2021р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-berezen-2021r> (дата звернення: 11.07.2021).
9. Персональний склад Громадської ради при Головному управлінні ДФС в Івано-Франківській області. URL: <http://if.sfs.gov.ua/dfs-u-regioni/gromadska-rada/personalniy-sklad-gromadskoi-radi/> (дата звернення: 10.07.2021).
10. Про національний склад населення Івано-Франківської області. URL: <http://www.if.gov.ua/news/5880> (дата звернення: 07.07.2021)
11. Про поляків у Франківську і франківців у Польщі. URL: <https://sotka.life/pro-poliakiv-u-frankivsku-i-frankivtsiv-u-polshchi-rozpovidaiut-andzhej-leush-i-mar-ia-osidach/> (дата звернення: 10.07.2021)
12. Про регіональну цільову програму «Духовне життя» на 2021 рік. URL: <https://orada.if.ua/decision/1567-37/> (дата звернення: 01.07.2021).

13.Ткачук Д. Г. Національні меншини як об'єкти-суб'єкти державної етнополітики. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 7. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1707> (дата звернення: 07.07.2021). DOI: 10.32702/2307-2156-2020.7.53 (дата звернення: 02.07.2021).

References:

1. Bykov O. Konstytutsiino-pravovy status natsionalnykh menshyn v Ukraini: monohrafiia. Kyiv: Int derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2001. c. 76
2. Vasyly Vyshyvaniuk ocholyv Pochesne konsultstvo Uhorshchyny v Ivano-Frankivsku. URL: https://kurs.if.ua/news/vasyly_vyshyvanyuk_ocholyv_pochesne_konsultstvo_ugorshchyny_v_ivanofrankivsku_10804.html (data zvernennia: 06.07.2021).
3. V Ivano-Frankivsku za koshty YeS stvoriat «ievreiskyi» turystychnyi marshrut. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3260481-v-ivanofrankivsku-za-kosti-es-stvorat-evreiskij-turistichnij-marshrut.html> (data zvernennia: 06.07.2021).
4. V Ivano-Frankivsku vidkryly "Nedilnu shkolu" z vyvchennia uhorskoï movy. URL: https://kurs.if.ua/news/v_ivanofrankivsku_vidkryly_nedilnu_shkolu_z_vyvchennia_ugorskoï_movy_10849.html/ (data zvernennia: 08.07.2021).
5. V Ivano-Frankivsku vidkryly uhorskyi kulturno-osvitnii tsentr. URL: <https://mi100.info/2020/01/24/v-ivanofrankivsku-vidkryly-ugorskyj-kulturno-osvitnij-tsentr> (data zvernennia: 09.07.2021).
6. Kovach L. Etnichni spilnoty Donbasu u suspilno-politychnomu prostori rehionu/ Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F.Kurasa NAN Ukrainy. 2013 / 5 (67). s. 33-45
7. Kovbasiuk Yu., Troshchynskyi V. Sotsialna i humanitarna polityka: pidruchnyk. Kyiv: NADU, 2016. c. 615.
8. Otsinka sytuatsii v kraini, dovira do instytutiv suspilstva ta politykiv, elektoralni oriientsatsii hromadian (berezen 2021r.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-oriientsatsii-hromadian-berezen-2021r> (data zvernennia: 11.07.2021).
9. Personalnyi sklad Hromadskoi rady pry Holovnomu upravlinnia DFS v Ivano-Frankivskii oblasti. URL: <http://if.sfs.gov.ua/dfs-u-regioni/gromadska-rada/personalniy-sklad-gromadskoi-radi/> (data zvernennia: 10.07.2021).
10. Pro natsionalnyi sklad naselennia Ivano-Frankivskoi oblasti. URL: <http://www.if.gov.ua/news/5880> (data zvernennia: 07.07.2021)
11. Pro poliaktiv u Frankivsku i frankivtsiv u Polshchi. URL: <https://sotka.life/pro-poliaktiv-u-frankivsku-i-frankivtsiv-u-polshchi-rozpovidaiut-andzhej-leush-i-mar-ia-osidach/> (data zvernennia: 10.07.2021)
12. Pro rehionalnu tsilovu prohramu «Dukhovne zhyttia» na 2021 rik. URL: <https://orada.if.ua/decision/1567-37/> (data zvernennia: 01.07.2021).
13. Tkachuk D. H. Natsionalni menshyny yak obiekty-subiekty derzhavnoi etnopolityky. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. 2020. № 7. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1707> (data zvernennia: 07.07.2021). DOI: 10.32702/2307-2156-2020.7.53 (data zvernennia: 02.07.2021).

Matvienkiv S. M. Public Organizations of National Minorities of Prykarpattia in the Socio-Political Life of the Region

The article focuses on the role of national minorities in the processes of national consolidation, enrichment of national culture and the formation of civil society in Ukraine. Acting as social mediators between groups of different interests and government agencies, between civil society and the state, they focus their activities on the development of interethnic relations, the revival of national cultures, the satisfaction of their spiritual needs. For Ukraine, as for any other polyethnic state, the issue of national minorities is actual and needs constant research.

In this article is analyzed the concept of «national minorities», is explored the activities of public associations of national minorities in Ivano-Frankivsk region, is identified their role in the socio-political life of the region. In article is proved that public organizations of national minorities are mainly a means of preserving their originality and identification and they work closely with local executive bodies and local governments.

In general, Prykarpattia does not belong to the potentially conflict regions of Ukraine and is as close as possible to the average region of the country. It has been studied that the state of establishment and activity of public associations of national minorities is influenced primarily by financial support from both the states that are their historical homelands and the states in whose territory they permanently reside. It is concluded that the most active among the national minorities of Prykarpattia in public life are Poles, Hungarians and Jews. The rest of the ethnic communities did not form their own public associations either because of the small number or because there was no need for such self-organization.

Keywords: national minorities, public organizations, civil society, identity, Prykarpattia.

ДЕМОКРАТИЧНІ ЗМІНИ: КРИТЕРІЇ ТА ФАКТОРИ

Стаття направлена на дослідження демократичних змін в аспекті характеристики критеріїв та факторів даних трансформацій. Сучасний політичний процес може мати різні траєкторії та коливання. Саме вони визначають напрямки політичних трансформацій. Це можуть бути широкий спектр політичних режимів: від демократій до нових форм автократії та диктатур. І важливим тут є визначення того, які є об'єктивні умови, які сприяють або перешкоджають формуванню нових демократичних інституцій. Тому, дана стаття звертає увагу на виявлення ключових факторів, що впливають на траєкторії та результати режимних змін. Безпосередньо, увагу направлено на аналіз факторів та процесів, які мають значення для пояснення характеру та результатів режимних трансформацій.

Визначено, що актуальним завданням зараз є використання можливостей, які виникають в перехідних процесах в мінливих суспільствах. Це необхідно для одночасного поглиблення задач, що стоять перед демократією та розвитком. Необхідним є забезпечення того, щоб національні плани розвитку та економічні реформи набули всеохоплюючого та колективного характеру, щоб інститути держави ставали все більш підзвітними і щоб структура виборчих і конституційних процесів забезпечувала максимальну участь громадян, особливо меншин, жінок і вразливих груп населення. Підзвітність та прозорість, засновані на принципі стримувань та противаг є головними складовими, які в найближчі роки залишаються однією з найважливіших задач для країн, де формується демократія і це має вирішальне значення для перспектив їх розвитку.

Обґрунтовано, що слід переосмислити традиційний підхід до зміцнення демократії, а також загальноприйнятні порядки надання допомоги в цілях розвитку. Також слід більш глибоко опрацювати концепцію демократичного розвитку. Особливо звернути увагу на визначення мети такого розвитку: усунення відособленості в справі зміцнення демократії і практиці здійснення партнерства заради розвитку, особливо в плані узгодженості їх реалізації, визначення рівня впливу прав та участі громадян на ймовірність стійкого прогресу розвитку суспільства та держави.

Ключові слова: демократія, трансформації, зміни, демократичний режим, політичні трансформації.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В сучасному політичному процесі існують різні траєкторії політичних трансформацій, які характеризуються широким спектром політичних режимів: від консолідованих ліберальних демократій до різних «гібридів», нових форм автократії різних типів та диктатур. І тут виникає питання: чи існують якісь специфічні об'єктивні умови, які сприяють або перешкоджають формуванню нових демократичних інститутів та практик, хто або що визначає межі демократичного розвитку в конкретному історичному контексті. Тому слід звернути увагу на виявлення ключових факторів, що впливають на траєкторії і результати режимних змін. Безпосередньо, увагу буде зосереджено на тому, які з цих факторів і в яких ситуаціях найбільш значущі для пояснення характеру і результатів режимних трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження у напрямку розвитку демократії ведуться завжди. Ми зараз мається багатий матеріал різних часів з даної проблематики. Але аспектів, яких стосується демократичний рух суспільства їх дуже багато. Безумовно, ми спираємося на дослідження класичні дослідження зарубіжних авторів: С.Гантінгтона, Ш.Ейзенштадта, Р.Інглетарта, Д.Норта, А.Пшеворського, Дж.Сарторі тощо. Українська політична наука також активно приймає участь в дослідженні демократичних змін. Слід відзначити розробки таких авторів як М. Головатий, В.Горбатенко, Г.Зеленько, А. Колодій, Ю. Шайгородський та інші. Багато цікавих робіт здійснено одеською школою політології, зокрема такими науковцями як Л.Кормич, С.Наумкіна, К.Вітман, М.Польовий, А.Пехник, А.Кройтор, Ю.Завгородня та інші. Голова увага в даній статті

направлена на питання щодо перехідних процесів між політичними режимами, питання транзитів та коливань між ними. Особливо важливими є проблеми визначення траєкторії коливань та факторів, які впливають на ці процеси. І це вимагає додаткових постійних досліджень.

Метою статті є: визначення розуміння демократичних змін в аспекті характеристики критеріїв та факторів даних трансформацій.

Виклад основного матеріалу. В політичній науці існує дві головні парадигми, які пояснюють рухи демократії: як вона виникає, формується та підтримується. Перша виникла в середині ХХ сторіччя та заснована на положенні, що виникнення інститутів політичної демократії є результатом певних об'єктивних процесів та передумов. Тобто, демократія виникає як результат соціальних або економічних перетворень як оформлення результатів інших соціальних і економічних процесів. Такі структурні процеси та передумови мають різну природу і відносяться до історичних, соціальних та економічних факторів, особливостей створення нації та держави, типу політичної культури тощо. Важливим є те, що ці передумови мають історичну природу, вони об'єктивні і не залежать від конкретних рішень і дій політичних акторів. Відповідно, відсутність цих умов і передумов встановлює межі демократичного розвитку.

Наступна парадигма виникла пізніше і вона намагається розробити теоретичну модель пояснення режимних змін процесів демократизації. Особливо увага направлена на конкретні політичні рішення та дії політичних акторів, які мають функції розробки політичних стратегій та тактик. Парадигма передбачає, що формування демократичних інститутів та процедур не залежить від настання об'єктивних, структурних умов. В даному випадку мова йде про суб'єктивний фактор рішень та дій політичних акторів. Частіше мають місце на увазі елітні групи.

Перша передумова, це – формування ефективної державності, державної єдності та національної ідентичності. На мою думку, одна з головних умов демократії. Дійсно, коли відсутні ефективні державні інститути, це приводить до хаосу. Але, важливе питання в розумінні того, які критерії ефективності суспільство визначає. Це стосується й критеріїв якості державних інститутів.

Рівень економічного розвитку також виступає як умова демократії. Початкова теза полягає в тому, що відносно високий рівень економічного розвитку є умовою для демократії, оскільки породжує нову соціальну структуру. Мова йде про формування середнього класу, який вимагає представництва своїх інтересів за допомогою демократичних інститутів. Але, є зауваження, яке слід вказати і на це є відповідні аргументи: демократизація може починатися при різних (інколи досить низьких) рівнях економічного розвитку, однак високий ВВП на душу населення є гарантією проти занепаду існуючого демократичного режиму і його заміни авторитаризмом.

Наступна передумова демократичних змін – це політична культура громадянського типу. Це означає, що переходи до демократії можуть починатися в умовах, коли загальні громадські цінності є домінуючими та поширеними.

Перелік структурних факторів, які потенційно виступають як сприятливі чи несприятливі умови демократії, можна продовжити, наприклад, додати кліматичні умови чи загальнонаціональний рівень.

Відповідно до іншого підходу, наголос робиться на суб'єктивних факторах, що впливають на характер та спрямованість режимних трансформацій. Саме вони пояснюють траєкторії та результати транзиту. Першим фактором можна назвати характер та особливості виходу з авторитаризму (або посттоталітаризму) на демократичної трансформації. Наступний, – роль та вплив інституційного дизайну, що обирається для нової демократії (форма правління, характер партійної та виборчої систем та ін.). Далі можна виділити взаємовідносини з позицією та процес формування системи взаємодій між ключовими політичними акторами на всіх стадіях режимної трансформації. Тут мова також йде про зміну або збереження старих еліт в будь-яких перетворених формах.

Також, до таких факторів слід віднести ротацію влади як один із ключових критеріїв демократичного правління; рівні реальної (неформальної) політичної конкуренції; ставлення влади до політичного плюралізму; якість проведених виборів; використання владою чи опозицією насильства для досягнення політичних цілей та результатів; наявність ефективних інституційних обмежувачів (в тому числі реального поділу влади), що перешкоджають зловживанням виконавчої влади та ін.

Слід зазначити, що вплив об'єктивних факторів здійснюється через суб'єктивні дії реальних політичних акторів, в той час як особливості прийнятих акторами рішень і обраних ними стратегій та тактик, в свою чергу, мають свої коріння в специфіці історичних, культурно-цивілізаційних, соціально-економічних умовах. Тобто, структурні чинники мають особливе значення в розумінні

процесу консолідації демократії в цьому процесі. Оскільки ці структурні умови не можуть бути змінені швидко, слід звертати більше уваги на ті умови, які можна змінити за допомогою політичної інженерії та політичного лідерства.

В цілому, ці підходи використовуються в науці в якості двох альтернативних пояснювальних моделей щодо аналізу режимних трансформацій, зокрема, до аналізу демократичних змін. Але, на мою думку, для вирішення актуальних питань демократичних перетворень слід виходити за межі даних парадигм.

Якщо говорити про «демократичний розвиток» то тут слід звернути увагу на співвідношення цих понять. Так, М.Томмазолі говорить, що «демократія та розвиток взаємно зміцнюють один одного. В процесі їх взаємодії та взаємного зміцнення просування уперед в одній області може привести до прогресу в іншій» [5, с. 6]. Також у цьому програмному документі використовується термін «сумлінне управління» і вказується, що раніше його використовували «як заміник ширшої концепції вкладу демократії в розвиток і його ролі в ньому». Але зараз ситуація змінилася і «сама демократія, а не лише сумлінне управління (гарне управління) відіграє важливу роль в розвитку, охоплюючи не тільки ключові інститути та процеси, а й концепції права громадян на вираження своєї думки, участі, всеосяжність та виховання демократичної культури» [5, с. 7].

В даному програмному документі представлені ключові відмінні ознаки демократії, такі як участь, всеосяжність, реагування на вимоги громадян і підзвітність. Вони вносять прямий та непрямий внесок у розвиток, коли вони поєднуються з можливостями держави щодо забезпечення охорони та безпеки, верховенства права та доступу до правосуддя, професійного державного управління та надання основних послуг в таких областях, як освіта та охорона здоров'я. одночасно, у програмному документі відзначається, що й злидні, голод та хвороби можуть обмежувати здатність людей ефективно реалізовувати свої політичні і громадянські права. Таким чином, «розвиток також має значення для демократії. Відсутність розвитку, що виражається у формі економічної стагнації, хронічного нерівності і / або крайньої убогості, може привести до підриву віри людей в формально демократичні системи управління навіть в тих країнах або регіонах, де ці системи вважалися міцно усталеними». Акцент на тому, що «демократичні порядки не завжди забезпечують досягнення результатів розвитку в тій мірі і такими темпами, яких очікують громадяни. Крім того, формальних і істотно важливих демократичних процесів, таких як організація та проведення регулярних змагальних виборів – яким міжнародні донори, які надають допомога в цілях зміцнення демократії, часто надають вельми важливе значення – самих по собі недостатньо, щоб поліпшити життя бідних верств населення» [5, с. 8].

Для вимірювання рівня демократії, демократичних змін існують різні індекси та рейтинги і науковці використовують їх для визначення умов демократичних трансформацій. Так, наприклад, Д.Альтман, професор політології Католицького університету в Сантьяго-де-Чилі в своїй роботі «Громадянські права і сучасна пряма демократія» (2019) регулярно відстежує спроби створити якийсь ефективний і визнаний експертною спільнотою «демократомір» [1]. Той же Д. Альтман є одним з авторів та експертів дослідницького проекту «Різновиди демократії» (V-Dem) [2]. Це великий проект зі збору емпіричних даних, які потім застосовуються з метою концептуального осмислення самого явища демократії у всьому його різноманітті. Проект V-Dem пропонує зовсім інший методологічний та концептуальний підхід. Зокрема, експерти застосовують більш ніж 350 показників демократичного розвитку.

Такі дослідження є дуже важливими. Наприклад, країни кожного року витрачають великі ресурси на просування демократії – як в своїх країнах, так і зовні. І тут виникає питання щодо дієвості цих інвестицій, які багато в чому залежать від того, наскільки адекватні сучасні оцінки становища тої або іншої країни та їх перспектив на майбутнє. Тому, різноманітні індекси та рейтинги, дослідження в цій області є дуже важливими. Наприклад, Швейцарія здійснює підтримку демократії у всьому світі і це є визначено конституційною нормою. І саме тому, Швейцарія надає консультативну підтримку Україні в частині розробки сучасного законодавства, що регулює порядок застосування норм та інструментів сучасної прямої демократії.

І щодо Швейцарії, країни зі сталою демократією, то тут слід звернутися до думки спеціаліста з питань прямої демократії Б.Кауфманна, який представив своє бачення, щодо складових, без яких не може обійтися жодне суспільство, якщо тільки воно хоче називатися демократичною [4]. До цих складових автор відносить наступні:

– Технології. У Швейцарії довгі роки йшли дебати і ставилися досліди на предмет введення електронного голосування за допомогою мережі Інтернет у віддаленому режимі. Така система була б

великою підмогою для численної швейцарської діаспори за кордоном: громадяни Швейцарії могли б більш активно брати участь у політичному житті у себе на історичній батьківщині. На жаль, те, що змогла зробити Естонія, не вдалося Швейцарії, і поки цей формат голосування залишиться для швейцарців, які проживають за кордоном.

– Біг з перешкодами. Це бар'єри, мета яких полягає не в придушенні будь-якого реального політичного життя, але в тому, щоб у політиків були мотивації та стимули йти в народ, говорити з людьми, збирати підписи та переконувати потенційних виборців.

– Інфраструктура. Обраний парламент повинен мати відповідну інфраструктуру. Демократія не обмежується голосуванням раз на чотири роки, вона спирається на безпосередню участь громадян в управлінні та формуванні політичного порядку денного країни і потребує освічених, критично та раціонально мислячих громадян. А таким громадянам потрібні місця, де вони могли зустрічатися з владою. У Сеулі є, наприклад, «Будинок громадян».

– Навчання. Ступінь зрілості і рівень якості демократії можна виміряти за допомогою такого показника, як її здатність до постійної реформи. Треба йти вперед, приймати рішення, помилятися, аналізувати помилки, усувати їх і йти далі. І тільки так можна вибудувати сталу, спрямовану в майбутнє демократію. Постійно удосконалюючи та самонавчальна демократія – це завжди пряма демократія громадян.

– Керівні якості. Людина, яка обрана до влади починає захищати свої владні повноваження від будь-якого впливу та втручання. Для справжньої демократії така логіка – це «справжня отрута». Необхідно робити ставку на розподіл влади та демонструвати свої справжні керівні якості. Тобто – вести за собою та керувати.

– Ті програв вибори повинні почувати себе також щасливими. Демократія будується на безумовному визнанні результатів народного волевиявлення усіма – і переможцями, і переможеними. Тому необхідно зробити так, щоб ті, хто вибори програв, не відчували себе знедоленими. У Швейцарії відповідь на це питання було свого часу знайдено на шляху до істинного федералізму.

– Адміністративний апарат. Між виборцями та обраними завжди є адміністративно-бюрократичний апарат з його інерцією та схильністю зберігати і відстоювати сформовані структури, інструменти та підходи, які не завжди відзначені близькістю до народу і прагненням вислуховувати своїх громадян і враховувати їх думку. Саме тому чиновники повинні бути безпосередньо включені в структури безпосереднього народоправства. Тобто, адміністративно-бюрократичний апарат повинен бути вбудований в систему безпосереднього народоправства.

– Правова держава. «Ми всі знаємо, що коли суди знаходяться під керівництвом державної влади, а судові рішення – формою владного свавілля, то тоді громадянам і виборцям стає майже неможливо вільно висловлювати власну думку – а це означає, що в них відбирають можливість впливати на політику. Наприклад, в Росії ті, хто наважується критикувати режим В.Путіна, не тільки виключаються з виборчих процедур, а й просто виявляються в тюрмах. Саме тому, дійсно незалежна юстиція була і залишається інгредієнтом, без якого неможлива справжня демократія» [4].

– Право голосу. Будь-яке суспільство і будь-яка спільнота громадян існує тільки в умовах дії принципу інклюзивності, залучення всіх у суспільно важливі справи. У Швейцарії 25% осіб від загальної кількості, тих хто проживає в країні – не мають права голосу. Цю проблему багато міст і кантони прагнуть вирішити по різному, але мотивація у всіх одна: людина повинна мати право голосу там і тоді, де і коли мова йде про проблеми, що стосуються її безпосередньо. Тобто – реальні виборчі права – це важливо.

– Діалог. Ще Перікл визначав чим демократія відрізняється від не демократії: діалогом напередодні прийняття важливого рішення. З того часу нічого не змінилося: успіх демократичного рішення і його якість залежать від якості дискусії перед рішенням. Наприклад, в Швейцарії в двох швейцарських кантонах Гларус і Аппенцель-Внутрішній і в деяких міських громадах й досі працює «прямий безпосередній народний збір». Тому діалог та дискусія є «душею» будь-якої справжньої демократії [4].

Слід зазначити, що зараз у світі більшість всіх країн залишаються формально демократичними, і це в умовах загальної кризи самої ідеї демократичного правління. Але, спостерігаються зараз й процеси автократизації, які мають нові риси і особливості. Наприклад, якщо раніше так процеси відбувалися в країнах, де базис для відмови від демократії вже мав місце, або ж в країнах зі слабкими демократичними традиціями, то зараз ці процеси охоплюють навіть старі стабільні демократії. Це пояснюється тим, що автократія (на думку суспільства) дозволяє швидше вирішувати нагальні

питання, на які в умовах демократій витрачається дуже багато часу. І якщо раніше диктатура приходила до влади в результаті іноземних вторгнень або після військових переворотів, то сьогодні цей процес вже має більш витончений характер, замаскований демократичними змінами в законодавстві. Типовий приклад такого розвитку в бік автократії (тоталітаризму) спостерігаємо в Росії, де на тлі коронавірусної пандемії був швидко організований урядовий плебісцит, який дозволив В.Путіну залишитися при владі до 2036 року. Це, безумовно, дуже сумнівні практики, які являють собою повну протилежність справжньому демократичному суспільству.

Відповідно до даних правозахисної організації Freedom House за 2020 рік «Держави перехідного періоду»: «...демократичний рейтинг України дещо зріс завдяки належно проведеним виборам 2019 року і мирному переходові влади, але перед державою стоять нелегкі виклики в галузі дотримання демократії...Рейтинг рівня демократії в Україні склав 3,39 – це деяке поліпшення з попереднього показника 3,36. Таким чином, Україна залишилася в розділі «перехідних чи гібридних режимів». А індекс демократії в ній становить 40%. Ця оцінка стосується вільної території країни. Становище на окупованих територіях, у Криму й на частині Донбасу, на неї не вплинуло» [3]. В даній доповіді визначається, що «...зростання рівня демократії відбулося в одній із семи досліджуваних галузей – демократичному управлінні державою. Шість інших залишилися незмінними (виборчий процес, громадянське суспільство, незалежні засоби інформації, демократичне управління на місцевому рівні, структура й незалежність системи правосуддя, а також корупція)» [3].

Але, слід зазначити, що є деякі тонкощі таких індексів та рейтингів. Так, діяльність Freedom House дійсно є необхідною та корисною, і це є важливим для розуміння того, як відбувається внутрішня динаміка розвитку України, особливо в порівнянні з іншими країнами. І це безумовно впливає на міжнародний імідж нашої країни. Однак, як правильно зазначає С.Шаповалов, «... важливо розуміти тонкощі інтерпретації подібних оцінок... слід з обережністю сприймати висновки Freedom House щодо України... головною проблемою є непрозорість оцінювання дослідження Nations in Transit» [6].

Висновки. Можна зробити висновок, що актуальним завданням зараз є використання можливостей, які виникають в перехідних процесах в мінливих суспільствах. Це необхідно для одночасного поглиблення задач, що стоять перед демократією та розвитком. Необхідним є забезпечення того, щоб національні плани розвитку та економічні реформи набули всеохоплюючого та колективного характеру, щоб інститути держави ставали все більш підзвітними і щоб структура виборчих і конституційних процесів забезпечувала максимальну участь громадян, особливо меншин, жінок і вразливих груп населення. Підзвітність та прозорість, засновані на принципі стримувань та противаг є головними складовими, які в найближчі роки залишаються однією з найважливіших задач для країн, де формується демократія і це має вирішальне значення для перспектив їх розвитку.

Перспективним напрямом подальшого дослідження. Необхідно переосмислити традиційний підхід до зміцнення демократії, а також загальноприйняті порядки надання допомоги в цілях розвитку. Також слід більш глибоко опрацювати концепцію демократичного розвитку. Особливо звернути увагу на визначення мети такого розвитку: усунення відособленості в справі зміцнення демократії і практиці здійснення партнерства заради розвитку, особливо в плані узгодженості їх реалізації, визначення рівня впливу прав та участі громадян на ймовірність стійкого прогресу розвитку суспільства та держави.

Бібліографічний список:

1. Altman D. Citizenship and Contemporary Direct Democracy Pontificia Universidad Catolica de Chile. Cambridge University Press. 2018, 135.
2. <https://www.v-dem.net/>
3. Драчук С. Демократичний рейтинг України дещо зріс, але перед нею стоять виклики в дотриманні демократії. Freedom House. 2020. <https://www.radiosvoboda.org/>
4. Кауфманн Б. Десять признаков демократического общества с точки зрения Швейцарии. 2019. <https://www.swissinfo.ch/>
5. Томмазоли М. Демократия и развитие: роль ООН. ИИДЕА, 2013, 65 с.
6. Шаповалов С. Україна на терезах демократії: Індекс Freedom House. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва в рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!», 2020. <https://dif.org.ua/>

References:

1. Altman D. Citizenship and Contemporary Direct Democracy Pontificia Universidad Catolica de Chile. Cambridge University Press. 2018, 135.
2. <https://www.v-dem.net/>

3. Drachuk S. Demokratychnyi reitynh Ukrainy deshcho zris, ale pered neiu stoiat vyklyky v dotrymanni demokratii. Freedom House. 2020. <https://www.radiosvoboda.org/>
4. Kaufmann B. Desyat pryznakov demokratycheskogo obshhestva s tochky zrenya Shvejczaryy. 2019. <https://www.swissinfo.ch/>
5. Tommazoly M. Demokratya y razvytye: rol OON. YYDEA, 2013, 65 s.
6. Shapovalov S. Ukraina na terezakh demokratii: Indeks Freedom House. Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva v ramkakh Prohramy spryiannia hromadskii aktyvnosti «Doluchaisia!», 2020. <https://dif.org.ua/>

Mishyn S. I. Democratic Retrofits: Criteria and Factors

The article is aimed at studying democratic changes in terms of characterization of criteria and factors of these transformations. The modern political process can have different trajectories and fluctuations. They determine the directions of political transformations. These can be a wide range of political regimes: from democracies to new forms of autocracy and dictatorships. And it is important here to determine what are the objective conditions that promote or hinder the formation of new democratic institutions. Therefore, this article draws attention to the identification of key factors influencing the trajectories and results of regime change. Directly, attention is paid to the analysis of factors and processes that are important to explain the nature and results of regime transformations.

It is determined that the urgent task now is to use the opportunities that arise in transition processes in changing societies. This is necessary to simultaneously deepen the challenges facing democracy and development. There is a need to ensure that national development plans and economic reforms are comprehensive and collective, that state institutions become more accountable and that the structure of electoral and constitutional processes ensures the maximum participation of citizens, especially minorities, women and vulnerable groups. Accountability and transparency, based on the principle of checks and balances, are the main components that in the coming years will remain one of the most important tasks for countries where democracy is being formed and this is crucial for their development prospects.

It is justified that the traditional approach to strengthening democracy should be reconsidered, as well as the generally accepted procedures for providing development assistance. The concept of democratic development should also be further developed. Particular attention should be paid to defining the purpose of such development: eliminating isolation in strengthening democracy and the practice of partnership for development, especially in terms of coherence of their implementation, determining the level of influence of rights and participation of citizens on the likelihood of sustainable progress.

Keywords: *democracy, transformations, changes, democratic regime, political transformations*

POLITICAL LEGITIMACY IN THE CONTEXT OF DIGITAL COMMUNICATION TRANSFORMATION

The article reviews the trends in the development of digital network communications and converged media during the Covid-19 pandemic aiming at determining their impact on the legitimization of political institutions and the formation of a new world order. The conclusions are based on the analysis of the new forms and channels of communication in digital networks, including messengers and Tik Tok. The author assumes that the further digitalization of communication networks is accompanied by a simultaneous decrease in public confidence in the communicative action due to infodemic and intentional exclusion of certain groups of people. The article reviews the "swipe culture" of information consumption and its influence on the formation of discourses. There is a trend of restricting freedom of communication through artificial intelligence and social network algorithms. As a result, users seek more privacy and switch to secure channels of communication, which does not promote search for public consensus and legitimization of political institutions. The concept of "digital anomie" is proposed, which is a prerequisite for the intensification of protest movements around the world. The peculiarities of the use of digital networks during such protests in 2020-2021 and the attempts of national governments to control digital communication are analyzed. The author concludes that no subject, including national governments, digital technology giants, individual actors or audiences are able to control relations of power in digital networks. This reduces the strategic potential of political institutions as major players in the world order, further weakening their influence on key issues of world politics to the point of losing the subjectivity of politics as such. The search for the legitimization ways of political institutions within the above trends is the subject of the further scientific research of the author.

Keywords: political communication, communicative digital networks, discourse, political legitimacy, democracy

During the Covid-19 global pandemic, the organization of measures to combat it, the social and financial insecurity of citizens, the state of national economies and the migration processes have become indicators of the capacity of the countries in the world. The national governments, which citizens rely on during significant hardships, have been challenged in terms of legitimacy. There are various pessimistic assessments about the prospects of representative democracy as a global model of political governance. The American non-governmental organization Freedom House indicates an "antidemocratic turn" in its report of Nations in Transit-2021 [1]. The researchers believe that the unsuccessful pandemic management by major democracies has provided additional arguments for the opponents of democratic governance.

The UN Secretary-General A. Guterres noted in a speech in February 2021 that a voter turnout has declined worldwide by an average of 10% since the early 1990s. According to him, trust in institutions and leaders is declining, and "a growing gap in trust between people, institutions, and leaders threatens us all" [2]. This thesis is confirmed by the results of the "Trust Barometer 2021", which recorded a significant decline in trust in institutions and leaders around the world during the Covid-19 pandemic, quarantine measures, protests against systemic racism, and political instability [3]. This processes occur during the functioning of such a communicative space, where the forms of interactions and subjects of the post-information society become more influential due to a new converged media, digital communication networks, and artificial intelligence.

The task of this article is to identify trends in the development of digital network communications and converged media during 2019-2021 aiming at determining their impact on the operation of political institutions and the formation of a new world order. Such trends may be partially due to the Covid-19 pandemic or its consequences, but may also be considered as a natural process in the development of a post-information society. The author's hypothesis is that the development of digital network communications

creates new forms and channels of interaction, changes the political behavior of citizens, reduces the strategic potential of political institutions as major actors in the world order, further weakening their influence on key issues of world politics to the point of losing the subjectivity of politics as such.

According to the theory of communicative action of J. Habermas, the legitimation of political institutions occurs in the process of constructing a common meaning during public dialogue (or discourse), such as a communicative action aimed at reaching consensus. The institutional stability is based on the ability to clearly articulate different interests and values in the democratic process through communication networks [4]. The Belgian philosopher S. Muff believes that the achievement of consensus is impossible in his model of agonistic pluralism and suggests instead the ability to recognize differences and discuss their possible limits [5, p. 8-21]. According to the theorist of network society M. Castells, the search for common meaning through public dialogue occurs within a hybrid communication system in the development of digital technologies that combines horizontal communication networks and traditional forms of unilateral mass communication (television, radio, and print media). The mass self-communication is a process of interactive communication, potentially accessible to a mass audience, but within which the production of messages is carried out by a user independently, as well as the return of messages [6, p. 9-31].

The author of this article suggests that the further digitalization of communication networks and the expansion of communication space is accompanied by a simultaneous decrease in public confidence in the communicative action itself. As of 2021, 73% of users consume news through their smartphones and other mobile devices. Over the last decade, the number of social network users has tripled, while it increased by 13% during the pandemic. Almost half of the world's population (4.2 billion people) is registered on social networks. In 2020, 42% of users spent more time on social networks than before the pandemic [7].

The growth of information consumption was accompanied by the so-called "infodemic", that is a massive burst of misinformation and rumors, which significantly preceded the outbreak of the infection itself [8]. As a result, confidence in all news sources has declined significantly within six months after the start of the pandemic. The citizens trusted social networks the least (35%), while the traditional media (53%) experienced the largest drop in trust, such as by 8 percentage points [3]. In the fall of 2020, a record number of cases of deleting accounts on social networks was recorded [9]. This happened due to the excessive psychological fatigue from the continuous flow of negative information and feelings of dependence. The researchers from the British Reuters Institute also noted a tendency to "avoid the news". The part of those interested in the news has declined worldwide by an average of 5% since 2016 [10].

In addition to the pandemic, an equally important reason for avoiding news is the exclusion of the interests of certain social and political groups of people not only from traditional media but also from digital platforms. For example, Facebook deleted the account of the sitting US President D. Trump and began blocking his supporters in January 2021, while the administration of this network blocked all national and international news content for users in Australia for several days in February 2021. According to M. Castells, exclusion from the global network is the most terrible sanction of the network society, its structural property [6, p. 35]. According to the Reuters Institute, 75% of those who identify themselves as "right-wing" believe that coverage of the views in the media is unfair, while only a third part of Democrats hold this view [10]. Young people (under the age of 35) around the world also tend to believe that the media is unfair compared to older groups.

The second trend is the deployment of new digital network platforms, which are gradually changing the format of communication and the process of discourse production. Their feature is a significant reduction in the duration of the message and decrease in the concentration of the audience.

Thus, the emergence of the Youtube network in 2005 brought the video format to the leaders, which significantly supplanted the text. As of 2021, Youtube has 2 billion registered users, the second largest network after Facebook (2.7 billion) in the world. Launched in 2018, the Tik Tok vertical video network continued this "text-to-video" revolution. From now on, the message through visual images must be transmitted in 15 seconds, the discourse is formed by emoji and musical memes. By the end of 2018, Tik Tok had 1 billion registered users.

On average, the user spends 2 hours and 25 minutes a day on social networks [11]. However, according to various studies, the concentration of our attention is about 8 seconds, that is less than the average aquarium fish [12]. With the advent of the "Tik Tok era", the attention decreases even more: the algorithm of this network captures the interest in the video and the reaction in the first 4 seconds.

There is a so-called "swipe culture" of information consumption: you only have a few seconds to get the user's interest before swiping your message. Such a culture is characterized by mosaic and short-term image, rapid change to other images, as well as illogical information. The wave of information can live no longer

than stored on Instagram stories, that is a few days or even hours. As a result, it is difficult to create a metanarrative for the Tik Tok audience. It rather should be a system of fragmented emotional markers, expressed through very short cultural and political codes, through which users today differentiate each other on the "own-alien" principle.

In such an environment, political leadership is becoming more of a simulacrum than ever before, and political communication must borrow more tools and technologies from the entertainment industry. It is necessary to create some kind of political series, tell a political story with all the attributes of an effective scenario, such as suspense, conflict, and climax in order to maintain long-term attention and form a discourse. The main factor is not the quality of information, but the scandal, impressions, and emotions.

The next trend is that the restriction of freedom of communication due to the use of artificial intelligence and algorithms of social networks is increasing with the growing role of the audience as a "customer" of information. Since 2016, the world's largest social network Facebook (2.7 billion users) has repeatedly changed the algorithms of its feed, emphasizing that it wants to free the network from manipulation and help "maintain important social contacts" [13]. Artificial intelligence and personalized feed are also used by Youtube, Tik Tok, and the Google search engine. In many Asian countries, mobile aggregators are popular, which also provide the user with information based on artificial intelligence algorithms.

The OSCE Representative on Freedom of the Media warns in a special report (July 2020): the use of artificial intelligence, driven by commercial, political or public interests, can seriously jeopardize human rights, including freedom of expression and media pluralism [14].

Because of global infodemic, the dominance of "hate speech" in social networks [15], and the policy of digital technology giants, users are looking for more private communication channels. New technological platforms, such as messengers are gaining popularity. Thus, as of January 2021, Whatsapp had 2 billion users (owned by Facebook), Facebook Messenger – 1.3 billion, Telegram – 500 million.

Messenger users see only those sources of information that they choose themselves. And, as a rule, the number of such sources is limited. Thus, according to the results of a survey of Telegram users in Russia, Belarus, and Ukraine in May 2021, one third of messenger users read up to 5 channels, another third read up to 10 [16]. The users find themselves as if in a "digital value-semantic capsule" in such closed channels of communication, in the space of which ideas and beliefs do not change, they are not subject to critical thinking, but, on the contrary, are consolidated and even reinforced by repetition, discussion, approval by likeminded people. This, in turn, does not contribute to reaching a consensus (according to J. Habermas) or finding common ground between opponents (according to S. Muff).

There may be processes of "digital anomie", which lead to an intensification of protest movements in a situation of uncertainty and weakness of institutions, exclusion of a number of social groups of people from communication processes and weakness of prospects for finding consensus. According to the concept of E. Durkheim, one of the conditions of social anomie is the discrepancy between the needs and interests of some of its members on the one hand and the possibility of their satisfaction by existing institutions on the other hand [17, p. 114-120]. The processes of digital anomie lead to the intensification of the protest movement, which also originates in the network space and (in some cases) is reflected on the streets of cities. During 2020-2021, many multidirectional protest movements spread not only in Europe but also in the whole world: from anti-racism actions to anti-quarantine protests.

M. Castells emphasizes that these movements arise spontaneously, although they have social and political preconditions [6, p. 27]. The trigger for such a protest to leave the online environment and appear on the street is a sudden outrage (including manipulatively constructed). Such a call must be emotional to be a trigger for protest. Thus, video images transmitted via Youtube, and then via Tik Tok play an invaluable role in this case.

For example, the emotional trigger for the protests known as the Black Lives Matter in the United States in May 2020 was video footage of the ill-treatment of a detained African-American J. Floyd, who later died, by a white police officer. Although the BLM movement itself has existed since 2013, it was only when the video was socially distributed on social media that the United States and a number of Western countries were engulfed in mass protests, which were estimated at between 15 and 26 million people.

If the protest movements of 2010-2013 were coordinated through Facebook (for example, "Arab Spring" or "Euromaidan" in Ukraine), the Telegram messenger was used to coordinate protests in Hong Kong against the adoption of the extradition law in 2019-2020, supporters of D. Trump and right-wing groups in the United States in 2020. The real phenomenon was the Telegram channel HEXTA ("nobody") in the 2020 protests in Belarus. In a month, it received more than 2 million subscribers and became the largest channel in the Russian-language segment. Although there were specific people behind the channel, the very name

of the channel "nobody" indicates the impersonality and anonymity of such communication, which "heats up" the protest movement.

In 2021, Tik Tok becomes the driver of protest movements. For example, the actions in support of O. Navalny in Russia in January 2021 were called "Tik Tok riot" by journalists and political observers [18]. The platform has also become a network for coordinated protests in Southeast Asia and Latin America. According to experts from the Reuters Institute, the government seems to have been stunned by the platform in all these cases, which it does not understand, with its specific sense of humor, the language of musical memes, emoji, and hashtags [9].

Why have such protest movements become so popular in the last decade? M. Castells appeals to the "effect of imitation": browsing online for information on protests in other countries and other social groups inspires mobilization, as it raises hopes for change. Usually, such protest movements make too many demands at once and most often they are diverse demands of citizens who want to determine their own living conditions [6, p. 19-20]. For example, the initial reason for the "yellow vests" protest movement in France, which escalated into street protests in late 2018, was the government's intention to raise the tax on carbon fuel. Subsequently, the demands of the protesters expanded to a wide range of social and economic demands. It is necessary to create alternative discourses in order to challenge the existing relations of power. Since there are so many demands and many motives and triggers for protest, and they are mostly emotional, these movements are usually not institutionalized and do not lead to social change.

At the same time, the activation of protest movements is forcing the ruling elite, which controls national governments, to take measures to control the digital environment through bans and government regulation. However, such measures can only have a temporary and incomplete effect. The only way for the government to fully control digital network communication is to turn off the Internet. For example, this was done during the protests in Belarus in 2020. The less radical actions taken by national governments in recent years include extrajudicial blocking of Internet resources, defamation legislation, foreign agent legislation, etc. Such measures are described in detail by Freedom House and are called "digital authoritarianism" [19].

Another level of the "battle for dominance on the Internet" is the struggle for control between national governments and global technology giants. However, currently there is no winner, even a potential one. A striking example is the situation in Nigeria in June 2021, when Twitter deleted the post of President of this country M. Bukhari, where he threatened to punish those responsible for attacks on polling stations and police. In response, President Bukhari blocked Twitter in the country.

Summarizing the above, despite the growing number of digital communication channels and the size of their audience, the ability of political institutions to legitimize themselves is significantly limited due to the gradual loss of society (or its individual groups) confidence in the communicative action itself. With the advent of new digital platforms and the dominance of "swipe culture", the political communication is actively borrowing approaches and technologies from the entertainment industry, while political leadership is becoming more of a simulacrum than ever before. Subjectivity in the formation of public opinion is blurred between media corporations, digital technology platforms, and the audience itself. No subject in the global communication network is capable of producing dominant discourses and, consequently, controlling relations of power in digital networks, which, in turn, brings into question their subjectivity in politics. The search for legitimization ways of political institutions within the above trends is the subject of the further scientific research of the author.

References / Бібліографічний список:

1. Nations in Transit 2021: The Antidemocratic Turn. *Freedom House*. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2021/antidemocratic-turn> (date of access: 28.04.2021).
2. Guterres A. Tackling Inequality: A New Social Contract for a New Era. URL: <https://www.un.org/en/coronavirus/tackling-inequality-new-social-contract-new-era> (date of access: 25.02.2021).
3. Edelman Trust Barometer 2021. URL: <https://www.edelman.com/trust/2021-trust-barometer> (date of access: 12.01.2021).
4. Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge: Polity Press. 1989. P. 326.
5. Mouffe Ch. *On the Political*. L-N.Y.: Routledge. 2005. P. 160
6. Castells M. *Communication power*. Oxford University Press; 2nd edition. P.571
7. Closely connected: social media's role during Covid-19. URL: <https://blog.gwi.com/trends/social-media-covid-19/> (date of access: 01.07.2020).
8. Managing the COVID-19 infodemic: Promoting healthy behaviours and mitigating the harm from misinformation and disinformation. *World Health Organization*. URL: <https://www.who.int/news/item/>

23-09-2020-managing-the-covid-19-infodemic-promoting-healthy-behaviours-and-mitigating-the-harm-from-misinformation-and-disinformation (date of access: 23.09.2020).

9. Covid-19: How Social Media Habits Are Changing. *Brandwatch.com*.

URL: <https://www.brandwatch.com/blog/react-social-media-habits-in-2020/> (date of access: 27.10.2020).

10. 2021 Digital News Report. *Reuters Institute. University of Oxford*.

URL: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2021/dnr-executive-summary> (date of access: 15.02.2021)

11. Digital 2021: The latest insights into the 'state of digital'. *Wearesocial.com*.

URL: <https://wearesocial.com/blog/2021/01/digital-2021-the-latest-insights-into-the-state-of-digital> (date of access: 27.01.2021).

12. You Now Have a Shorter Attention Span Than a Goldfish. URL: <https://time.com/3858309/attention-spans-goldfish/> (date of access: 14.05.2015).

13. Mark Zuckerberg's post. URL: <https://www.facebook.com/zuck/posts/10104413015393571>

(date of access: 11.01.2018).

14. Strategy Paper to Put a Spotlight on Artificial Intelligence and Freedom of Expression. *Organization for Security and Co-operation in Europe*. URL: <https://www.osce.org/representative-on-freedom-of-media/456319>

(date of access: 03.07.2020)

15. Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to member states on "hate speech".

Council of Europe. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680505d5b (date of access: 30.10.1997).

16. Telegram 2021 Audience Survey. URL: <https://tgstat.ru/research-2021> (date of access: 07.06.2021).

17. Durkheim, É. The division of labor in society. New York, NY: The Free Press. 1984. P. 575

18. TikTok emerges as a political battleground in Navalny-stirred Russia.

URL: <https://techcrunch.com/2021/02/11/tiktok-emerges-as-a-political-battleground-in-navalny-stirred-russia/> (date of access: 11.02.2021).

19. Freedom on the Net 2018. The Rise of Digital Authoritarianism.

URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2018/rise-digital-authoritarianism> (date of access: 31.10.2018).

Наталіна Н. О. Політична легітимність в умовах трансформації цифрових комунікацій

У статті розглянуті тренди розвитку мережевих цифрових комунікацій та конвергентних медіа у період пандемії Covid-19 для визначення їх впливу на легітимність політичних інститутів та формування нового світопорядку. Висновки базуються на проведеному аналізі нових форм та каналів комунікацій у цифрових мережах, в тому числі у месенджерах та Тік Ток. Автор припускає, що подальша цифровізація комунікаційних мереж супроводжується одночасним зниженням довіри громадян до самої комунікативної дії через інфодемію та цілеспрямоване виключення з комунікацій окремих груп. У статті розглянута «свайпова культура» споживання інформації та її вплив на формування дискурсів. Відзначено тренд до обмеження свободи комунікації через штучний інтелект та алгоритми соціальних мереж. Як результат, користувачі прагнуть більшої приватності та переходять до спілкування у закритих каналах, що в меншій мірі сприяє пошуку суспільного консенсусу та легітимації політичних інститутів. Запропоноване поняття «цифрова аномія», що є передумовою інтенсифікації протестних рухів в усьому світі. Проаналізовані особливості використання цифрових мереж під час таких протестів протягом 2020-2021 рр. та спроби національних урядів контролювати цифрову комунікацію. Автор доходить висновку, що жоден суб'єкт, в т.ч. національні уряди, цифрові технологічні гіганти, окремі актори чи аудиторія, не здатен контролювати владні відносини у цифрових мережах. Це знижує стратегічний потенціал політичних інститутів як основних акторів світопорядку, сприяючи подальшому послабленню їх впливу на ключові питання світової політики до втрати суб'єктності політики як такої. Пошук шляхів легітимації політичних інститутів в межах означених вище трендів є предметом подальшого наукового пошуку автора.

Ключові слова: політична комунікація, комунікативні цифрові мережі, дискурс, політична легітимність, демократія

DOI 10.31558/2519-2949.2021.3.6

УДК 321.7:342.57:352.075

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2152-4255>

Нікітенко Л. О., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ВИКОРИСТАННЯ КРАУДСОРСИНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ МІСТОМ

Стаття присвячена з'ясуванню особливостей використання краудсорсингових технологій в публічному управлінні містом.

Обґрунтовується актуальність питань застосування краудсорсингу в публічному секторі. Акцентовано, що в сучасних умовах цифровізації, особливо під час проведення реформи децентралізації влади, українське місто стає платформою для ефективного втілення краудсорсингових технологій.

З'ясовано, що першочерговим завданням використання краудсорсингових технологій на рівні міста виступає перевірка на дієздатність ідей, що закладаються в стратегію розвитку міста. Визначено, що обговорення ідей відбувається як в режимі голосування, так і у вигляді збору конкретних думок і пошуку рішень. Важливим чинником активної участі громади у вирішенні питань розвитку міста є мотивація до її партисипації, а роль органів місцевого самоврядування у цьому процесі полягає у створенні таких мотиваційних чинників, щоб жителі міста змогли їх зрозуміти та побачити реальний власний внесок.

Проаналізовано стан використання краудсорсингових технологій в публічному управлінні містами України. Авторка на прикладах різних міст доводить, що технології краудсорсингу сьогодні затребувані при вирішенні питань місцевого значення. Особливу увагу приділено використанню краудсорсингу в публічному управлінні прогресивним у цьому аспекті містом Вінниця.

На підставі аналізу переваг і недоліків використання краудсорсингових технологій в публічному управлінні містом наголошено на превалюванні переваг. У статті робиться висновок про обґрунтованість подальшої підтримки застосування цих технологій органами місцевого самоврядування з метою досягнення більш тісної взаємодії з громадою, вироблення з нею спільних ефективних рішень. Зроблено наголос на важливості експертного системного аналізу поняття краудсорсингу та принципів його використання в публічному управлінні, з подальшою чіткою формалізацією в нормативно-правових актах.

Ключові слова: краудсорсинг, краудсорсингові технології, партисипативна демократія, публічне управління, місто, громада (жителі) міста, місцева влада, місцеве самоврядування.

Постановка проблеми. Розвиток сучасних інформаційних і комунікаційних технологій розкрив потенціал колективної мережевої діяльності, розширив коло експертного середовища, спричинив активне використання краудсорсингу, у тому числі у публічному секторі. Краудсорсингова діяльність була взята на озброєння ідеологами «електронного уряду» і «електронної демократії» в різних державах та рівнях публічного управління. Краудсорсингові технології вже зарекомендували себе у багатьох державах світу та нині набувають свого географічного розширення. Ці технології надають можливість органам публічної влади приймати ефективніші управлінські рішення з урахуванням думки населення як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні. Сьогодні набирає оборотів практика застосування краудсорсингу на рівні міста, адже проблеми, що вирішуються на цьому рівні, більш ближчі до населення. В умовах проведення реформи децентралізації влади в Україні, що спрямована на розвиток місцевого самоврядування та стосується кожної адміністративно-територіальної одиниці в Україні, у тому числі міст, застосування краудсорсингових технологій є вкрай затребуваним та виправданим, оскільки нові завдання важко виконати старими методами. За таких умов українське місто стає платформою для ефективного втілення краудсорсингових технологій.

Аналіз досліджень і публікацій по темі. Питання краудсорсингу та застосування його технологій в публічному управлінні сьогодні актуалізуються в наукових колах не тільки зарубіжних,

а й вітчизняних науковців, серед яких Г. В. Зінченко, О. Б. Кіреєва, Н. М. Кропачова, О. Ю. Лялюк, О. С. Марченко, О. Ю. Оболенський та ін.. Однак, оскільки це явище відносно нове для України, ще багато аспектів потребує детального дослідження, особливо аспект використання краудсорсингу у процесі формування публічної політики на рівні міста.

Метою даної статті є з'ясування особливостей використання краудсорсингових технологій в публічному управлінні містом.

Виклад основного матеріалу. Категорія «публічне управління» складна та багатогранна. У науці не існує сталого та загально визнаного її формулювання. Термін «публічне управління» (англ. public management) вперше був використаний у 1972 році Д. Кілінгом у науковій праці «Management in Government», де зазначалось, що «це пошук у найкращий спосіб використання ресурсів задля досягнення пріоритетних цілей державної політики». Сучасний дослідник публічного управління Г. Букерт наголошує, що воно «не є певним нейтральним, технічним процесом, а є діяльністю, яка тісно пов'язана з політикою, законом і громадянським суспільством» [1, с. 54].

Останнього часу тема публічного управління активно досліджується у вітчизняній науці, оскільки в Україні відбуваються реформаторські рухи по децентралізації влади та євроінтеграції, при яких здійснюється поступова переорієнтація з розгляду окремо державного управління, місцевого самоврядування та громадянського суспільства на їх системне бачення у контексті публічного управління [2, с. 64]. Ключовою складовою частиною стратегії подальшого демократичного розвитку України виступає концепція публічного управління. Так, серед безлічі існуючих визначень поняття «публічне управління» варто виділити змістовне формулювання, яке надано Л. Новак-Каляєвої, згідно з яким «це діяльність органів державного управління, органів місцевого самоврядування, представників приватного сектору та інститутів громадянського суспільства в межах визначених законом повноважень і функціональних обов'язків (планування, організації, керівництва, координації та контролю) щодо формування та реалізації управлінських рішень суспільного значення, політики розвитку держави та її адміністративно-територіальних одиниць. Публічне управління забезпечує значне підвищення ефективності управлінської діяльності внаслідок високого рівня громадської підтримки та консолідації суспільства навколо спільних цілей, воно пов'язане з демократичними цінностями, принципами верховенства права, поваги до гідності людини, недискримінації, рівності, справедливості, безпеки, ефективності та ін.» [3, с. 144].

Сьогодні публічне управління являє собою тип управлінської діяльності, що реалізується певними суб'єктами. Виклики сучасності ставлять перед державою необхідність впровадження публічного управління, що забезпечуватиме ефективне функціонування всієї системи органів державної влади та місцевого самоврядування, а також передбачатиме широке залучення різних зацікавлених сторін до розробки і реалізації політики, зокрема інституцій громадянського суспільства. Необхідність заохочувати представників широкої громадськості та окремих організацій працювати разом для досягнення результатів, на які вони мають безпосередній вплив через децентралізацію влади, виникає також з Рекомендаціями Комітету міністрів Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті» [4]. У цьому контексті професор О. Ю. Оболенський, який один із перших вітчизняних науковців досліджував публічне управління, наголошує, що «визначальним суб'єктом публічного управління є населення держави, оскільки саме воно визначає, стверджує, контролює та оцінює прямим або представницьким способами: цілі суб'єктів громадянського суспільства, зокрема органів публічного управління, стратегічні програмні рішення з їхнього досягнення; шляхи задоволення потреб колективу та вирішення нагальних для спільноти проблем; результативність та ефективність публічного управління» [5, с. 5]. Отже, участь громадськості у виробленні та реалізації політики є однією з визначальних умов публічного управління, невід'ємною складовою демократичної політичної культури суспільства та держави в цілому. Долучаючись до вироблення та реалізації політики представники громадськості використовують різноманітні інструменти, серед яких чималого значення в умовах сучасності набуває краудсорсинг.

Краудсорсинг (з англійської crowd-source-using – використання ресурсу «натовпу») є моделлю вирішення задач силами групи людей, де з великої кількості варіантів рішення обирається кращий. Базовий принцип краудсорсингу полягає у тому, що кожна людина має знання і таланти, які можуть бути затребувані іншими людьми. Краудсорсингові ініціативи можуть виходити як безпосередньо від мережових спільнот і організаційних структур громадянського суспільства, так і від органів влади, при цьому у всіх випадках джерелом інноваційних ідей та рішень будуть громадяни [6, с. 73]. Технології краудсорсингу як ресурсомобілізуючі технології, що застосовують соціальні мережі

та Інтернет, дозволяють охопити значну кількість людей без територіальних, економічних, соціальних, корпоративних та інших обмежень.

Розглядаючи місто як платформу для втілення технологій краудсорсингу варто зауважити, що воно є складною системою організації влади, де питання управління сьогодні набувають особливого значення. Демократичні принципи державного будівництва України визначили місце українського міста у загальнонаціональній та регіональних системах соціальних відносин як центру політичних, соціокультурних та економічних трансформаційних процесів суспільства. І це обумовлюється не лише фактом проживання у містах переважної більшості українців, а й проголошеним державою курсом на децентралізацію, що об'єктивно збільшує значимість локального рівня у процесах національного розвитку. Оскільки наша держава є високоурбанізованою, то в умовах ринкової економіки роль міст є значною та їхній вплив на загальнодержавні процеси визначальний. Високий рівень урбанізації в Україні зумовив те, що українське місто сконцентрувало у собі більшість проблем нашого суспільства. Варто наголосити, що проблеми, що постають перед містами, фактично стосуються всіх жителів України, та їхнє вирішення значною мірою залежить від підвищення ефективності системи управління містом [7, с. 3]. Актуальним у цьому плані є запровадження нових механізмів та технологій у систему управління містом, до яких варто відносити краудсорсингові технології.

Першочерговим завданням використання краудсорсингових технологій на рівні міста виступає перевірка на дієздатність ідей, що закладаються в стратегію розвитку міста. У загальному розумінні «розвиток» трактується як бачення та творчий процес пошуку рівноваги. Лише у процесі управління, спрямованому на досягнення стійкості, можливе прийняття рішень в інтересах сучасних і майбутніх поколінь. В науці затвердилась думка, що стійкий розвиток міст (територіальних громад) призводить до стійкого планетарного розвитку людства. Це стає можливим у разі здійснення політики соціальної єдності, дотримання прав людини та демократії, принципів стійкого просторового розвитку у всіх сферах життя та господарювання, а також територіальної приналежності цих принципів [7, с. 62]. Бачення стійкого розвитку має бути адресовано різним політичним і соціальним організаціям та жителям міст, які своїми ідеями та діями й визначатимуть спільне майбутнє. Обговорення ідей під час застосування краудсорсингових технологій відбувається як в режимі голосування, так і у вигляді збору конкретних думок і пошуку рішень. Важливим чинником активної участі громадян у вирішенні питань розвитку міста є мотивація до їхньої партисипації. Органи місцевого самоврядування мають створювати такі мотиваційні чинники, щоб жителі міста змогли їх зрозуміти та побачити реальний власний внесок.

В Україні існує чималий досвід реалізації краудсорсингових проектів на місцевому рівні. Серед прикладів варто виділити проведення стратегічних сесій Громадянської платформи «Нова країна» в багатьох містах України [8] з метою залучення громадян до процесів формування місцевої політики та розвитку власної громади. Проект «Відкрите місто» є краудсорсинговою інтернет-платформою для взаємодії мешканців з місцевою владою та комунальними підприємствами, а також для самоорганізації населення [9]. До прикладів місцевих ініціатив у формі краудсорсингу можна віднести, зокрема, у м. Києві – Громадський сад «СамоСад» (проект екологічного парку, який зусиллями місцевої громади та небайдужих мешканців міста розгорнутий на місці пустиря) [10]; у м. Львів – «Майстерня міста» (відкритий павільйон, де збираються активісти та змінюють культурний і міський простір Львова) [11]; у м. Полтава – «City Lab» (громадська платформа, що об'єднує професіоналів, які цікавляться питаннями функціонування та розвитку міста, підготовкою проектів реконструкції історичних будівель, веломаршрутів тощо) [12].

Спираючись на досвід зарубіжних міст, де краудсорсинг став ключовою технологією концептуального проекту «The European Innovation Partnership on Smart Cities and Communities (EIP-SCC)», що спрямований на залучення широкого загалу до раціоналізації міського простору, в українських містах (Вінниця, Київ, Львів та інших) отримала розвиток програма «Smart Cities» [13].

У питаннях застосування краудсорсингових технологій прогресивним є місто Вінниця. Згідно з положеннями «Концепції інтегрованого розвитку міста Вінниці 2030», затвердженої рішенням Вінницької міської ради від 22.02.2019 року № 1542, влада міста Вінниця розвиває партисипацію шляхом сприяння співпраці органів влади, експертів, підприємців, науковців, громадян у форматі діалогу чи полілогу [14]. Для формування дієвої моделі електронного залучення громадян до процесів ухвалення важливих для міста рішень через спільний пошук проблеми, інформування, визначення варіантів, розробки шляхів вирішення, участі в подальшому впровадженні за допомогою електронних інструментів показовим є затвердження Концепції цифрової

партисипації міста Вінниці [15] та планомірна реалізація її заходів. Варто виділити розвиток партнерства активної громади і влади «Місто змістів» на базі Хабу – сучасного громадського простору для співпраці з громадою, сприяння удосконаленню навиків і компетенцій жителів міста у використанні інструментів партисипативної демократії [16]. У місті створюють сприятливі умови для розвитку інститутів громадянського суспільства, активного залучення їх до формування сильної місцевої громади та вдосконалення двосторонньої комунікації, конструктивного діалогу між владою та громадою задля досягнення спільних цілей. Створено Центр підтримки інститутів громадянського суспільства, на базі якого активна громадськість, представники влади і бізнесу мають можливість обмінюватися досвідом, долучатися до місцевих процесів ухвалення рішень, генерувати ідеї та проекти, виявляти проблемні питання та знаходити спільні шляхи їх вирішення [17]. Починаючи з 2012 року, у Вінниці систематично проводять конкурс проектів інститутів громадянського суспільства: проектам-переможцям надається фінансова підтримка за рахунок коштів міського бюджету для їхньої реалізації. Для обміну інформацією між інститутами громадянського суспільства та виконавчими органами міської ради, а також підприємствами міста, функціонує офіційний веб-сайт вінницьких інститутів громадянського суспільства. Із 2016 року Вінниця в числі перших міст в Україні впровадила успішну європейську практику учасницького бюджетування, яка є інструментом партисипативної демократії, за допомогою якої жителі міста беруть участь в ухваленні рішень щодо розподілу бюджетних коштів для розвитку та розбудови рідного міста. Формат конкурсу унікальний тим, що громада сама формує проекти і підтримує їх під час загальноміського голосування. Цей конкурс проектів, який має назву «Бюджет громадських ініціатив м. Вінниці», проводять щорічно [18].

Для забезпечення відкритості та прозорості діяльності влади, участі суспільства в управлінні містом, підконтрольності та підзвітності громаді впроваджено відповідні інструменти – громадські слухання, громадська експертиза, місцеві ініціативи, загальні збори, зокрема й електронної демократії – петиції. Сьогодні більше 70 держав світу використовують один із найбільш зручних способів краудсорсингу – електронні петиції, в якому є все: від генерації величезної кількості ідей до їх верифікації підписами громадян. За оцінкою ООН, українці за розвитком електронної участі громадян у політиці увійшли у топ-35 держав світу за цим показником [19]. Так, зокрема, жителі Вінниці адресують до Вінницької міської ради свої колективні звернення у вигляді електронних петицій з 2016 року, а протягом минулого 2020 року здійснено модерацию 274 місцевих петицій, з них оприлюднено на збір підписів 218, відхилено з наданням обґрунтованої відповіді – 56 [20].

Для успішного використання краудсорсингу на рівні міста необхідно чітко визначити його значення і місце з точки зору вдосконалення публічного управління, особливо в частині побудови взаємодії органів місцевої влади з громадою, оцінити його переваги і недоліки.

За допомогою краудсорсингу можна досягати різних за своєю суттю цілей, в залежності від яких можна говорити про певний набір переваг краудсорсингу, а саме:

- залучення значної кількості зацікавлених осіб, де кожен член громади міста може бути мотивованим і політично цінним активом;
- отримання декількох варіантів досягнення мети, серед яких є ймовірність знайти найбільш оптимальний;
- визначення цієї можливості як єдиного варіанту вирішення проблеми. Оскільки більшість громад в Україні є дотаційними та багато проблем, які органи місцевого самоврядування повинні вирішувати відповідно до чинного законодавства, відкладаються на потім, краудсорсинг сприяє отриманню безкоштовної допомоги в реалізації проектів;
- обмежені часові терміни краудсорсингових проектів, що дозволяє не затягувати з вирішенням проблеми та мати чіткі часові орієнтири.

Як і будь-яка технологія, краудсорсинг має свої недоліки, які необхідно враховувати, а саме:

- створення умов для легкого маніпулювання суспільною свідомістю;
- підвищення можливості появи зайвої інформації та її дублювання («інформаційний шум»);
- відсутність досвіду експертизи у громадян для прийняття рішень;
- непередбачуваність щодо якості результату.

Висновки. Зважаючи існуючі переваги і недоліки використання краудсорсингових технологій в публічному управлінні містом варто зазначити, що переваги превалюють. Отже, дані технології необхідно враховувати усім органам місцевого самоврядування з метою досягнення більш тісної взаємодії з громадою, вироблення з нею спільних ефективних рішень. Сьогоднішні реалії вимагають від міської влади більш тонкого розуміння процесів, що відбуваються в місті, а сучасні засоби

комунікації дозволять їм це зробити, якщо влада буде проявляти політичну волю до трансформацій відносин між містянами та «містом». Успішність місцевих проектів краудсорсингу залежить насамперед від величини соціального капіталу громади, який, у свою чергу, залежить від зацікавленості громади у спільному вирішенні місцевих проблем. Однак, слід наголосити, що поняття краудсорсинг та принципи його використання в публічному управлінні вимагають системного аналізу на рівні експертів та чіткої формалізації в нормативно-правових актах.

Бібліографічний список:

1. Обушна Н. Публічне управління як нова модель організації державного управління в Україні: теоретичний аспект. *Ефективність державного управління: Збірник наукових праць*. 2015. Вип. 44. С. 53-63.
2. Козак В. Публічне управління в системі координат української державності. *Ефективність державного управління: Збірник наукових праць*. 2015. Вип. 44. С. 64-70.
3. Публічне управління: термінологічний словник / Уклад.: В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петрос та ін. Київ: НАДУ, 2018. 224 с.
4. Рекомендація 19 (2001) Комітету міністрів Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті». URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_739/print1434383148941920
5. Оболенський О. Ю. Публічне управління: цивілізаційний тренд, наукова теорія і напрям освіти. *Публічне управління: шляхи розвитку: матер. наук.-практ. конф. за міжнар. уч.* (26 листопада 2014 р., м. Київ): у 2 т. Т. 1 / за наук. ред. Ю. В. Ковбасюка, С. А. Романюка, О. Ю. Оболенського. К.: НАДУ, 2014. С. 3-10.
6. Кіреєва О. Краудсорсинг як інноваційний інструмент участі громадськості в публічному управлінні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Випуск 3 (30). С. 72-78.
7. Управління сучасним містом: підручник / за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. К.: НАДУ, 2008. 632 с.
8. Громадянська платформа «Нова країна». URL: <https://novakraina.org/menu/proekti-z-rozvitku-gromad-ta-regioniv>
9. Проект «Відкрите місто». URL: <https://opencity.e-dem.ua>
10. «Самосад» (м. Київ). URL: <https://samosad.kyiv.ua>
11. «Майстерня міста» (м. Львів). URL: <http://maisternia.lviv.ua>
12. «City Lab» (м. Полтава). URL: <http://www.citylab.org.ua>
13. «Smart Cities». URL: <https://www.kyivsmartcity.com/smartukraine/>
14. Концепція інтегрованого розвитку міста Вінниці 2030: Рішення Вінницької міської ради від 22.02.2019 року № 1542. URL: <https://www.vmr.gov.ua/Branches/ContentLibrary/792ecef1-4802-4756-ae13-b2280969f6cf/314/Rishennya.pdf>
15. Концепція цифрової партисипації Вінницької міської об'єднаної територіальної громади на 2019-2025 роки: Рішення Вінницької міської ради від 26.04.2019 року № 1730. URL: <https://www.vmr.gov.ua/Docs/CityCouncilDecisions/2019/№1730%2026-04-2019.pdf>
16. «Місто змістів» (м. Вінниця). URL: <https://mistozmistiv.vn.ua>
17. Центр підтримки інститутів громадянського суспільства (м. Вінниця). URL: <https://ngo.vmr.gov.ua/default.aspx>
18. Бюджет громадських ініціатив (м. Вінниця). URL: <https://gromada.vmr.gov.ua/default.aspx>
19. Україна в міжнародних рейтингах. URL: <https://tyzhden.ua/Society/227774>
20. Електронні петиції (м. Вінниця). URL: <https://www.vmr.gov.ua/Lists/petitions/Default.aspx>

References:

1. Obushna N. Publichne upravlinnia yak nova model orhanizatsii derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: teoretychnyi aspekt. *Efektynnist derzhavnoho upravlinnia: Zbirnyk naukovykh prats*. 2015. Vyp. 44. S. 53-63.
2. Kozak V. Publichne upravlinnia v systemi koordynat ukrainskoi derzhavnosti. *Efektynnist derzhavnoho upravlinnia: Zbirnyk naukovykh prats*. 2015. Vyp. 44. S. 64-70.
3. Publichne upravlinnia: terminolohichni slovnyk / Uklad.: V. S. Kuibida, M. M. Bilynska, O. M. Petroie ta in. Kyiv: NADU, 2018. 224 s.
4. Rekomendatsiia 19 (2001) Komitetu ministriv Rady Yevropy «Pro uchast hromadian u mistsevomu publichnomu zhytti». URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_739/print1434383148941920
5. Obolenskyi O. Yu. Publichne upravlinnia: tsyvilizatsiinyi trend, naukova teoriia i napriam osvity. *Publichne upravlinnia: shliakhy rozvytku: mater. nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uch.* (26 lystopada 2014 r., m. Kyiv): u 2 t. T. 1 / za nauk. red. Yu. V. Kovbasiuka, S. A. Romaniuka, O. Yu. Obolenskoho. K.: NADU, 2014. S. 3-10.
6. Kirieieva O. Kraudsorsynh yak innovatsiinyi instrument uchasti hromadskosti v publichnomu upravlinni. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*. 2016. Vypusk 3 (30). S. 72-78.
7. Upravlinnia suchasnym mistom: pidruchnyk / za red. V. M. Vakulenko, M. K. Orlatoho. K.: NADU, 2008. 632 s.
8. Hromadianska platforma «Nova kraina». URL: <https://novakraina.org/menu/proekti-z-rozvitku-gromad-ta-regioniv>
9. Proiekt «Vidkryte misto». URL: <https://opencity.e-dem.ua>
10. «SamoSad» (m. Kyiv). URL: <https://samosad.kyiv.ua>
11. «Maisternia mista» (m. Lviv). URL: <http://maisternia.lviv.ua>

12. «City Lab» (m. Poltava). URL: <http://www.citylab.org.ua>
13. «Smart Cities». URL: <https://www.kyivsmartcity.com/smartukraine/>
14. Kontsepsiia intehrovanoho rozvytku mista Vinnytsi 2030: Rishennia Vinnytskoi miskoi rady vid 22.02.2019 roku № 1542. URL: <https://www.vmr.gov.ua/Branches/ContentLibrary/792eccf1-4802-4756-ae13-b2280969f6cf/314/Rishennia.pdf>
15. Kontsepsiia tsyfrovoi partysypatsii Vinnytskoi miskoi ob'iednanoi terytorialnoi hromady na 2019-2025 roky: Rishennia Vinnytskoi miskoi rady vid 26.04.2019 roku № 1730. URL: <https://www.vmr.gov.ua/Docs/CityCouncilDecisions/2019/№1730%2026-04-2019.pdf>
16. «Misto zmistiv» (m. Vinnytsia). URL: <https://mistozmistiv.vn.ua>
17. Tsentridtrymky instytutiv hromadianskoho suspilstva (m. Vinnytsia). URL: <https://ngo.vmr.gov.ua/default.aspx>
18. Biudzhet hromadskykh initsiatyv (m. Vinnytsia). URL: <https://gromada.vmr.gov.ua/default.aspx>
19. Ukraina v mizhnarodnykh reitynhakh. URL: <https://tyzhden.ua/Society/227774>
20. Elektronni petytsii (m. Vinnytsia). URL: <https://www.vmr.gov.ua/Lists/petitions/Default.aspx>

Nikitenko L. O. The Use of Crowdsourcing Technologies in Public City Management

The article is devoted to elucidating the peculiarities of the use of crowdsourcing technologies in public city management.

The relevance of the application of crowdsourcing in public administration is substantiated. It is emphasized that in the current conditions of digitalization, especially during the reform of decentralization of power, the Ukrainian city is becoming a platform for the implementation of crowdsourcing technologies.

It was found that the primary task of using crowdsourcing technologies at the city level is to test the viability of ideas embedded in the city's development strategy. It is determined that the discussion of ideas takes place both in the voting mode and in the form of gathering specific opinions and finding solutions. An important factor in the active participation of citizens in addressing urban development is the motivation for their participation, and the role of local governments in this process is to create such motivating factors so that city residents can understand them and see their real contribution.

The state of use of crowdsourcing technologies in public administration of Ukrainian cities is analyzed. The author uses the examples of different cities to prove that crowdsourcing technologies are in demand today in solving issues of local importance. Particular attention is paid to the use of crowdsourcing in public management of the progressive city of Vinnitsa in this aspect.

Based on the analysis of the advantages and disadvantages of using crowdsourcing technologies in public city management, the prevalence of advantages is emphasized. The article concludes that it is justified to further support the use of these technologies by local governments in order to achieve closer cooperation with the community, to develop joint effective solutions. Emphasis is placed on the importance of systematic analysis of the concept of crowdsourcing and the principles of its use at the expert level and clear formalization in regulations.

Keywords: *crowdsourcing, crowdsourcing technologies, participatory democracy, public administration, city, community (residents) of the city, local government, local self-government.*

DOI 10.31558/2519-2949.2021.3.7

УДК 323/32.019.5/659.4

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1055-1629>**Новицький О. О., Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського****ФОРМУВАННЯ ТА ПРОЯВИ ПОЛІТИЧНОГО ТРИГЕРУ «КРИМ»**

Стаття присвячена дослідженню формування та проявів політичного тригера «Крим». Представлена історично-ціннісна характеристика подій 2014 року. Безпосередньо увага стосується аналізу категоріальної бази, зокрема, виокремлюються поняття тригер, політичний тригер, дискурс, види дискурсу. В статті представлено розуміння статусу Криму в різних дискурсах: сакральному та профанному. Акцентується увага на асоціативних зв'язках та інтерпретації в медіатекстах. Визначено, що тригер-аналіз в подальшому є корисним при дослідженні протидіючих дискурсів, оскільки ціннісні тригери будуть з'являтися все частіше. З'ясовано, що історичні події є найбільш уживаними інтерпретаціями в сакральному дискурсі. Більшість «сакральних» текстів містять в собі ті чи інші посилання на історичний контекст.

Визначено, що рух мережевих спільнот за межі віртуальності та перетворення їх в повноцінних політичних акторів залежить від їх розмірів (малі спільноти легше організуються), а також від інтерпретаційного потенціалу того чи іншого ціннісно-політичного тригера. Чим більше в тригері закладено саме політичного, тим меншою є ймовірність реалізації сценарію виведення спільноти за межі віртуальності. І навпаки, якщо в тригері, крім політичного, закладений потенціал для конфліктної інтерпретації, що звертається до вищих ідентичностей, тим більшою є ймовірність організації малих мережевих спільнот як політичних акторів.

Обґрунтовано, що боротьба дискурсів між собою не призводить до повноцінної перемоги одного з них. Кожен дискурс встановлює певні значення в свідомості індивідів та колективній свідомості спільнот. Всередині сакрального дискурсу існує власний сакральний-профаний дискурс. У той же час констатовано, що поза профанним дискурсом існування політики вкрай утруднене.

Ключові слова: тригер, ЗМІ, Крим, окупація, анексія, політика, суспільство, політичний тригер.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Відносини між Україною та Росією є історично довгими та спірними. Практично завжди Росія прагне до розширення Російської імперії, чи то до створення Радянського Союзу (чи якимось іншого), наприклад, у вигляді Російської Федерації. Позиція Росії в цих всіх відносинах є встановлення будь-яких перепон на шляху побудови Україною незалежної держави, рівноправного члена європейської співдружності націй. Анексія Криму стала такою відправною точкою в політичному процесі України, яка змінила не тільки географічні простори України, алей змінила свідомість, риторику опису цих процесів, і по суті, ця подія стала тригером розвитку подальших політичних подій в світі. «Зовнішня агресія Росії, результатом якої стала втрата Україною Криму оголила ряд серйозних економічних проблем і одночасно породила нові. Після виснажливого протистояння на Майдані і боротьби з режимом Януковича, яке здійснило негативний вплив на економічну ситуацію, анексія Криму і існуюча можливість військового вторгнення Росії в південно-східну Україну стала своєрідним апофеозом гострої активізації цілого букету економічних загроз» [6]. «Довга і повзуча анексія Криму почалася задовго до 2014 року. Росія готувалась до цього кроку з 1992 року. Тоді Верховна рада Росії визнала указ президії Верховної ради СРСР 1954 року, яким Крим було включено до складу Української РСР, таким, що не має юридичної сили» [8].

Свою позицію висловив під час неформального засідання в ООН по Криму за формулою «Аррія» представник Великої Британії в Організації; «своєю неправомірною окупацією Криму Російська Федерація порушила перший принцип міжнародного права, тому цивілізований світ ніколи не визнає заяв Кремля про привласнення українського півострова» [3].

Однозначно з цього приводу висловив свою думку Байден: «... Росія порушила міжнародне право, норми, за якими сучасні країни взаємодіють один з одним, а також суверенітет і територіальну

цілісність сусідньої України, коли вона вторглася до Криму. Сполучені Штати продовжують підтримувати Україну і її союзників, і партнерів, як і з самого початку цього конфлікту. У цю похмуру річницю ми підтверджуємо просту істину: Крим – це Україна. Сполучені Штати не визнають і ніколи не визнають анексію півострова Росією, і ми будемо разом з Україною протистояти агресивним діям Росії» [7].

Безумовно, все що пов'язано з даними подіями є важливим для України, тому дослідження цього напрямку вкрай актуальні та цінні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початок активного дослідження становища Криму в світі, дослідження процесів анексії, військової агресії Росії по відношенню до України пав на 2014 рік. Саме 2014-2016 роки були найбільш активними в аспекті дослідження цих подій. Безумовно, це й історичний напрямок, але з часом все більше з'являється публікацій суто політичного руху. Це статті та монографії П.Гай-Нижника, Р.Кополовця, Г.Жирова, О.Задорожного, О.Марусяка, С.Кульчицького, Л.Якубової, Я.Миколаєнка тощо. Дуже цікавим для нашої статті є дисертаційне дослідження Туранського М.О. на тему; «Інформаційно-психологічне забезпечення операції з анексії Криму Російською Федерацією: історичні передумови та практична реалізація» (2020). І хоча воно виконано за спеціальністю 032 «Історія та археологія», але представляє значний науковий інтерес й для політології.

Метою статті є: аналіз процесу формування політичного тригеру «Крим».

Виклад основного матеріалу. Поняття «тригер» (дослівно – «спусковий гачок») може мати різні трактування. «Тригер (від англ. Trigger – спусковий гачок) – це психологічний термін, що означає автоматичну реакцію людського мозку на подразник будь-якого типу. Таким подразником може виступати ситуація, дія, звук, текст і навіть картинка. Тригери працюють на підсвідомому рівні, вони вводять людину в певний стан, викликають конкретні емоції – від радості до гніву, від страху і подиву до жадібності і нестримного бажання» [5].

На мою думку, «потреба у введенні тригерів обумовлена необхідністю аналізу подій, які безпосередньо не пов'язані з політикою, але можуть інтерпретуватися в політичному ключі. Тобто, необхідно описати природу асоціативних зв'язків не з позицій редукції значень або установки семантичних ланцюгів, а з позиції політичної аксіології. Тригер рухає асоціативний ланцюжок по відношенню до певного знаку-моменту, який потім співвідноситься з політичною системою. Це не означає, що ціннісно-політичний тригер не може виступати в якості об'єкта оцінки, різниця лише в тому, що тоді він перестане бути тригером» [9]. Як було визначено раніше «тригер знаходиться в двох положеннях: оцінюваний тригер вже не є тригером, він стає об'єктом оцінки, а неоцінений тригер залишиться тригером і може запустити ланцюжок асоціативних зв'язків, в результаті чого ми отримаємо оцінку індивідом явищ, більш широких, ніж сам тригер» [9].

Я вважаю, що «політичний тригер схильний до повторення. він регулярно зустрічається в текстах, що сприяє його фіксації в свідомості індивіда та активації подальшого сценарію. Він повинен бути пізнаваним, інакше активація не відбудеться, і найпростіший спосіб домогтися впізнаваності – повторення його не тільки в рамках одного тексту, а й в сукупності текстів різних тематик, які часом не відносяться безпосередньо до цього політичному тригеру або зовсім до політики» [9].

Історичні події 2014 року в Криму свідчать про те, що з'явилися озброєні люди у військовій формі, яка не мала розпізнавальних знаків. Ці люди у дуже короткій термін узяли під свій контроль стратегічно важливі споруди та заблокували військові частини Збройних сил України. Як відомо, у березні в Криму було проведено референдум про приєднання до Росії, а з часом півострів офіційно (з боку Росії) став частиною Російської Федерації, що і було закріплено відповідними змінами в конституційно-правовій базі.

Кримський криза викликала велику хвилю негативу по відношенню до Росії, ніж, наприклад, конфлікт в Південній Осетії, який стався раніше. Формально він став приводом для введення перших санкцій проти Росії, що й стало тригером. Правовий статус Криму й досі не закріплений усіма сторонами-учасниками конфлікту, півострів використовує грошову одиницю рубль та є відкритим щодо Росії, проте ні Україна, ні ООН не визнають його частиною РФ.

Статус Криму є прикладом відмінності між «де-юре» і «де-факто». Опинившись в ситуації, коли право нації на самовизначення стикається з правом держави на територіальну цілісність, міжнародна правова система демонструє свою неспроможність у вирішенні даного питання. Так відбулося з Абхазією та Південною Осетією, з Косово та з Кримом. Легально Крим не є частиною Росії: проведення референдуму недостатньо, потрібна ще й згода України, якої не було отримано. У той же

час референдум показав бажання кримчан жити в складі Росії. Навколо цих двох позицій, в цілому, і будеється інтерпретація тригеру «Крим», як в сакральному так й у профанному дискурсах.

Варто зауважити, що питання про статус Криму постійно було на порядку денному медіа сфери. Питання про статус Криму підіймалося і після розпаду СРСР. Вже тоді в медіасфері можна було знайти деякі ознаки сучасної інтерпретації тригеру «Крим» в сакральному і профанному дискурсах. Але змінився ланцюжок вихідних подій: кримчани провели референдум про приєднання до Росії, Росія підтримала приєднання Криму, півострів де-факто став російським. Оскільки під час розпаду СРСР кримське питання не було досить гострим, тому й дискурс не став масовим. У 2014 році геополітична ситуація призвела до масового «комунікативному вибуху», який поширився у медіасфері у вигляді «галасу». Тому мова йде не про новий політичний тригер, а про його актуалізацію. І тут слід звернутися к розумінню та типології дискурсу.

У сучасній науці під дискурсом можна розуміти текст; тематику тексту, діалогу або комунікації; діалог або полілог; сукупність мовних актів, мовну ситуацію. При такому розмаїтті трактувань в теорію дискурсу можна було б включити як складову частину всю теорію тексту, але зазвичай поняття «дискурс» і «текст» розглядають як пересічні.

Види або типи дискурсу можна класифікувати за тематикою – освітній, медичний, релігійний, музичний і т.д.; за джерелами або сферою розповсюдження – дискурс влади, молодіжний дискурс, інтернет-дискурс і т. д. ; за цілями – навчальний, дослідницький, маніпулятивний і т. д. ; за стилем – іронічний, піднесений, поетичний і т. д. ; за рівнем – професійний та профанний.

Для початку розглянемо основні моменти, характерні для інтерпретації тригеру «Крим» в сакральному дискурсі.

По-перше, «Крим» сакралізується, головним чином, через історію. Головним аргументом є «кров, яка була пролита росіянами за цей півострів під час численних російсько-турецьких воєн та під час Першої та Другої світових воєн минулого століття». Особлива увага акцентується на загибелі російських військових під час оборони міста-героя Севастополя, який зіграв ключову роль у відбитті ворожих вторгнень з півдня. У багатьох образах місто Севастополь втілює російську доблесть та велич Чорноморського флоту і є національним символом Росії. Те ж саме підкреслюється в «документальних» картинах: «Крим. Шлях на Батьківщину» (2015), «Битва за Севастополь» (2015), «Крим» (2017), «Битва за Крим» (2020) тощо. Всі ці картини викликали чималий ажіотаж. Зокрема, YouTube позначив «Крим. Шлях на Батьківщину» як картину яка містить шок-контент. Перед переглядом платформа попереджає глядача, що відео може його налякати. Щодо «документальності» подій у картині, то слід вказати що, наприклад, Джен Псаки у 2015 році сказала: «Крим. Шлях на Батьківщину» – це зразок брехливої путінської пропаганди [4]. Симптоматичним є те, що фільм «Крим. Шлях на Батьківщину» наразі показують російським школярам.

Тобто, історія, історичні події є найбільш уживаними інтерпретаціями в сакральному дискурсі. Більшість «сакральних» текстів містять в собі ті чи інші посилання на історичний контекст.

По-друге, у сакральному дискурсі тригер «Крим» викликає асоціативні зв'язки та інтерпретації – територія півострова пов'язана зі священними для російської історії місцями. Вони вважають її сакральною територією, на якій отримав святе хрещення перший християнський князь Русі Володимир Святославович. І тут ми вже бачимо конфронтацію з профаним дискурсом, оскільки все це не є достатнім обґрунтуванням для передачі території до складу Росії при відсутності згоди з боку України. Саме сакральність найчастіше виступає в якості лейтмотивів таких текстів. Але, росіяни вважають святість Криму для Росії самодостатнім аргументом, який не вимагає додаткової інтерпретаційної підготовки.

По-третє, сакральний дискурс через тригер «Крим» реалізує конфліктні політичні інтерпретації. Наприклад, Росія веде холодну війну з Заходом, біля кордонів Росії йде справжня війна, і російські люди в небезпеці – отже, їх потрібно захистити. Необхідністю захисту російського населення Криму у фільмі «Крим. Шлях на Батьківщину» В.Путін обґрунтував появу російських військових на території іншої держави. І саме цю позицію ми спостерігали у медіа сфері.

По-четверте, якщо є потреба в захисті, отже, необхідний образ агресора, який існує поза сакрального дискурсу і тому підлягає знищенню. Сакральний дискурс інтерпретує для мережових спільнот образ ворога, звертаючись до найбільш сакральних подій у вітчизняній історії, наприклад, щодо боротьби фашизмом (по відношенню до України).

Сакральний дискурс політично прирівняв націоналізм до фашизму та розповсюдив його на всіх, хто знаходиться у полі профанного дискурсу. Дуже простий і водночас, дуже вдалий прийом. Фашизм є категорією абсолютного зла в сакральній Великій Вітчизняній війні, а тому застосування

його в нових суспільно-політичних реаліях гарантує ефект в спільнотах, що реалізують інтерпретації в сакральному дискурсі, а, отже, активно допомагає сакральному дискурсу підтримувати себе. Небезпека, що виходить від ворога і викликає необхідність захистити населення Криму стала головним аргументом у більшості медіатекстів.

По-п'яте, «Крим» став перемогою сакрального дискурсу на тлі масової культури. Конфлікт дав можливість виникненню багатьох мемів, які швидко поширилися Інтернетом і, отже, посприяли підтримці сакрального дискурсу. Мова йде про так званих «вежливые люди», «няш-мяш», «Крымнаш» тощо. Як вказує Вікіпедія «Крымнаш» це «невід'ємний елемент символічного ряду ідеологем-символів: «Культ Великой Победы», «Георгиевская лента», «Деды воевали!», «Великий полководець Сталин», «Севастополь – город российской славы», «Новороссия», «русский мир», «народное ополчение ДНР» (яке рятує від «карателів-фашистів») тощо» [1].

По-шосте, легальність майже не виступає в якості головної теми в медіатекстах, проте активно використовується як допоміжна інтерпретація. Це не означає, що в сакральному дискурсі ставиться під сумнів законність проведеного в Криму референдуму про приєднання до Росії, проте слабкість даного аргументу полягає в тому, що Україна згоди на проведення референдуму не давала. Тому референдум, як факт зробленого народом вибору, використовується лише в сукупності з іншими інтерпретаціями.

По-сьоме, приєднання Криму до Росії розглядається в сакральному дискурсі як чергова військова та геополітична перемога. У вищезгаданій картині «Крим. Шлях на Батьківщини» чимало часу розповідається про унікальність військової операції, проведеної на території півострова, до якої ні Україна, ні Європа, ні США не були готові. Як правильно заявила керівник програми підтримки демократичних процесів Українського незалежного центру політичних досліджень Юлія Тищенко під час "круглого столу" в Укрінформі: «Для РФ питання анексії Криму є національним надбанням, Крим – головний набуток Путіна у його попередній термін» [2].

У профанному дискурсі інтерпретація тригера «Крим» є дещо іншою. Головна увага тут робиться на нелегальність (і, отже, нелегітимність) приєднання Криму. Референдум не визнається, оскільки він не був узгоджений з Україною. Крім того, в деяких джерелах згадується, що Крим не був незалежною державою на час приєднання до Росії. Слід зазначити, що питання про незалежність не було в бюлетенях для голосування. Саме тому, рішення Криму про незалежність не може бути легітимним, тому, що воно не підтверджене референдумом. Втім, розмова про нелегальність приєднання Криму до Росії є лише для підкріплення даного дискурсу, але ніяк не є його поширенням на сакральний дискурс це відбувається тому, що в сакральному дискурсі правова та політична складова завжди знаходяться в підпорядкованому ставленні до вищих ідентичностей сакрального спрямування. Наприклад, вбивство в сакральному дискурсі – це, в першу чергу, позбавлення людини життя, порушення заповіді тощо, а не злочин відповідно до норм закону. В таких умовах аргумент про нелегальність референдуму та подій, які стали результатом цього референдуму в сакральному дискурсі зіткнеться з такими контраргументами, як, наприклад, Крим – земля російської військової слави, на якій проживають «русские» люди, які потребують захисту від фашизму. Саме нелегальність приєднання півострова є головним аспектом серед інтерпретацій тригера «Крим» в даному дискурсі.

Також, у даному дискурсі викладаються економічні та політичні наслідки приєднання Криму до Росії, причому саме у негативному аспекті. Насамперед, приєднання Криму призвело до санкцій щодо Росії та її міжнародної ізоляції (рух від тригера до тригера в рамках даного дискурсу, в сакральному дискурсі цей зв'язок є слабким).

Крім того, приєднання Криму є кошовною інвестицією, гроші на яку було узято з бюджету Росії. Тут відбувається апелювання до матеріальних цінностей. Але, матеріальні цінності в сакральному дискурсі є вторинними. Загалом, економічна інтерпретація тригера «Крим» трохи поступається інтерпретації «нелегальність». Тому, економічну інтерпретацію можна вважати умовним лідером, оскільки санкції щодо компаній були введені вже після референдуму та приєднання Криму до Росії.

В аспекті «масової культури» даний дискурс програє сакральному. Меми та інші вірусні картини, що поширилися Інтернетом, в переважній більшості випадків є продуктом сакрального дискурсу.

Даний дискурс використовує емоційну складову значно менше, ніж сакральний. Емоції представляються на засадах логіки, наприклад, Крим приєднаний нелегально, в Криму розташовуються російські військові, отже, Крим окупований. Саме окупація Криму практична

єдина емоційна інтерпретація. Тут слід зазначити, що вона характерна, в більшій мірі, для українських ЗМІ.

У той же час, навіть всередині даного дискурсу немає єдності з приводу статусу Криму, що, безумовно, послаблює його. Відсутність єдності обумовлена самою природою цього дискурсу, який зазнає інакомислення всередині себе. Наприклад, Навальний зазначив, що незважаючи на те, що Крим став частиною РФ супротив норм міжнародного права, українцям не слід сподіватися, що у майбутньому ситуація зміниться на користь України. Тут співвідноситься мораль з легальністю і навіть залежить від неї: легальне – добре та легітимно; нелегальне – погано та нелегітимно.

Таким чином, при інтерпретації тригера «Крим» даний дискурс стає жертвою власної природи, допускає дискусії та співвідносить події з мораллю. Аргументи хоча і співвіднесені з нормами міжнародного права, але не апелюють до вищих ідентичностей і не є різноманітними. Сакральний дискурс вихопив «Крим», повторно його актуалізував і навіть вивів в простір «масової культури». І чим більше Крим буде перебувати в складі Росії, тим більше сакральний дискурс буде зміцнювати свою інтерпретацію тригера «Крим» як вірний. Відповідно будуть вести себе й мережеві спільноти.

Потенціал для виведення спільнот за межі віртуальності у разі інтерпретації тригера «Крим» ще менше, ніж у випадку з тригерами «санкцій» та «антисанкцій». Сьогодні він реалізується у вигляді свят, мітингів та щодо в річниць приєднання півострова. Така редукція протестного потенціалу відбувається тому, що тригер «Крим» дуже політизований. Наприклад, у випадку з «CharlieHebdo» слід говорити про виражений релігійний аспект його інтерпретації (при збереженні політичного), у випадку з «санкціями» та «антисанкціями» виражений економічний ефект. Приєднання ж Криму до Росії – це важлива геополітична подія. Всі інтерпретації – навіть сакральні – йдуть від цього факту. Усі дискурси інтерпретують ціннісно-політичний тригер «Крим» через призму політичної легітимності, але за допомогою різних асоціацій.

Висновки. Можна зробити висновок, що ці дискурси не схильні до згоди між собою, але разом вони здатні забезпечувати «галас». Реальні ж дії відбуваються в рамках якого-небудь одного дискурсу. При цьому боротьба дискурсів між собою не призводить до повноцінної перемоги одного з них. Кожен дискурс встановлює свої певні значення в свідомості індивідів та колективній свідомості спільнот. Всередині сакрального дискурсу існує власний сакральньо-профанный дискурс. У той же час, поза профанным дискурсом політика існувати не може.

Слід відзначити, що рух мережевих спільнот за межі віртуальності та перетворення їх в повноцінних політичних акторів залежить від їх розмірів (малі спільноти легше організуються), а також від інтерпретаційного потенціалу того чи іншого ціннісно-політичного тригера. Чим більше в тригері закладено суто політичного, тим менше ймовірність реалізації сценарію виведення спільноти за межі віртуальності. І навпаки, якщо в тригері, крім політичного, закладений потенціал для конфліктної інтерпретації, зверненої до вищих ідентичностей (наприклад, релігії в сакральному дискурсі або свободі в профанному дискурсі), тим більшою є ймовірність організації малих мережевих спільнот як політичних акторів.

Перспективний напрямок подальших досліджень. Тригер-аналіз в подальшому виявиться корисним при дослідженні протиборчих дискурсів, оскільки можна очікувати, що ціннісні тригери будуть з'являтися в сучасному політичному полі регулярно.

Бібліографічний список:

1. Кримнаш – Намкриш: Як змінювалися думки росіян у 2014 році. URL: https://24tv.ua/krimnash__namkrish_yak_zminyuvalisya_dumki_rosiyan_u_2014_rotsi_n528224
2. Говорити про нелегальність виборів у Криму категорично важливо. Укрінформ, 16.03.2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2423465-govoriti-pro-nelegalnist-viboriv-u-krimu-kategoricno-vazlivo-ekspert.html>
3. Росії не вдасться спростувати, що Крим це Україна – Британія в ООН. Укрінформ, 18.03.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3210349-rosii-ne-vdastsa-sprostuvati-so-krim-ce-ukraina-britania-v-oon.html>
4. Джейн Псаки. *Lb.ua*. URL: https://lb.ua/tag/13559_dzhen_psaki
5. Тригери в маркетингу та продажах: що це таке і як їх використовувати. *AG MARKETING TEAM*. URL: <https://ag.marketing/>
6. Анексія Криму. Головні наслідки для України. *Главком*. 27.03.2014. URL: <https://glavcom.ua/publications/124364-aneksija-krimu.-golovni-naslidki-dlja-ukrajini-doslidzhennja.html>
7. Байден: Крим – це Україна, ми будемо разом протистояти агресії Росії. *Українська правда*. 26.02.2021. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/02/26/7284859/>

8. Руденко А., Євчин Д., Дорогань А. Від Тузли до анексії. Чому Росії вдалося захопити Крим у 2014-му? *Радіо Свобода*, 20.02.2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/chomu-rosiji-vdalosia-zaxopyty-krym/31106434.html>.

9. Новицький О. Концепти застосування праймінгу та триггеру ЗМІ в політичному житті. *Політичне життя*, 2020. №4. С.69-74.

References:

1. Krymnash – Namkrysh: Yak zminiuvalsia dumky rosiian u 2014 rotsi. *24.tv*, 05.01.2015

URL: https://24tv.ua/krymnash__namkrish_yak_zminyuvalsiya_dumki_rosiyan_u_2014_rotsi_n528224

2. Novoryty pro nelegalnist vyboriv u Krymu katehorychno vazhlyvo. *Ukrinform*, 16.03.2018.

URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2423465-govoriti-pro-nelegalnist-viboriv-u-krimu-kategoricno-vazlyvo-ekspert.html>.

3. Rosii ne vdastsia sprostavaty, shcho Krym tse Ukraina – Brytaniia v OON. *Ukrinform*, 18.03.2021.

<https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3210349-rosii-ne-vdastsia-spravuvati-so-krim-ce-ukraina-britania-v-oon.html>.

4. Jennifer Psaki. Lb.ua. URL https://lb.ua/tag/13559_dzhen_psaki.

5. Trigeri v marketinge i prodazhah: chto eto takoe i kak ih ispol'zovat' *AG MARKETING TEAM*.

URL: <https://ag.marketing/>.

6. Aneksiya Krimu. Golovni naslidki dlya Ukraïni. *Glavkom*, 27.03.2014.

<https://glavcom.ua/publications/124364-aneksiya-krimu.-golovni-naslidki-dlja-ukrajini-doslidzhennja.html>.

7. Bajden: Krim – ce Ukraïna, mi budemo razom protistoyati agresii Rosii. *Ukrainska Pravda*, 26.02.2021.

URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/02/26/7284859/>.

8. Rudenko A., Evchin D., Dorogan A. Vid Tuzli do aneksii. CHomu Rosii vdalosya zahopiti Krim u 2014-mu? *Radio Svoboda*, 20.02.2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/chomu-rosiji-vdalosia-zaxopyty-krym/31106434.html>, 2021.

9. Novic'kij O. Koncepti zastosuvannya prajmingu ta trigeru ZMI v politichnomu zhitti. *Politichne zhittya*, 2020. №4. С.69-74.

Novytskyi O. O. Formation and Manifestations of the Political Trigger "Crimea"

The paper is aimed to study the formation and manifestations of the political trigger "Crimea". The historical and value characteristics of the events of 2014 are presented. Direct attention is paid to the analysis of the categorical base, in particular, the concepts of trigger, political trigger, discourse, types of discourse are distinguished. The paper presents the understanding of the status of Crimea in different discourses: sacred and profane. Emphasis is placed on associative connections and interpretations in media texts. It is determined that trigger analysis in the future is useful in the study of opposing discourses, as value triggers will appear more often. It was found that historical events are the most commonly used interpretations in sacred discourse. Most "sacred" texts contain some references to the historical context.

It is determined that the movement of network communities beyond virtuality and their transformation into full-fledged political actors depends on their size (small communities are easier to organize), as well as on the interpretive potential of a value-political trigger. The more the political is in the trigger, the less likely it is to implement the scenario of taking the community beyond virtuality. Conversely, if the trigger, in addition to the political, has the potential for conflicting interpretations that appeal to higher identities, the greater the likelihood of organizing small network communities as political actors.

It is substantiated that the struggle between discourses does not lead to a complete victory of one of them. Each discourse establishes its specific meanings in the minds of individuals and the collective consciousness of communities. Within the sacred discourse there is its own sacred-profane discourse. At the same time, politics cannot exist outside the profane discourse.

Keywords: *trigger, mass media, Crimea, occupation, annexation, politics, society, political trigger.*

DOI 10.31558/2519-2949.2021.3.8

УДК 929:321.01 Драгоманов М.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1042-4539>**Олещук П. М., Київський національний університет імені Тараса Шевченка**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1522-4723>**Салтовський О. І., Київський національний університет імені Тараса Шевченка**

СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВИ І АНАРХІЗМУ В ТЕОРЕТИКО-ПОЛІТИЧНІЙ СПАДЩИНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Стаття присвячена аналізу особливостей трактування ролі держави у суспільному житті в політичній теорії видатного вченого і громадського діяча Михайла Драгоманова, чия ідеї справили потужний вплив на політичний дискурс не лише в тогочасних Україні та Росії, але на всьому Європейському континенті. Для розкриття поставленої проблеми в даній розвідці розглядаються питання трактування мислителем лібералізму як основи його соціально-політичної теорії, вплив на його погляди європейської прогресистської традиції. Розкривається також визначення вченим свободи індивіда як основного критерію суспільного прогресу та обмежувального впливу держави на її реалізацію. Мислитель виходив з того, що, незважаючи на історично-прогресивний характер виникнення держави, воно, за своєю суттю, обмежує свободу індивіда, а за логікою розвитку, постійно прагне звужити межі цієї свободи. Звертається також увага на трактування М. Драгомановим проблеми формування умов для вільної самореалізації особистості. Державі мислитель протиставляє громаду, як добровільне об'єднання вільних людей, взаємовідносини між якими регулюються не методами примусу, а засобами морального регулювання. В статті наголошується на тому, що для українського теоретика політики федералізм є, перш за все способом організації взаємодії між суб'єктами політичного процесу. Зазначається, що анархістська риторика використовувалась М. Драгомановим не так з метою ліквідації держави як такої, скільки для її можливо більшого ослаблення на користь прав і свобод особистості. Вказується також на те, що на переконання вченого саме історія та сформовані основи національного характеру й політичних традицій визначають місце України і українців у загальнолюдському прогресі та переході людства від державної організації регулювання життя суспільства до його самоорганізації на засадах громадівського соціалізму.

Ключові слова: М. Драгоманов, держава, громада, свобода, федералізм, анархізм, лібералізм.

Постать Михайла Драгоманова в українській політичній думці другої половини XIX сторіччя є найбільш визначною. Саме він є, по суті, першим українським політологом, ідеї якого справили суттєвий вплив на європейський політичний дискурс кінця XIX-початку XX ст. Незважаючи на те, що його політичні твори написані у публіцистично-полемічній формі, вченому вдалось виробити досить послідовну і струнку політичну теорію.

«Думка Драгоманова синкретична. Вона поєднує демократичні, соціалістичні, патріотичні та космополітичні, слов'янофільські та західницькі елементи. Щоб охопити систему Драгоманова як органічну єдність, потрібно знайти центр тяжіння цього цілого. В його політичному мисленні такою центральною точкою і визначальним фактором є, без сумніву, ліберальна ідея»[1, с. 301].

Ліберальна ідея М. Драгоманова базується на його переконаності в тому, що основною одиницею суспільства є особа, добробут і щастя якої він вважає вищим критерієм розвитку людського суспільства. Індивід, його невід'ємні права та життєві людські інтереси є тим «наріжним каменем» який вчений кладе в основу свого соціально-політичного вчення.

Аналізуючи історію розвитку людського суспільства, вчений приходить до висновку про те, що воля є явищем стародавнім, а насильство, соціальне і національне пригноблення, тиранія виникають лише на певному етапі існування суспільства. Політична історія людства, вважає мислитель, є колообігом трьох основних форм державного правління – аристократії, монархії та демократії.

З появою держави люди втрачають первинну свободу і, хоча, завжди прагнуть її повернути, навіть на певний час повертають, встановлюючи демократичні режими, однак, з кончею необхідністю, втрачають її.

М. Драгоманов вважає, що причиною постійної втрати народом свободи є хибність її відновлення шляхом зміни форми державного правління. Держава за своєю суттю є інститутом, що протистоїть свободі індивіда, обмежує її і, за логікою свого існування, постійно прагне до обмеження прав і свобод особистості. Демократія закономірно вироджується в аристократію, аристократія – в монархію і тиранію. І всі спроби змінювати суспільне життя шляхом реформування «зверху», через зміни форми державного правління, не можуть вирішити головної проблеми – повернути людям втрачену свободу.

Саме тому, замість ідеї «народоправства» вчений, як остаточний ідеал організації суспільного буття, висуває ідею «безначальства». «От дійти до того, щоб спілки людські, великі й малі, склались з таких вільних людей, котрі по волі сходились для спільної праці й помочі у вільні товариства, – це й єсть та ціль, до котрої добиваються люде, і котра зовсім не подібна до нинішніх держав. Ціль та зветься безначальство: своя воля кожному й вільне громадянство й товариство людей і товариств» [2, с. 115].

В цілому соціально-політичний ідеал М. Драгоманова традиційно характеризують як анархістський, звертаючи увагу на його принципово негативне ставлення до держави як такої. Однак позначити вченого як «анархіста» зовсім не значить розкрити сутність його політичної концепції. Як відзначає Я.Довбищенко «Соціалістичним ідеалом Драгоманова був ідеал Прудона: федерація вільних спілок вільних людей. Ідеал, який повну волю людині і громаді клав в основу ідейної організації будучого суспільства. Отже, Драгоманов почасти був анархістом, але і з анархізмом взагалі, в його сучасному розумінню, теж не мав нічого спільного і до таких теоретиків і практиків анархізму, як Бакунін, Моста та Кропоткін ставився цілком негативно. Зовсім відкидав їхній аполітизм, їхню науку про державу та погляди на те, як дійти до здійснення соціалістичного ідеалу. Так само не любив і одхрещувався Драгоманів і од марксизму, котрий здавався йому занадто доктринерським («німецька метафізика»)» [3, с. 35].

Нерозуміння ідеологами анархізму, особливо російського, історичної необхідності держави було, на думку М. Драгоманова, їхньою головною помилкою, що заводи цей рух у глухий кут. Сам вчений вважав, що їх «... основна помилка, нерозуміння того, що держава і державні уряди є формами і органами, котрі виробляються в народному житті (по волі, по неволі, як трапиться) і змінюються з ним, і що без цих форм і органів, тобто і без політики не може жити ніякий народ, ніяка людська громада. Найменше можуть обійтись без політики ті, хто скривджені в теперішніх державах, хто хоче чогось нового ... В XIX ст. ніякий громадський рух, в тому числі і національний, не обходиться без політики, без того, щоб примусити державні уряди перемінити чи встановити які державні закони...» [4, с. 390-391].

Для М. Драгоманова ліквідація держави, як механізму обмеження свободи особистості, не є самоціллю. Він вважав, що завданням будь якого прогресивного політичного діяча, що щиро прагне до свободи народу є боротьба за вплив на державу, за те, щоб з допомогою держави, яку необхідно відповідним чином реорганізувати, добитись мінімізації її ролі в суспільному житті та максималізації свободи особистості. Говорячи про позицію справжнього громадянина, він відзначає, що «В самих менших змінах, в змінах державних, він буде байдужий до того, як там впорядковується вище державне начальство, а більше наполягатиме на те, щоб вбільшити власне волю кожної особи в слові й праці, волю кожної людської породи, спілки, громади, країни, – щоб, скільки мога вменшити силу державного начальства, чи то царського, чи гетьманського, чи то управи (адміністрації), чи самої виборної ради (парляменту), перед силою особи, громади, і щоб дати їм більше способу до того, щоб зложити нові початки порядків безначальних: безпанських і бездержавних» [5, с. 120].

Позиція М. Драгоманова щодо держави та її майбутнього, ролі, яку вона відіграє в своїй власній долі, значною мірою визначається тим, що його погляди формувались не лише під впливом ідей ідеологів російського революційного руху Чернишевського, Герцена, Михайловського, Лаврова, а й західноєвропейських – Прудона, Маркса, Енгельса, Лассаля. Однак найбільшою мірою визначальною була його філософсько-світоглядна позиція. «Ще в одній з молодечих праць (Римская история и Тацит) Драгоманов заявив себе позитивістом, ставши на цей ґрунт в 60-х роках, ще коли позитивізм Конта і Д.С.Мілля ледве став відомий в наукових колах» [6, с. 34]. Ідеї Конта, Спенсера, Мілля були найбільш співзвучними прагненням М. Драгоманова і саме їх, в першу чергу, він намагався донести до своїх земляків.

М. Драгоманов був, як політичний діяч і теоретик, людиною доволі прагматичною. Він завжди був готовий відкинути те, що було не лише помилковим, але й не могло принести очевидної і відчутної користі в реалізації задуманої справи. При цьому мислитель досить послідовно дотримувався стратегічної мети, а компроміси вважав допустимими лише щодо тактики її реалізації. А.Круглашов підкреслює цю особливість і зазначає, що «... Драгоманова вигідно відрізняє те, що він намагався не відкладати реалізацію своїх політичних проектів «на потім», у невідоме «колись». Прагнення до практичних, відчутних результатів, його прагматизм, котрий критично чи з повагою відзначають дослідники, і становить особливість драгомановського теоретичного аналізу політичної дійсності, його виразну рису як теоретика і ідеолога» [7, с. 13].

М. Драгоманов обґрунтовував свій політичний прагматизм посиляючись на результати власних досліджень людської історії та розвитку наукового знання: «Те, що ми бачили досі в життю людському й що бачимо й тепер, показує, що життя те переміняється усякими способами й волею не одного гурту, і що не один гурт не може завше вживати безперемінно одних способів. Мало того, стан громади, серед котрої живе чоловік, в іншу хвилину збуджує такий дух, попихає громаду до таких способів, котрі перед тим і вгадати не можна. Ясно, що діло не в способах, а цілі, та в живій спільності чоловіка, котрий має думки про потребу зміни в порядках громадських, з тією громадою, серед котрої він живе» [2, с. 127].

Позитивістська філософія, що мала великий вплив на політичні погляди М. Драгоманова, значною мірою зумовлювала і систему пріоритетів його політичної діяльності та теоретичних шукань. На думку М.Шаповала вчений своїм першочерговим завданням ставив створення такої програми дій, виконання якої забезпечило б реалізацію ідеалу організації суспільного буття – безначальства. «Перш за все, за Драгомановим, у громадському процесі, як і в природньому, є свої закономірності для змін, ігнорувати ці закономірності не може той, хто хоче йти певно і твердо до мети. Для змін треба мати плян, виготовлений на засадах чистої (досвідної) науки» [6, с. 48].

Розробку цього плану М. Драгоманов вважав своїм призначенням, своєю особистою історичною місією. Це суттєвим чином зумовило не лише його погляди та практичну діяльність, але й ставлення до сучасників та їх ідей і програм. Врахування цього дозволяє пояснити багато фактів з життя мислителя. На цю особливість одного з провідних мотивів дій та теоретичних висновків вченого звертає увагу А.Круглашов: «Практична діяльність Драгоманова невіддільна від його намагань дати співвітчизникам, сучасникам таку програму політичної праці, котра враховувала би досвід минулого, відповідала потребам сучасності та брала до уваги можливості майбутнього. Це була більш ніж амбіція, це було глибоке переконання у своєму покликанні знайти відповіді на важливі запити суспільства, нації цивілізації. Таке «інтелектуальне місіонерство», що відчутно позначилось на самооцінках Драгоманова, на його вимогах до своєї праці в останні роки життя не могло не впливати на якість і зміст драгоманівських політичних поглядів» [7, с. 8].

М. Драгоманов не обмежував свої теоретичні шукання і політичну діяльність ні Україною, ні Російською імперією. Його думка охоплювала історичний процес всієї Європи і світу в цілому. Україна ж, в силу особливостей своєї історії, сформованої ментальності її народу, була лише однією з найбільш зручних територій для реалізації того, що він вважав метою світової історії – звільнення людини і людства.

В роботі «Передне слово до «Громади»», що була своєрідною програмою діяльності так званого «жєневського гуртка», зазначалось щодо співвідношення українських національних задач та загальнолюдських: «Ми ж думаємо, що усяка громадська праця на Україні повинна мати українську одягу, – українство. Звісно, те «українство» не може бути в цілях праці. Цілі праці людської однакові, як однакова здумана наука, Але прикладна наука не однакова скрізь. Так і з громадською працею: в кожній країні, в кожній людській породі, далі, навіть, в кожній громаді і коло кожної особи, – мусять бути особні підходи й приводи до однакової цілі; кожна країна і купа людська може показати більш ясно, ніж другі, потребу і спосіб тієї чи іншої з тих праць, з того чи іншого способу праці, потрібної для всіх людей» [2, с. 122].

На думку вченого, стратегічна мета розвитку людства – забезпечення якнайкращих умов для вільної самореалізації особистості, та шляхи її здійснення впливають з тези про те, що всі люди від природи прагнуть не лише до задоволення своїх особистих потреб та інтересів, а й до спілкування та об'єднання, де ці інтереси лише і можуть бути реалізованими. Основними формами таких об'єднань, які не порушують суверенітету особистості та забезпечують взаємодію між людьми, є громада і товариство. Вони протистоять державі, як добровільні форми об'єднання, насильницькій.

Громада, на думку М. Драгоманова, це не просто добровільне об'єднання людей, вона мусить бути об'єднанням вільних людей. Головною відмінністю громади від держави є те, що вона добровільно об'єднує вільних індивідів, а взаємовідносини між ними регулюються переважно

засобами морального впливу. Громада не може нав'язати свою волю будь-кому з своїх членів силою, оскільки він має право в будь-який момент залишити її. Лише переконання, апеляція до розуму і совісті є допустимими засобами нав'язування волі колективу одиниці. Громадський устрій, на думку вченого, є найоптимальнішою формою поєднання особистих та групових інтересів, свободи індивіда та спільного обов'язку.

Драгоманівська думка йде від індивіда до об'єднання індивідів і далі, до створення національних та світової спілок добровільних об'єднань індивідів – громад. «Анархічні ідеали привели Драгоманова до федералізму. Це найвідоміша частина його політичної філософії. Кожен, хто взагалі чув про Драгоманова, знає, що він був федералістом. Вважають, що його метою була федералізація Росії, але насправді цей федералізм був універсальним принципом. Для політичного мислителя, який за свою вихідну точку бере незалежність особи і відкидає будь-яку форму авторитаризму, федерація – прихильність рівноправних осіб до груп та громад і співпраця останніх у більших спілках – єдиний шлях подолати автономізацію суспільства» [1, с. 302].

Федералізм у трактуванні М. Драгоманова виступає не тільки, і, навіть, не стільки формою територіального устрою, скільки головним способом взаємозв'язку суб'єктів політичної дії – індивідів, їх об'єднань, держави, міждержавних союзів і т.п. – сутність якого полягає в їх рівноправності. Лише рівноправні суб'єкти політичної взаємодії можуть так узгоджувати свої інтереси, щоб не порушувати прав і свобод один одного та уникати насильства.

«Федералізм мав для Драгоманова особливе значення, – більш глибоке, чим уявлення про майбутній, – близький чи далекий, – устрій Росії. Федералізм соціально-революційних російських організацій не перешкоджав їм бути найбільшими централістами в практично-організаційній діяльності, прихильниками диктатури партії або гуртка. У Драгоманова федералізм був системою не лише соціальною, але і політичною, і культурною, – навіть моральною... Федералізмом Драгоманова пронизано було його ставлення до партій, до людей, до способів і прийомів переконання супротивника. Цей федералізм був заснований на індивідуалізмі, на визнанні в кінцевому рахунку автономної особистості, права якої так само невід'ємні, як і право окремої громади. З цього федералізму випливала з необхідністю боротьба за політичну свободу» [8, с. 94].

Ідея федералізму не була чимось новим в українській політичній думці того часу. Її витoki можна шукати вже в проектах утворення та реформування Козацької держави, в теоретичних побудовах учасників Кирило-Мефодіївського товариства. Особливу увагу їй приділяв М. Костомаров, вважаючи федеральну організацію держави історичною традицією українців. М. Драгоманов пізніше не раз публічно заявляв себе спадкоємцем ідей Кирило-Мефодіївського товариства 40-х рр., а одного з його головних ідеологів в «Листах на Наддніпрянську Україну» – М.І. Костомарова – називав своїм ідейним учителем щодо федералізму.

«Федералістичні погляди Драгоманова почали формуватись з 60-70-х рр. XIX ст. В 70-80-х рр. вони були викладені ним у ряді публіцистичних праць і склали певну систему його світогляду. У Драгоманова федералізм має два суспільно-історичні аспекти: федерація вільних громад (т. зв. громадський соціалізм) і федерація автономних земств і країв як засіб буржуазно-демократичних перетворень» [9, с. 35].

Федералізм у трактуванні М. Драгоманова не є сталою, «завмерлою» ідеєю. Будучи прагматиком від політики, він постійно прагне наповнювати її тим змістом, який в конкретних історичних умовах зможе забезпечити найбільш оптимальний шлях до реалізації головної мети – свободи особистості. Ліберально-демократична основа федералістичної концепції мислителя завжди лишилася незмінною. Змінювалась лише форма федералізму, якій він віддавав перевагу у той чи інший період своєї діяльності. В другій половині 70-х рр. XIX ст. він висунув програму безначальної спілки громад як кінцеву мету суспільних перетворень, що мали привести до побудови соціалістичного суспільства. Після спаду піднесення (розгром революційного народництва) і втратою надії на більш радикальні перетворення в Росії, вчений запропонував більш обмежену, і більш реальну, як йому здавалось, федералістичну програму, як найближчу мету – місцеву і крайову автономію при буржуазно-демократичних перетвореннях.

Однак у всіх випадках основу майбутньої федерації мали складати громади, спілки вільних людей, що добровільно вступали в певні політичні зносини для реалізації спільних інтересів. Спілки громад в подальшому об'єднувались в спілки спілок, а останні – в світову спілку, що була б покликана вирішувати питання глобального характеру. Такий шлях побудови всієї світової системи міжлюдських відносин – з низу до верху – був, на думку М. Драгоманова, єдино вірним і знімав небезпеку перетворення федерації на державу як засіб насильницького нав'язування волі одним іншим. І не лише меншості більшості, але й навпаки.

Права і інтереси особистості для вченого завжди залишалися вищою цінністю. Саме тому він неодноразово виступав проти ідеї «волі народу» якій мали бути підкорені особисті інтереси і воля окремих індивідів, та проти демократії, як системи в якій меншість повинна підкорятись більшості навіть в супереч своїм природним людським правам і інтересам.

Громадівство і федералізм, що базувалися на добровільності об'єднання та встановлюваних зв'язків між людьми в поєднанні з правом вільного виходу індивіда зі спілок, повинні були стати механізмами гарантування свободи особистості.

При цьому анархістська риторика, на думку ряду вчених, використовувалась М. Драгомановим не з метою ліквідації держави як такої, а для її можливо більшого ослаблення на користь прав і свобод особистості. Так А.Круглашов вважає, що «У своїх програмних творах редактор і видавець «Громади» схилився до федеративної, але держави, а не абстрактної федерації, що виступала заміном будь-якої державності. І лише у своїх тлумаченнях засад майбутнього громадянського суспільства він справді охоче користувався анархістськими метафорами. Таким чином, анархістські концепції відчутно вплинули на критику Драгомановим недоліків державного устрою як у минулому, так і в його час. І, водночас, ці впливи залишили помітний слід там і тоді, де і коли Драгоманов намагався оцінити майбутню організацію суспільства саме як громадянського суспільства» [7, с. 417].

Перетворення царської Росії, Європи і всього світу на основі федералістичної ідеї, на думку М. Драгоманова, є тим засобом, який дозволить реалізувати головну мету всього суспільного розвитку. Адже людство в своєму розвитку все більше перетворюється з обособлених національних організмів на єдине ціле, в існуванні якого тільки й можна зрозуміти напрямок прогресу та його зміст. Для вченого спрямованість історичного процесу не викликає сумніву, головне – зрозуміти його напрямок і зосередити всі зусилля людства на реалізації головної мети його існування.

В роботі «Рай і поступ» М. Драгоманов зазначав, що «...коли дивитись на долю окремих народів, то можна часто не тільки не бачити поступу, але бачити навіть погіршення тієї долі, бо з часом траплялося, що цілі народи попадали в неволю до чужинців або й зовсім гинули. Але коли оглянути долю всіх народів на землі, принаймні з того часу з якого можна мати писемні спомини про ту долю, то безумовно завважаємо, що тим часом як в одного народу поступ часом інколи спинявся або й зовсім переривавсь, то він в другого народу все таки ішов далі, або що поступ з одного боку спинявся серед якогось народу, то з другого боку серед другого народу було якраз навпаки, аж поки згодом один народ – не навчався в другого тому в чому він остався позаду. Оглядаючи долю всіх народів, ми бачимо, що взагалі народи помалу зближуються між собою, виробляють з себе ніби одну громаду, передають один одному свої вигадки й думки так, що з окремих народів виробляється дійсне людство, в котрому поступ не може перестати навіть в найгірші часи» [10, с. 65-66].

Українці, вважає вчений, також відіграють певну роль в загальнолюдському прогресі. Хоча в своїй історії Україна й знала періоди злетів і падінь, втратила державність, однак в умовах тогочасного світу вона має і ряд суттєвих переваг. Державність, на думку М. Драгоманова, для кожного народу дає суттєві переваги, головна з яких – можливість самостійно вирішувати власні проблеми. Однак сама по собі вона не дає простим людям суттєвих переваг в забезпеченні їх прав і свобод.

Головною особливістю сучасного йому етапу світової історії вчений вважає те, що «Тепер вже люде переросли державні спілки й прямують волею й неволею до якихось інших. Тепер вже показалося, що і в тих породах людських, котрі мають свої держави й великі, багаті, й вільні (напр. як Франція, Англія), або й великі спілки вільних держав (як П. Американська Спілка) більша частина людей бідує мало чим менше, ніж бідують мужики українські» [2, с. 110-112].

Українці давно вже втратили державність, а разом з нею і експлуататорські класи, що робить їх надзвичайно сприятливими для ідей федералізму та громадівського соціалізму. «Ми думаємо, що наша Україна, котра немає ні свого попівства, ні панства, ні купецтва, ні держави, а має доволі розумне від природи мужицтво, – залюбки прийме науку про безначальні й товариські порядки, що через те на тій Україні, варто працювати громадівцям, а найбільш тим, котрі зросли в Україні» [2, с. 121].

Україна, таким чином, в силу історичних обставин, сформованої політичної традиції та особливостей національної ментальності є найбільш близькою для реалізації громадівського суспільного ідеалу і покликана стати «локомотивом» європейського суспільного прогресу в напрямку розвитку до посилення в суспільному житті роботи принципів самоорганізації суспільного життя.

Бібліографічний список:

1. Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т.1. / Пер. з англ. У.Гавришків, Я.Грицака. – К., 1994.
2. Драгоманов М.П. Передне слово до «Громади» // Вибрані твори. Збірка політичних творів з примітками. – Прага-Нью-Йорк, 1937. – С.115.

3. Довбищенко Я. Михайло Драгоманів. Його життя, наукова, політична та громадська діяльність // Пам'яті Михайла Драгоманова. – Харків, 1920.
4. Драгоманов М.П. «Сонячний промінь». Повість Василя Чайченка // Літературно-критичні праці: У 2 т. – К., 1970. – Т.2.
5. Драгоманов М.П. Переднє слово до «Громади» // Вибрані твори. Збірка політичних творів з примітками. – Прага–Нью-Йорк, 1937.
6. Шаповал М. Михайло Драгоманов, як ідеолог Нової України // Драгоманов М.П. Вибрані твори. Збірка політичних творів з примітками. – Прага–Нью-Йорк, 1937.
7. Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. – Чернівці, 2000.
8. Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т.1. / Пер. з англ. У.Гавришків, Я.Грицака. – К., 1994.
9. Заславский Д. М.П. Драгоманов. Критико-биографический очерк. – К., 1924.
10. Іванченко Р.П. Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України (II половина XIX в.). – К., 1971.
11. Драгоманов М. Рай і поступ. – Вінніпег, 1916.

References:

1. Ly`syak-Rudny`cz`ky`j I. Dragomanov yak polity`chny`j teorety`k // Ly`syak-Rudny`cz`ky`j I. Istory`chni ese. V 2 t. – T.1. / Per. z angl. U.Gavry`shkiv, Ya.Gry`czaka. – K., 1994.
2. Dragomanov M.P. Perednye slovo do «Gromady» // Vy`brani tvory`. Zbirka polity`chny`x tvoriv z pry`mitkami`. – Praga–N`yu-Jork, 1937. – S.115.
3. Dovby`shhenko Ya. My`xajlo Dragomaniv. Jogo zhy`ttya, naukova, polity`chna ta gromads`ka diyal`nist` // Pam`yaty` My`xajla Dragomanova. – Xarkiv, 1920.
4. Dragomanov M.P. «Sonyachny`j promin`». Povist` Vasy`lya Chajchenka // Literaturno-kry`ty`chni pracj: U 2 t. – K., 1970. – T.2.
5. Dragomanov M.P. Perednye slovo do «Gromady» // Vy`brani tvory`. Zbirka polity`chny`x tvoriv z pry`mitkami`. – Praga–N`yu-Jork, 1937.
6. Shapoval M. My`xajlo Dragomanov, yak ideolog Novoyi Ukrayiny` // Dragomanov M.P. Vy`brani tvory`. Zbirka polity`chny`x tvoriv z pry`mitkami`. – Praga–N`yu-Jork, 1937.
7. Kruglashov A. Drama intelektual: polity`chni ideyi My`xajla Dragomanova. – Chernivci, 2000.
8. Ly`syak-Rudny`cz`ky`j I. Dragomanov yak polity`chny`j teorety`k // Ly`syak-Rudny`cz`ky`j I. Istory`chni ese. V 2 t. – T.1. / Per. z angl. U.Gavry`shkiv, Ya.Gry`czaka. – K., 1994.
9. Zaslavsky`j D. M.P. Dragomanov. Kry`ty`ko-by`ogrfy`chesky`j ocherk. – K., 1924.
10. Ivanchenko R.P. My`xajlo Dragomanov u suspil`no-polity`chnomu rusi Rosiyi ta Ukrayiny` (II polovy`na XIX v.). – K., 1971.
11. Dragomanov M. Raj i postup. – Vinnipeg, 1916.

Oleshchuk P. M., Saltovskiy O. I. The Relationship between the State and Anarchism in the Theoretical and Political Heritage of Mykhailo Drahomanov

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the interpretation of the role of the state in public life in the political theory of scientist and public figure Mikhail Drahomanov, whose ideas had a powerful influence on political discourse not only in Ukraine and Russia but throughout the European continent. Consideration of the interpretation of liberalism by Mykhailo Drahomanov as the basis of his socio-political theory and the impact on his views of the European progressive tradition address the main issues of this study. Scientist's definition of individual freedom as the main criterion of social progress and the restrictive influence of the state on its implementation is also revealed. Mykhailo Drahomanov proceeded from the fact that, despite the historically progressive nature of the state, it, in essence, restricts the freedom of the individual, and the logic of development, constantly seeks to narrow the boundaries of this freedom. Attention is also paid to M. Drahomanov's interpretation of the issue of creating conditions for free self-realization of the individual. The thinker opposes the community to the state as a voluntary association of free people, the relationship between which is regulated not by coercion but by means of moral regulation. The article emphasizes that for the Ukrainian political theorist, federalism is a way of organizing interaction between the subjects of the political process. It is noted that anarchist rhetoric was used by M. Drahomanov not so much to liquidate the state as such, but to weaken it as much as possible in favor of individual rights and freedoms. It is also specified that according to the scientist, history and the formed foundations of national character and political traditions determine the place of Ukraine and Ukrainians in universal progress and the transition of mankind from the state organization of society to its self-organization on the basis of socialism.

Keywords: M. Drahomanov, state, hromada, freedom, federalism, anarchism, liberalism.

DOI 10.31558/2519-2949.2021.3.9

УДК 321.01:316.36-057.875(477+478)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2933-3186>

Осін В. В., Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ТА СТУДЕНТОК ПОЛІТОЛОГІЧНИХ СПІЛЬНОТ УКРАЇНИ І МОЛДОВИ

Стаття присвячена виявленню гендерних аспектів навчання студентів та студенток політологічних спільнот України (Львів, Харків, Сімферополь) і Молдови (Кишинів) у період 2012-2013 рр. Робота є частиною масштабнішого дослідження, яке фіксує стан української політології у 2012–2013 рр. і дозволяє краще зрозуміти особливості політичних, соціальних, етнічних, економічних, гендерних та дисциплінарних уявлень студентства напередодні подій Революції гідності. Емпіричним базисом статті є результати опитування студентів та студенток I-V курсів, що навчалися за спеціальністю «Політологія» на бакалаврів, спеціалістів та магістрів у Львівському національному університеті імені Івана Франка, Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського та Державному університеті Молдови.

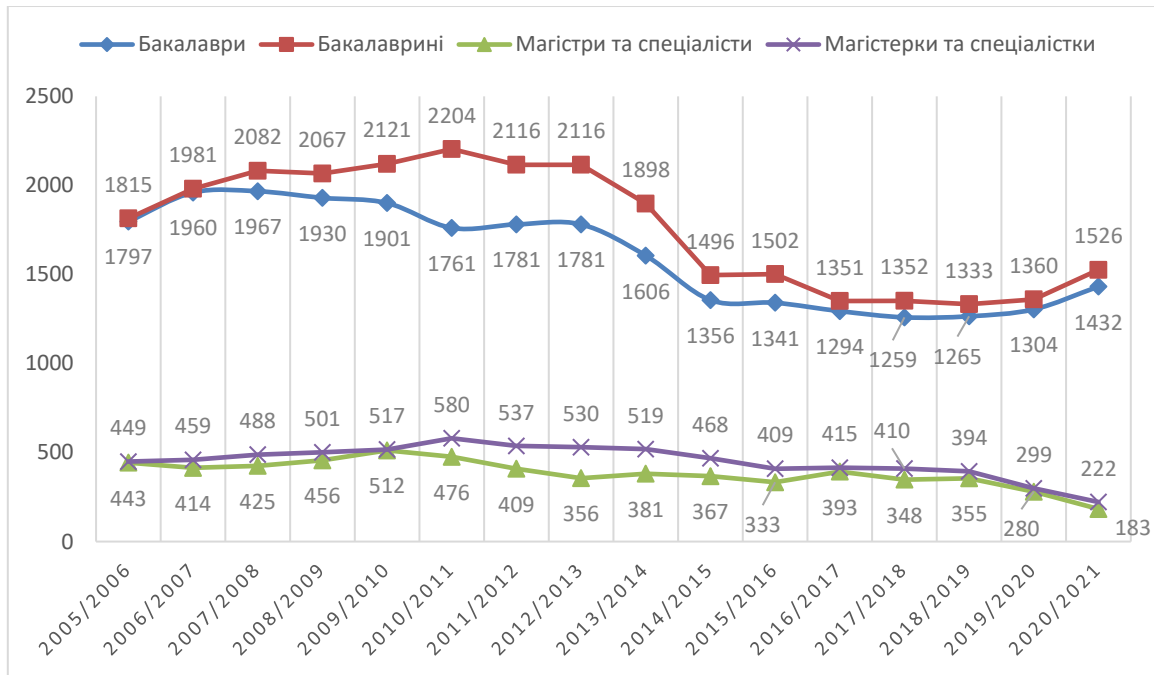
Відповіді респондентів дозволяють виділити декілька тенденцій. По-перше, студенти та студентки найчастіше стикаються з різними формами дискримінації на старших курсах. По-друге, відсоток студенток, які зіткнулися з різними формами дискримінації в академічному середовищі вище за аналогічний показник серед студентів. По-третє, слід вказати на те, що в переважній більшості випадків респонденти відзначають одиничний характер відчутій ними безпосередньо дискримінації, хоча дані різняться залежно від регіону та статі. Нарешті, найчастіше студенти та студентки зазнавали дискримінації за політичними поглядами, що, напевно, зрозуміло, якщо брати до уваги спеціальність, місце і час проведення опитування.

У завершальній частині статті зроблено висновок про те, що в українській та молдавській Академії низовий (базовий) студентський рівень передбачає краще ставлення до жінок, ніж до чоловіків. Враховуючи те, що набагато більше студентів погоджується з цим твердженням, ніж студенток, можемо тлумачити цю тенденцію як прояв патріархату. Себто, коли студентки не вбачають кращого ставлення, а чоловіки вбачають, маємо справу з прихованим джерелом конфлікту.

Ключові слова: гендер, регіони України, Молдова, історія політичної науки, дискримінація, патріархат.

Стаття продовжує серію розвідок з дисциплінарної рефлексії, значимість яких в цілому визначається відсутністю надійних даних з історії регіонального студентського рівня вітчизняної політичної науки. Водночас **актуальність** дослідження саме гендерних проблем політологічних спільнот, вторячи Стенлі Ротману, Сйпріл Келлі-Воснер та Метью Воснеру, «ґрунтується на ідеї, що деякі люди заслуговують можливостей, які в іншому випадку були б їм недоступні, і що вища освіта має сприяти позитивним соціальним змінам» [10, с. 108]. Сформульована в такий спосіб актуальність на перший погляд здається нерелевантною українським реаліям. Так, дані Державної служби статистики [1] начебто демонструють відсутність обмежень для жінок у політичній науці. Мовиться про переважання бакалаврів, магістрок та спеціалісток на відповідних циклах навчання протягом останніх 16 років. Зокрема, мінімальна за цей період гендерна різниця 2005/2006 навчального року (менше піввідсотка на користь дівчат-бакалаврів) буквально за п'ять років змінилась їхнім більш ніж 19% переважанням 2010/2011 навчального року. Після цього спостерігається поступове пом'якшення гендерного диспаритету, і ця тенденція є достовірною також для магістрок та спеціалісток – за тим винятком, що пік їхньої кількісної переваги припав на 2012/2013 навчальний рік (рис. 1).

Проте фемінізація, кількісне переважання жінок в професії, не передбачає (справжньої) гендерної рівності; ба більше, вона може виявитись сумісною з певним різновидом патріархату.

Рис. 1. Гендерний склад спеціальності «Політологія», 2005/2006–2020/2021 рр. [1]

Це було виявлено в одному з останніх досліджень стану української політології, виконаному на матеріалі гендерного розподілу кандидатських та докторських ступенів з політичних наук в 1996-2016 рр., а також інтерв'ю професорсько-викладацького складу трьох українських та одного молдавського вишів [6, 7]. Зазначалось, зокрема, що «фемінізація української політології не супроводжується деконструкцією патріархатної епістемі» [6, с. 49]. З одного боку, гендерна нерівність супроводжується «готовністю домінуючої – чоловічої – частини професії її ігнорувати, тривіалізувати або захищати» [7, с. 265]. З іншого боку, «усвідомлення політологинями власної цінності, як і раніше, формулюється в категоріях гендерних стереотипів й оцінюється з погляду встановлення гегемонії через освоєння гендерних ролей, що традиційно вважалися “чоловічими”» [6, с. 49]. Слід припустити, що виявлені патерни патріархату неможливі без комплементарних процесів на низовому, базовому або студентському рівнях. Врешті-решт, увага до цієї проблематики дозволить наблизитись до розуміння того, наскільки українську Академію можна розглядати як платформу гендерного примирення та/або поширення нових гендерних практик.

Мета роботи – виявлення гендерних аспектів навчання студентів та студенток політологічних спільнот України (Львів, Харків, Сімферополь) і Молдови (Кишинів) в період 2012-2013 рр. Дана робота є частиною масштабнішого дослідження – українсько-молдавського проекту (керівник Вадим Осін) з вивчення політики знання на пострадянському просторі. Грант був виділений Центром перспективних наукових досліджень і освіти в області соціальних і гуманітарних наук (CASE), Корпорацією Карнегі (Нью-Йорк) і Американськими радами з міжнародної освіти (ACTR/ACCELS) в рамках Програми «Соціальні трансформації в Прикордонні (Білорусь, Україна, Молдова)», Вільнюс, Литва). Це дослідження фіксує стан української політології в 2012–2013 рр. і дозволяє краще зрозуміти особливості політичних, соціальних, етнічних, економічних, гендерних та дисциплінарних уявлень студентства напередодні подій Революції гідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гендер дедалі частіше опиняється в центрі уваги українських політологів та політологинь. Спектр інтересів є доволі різноманітним: від вивчення евристичного потенціалу цієї категорії в політології [5] до пояснення політичної економії національного будівництва [3], від дослідження гендерних проблем в Україні [4] або окремих сфер державного життя [9] до з'ясування гендерних аспектів процесу формування політичного іміджу [2]. Проте стан гендерної дисциплінарної рефлексії слід визнати незадовільним, зважаючи на майже повну (за винятком вже згадуваної роботи [6]) відсутність досліджень, виконаних у межах дисципліни. Ця розвідка є спробою заповнити наявну прогалину.

Емпіричним базисом статті є результати опитування студентів та студенток I-V курсів, що навчалися за спеціальністю «Політологія» на бакалаврів, спеціалістів та магістрів у Львівському національному університеті імені Івана Франка (надалі ЛНУ), Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна (надалі ХНУ), Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського (надалі ТНУ) та Державному університеті Молдови (надалі ДУМ). Детальний опис методології міститься в колективній монографії [8], проте слід акцентувати увагу на двох моментах, обумовлених тим, що за основу анкети в гендерній частині був узятий опитувальник, використовуваний в останньому дослідженні думок членів американської Академії [10].

По-перше, було вирішено відмовитись від вимірювання дискримінаційних практик за допомогою складних шкал сумнівної валідності, замість чого автори сфокусувались на отриманні своєрідних самозвітів. У доцільності такого підходу переконують дослідження, що показують нездатність багатьох людей «адекватно оцінити факти прояву дискримінації і сексуальних домагань у кампусі» [10, с. 122], що й обумовлює акцент на відповідних питаннях. По-друге, існують суттєві відмінності у сприйнятті гендерних проблем у межах пострадянської й американської систем вищої освіти. Йдеться, зокрема, про ухвалення у 1978 році Верховним судом США рішення, яке поклало початок свідомим і цілеспрямованим спробам підвищити рівень представленості різних меншин в найважливіших соціальних інститутах. Сказане стосувалося також жінок, і сьогодні «більшість освітніх асоціацій все ще мають відділи, присвячені покращенню статусу жінок в кампусі» [10, с. 113]. Їх успішність досить висока, оскільки молоде покоління студенток впевнене, що «ця війна вже виграна» [10, с.119], на доказ чого часто посилаються на переважний відсоток студенток в системі вищої освіти. Інституціоналізація викорінення дискримінації передбачає звичність публічного обговорення гендерних проблем. Однак для пострадянської вищої освіти інтерес до цієї проблематики досі здається надмірним і надуманим, в силу чого потрібно було (надто) обережно підходити і до вибору питань, і до самих їх формулювань. Врешті-решт, за погодженням з керівниками відповідних структурних підрозділів чотирьох ЗВО, де були проведені опитування студентів та студенток, частина питань, що традиційно використовуються (американськими) дослідниками для виявлення статевої дискримінації, були виключені з остаточного варіанту анкети. Це дещо знизило компаративні можливості опитування, зате відкрило шлях для проведення відповідного дослідження (треба визнати, що завідувачі кафедр часто мали всі підстави для своїх сумнівів, оскільки студенти та студентки, судячи з уточнюючих питань в ході анкетування, відчували певні незручності або навіть здивування з приводу доцільності вже наявних питань).

Отримати дані про гендерну дискримінацію планувалося за допомогою чотирьох питань, хоча в трьох випадках йдеться також і про інші форми дискримінації. Перше запитання: «Чи відчували Ви в університеті дискримінацію за ознакою статі, релігійних і політичних поглядів, сексуальної орієнтації або етнічного походження?». За позитивної відповіді пропонувалося перейти до іншого запитання: «На підставі чого Ви відчували дискримінацію?». Передбачались такі відповіді: «1) дискримінація за ознакою статі; 2) дискримінація за релігійними поглядами; 3) дискримінація за політичними поглядами; 4) дискримінація за сексуальною орієнтацією; 5) дискримінація за етнічним походженням; 6) інше (напишіть свій варіант відповіді)». Для всіх інших питань цього блоку використовувалися закриті варіанти відповідей. Третє запитання стосувалося масштабності: «Чи є пережитий Вами вид дискримінації поодиноким випадком або систематичною проблемою?». Останнє запитання вимірювало ставлення до жінок: «Чи вважаєте Ви, що у Вашому університеті ставлення до студенток краще, ніж до студентів?».

Табл. 1, що узагальнює відповіді респондентів на перше запитання, дозволяє виявити дві головні тенденції. По-перше, студенти та студентки найчастіше стикаються з різними формами дискримінації на старших курсах. Найбільший «приріст» серед студентів був зафіксований у ЛНУ – майже 10 пунктів (3,7% на молодших курсах vs. 13,51% на старших). Найбільший «приріст» серед студенток спостерігався в ХНУ, і він майже вдвічі вищий за аналогічний показник серед студентів – 18,3 пунктів (11,11% vs. 29,41%). В інших вишах різниця між молодшими та старшими курсами складає 2–3% як серед студентів, так і серед студенток. Важко сказати, з чим саме це пов'язано: з більш поблажливим ставленням до студентів та студенток на перших курсах, різним гендерним складом викладачів на молодших та старших курсах, засвоєнням певних цінностей, що дозволяють ідентифікувати дискримінаційні практики, що раніше проходили повз увагу, подальшою професійною соціалізацією, що створює напругу та конфлікти між студентами, студентками та викладачами тощо. Водночас, слід вказати на два винятки: у ТНУ релевантний відсоток студентів на молодших курсах на 2,4 % перевищує аналогічний показник старших курсів. Крім того, молдавські студентки не відчують жодної дискримінації під час навчання.

**Відповіді політологів та політологинь на питання
«Чи відчували Ви в університеті дискримінацію за ознакою статі, релігійних і політичних
поглядів, сексуальної орієнтації або етнічного походження?», %**

	<i>ТНУ</i>	<i>ЛНУ</i>	<i>ХНУ</i>	<i>ДУМ (м. Кишинів)</i>
Студенти (I–II курс)	16,67	3,7	13,33	13,33
Студенти (III–V курс)	14,29	13,51	15,00	16,67
Усього студентів	15,56	9,38	14,29	15,15
Студентки (I–II курс)	16,67	11,11	11,11	0
Студентки (III–V курс)	18,52	13,51	29,41	0
Усього студенток	17,54	12,5	23,08	0
Усього студентів та студенток	16,67	10,94	18,03	7,81

По-друге, відсоток студенток, які зіткнулися з різними формами дискримінації в академічному середовищі вище за аналогічний показник серед студентів. Єдиний виняток – ДУМ, де на 15,15 % дискримінованих студентів не припадає жодної дискримінованої студентки. Серед студентів найрідше з тими чи іншими видами дискримінації стикаються в ЛНУ і ДУМ (10,94 % і 7,81 % відповідно), тоді як в ХНУ і ТНУ – найчастіше (18,03 % і 16,67 % відповідно). Студентки найбільш очевидно дискримінуються в українських ЗВО, особливо в ХНУ (23,08 %). Відсоток дискримінованих студентів приблизно, в межах 14–15 %, однаковий для трьох політологічних спільнот (за винятком ЛНУ), тоді як показники студенток вельми різняться (особливо це стосується ДУМ). У цілому, більший ступінь дискримінації студенток не є несподіваним з огляду на раніше зафіксовані патерни патріархату, хоча потрібна подальша деталізація підстав дискримінації (політичні погляди, етнічне походження тощо).

Питання щодо підстав дискримінації обумовлено спостереженням наших американських колег, які, порівнюючи дані про дискримінацію серед студентів, адміністраторів і професорсько-викладацького складу, виявили, що студент(к)и набагато більш позитивно оцінюють стан справ у цій галузі. Одне з висунутих авторами пояснень полягало в тому, що за останні десятиліття жінок стало більше серед студентів, тоді як серед професорсько-викладацького складу їх все ще порівняно небагато. Тому важко очікувати дискримінації там, де жінки є більшістю [10, с. 119] (це, вкупі з цілеспрямованими зусиллями щодо підвищення рівня представленості жінок в системі вищої освіти, дає іноді зворотний ефект. Наприклад, «принаймні, в області найму на роботу, чоловіки є, з точки зору професорсько-викладацького складу, найбільш защемленою (disadvantaged) групою в академії» [10, с. 128].) Відповідно, попередня гіпотеза передбачала наявність зв'язку між досвідом дискримінації і тим, хто саме переважає в політологічному співтоваристві, чоловіки або жінки. Зокрема, очікувалось, що в ТНУ (45 опитаних студентів і 58 опитаних студенток) жінки повинні рідше відчувати гендерну дискримінацію, ніж в ХНУ, де на 35 опитаних студентів припадало 26 студенток. Що стосується ЛНУ (рівне співвідношення опитаних студентів і студенток, по 64) і ДУМу (33 студента і 31 студентка), передбачалось, що в їхньому випадку дискримінація буде «розділена» приблизно порівну між чоловіками і жінками. Відповіді політологів та політологинь на питання щодо підстав безпосередньо пережитої дискримінації наводяться в табл. 2. Оскільки лише частина цієї таблиці відноситься безпосередньо до гендерної проблематики, надалі розглядатиметься «дискримінація за ознакою статі» і «дискримінації за сексуальною орієнтацією». Проте відзначу, що найчастіше студенти та студентки зазнавали дискримінації за політичними поглядами, що, напевно, досить логічно, якщо брати до уваги спеціальність, місце і час проведення опитування.

Стосовно гіпотези про залежність гендерної дискримінації та гендерного співвідношення в студентських середовищах, в цілому вона може бути прийнята, але з одним застереженням: відмінності між політологічними спільнотами не абсолютні, а відносні. Іншими словами, співвідношення студентів та студенток пояснює лише частину спостережуваних відмінностей в інтенсивності дискримінації. Якщо порівняти ХНУ і ТНУ, тобто дві спільноти з діаметрально протилежним статевим співвідношенням, то виявляється, що в ХНУ 75% випадків дискримінації студенток за п'ятьма виділеними ознаками припадають на дискримінацію за ознакою статі – і жодного випадку статевої дискримінації студентів. У ТНУ, де студенток більше, останні хоча і стикаються з різноманітними формами дискримінації, але ось випадків утисків саме за ознакою статі

Таблиця 2

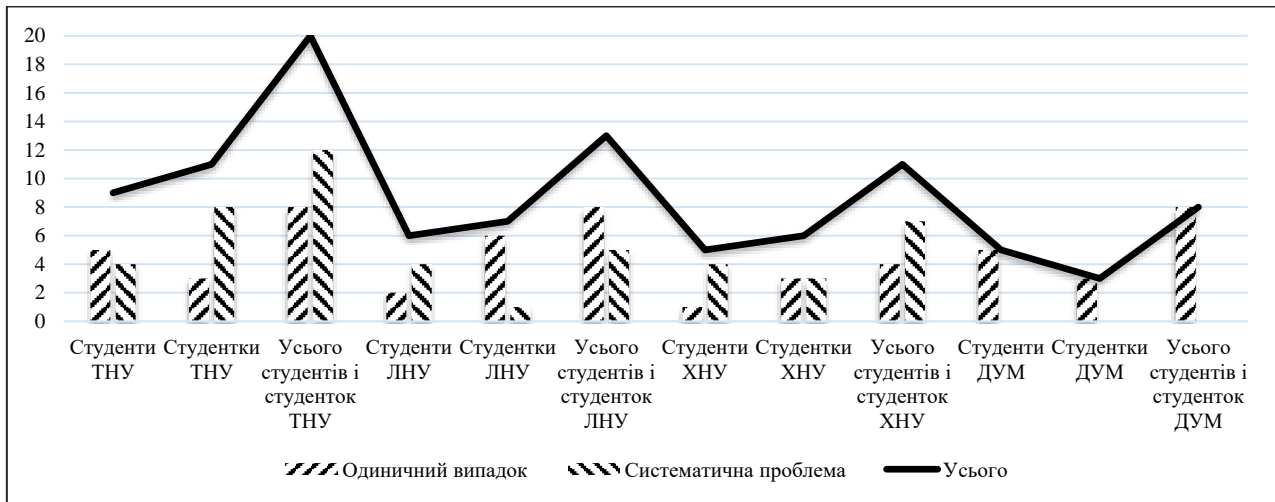
**Відповіді політологів та політологинь на питання
«На підставі чого Ви відчували дискримінацію?», (%)**

	<i>Дискримінація за ознакою статі</i>	<i>Дискримінація за релігійними поглядами</i>	<i>Дискримінація за політичними поглядами</i>	<i>Дискримінація за сексуальною орієнтацією</i>	<i>Дискримінація за етнічним походженням</i>	<i>Усього</i>
Студенти ТНУ	0,0	0,0	62,5	12,5	25,0	100,0
Студентки ТНУ	26,3	10,5	21,1	26,3	15,8	100,0
Усього студентів і студенток ТНУ	18,5	7,4	33,3	22,2	18,5	100,0
Студенти ЛНУ	20,0	20,0	10,0	40,0	10,0	100,0
Студентки ЛНУ	11,1	22,2	22,2	22,2	22,2	100,0
Усього студентів і студенток ЛНУ	15,8	21,1	15,8	31,6	15,8	100,0
Студенти ХНУ	0,0	0,0	50,0	25,0	25,0	100,0
Студентки ХНУ	75,0	0,0	0,0	0,0	25,0	100,0
Усього студентів і студенток ХНУ	37,5	0,0	25,0	12,5	25,0	100,0
Студенти ДУМ	0,0	16,7	50,0	0,0	33,3	100,0
Студентки ДУМ	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	100,0
Усього студентів і студенток ДУМ	0,0	12,5	62,5	0,0	25,0	100,0
Усього студентів та студенток	17,7	11,3	30,6	21,0	19,4	100,0

менше, ніж в більш маскулінізованому середовищі ХНУ – 26,3%. Не зайве вказати, що чоловіки за цим пунктом в ТНУ взагалі не дискримінуються. Те саме стосується дискримінації за сексуальною орієнтацією. Так, в ТНУ 26,3% випадків дискримінації студенток припадають на цей різновид утискань, що менше аналогічного показника для чоловіків, 12,5%. Тоді як в ХНУ жодна студентка не вказала на цю проблему, а 25% випадків дискримінації студентів пов'язані саме з даною підставою. Єдина спільнота, де за статевою ознакою чоловіки стикаються з утиском, це ЛНУ, і сказане стосується також дискримінації за сексуальною орієнтацією. Так, сукупний відсоток цих двох типів дискримінації для студентів становить 60% – і майже вдвічі менше для жінок (33,33%). І ці дані пояснити досить складно, враховуючи абсолютний паритет у кількості опитаних студентів і студенток. Ще більш складно сказати щось певне щодо ДУМ, де взагалі не зафіксовано жодного випадку дискримінації за статтю чи сексуальною орієнтацією.

Нарешті, слід вказати на те, що в переважній більшості випадків респонденти відзначають одиничний характер відчуті ними безпосередньо дискримінації, хоча дані різняться залежно

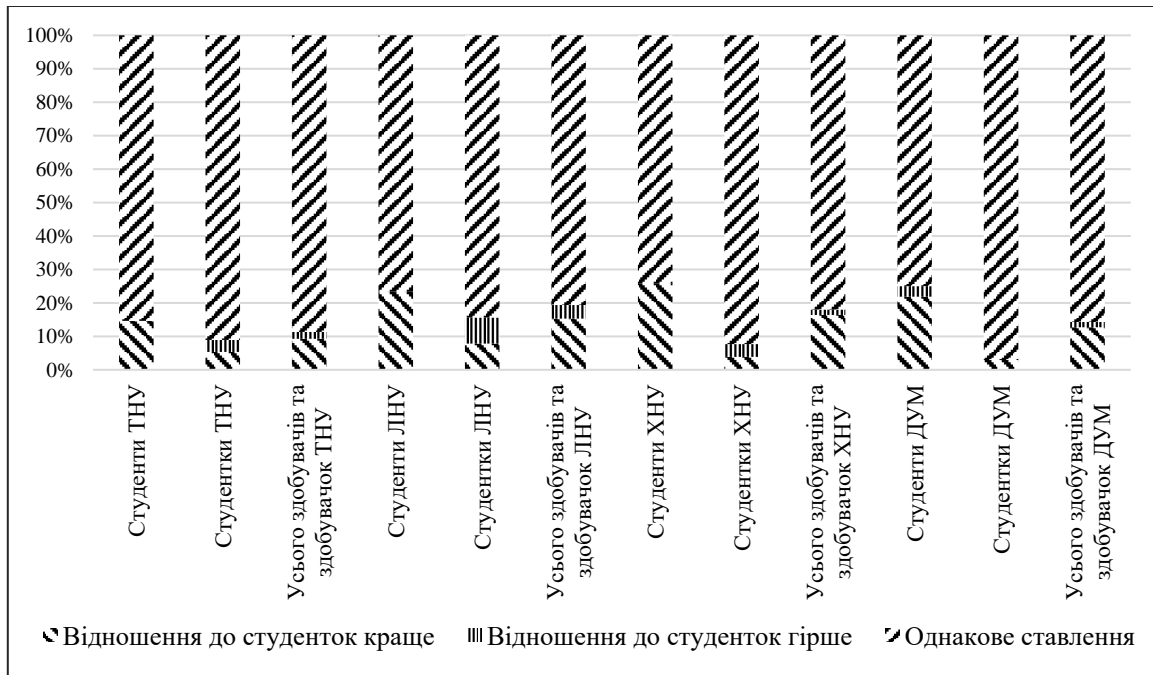
від регіону та статі (рис. 2). Найгірше в цьому сенсі було студенткам ТНУ та ХНУ, а також студентам ЛНУ. Оскільки саме формулювання питання не передбачало деталізації того, який саме вид дискримінації респонденти та респондентки оцінюють на предмет її систематичності, потрібне зіставлення даних з різних питань. Зокрема, в ТНУ і ХНУ студентки, які зіткнулись з дискримінацією за ознакою статі, в 80% і 100% випадках відповідно вказують на її системність. Схожі дані отримані і щодо дискримінації за сексуальною орієнтацією.

Рис. 2. Відповіді політологів та політологинь на запитання «Чи є пережитий Вами вид дискримінації поодиноким випадком або систематичною проблемою?»

Рис. 3 презентує відповіді респондентів на питання щодо різниці у ставленні до студенток та студентів. За його допомогою спочатку планувалось зрозуміти взаємовідносини між студентами і студентками в пострадянській Академії, а сама модель представлялася досить-таки прямолінійною: конфлікти і напруга супроводжуватиметься взаємними звинуваченнями сторін. Згодом, зафіксувавши наявність патріархату, я замислився над тим, які дані в результаті можуть бути отримані. І якщо з приводу відповідей студенток все було досить очевидно (патріархат не може не супроводжуватися визнанням пригнобленої сторони свого статусу), то щодо відповідей студентів все було заплутаніше. Теорія патріархату допускає кілька варіантів відповіді, від грайливого визнання високого статусу жінки до заперечення будь-яких преференцій. І в тому, і в іншому випадку насправді маскується мовчазне визнання винятковості чоловіка, який досягає успіху в рівних умовах або на правах переможця (і з позиції сили) дарує жінці її особливий статус. Проте жодне припущення не було правильним. Йдеться, зокрема, про відсутність протиріччя між студентками і студентами: обидві сторони сходяться в тому, що ставлення до жінок в їхньому університеті краще, ніж ставлення до чоловіків.

У сказаному впевнені 14,6% студентів ТНУ, 23,3% студентів ЛНУ, 25,7% студентів ХНУ та 21,9% студентів ДУМу. Так, в ЛНУ, на 7,8% студенток, які відповіли позитивно на це питання, припадає аналогічний відсоток тих, хто відповів негативно. Але на відміну від схожої ситуації з ХНУ, частка жінок тільки втричі менше частки чоловіків. У випадку з ТНУ також мова йде про менш ніж трикратну перевагу студентів, які наполягають на кращому ставленні до студенток у стінах їхнього ЗВО, проте на 5,4% студенток, які констатували краще до себе ставлення, доводиться «лише» 3,6% тих, хто так не вважає. У цілому, відсоток студенток, які вважають, що до них ставляться краще, очевидно нижче показника для студентів, і різниця іноді сягає семиразових значень. Як, наприклад, в ДУМ, де максимальний відсоток студенток, згодних зі студентами в цьому питанні, складає 3,2% – проти майже 22% студентів. Або в ХНУ, де різниця ще більш показова (яскрава): 3,8% студенток vs 25,7% студентів. Останній приклад особливо цікавий: враховуючи, що саме в ХНУ фіксується найвищий відсоток студенток, які пережили релевантні форми дискримінації, відсутність асоційованих з цими практиками ставлення здається досить дивною. З іншого боку, значимим є те, що найбільший відсоток студентів, переконаних у кращому ставленні до студенток, спостерігається в ЗВО, який характеризується найбільшою кількісною перевагою студентів та чоловіків-викладачів.

Рис. 3. Відповіді політологів та політологинь на запитання «Чи вважаєте Ви, що у Вашому університеті ставлення до студенток краще, ніж до студентів?» (%)

Тому відповідні показники слід інтерпретувати, передусім, як підтвердження раніше зафіксованих патернів патріархату, коли «домінуюча гендерна група виявлятиме надмірну чутливість до найменших тенденцій у традиційному розподілі гендерних ролей у науці, сперечаючись щодо легітимності самої постановки проблеми нерівності своєю спробою переважаючої частини» [6, с. 46].

Висновки. У даній статті здійснена спроба виявлення гендерних аспектів навчання студентів та студенток політологічних спільнот України і Молдови. Зокрема, з'ясовано, що в українській та молдавській Академії низовий (базовий), студентський рівень передбачає краще ставлення до жінок, ніж до чоловіків. Враховуючи обговорювану вище гендерно обумовлену різницю у відсотках, можемо тлумачити цю тенденцію як прояв патріархату. Тобто, коли студентки не вбачають кращого ставлення, а чоловіки вбачають, маємо справу з прихованим джерелом конфлікту. Ми позбавлені можливості запитати студентів, що саме вони розуміли під поняттям «краще ставлення», але цілком очевидний зв'язок між фемінізацією пострадянських соціальних наук на кандидатському рівні і сприятливим ставленням до студенток на попередньому, студентському етапі системи вищої освіти. Питання, що стосується фактора¹ або факторів, що обумовлюють подібний, багато в чому суперечливий і парадоксальний зв'язок, який існує між, в марксистських термінах, базовим та надбудовним патріархатом в Україні та Молдові, потребує, звичайно, додаткового дослідження. Це планується здійснити в наступних дослідженнях.

Бібліографічний список:

1. Вища освіта в Україні. Демографічна та соціальна статистика / Освіта. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 11.05.2021)
2. Дідух Г. Я. Формування іміджу жінки-політичного лідера : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2010. 20 с.
3. Журженко Т. Гендерные рынки Украины: политическая экономия национального строительства. Вильнюс: ЕГУ, 2008. 256 с.
4. Катан О. І. Концептуальні й політико-практичні засади вирішення гендерної проблеми в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2005. 19 с.
5. Літвін Л. А. Особливості гендерних досліджень у політичній науці. *Політологічні записки*. 2013. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_18 (дата звернення: 19.06.2021).
6. Осін В. Українська політологія в період фемінізації: боротьба «за» та «проти» патріархатної епістемі.

Політичне життя. Вінниця, 2018. №4. С.44–51. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.4.7.

7. Осин В. Наука в новом мире: Три сюжета генезиса региональной политологии в постсоветской Украине. *Ab Imperio. Studies of New Imperial History and Nationalism in the Post-Soviet Space*. 2015. №. 4. С. 239–293. DOI:10.1353/imp.2015.0085

8. Осин В., Зеленски А., Шуляк С. Власть и знание на постсоветском пространстве: политический режим, научная степень, идеология и карьера в Украине и Молдове. Вильнюс, 2014. 376 с.

9. Пірен М. Гендерні аспекти державної служби : монографія. Київ: «Основи», 2002. 335 с.

10. Rothman S., Kelly-Woessner A., Woessner M. *The Still Divided Academy: How Competing Visions of Power, Politics, and Diversity Complicate the Mission of Higher Education*. Rowman & Littlefield Publishers, 2011. 282 p.

References:

1. Vyshcha osvita v Ukraini. Demohrafichna ta sotsialna statystyka / Osvita. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (Access date: 11.05.2021)

2. Didukh H. Ya. Formuvannya imidzhu zhinky-politychnoho lidera : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.02. Kyiv, 2010. 20 s.

3. Zhurzhenko T. Gendernye rynki Ukrainy: politicheskaja jekonomija nacional'nogo stroitel'stva. Vil'njus: EGU, 2008. 256 s.

4. Katan O. I. Kontseptualni y polityko-praktychni zasady vyrishennia gendernoi problemy v Ukraini : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.02. Kyiv, 2005. 19 s.

5. Litvin L. A. Osoblyvosti gendernykh doslidzhen u politychnii nauksi. *Politologichni zapysky*. 2013. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_18 (Access date: 19.06.2021)

6. Osin V. Ukrainka politolohiia v period feminizatsii: borotba «za» ta «proty» patriarkhatnoi epistemy. *Politychne zhyttia*. Vinnytsia, 2018. №4. S.44–51. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.4.7.

7. Осин В. Наука в новом мире: Три сюжета генезиса regional'noj politologii v postsovetsoj Ukraine. *Ab Imperio. Studies of New Imperial History and Nationalism in the Post-Soviet Space*. 2015. №. 4. S. 239–293. DOI:10.1353/imp.2015.0085

8. Osin V., Zelenski A., Shuljak S. Vlast' i znanie na postsovetском prostranstve: politicheskij rezhim, nauchnaja stepen', ideologija i kar'era v Ukraine i Moldove. Vil'njus, 2014. 376 s.

9. Piren M. Genderni aspekty derzhavnoi sluzhby : monohrafiia. Kyiv: «Osnovy», 2002. 335 s.

10. Rothman S., Kelly-Woessner A., Woessner M. *The Still Divided Academy: How Competing Visions of Power, Politics, and Diversity Complicate the Mission of Higher Education*. Rowman & Littlefield Publishers, 2011. 282 p.

Osin V. V. Gender Aspects of Higher Education in Political Science Communities in Ukraine and Moldova

The article is devoted to revealing the gender aspects of higher education in political science communities in Ukraine (Lviv, Kharkiv, Simferopol) and Moldova (Chisinau) during 2012-2013.

This work is a part of a larger study which captures the state of Ukrainian political science during 2012–2013 and provides a better understanding of the political, social, ethnic, economic, gender and disciplinary views of students on the eve of the Revolution of Dignity. The empirical basis of this article is a survey of the students enrolled in three types of academic program (bachelor's, specialist's and master's degrees) at four universities: Ivan Franko National University of Lviv, V. N. Karazin Kharkiv National University, V. I. Vernadsky Taurida National University and Moldova State University.

The answers of the respondents allow to reveal several tendencies. Firstly, male and female students often face various forms of discrimination during their last years of study. Secondly, the percentage of female students who have faced various forms of discrimination in academia is higher than that of male students. Thirdly, it should be noted that in the vast majority of cases respondents report the individual nature of the discrimination they directly perceive, although the data may differ depending on the region and gender. Finally, male and female students were most often discriminated against on political grounds, which is probably understandable given the specialty, location and timing of the survey.

In the final part of the article it is concluded that in Ukrainian and Moldovan Academy the basic student level provides a better attitude to women than to men. Given that far more male students than female students agree with this statement, we can interpret this trend as a manifestation of patriarchy. That is, when female students do not see a better attitude but male students do, we are dealing with a hidden source of conflict.

Keywords: *gender, regions of Ukraine, Moldova, history of political science, discrimination, patriarchy.*

DOI 10.31558/2519-2949.2021.3.10

УДК 321.02:323.21:323.22:327.7

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3922-7619>*Чальцева О. М., Донецький національний університет імені Василя Стуса*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5272-3268>*Швець К. А., Донецький національний університет імені Василя Стуса*

ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ ПУБЛІЧНИХ Е-КОНСУЛЬТАЦІЙ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

У статті досліджено досвід впровадження публічних е-консультацій у європейських країнах, зокрема у Великобританії, Нідерландах, Хорватії, Сербії та Україні.

Виявлено, що публічні консультації, зокрема й у електронному форматі дозволяють посилити рівень довіри громадян до владних інститутів, налагодити ефективний діалог між владою та громадськістю, підвищити ступінь прозорості, прогнозованості, обґрунтованості та якості рішень, які ухвалюються органами державної влади та місцевого самоврядування, розширити доступ громадян до інформації про діяльність цих органів, забезпечити більш ефективне використання публічних фінансів, усунути ряд корупційних ризиків при прийнятті нормативно-правових актів.

Завдяки впровадженню у державну політику публічних online консультацій у досліджуваних європейських країнах встановлено, що публічне консультування має структурний та системний підхід, а публічний характер онлайн консультацій сприяє прозорості процесу прийняття політичних рішень; забезпечується модернізація процесу державного управління відповідно до нових умов інституціонального розвитку; підвищується ефективність і дієвість інститутів влади та держави, а також створюється можливість стійкого зворотного зв'язку між владою, бізнесом і громадянами.

Виявлено, що Україна активно включилася в інтерактивний процес, що можна віднести до позитивних ефектів інституціоналізації публічної політики. Однак, варто зазначити, що в Україні публічні консультації з громадськістю практично жодним чином не врегульовані на рівні законодавства. При цьому місцеві ради самостійно визначають порядок і конкретні формати проведення консультацій шляхом їх закріплення у статуті та інших нормативно-правових актах. Впровадження електронних технологій у сфері публічного управління і розширення інформаційного простору дозволяє державним органам не лише надавати більш якісні послуги, а й провести децентралізацію, одночасно зміцнюючи горизонтальні зв'язки між ланками системи управління, посилюючи зворотній зв'язок між представниками органів влади та громадянами. Публічні консультації в сучасному політичному просторі України мають на меті забезпечувати постійне коригування діяльності органів влади з урахуванням побажань і запитів населення.

Ключові слова: *публічна політика, публічне управління, публічне консультування, органи державної влади, громадянське суспільство, публічні е-консультації.*

Публічна політика в глобальному масштабі вимагає максимальної співучасті акторів у формуванні нового управлінського, комунікативного та ідеологічного концепту світового розвитку. В умовах посиленої інформатизації, розвитку нових технологій, триваючої глобалізації світової економіки, розмивання національно-державних кордонів, збільшення конфліктності, появи нових проблем в області екології, охорони здоров'я та ін., об'єктивно відбувається розширення і ускладнення порядку денного, трансформація міжнародних і державних політичних інститутів, зміна ролей і функцій більшості гравців на національному, регіональному та світовому рівні. У той же час з'явилося безліч нових акторів політики, здатних за допомогою ресурсів впливати на політичний процес, як у внутрішньому (національному), так і в зовнішньому середовищі, що стало результатом змін і появи нових форм публічної взаємодії різних суб'єктів політики в процесі виробництва нових культурних і ідеологічних смислів, моделей комунікації і глобального управління [8, с. 160].

Важливим інструментом ефективної реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами є їх залучення до прийняття рішень органами державної влади, зокрема – через механізм публічних консультацій. Публічні консультації – це процес комунікацій між органами державної влади, громадянами та зацікавленими сторонами, за допомогою якого сторони діалогу стають поінформованими про різні перспективи та пропозиції урядової політики і які надають можливість громадянам впливати на зміст рішень, що їх ухвалюють органи державної влади.

Консультації з громадськістю дозволяють посилити рівень довіри громадян до владних інститутів, налагодити ефективний діалог між владою та громадськістю, підвищити ступінь прозорості, прогнозованості, обґрунтованості та якості рішень, які ухвалюються органами державної влади та місцевого самоврядування, розширити доступ громадян до інформації про діяльність цих органів, забезпечити більш ефективне використання публічних фінансів, усунути ряд корупційних ризиків при прийнятті нормативно-правових актів [5, с. 15].

У більшості європейських країн спостерігається тенденція до розширення участі громадян у прийнятті рішень як на центральному, так і місцевому рівнях. При цьому дедалі частіше громадяни та інші зацікавлені суб'єкти залучаються до діалогу з владними структурами в онлайн режимі, що значно розширило можливості доступу громадян до процесу прийняття рішень, зробили його інтерактивним та прозорішим.

У Європейському Союзі е-консультації проводяться здебільшого Європейською Комісією, однак Європейський Парламент також має можливість за необхідності запуснути на своїй платформі електронні консультації [7].

Однією з ефективних практик запровадження Платформи, зокрема для публічних консультацій, є «ConsulProject» – безкоштовна платформа, з відкритим кодом, якою вже користуються 33 країни світу та 100 інституцій (адмініструється Мадридською міською радою). Вона постійно вдосконалюється в реальному часі завдяки поширенню досвіду користувачами платформи «Consul». Платформа пропонує безпечний інструмент для проведення е-консультацій, дебатів, подання пропозицій від громадськості голосування за проекти Громадського бюджету та голосування за пропозиції громадян, в тому числі і за допомогою мобільного додатку [7].

Якщо ж говорити про досвід окремих країн у сфері розвитку е-консультацій, то останніми роками спостерігається тенденція до максимального залучення громадян до процесів формування та прийняття політичних рішень.

Орієнтація на діалог із суспільством, відкритість і прозорість, встановлення довіри до громадськості – невід'ємні складові публічного врядування. Оцінка даних індикаторів є надійним інструментом покращення управління та вдосконалення діяльності міністерств, центральних органів виконавчої влади, адже ефективна взаємодія органів державної влади з громадськістю є запорукою демократичного та відкритого суспільства. З даною метою уряди багатьох держав інтенсивно впроваджують інклюзивні платформи.

Так, Велика Британія має давню традицію проведення консультацій з громадянами та зацікавленими групами, у тому числі і е-консультації. Запуск UK Online24 у вересні 2000 року започаткував перше стандартизування онлайн-консультацій. З того часу уряд Великої Британії продовжує вдосконалювати способи консультацій шляхом встановлення більш пропорційного та цілеспрямованого підходу. Так, британським урядом було опубліковано оновлений набір принципів державних консультацій. Ці принципи дають чітке керівництво урядовим відомствам щодо порядку проведення е-консультацій. На сайті gov.uk зазначається: «Ми будемо використовувати переважно цифрові методи для консультацій з ширшою групою людей на більш ранньому етапі процесу формування політики. Тим самим полегшимо способи вираження громадськості своїх поглядів, і ми будемо намагатись використовувати чіткішу, простішу та зрозумілішу англійську мову в консультаційних документах. Ми також націлені на зменшенні ризику «втоми у консультаціях», консультуючись лише з тих питань, які справді того потребують» [2].

Платформа gov.uk, як єдина точка доступу, являє собою зручний у навігації та зрозумілий веб-сайт. Всі е-консультації поділяються за 47 політичними сферами. Важливо, що на сайті в обов'язковому порядку регулярно публікуються звіти про результати проведення консультацій. Такі звіти включають в себе як статистичну інформацію, так і висновки, зроблені урядом, на основі е-консультацій. Така звітність є надзвичайно важливою, оскільки вона дозволяє учасникам не лише проаналізувати результати, але й зрозуміти наскільки впливовим був їх внесок, що суттєво мотивує їхню подальшу участь. Кожна веб-сторінка е-консультації містить також певні додаткові можливості,

а саме: поділитися е-консультацією в соціальних мережах; перейти на веб-сторінки схожих за темою е-консультацій або ж оформити підписку на отримання новин.

Яскравим прикладом того наскільки клієнтоорієнтованим є підхід Великої Британії може бути проведена у 2020 році е-консультація «Спілкування з людьми із вадами слуху», що віднесена до політики «Рівність» та підпадає під категорію «call for evidence», тобто заклик до надання доказів про актуальну ситуацію.

Особливість цієї консультації полягала в тому, що урядом було спеціально відзнято серію відео-роликів для того, щоб люди із вадами слуху могли повноцінно взяти участь в даній е-консультації. Відео-ролики розміщені на сайті включали в себе одне відео, що пояснювало мету та цілі е-консультації, та ще два відео, що включали інформацію стосовно результатів е-консультації [2].

Не менш важливим фактором успішності е-консультацій у Великій Британії є рівень проникнення сигналу Інтернет. Адже неможливо говорити про ефективність е-консультацій, якщо громадяни та інші зацікавлені сторони не мають необхідного рівня доступу до Інтернету.

Індекс телекомунікаційної інфраструктури у 2019 році вказував на недосконалість покриття сигналом Інтернет. Тим не менш, зважаючи на недосконалість покриття, та проблему вікового цифрового розриву, уряд не виключає відповідну категорію населення та дає їм можливість участі у консультаціях. Так, громадянин має три можливості для надання зворотного зв'язку, а саме: заповнити та надіслати відповідну форму через платформу розміщену на сайті gov.uk, надіслати електронного листа, або ж надіслати свої пропозиції поштою на адресу відповідного департаменту [1].

Успішний приклад запровадження механізму е-консультацій має й Королівство Нідерландів. Спільно із Великою Британією Нідерланди є одними зі світових лідерів із залучення громадян до державних процесів.

Інтернет-платформа для електронних консультацій в Нідерландах «Internet Consultatie.Nl» являє собою зручний в навігації веб-сайт. Більше того, дана платформа включає в себе можливості ознайомлення із вже існуючою законодавчою базою та пошук будь-якої необхідної інформації, яка, для зручності, поділяється на три категорії: фізичним особам, юридичним особам та урядова інформація. Така можливість існує завдяки об'єднанню двох платформ на одному сайті www.overheid.nl [1].

Загалом, на сторінці кожної окремої е-консультації розміщена вся необхідна для чіткого розуміння предмету консультації інформація, а саме: термін консультації; тип консультації; державний орган, що запустив консультацію; цільові групи; очікування від консультації та перелік документів, що складають предмет е-консультації. Окрім того, кожна веб-сторінка консультації містить додаткові можливості, як наприклад: роздрукувати е-консультацію; поділитися е-консультацією в соціальних мережах; оформити підписку на отримання новин на електронну поштову скриньку. Результати консультацій публікуються на тій же веб-сторінці, де розташована відповідна е-консультація.

Не зважаючи на те, що е-консультації в Нідерландах є достатньо розвинутими, Організація економічного співробітництва та розвитку виділяє такі проблеми [1]:

- слабка координація між органами на державному рівні щодо проведення консультацій, що призводить до «втоми від консультацій» у громадян;
- недостатність зусиль спрямованих на координацію дій уряду для проведення консультацій (хоча участь зацікавлених сторін у прийнятті рішень є обов'язковою вимогою, немає ніяких доказів того, що така участь урядом використовується);
- слабе інтернет покриття у деяких регіонах країни;
- відсутність уніфікації термінології для опису зацікавлених сторін-учасників консультацій [1].

Підсумовуючи досвід впровадження е-консультацій у Великій Британії та Нідерландах, варто зазначити, що загальна оцінка практики з проведення е-консультацій є дієвою. Важливим є також бажання уряду відповідати потребам громадськості, яке проявляється через проведення спеціальних е-консультацій для оцінки існуючої системи. Більше того, публічний характер онлайн консультацій сприяє прозорості процесу прийняття політичних рішень. Тим не менш, варто враховувати, що досліджені країни все ще мають певну кількість прогалин у процесі реалізації публічних е-консультацій, які здебільшого мають технічний характер.

Окрім того, у деяких європейських країнах в органах виконавчої влади функціонують структури відповідальні за залучення громадськості у процесі формування та реалізації політики, у тому числі у онлайн режимі.

Так, наприклад, у Хорватії експертний підрозділ уряду, який відповідає за розвиток та сприяння взаємодії уряду з організаціями громадянського суспільства (далі ОГС) – Державний офіс з питань співпраці із НУО. Офіс здійснює координацію роботи міністерств, центральних державних офісів, урядових офісів та державних адміністративних органів, а також адміністративних органів на місцевому рівні щодо моніторингу та покращення їхньої взаємодії із сектором ОГС [4].

У 2009 році даний орган розробив Керівні принципи щодо впровадження «Кодексу практик з проведення консультацій з зацікавленими сторонами щодо процедур прийняття законів та інших регуляторних та законодавчих актів». Також Офіс розробив інструменти для публічних службовців (інструкції та форми для здійснення публічних консультацій) та надавав службовцям методичні рекомендації й підтримку у цій сфері. З моменту прийняття Кодексу основними ключовими завданнями Державного офісу з питань співпраці з НУО були [3]:

- розробка систематичних тренінгових програм для призначених координаторів із проведення консультацій в органах влади та офісах;
- регулярний моніторинг впровадження Кодексу та підготовка річних звітів (передбачає детальні річні звіти стосовно процесу впровадження);
- розробка та вдосконалення державного веб-порталу публічних консультацій «e-Savjetovanja».

До 2019 року Офіс вважався головним органом влади, відповідальним за впровадження стандартів громадської участі у процес прийняття рішень. У 2019 році ця сфера компетенції перейшла до Державного офісу з питань законодавства.

Важливу роль у даній системі відіграє Інформаційний Комісар (ІК), який відповідає за впровадження Закону «Про право на доступ до публічної інформації», у якому серед іншого, визначено обов'язок органів виконавчої влади проводити консультації із громадськістю під час розробки законів та нормативних актів. Будь-який громадянин може звернутися зі скаргою до Інформаційного Комісара у тому разі, якщо не було проведено публічну консультацію, або проведення консультації не відбулося відповідно до встановлених процедур [7, с.88].

Окрім того, в Уряді Республіки Хорватія існує мережа координаторів з проведення консультацій – це окремі службовці у міністерствах та державних офісах, які пройшли тренінги з питань впровадження стандартів у проведенні публічних консультацій. Координатори з проведення консультацій повинні володіти ключовою інформацією про усі поточні пропозиції стосовно законодавства у їхньому департаменті/офісі, а також стосовно процесу здійснення консультацій щодо цих пропозицій. Так, громадськість та компетентний орган, що займається розробкою проекту закону або інших нормативних актів, мають змогу звернутися до координатора у будь-який час з метою розв'язання певних питань або отримання допомоги щодо публічних консультацій [7, с.88].

У Сербії відповідальність за надання підтримки та формування громадського діалогу між державними установами та ОГС покладено на Офіс з питань співпраці з громадянським суспільством, підрозділу Уряду Сербії, який був створений у 2010 році [1].

Даний Офіс спільно з Офісом з питань європейської інтеграції створили спеціальний майданчик-платформу «Механізм секторальної підтримки організацій громадянського суспільства (SEKO)» з метою покращення та налагодження конструктивного діалогу між державою та громадянським суспільством.

SEKO – це механізм для проведення консультацій, що розподілений на сектори, зокрема сектор верховенства права, реформ державного управління, економічного, енергетичного, сільськогосподарського розвитку та розвитку сільської місцевості тощо. Запропонована платформа сприяє [1]:

- комунікації та взаємодії між міністерствами та різноманітними державними офісами та ОГС;
- формуванню мережі організацій, залучених до його використання;
- встановленню та впровадженню механізмів для здійснення комунікації та обміну інформацією між мережею організацій, залучених до його використання;
- участі у консультаціях у процесі прийняття рішень та моніторингу програм його порядку денного.

Механізм SEKO допомагає у розв'язанні таких проблем: короткі терміни проведення консультацій; недостатня поінформованість міністерств про важливість залучення ОГС у питаннях використання міжнародних фондів; відсутність зацікавленості та/або людських та фінансових ресурсів у ОГС для участі у процесі прийняття рішень; сприяння залученню ОГС тощо. У 2016 році Офіс з питань європейської інтеграції підписав Меморандум із дев'ятьма ОГС, які займають перші позиції із використання механізму SEKO, що офіційно закріпило їхню поточну співпрацю та спільні дії [1].

На сьогоднішній день в Україні участь громадськості у формуванні та реалізації політики врегульована частково. Основне право кожного громадянина на участь у процесах державотворення закріплено в Конституції України. Значною мірою проведення електронних консультацій і публічних громадських обговорень регулюється Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики». Але ця Постанова має рекомендаційний характер для органів місцевого самоврядування, і її не можна застосовувати в діяльності інших, крім органів виконавчої влади, суб'єктів державно-владних повноважень [6].

Е-консультації є інструментом електронної демократії, розвиток якого, згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства» від 15 травня 2013 року № 386, визначено одним із пріоритетних напрямів державної політики. У Концепції розвитку електронної демократії України електронні консультації визначені як «форма публічних консультацій, що передбачає, зокрема, оприлюднення проєктів актів органів державної влади або питань, що потребують вирішення, для отримання пропозицій та зауважень». Але на законодавчому рівні в Україні поняття «електронні консультації» передбачає саме вертикальний вектор взаємодії між органами влади та громадянами [5, с.63].

Для органів місцевого самоврядування, як уже було зазначено, консультації з громадськістю практично жодним чином не врегульовані на рівні законодавства. При цьому місцеві ради можуть самостійно визначати порядок і конкретні формати проведення консультацій шляхом їх закріплення у статуті та інших нормативно-правових актах. Привітні до громади міста активно використовують механізм публічних консультацій, залучаючи зацікавлену громадськість до процесу прийняття рішень на різних етапах і в різноманітних формах. Те саме можна сказати про міністерства, які зараз реформуються, хоча більшість міст і міністерств України все ще залишаються закритими клубами з наявними окремими елементами консультацій у формі дорадчо-консультативних органів з фіксованим складом учасників [5, с. 63].

Відповідно до Плану заходів «Відкритий парламент» за підтримки Програми USAID РАДА та за ініціативи Управління комп'ютеризованих систем Апарату Верховної Ради України було розроблено «Портал громадського обговорення законопроектів» – один із ресурсів веб-порталу Верховної Ради України, мета якого – залучити громадян до законодавчого процесу через ознайомлення, коментування та висловлення зауважень і пропозицій до законопроектів, запропонованих для обговорення в онлайн-режимі [4, с. 22].

Портал у тестовому режимі з'явився ще наприкінці 2016 р., за 5 років існування його інтерфейс був суттєво доопрацьований. Власне, поява окремої платформи для громадського обговорення законопроектів уже є позитивним зрушенням, яке відповідає загальносвітовим тенденціям. Окрім того, на порталі ВРУ інтегровані й інші інструменти е-участі, зокрема е-петиції та е-звернення. Однак суттєвим недоліком залишається низька поінформованість/ низький рівень зацікавленості громадян цим ресурсом, як результат – низькі показники голосування. Також не всі розуміють тексти, написані юридичною мовою, і тим більше їхню суть, що теж знижує зацікавленість потенційних учасників обговорення відповідних НПА [5, с. 63].

По-друге, громадськість залучається до консультацій уже на стадії створеного законопроекту, що негативно впливає на можливість внесення суттєвих змін. По-третє, на сайті відсутня інформація про результати консультації, є лише статистична інформація. І нарешті, лишається можливість для окремих законопроектів, розміщених на порталі для консультацій – не проходити процедуру. Із історії завершених публічних консультацій можна констатувати, що найбільшу зацікавленість у громадськості викликав Проект Закону «Про цивільну зброю і боєприпаси»: 854 голоси «за» і 7 – «проти» [5, с. 65].

Згідно з аналітичними даними Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади України за 2020 р., е-консультації є найпоширенішим методом консультування міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та місцевих органів виконавчої влади. Більше 50 % питань, винесених на консультації з громадськістю, становлять проєкти нормативно-правових актів. Найактивніше виносять питання на публічні консультації Міністерство освіти та науки України, Фонд Державного майна України та Київська міська державна адміністрація.

Однією з характерних рис використання електронних консультацій в Україні на місцевому рівні є розпорошеність відповідних сервісів на різних електронних платформах – здебільшого це веб-сайти установ, що ініціюють проблемне питання/документ для публічного обговорення. У межах швейцарсько-української програми EGAP розроблена «Єдина платформа місцевої електронної

демократії», куди увійшли уже сервіси «Місцеві електронні петиції», «Громадський бюджет», «Відкрите місто», а також «Електронні консультації з громадськістю». Саме останній інструмент дає органам місцевого самоврядування можливість залучати пропозиції мешканців з питань розвитку міст і громад, організувати обговорення проектів документів перед їх розглядом та схваленням, проводити місцеве опитування в різних формах задля вивчення думки 30 активної частини жителів. Зараз також активно просувають низку сайтів для простого голосування, але авторизація через ці сервіси не дає змоги гарантувати унікальність голосу [7, с.15].

Оскільки електронні консультації є порівняно новою практикою е-участі в Україні, наразі важливо поширити просвітницьку й інформаційну кампанію стосовно ефективних механізмів реалізації цього інструменту. Інакше є ризик суто формального впровадження, коли е-консультації де-юре впроваджені, але де-факто малоефективні. Тут визначальну роль має професійність модераторів цього бізнес-процесу на всіх етапах з боку відповідних органів влади. Якщо громадськість, активні мешканці, соціально відповідальний бізнес переконуються, що «їх чують», то рівень залучення і якість зворотного зв'язку від громадськості помітно зростатиме.

Здійснене дослідження європейської практики впровадження публічних електронних консультацій в окремих європейських країнах дозволяє зробити наступні висновки. Для проведення ефективних електронних консультацій однаково важливими є як технічний бік забезпечення процесу (створення спеціальних платформ для проведення е-консультацій, розробка зрозумілого та доступного інтерфейсу таких платформ, використання зрозумілої мови), так і загальний підхід до організації е-консультацій (залучення зацікавлених сторін на ранніх стадіях прийняття рішення, вибір сфер залучення, популяризація е-консультацій, відкритість аналізу результатів). Важливим у формуванні успішної практики проведення електронних консультацій є також системність та комплексність підходу. Так, окрім впровадження онлайн-ресурсів для проведення е-консультацій громадян має проводитись паралельна офлайн робота з громадськими групами, представниками громадськості при державних органах, у вигляді конференцій, рад, круглих столів та ін. Саме такий повний цикл співпраці, може забезпечити результативність громадської участі.

Таким чином, практика електронних консультацій, що проводяться на теренах Європейського Союзу, відрізняється від українського своїм структурним та систематичним підходом. Громадяни залучаються на всіх стадіях прийняття рішення, мають рівний та зрозумілий доступ до е-консультацій. Органами ЄС проводяться широкі роз'яснювальні програми для більшого залучення громадян. Аналіз результатів електронних консультацій відбувається систематично та регулярно публікується на офіційному сайті. Уряди європейських країн забезпечують високий рівень організації процесу, вони є доступними та враховують потреби громадян, а результати е-консультацій мають реальний вплив на прийняття кінцевого рішення.

Бібліографічний список:

1. E-public, e-participation and e-voting in Europe – prospects and challenges. Science and 9 Technology Options Assessment, final report. European Parliament, 2019.
2. GOV.UK URL: <https://www.gov.uk/>
3. Tomkova J. E-consultations – new tools for civic engagement or facades for political correctness? European Journal of ePractice, 7, March 2019.
4. Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень CONF/PLE(2009)CODE1. Конференція міжнародних неурядових організацій Ради Європи, 1.10.2017.
5. Механізми владно-громадської взаємодії в ОТГ: успішні практики. ВГО «Асоціація сприяння самоорганізації населення», квітень 2019.
6. Посібник з інформації, консультацій та громадської участі у формуванні та проведенні політичного курсу. OECD, 2001.
7. Світлична А., Ємельянова А., Лобойко С. Електронні консультації Європейська практика: аналітична записка. Центр розвитку інновацій, 2018. URL: <http://cid.center/index.php/7076363>.
8. Чальцева О. М. Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика: монографія. Вінниця: ФОП Барановська Т. П., 2018. 336 с.

References:

1. E-public, e-participation and e-voting in Europe – prospects and challenges. Science and 9 Technology Options Assessment, final report. European Parliament, 2019.
2. GOV.UK URL: <https://www.gov.uk/>
3. Tomkova J. E-consultations – new tools for civic engagement or facades for political correctness? European Journal of ePractice, 7, March 2019.

4. Kodeks krashchykh praktyk uchasti hromads'kosti u protsesi pryynyattya rishen' CONF/PLE(2009)CODE1. Konferentsiya mizhnarodnykh neuryadovykh orhanizatsiy Rady Yevropy, 1.10.2017.
5. Mekhanizmy vladno-hromads'koyi vzayemodiyi v OTH: uspishni praktyky. VHO «Asotsiatsiya spryyannya samoorhanizatsiyi naseleण्या», kviten' 2019.
6. Posibnyk z informatsiyi, konsul'tatsiy ta hromads'koyi uchasti u formuvanni ta provedenni politychnoho kursu. OECD, 2001.
7. Svitlychna A., Yemel'yanova A., Loboyko S. Elektronni konsul'tatsiyi Yevropeys'ka praktyka: analitychna zapyska. Tsentr rozvytku innovatsiy, 2018. URL: <http://cid.center/index.php/7076363>.
8. Chal'tseva O. M. Publichna polityka: teoretychnyy vymir i suchasna praktyka: monohrafiya. Vinnytsya: FOP Baranovs'ka T. P., 2017. 336 s.

Chaltseva O. M., Shvets K. A. Experience of Implementation of Public E-consultations in European Countries

The article examines the experience of implementing public e-consultations in European countries, including the United Kingdom, the Netherlands, Croatia, Serbia and Ukraine.

It was found that public consultations, including in electronic format, strengthen citizens' trust in government institutions, establish an effective dialogue between government and the public, increase transparency, predictability, reasonableness and quality of decisions made by public authorities and local governments, expand access. citizens to information about the activities of these bodies, to ensure more efficient use of public finances, to eliminate a number of corruption risks in the adoption of regulations.

Due to the introduction of public online consultations in public policy in the studied European countries, it has been established that public consultation has a structural and systematic approach, and the public nature of online consultations contributes to the transparency of the political decision-making process; modernization of the process of public administration is provided in accordance with the new conditions of institutional development; increases the efficiency and effectiveness of government and state institutions, as well as the possibility of sustainable feedback between government, business and citizens.

It was found that Ukraine is actively involved in the interactive process, which can be attributed to the positive effects of institutionalization of public policy. However, it should be noted that in Ukraine, public consultations with the public are in almost no way regulated by law. At the same time, local councils independently determine the procedure and specific formats of consultations by enshrining them in the statute and other regulations. The introduction of electronic technologies in the field of public administration and the expansion of information space allows public authorities not only to provide better services, but also to decentralize, while strengthening the horizontal links between government, strengthening feedback between government and citizens. Public consultations in the modern political space of Ukraine are aimed at ensuring constant adjustment of the activities of the authorities taking into account the wishes and requests of the population.

Keywords: *public policy, public administration, public consultation, public authorities, civil society, public e-consultations.*

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

DOI 10.31558/2519-2949.2021.3.11

УДК 323:316.422

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2988-620X>

Мацшица І. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ПУБЛІЧНА РЕЛІГІЯ ЯК БОРОТЬБА ЗА ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР

Формування політичної ідентичності нації, де релігійна складова стає певним маркером, за яким відбувається розмежування або об'єднання суспільства, багато в чому пов'язано з публічним простором. Не зважаючи на те, що політика та релігія мають власні публічні поля, у більшості європейських країн Сходу відбувається боротьба за вплив та розширення власного публічного поля між політикою та релігією. З метою залучення громадян у дискурс політичного та релігійного, політична та церковна еліти ментально змушують суб'єкта балансувати на кордоні політичного та релігійного й перетворюють його на учасника власних політичних процесів.

Втрата територій, військові події на Сході країни та президентські вибори 2019 р. створили український дискурс Томосу, який через контекст війни встановив новий маркер української ідентичності. Українське суспільство опинилося на лінії трьох протистоянь:

1) між Українською православною церквою (Московського патріархату) (на сьогодні УПЦ) та офіційною політикою влади часів президента Петра Порошенка – рівень конфлікту «влада-церква»;

2) внутрішній конфлікт між українськими православними конфесіями, коли постало питання створення єдиної православної церкви України (ПЦУ) завдяки отриманню Томосу – рівень конфлікту «церква-церква»;

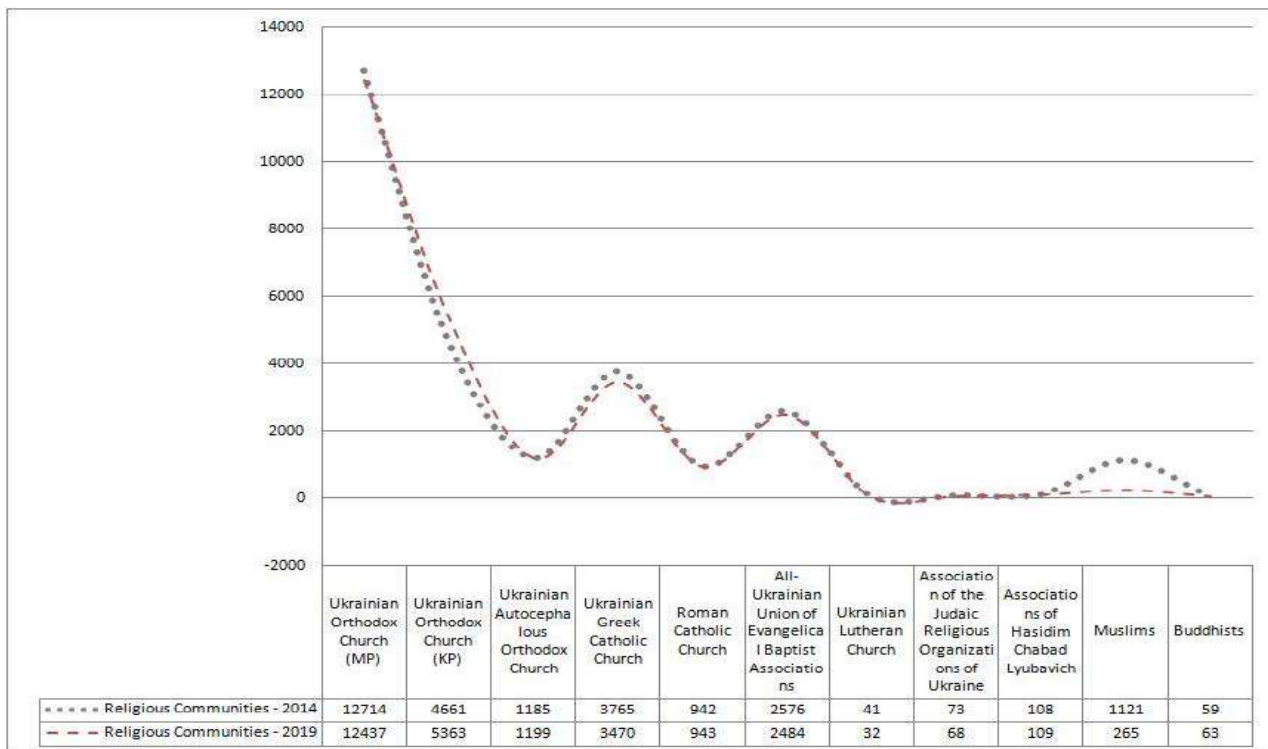
3) між офіційною політикою Росії, яка підтримує діяльність УПЦ (МП) й визнана військовим агресором України та офіційною зовнішньою політикою української влади (у більшості часів П.Порошенка та у меншості В. Зеленського) – рівень конфлікту «влада-влада».

Дискурс Томосу в Україні спричинив не тільки міжконфесійне та політичне протистояння. Він підняв питання публічної релігії в умовах релігійних протистоянь. Аналіз інформації, що було проведено у 2020 році на основі даних Центру Разумкова, офіційної статистики релігійних організацій в Україні (на 2020 рік), а також судових актів, свідчить про територіальну лінію розлому, яка представлена у цій статті у вигляді карти України. Що підкріплює теорію С. Гантінгтона про глобальну політику, яка вибудовується за культурною лінією розколу.

Ключові слова: Томос, вікарна релігія, публічна релігія, ідентичність, дискурс, релігійні громади.

Вступ. Предметом цього дослідження є феномен публічної релігії, що пов'язано з висунутою гіпотезою боротьби за публічний простір між інститутами, де релігійний інститут отримує певні переваги. У даній статті ми аналізуємо феномен вікарної та публічної релігій, а також дискурс Томосу в українському просторі. Аналіз дискурсу проводився з травня 2020 р. по березень 2021 р (10 місяців). Всього було знайдено завдяки телеграм-боту за ключовим словом «томос» 1413 посилань. Було використано кілька методологічних прийомів. По-перше, було проведено критичний та метанаративний аналіз публічних дискурсів, що допомогло отримати результати прихованих суспільних явищ, які важко встановити іншими науковими підходами. По-друге, кількісний метод дозволив репрезентувати картографію, що може сприйматися як візуальна павутина включення у наративи дискурсу Томосу українського суспільства. Це може бути свідченням того, що завдяки традиціям групова/національна культура через релігійний контекст може формуватися смисловою мережею.

Аналіз проблематики публічної релігії хочеться почати з репрезентації статистичних даних. Ми проаналізували кількість релігійних організацій в Україні та поєднали їх між двома роками: 2014 рік та 2019 рік. Вибір цих років не випадковий, оскільки було важливим встановити динаміку релігійних організацій після Революції Гідності в Україні.

Рис 1. Порівняльний графік кількості релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2014 р. та 1 січня 2019 р.
(складено за інформацією релігійно-інформаційної служби України)

З наведеного графіку можна побачити, що на 2019 р. відбулося зниження кількості релігійних конфесій греко-католиків, протестантів та мусульман, в той час, як в середині православних сталися суттєві зміни. Українська православна церква (яка на той час мала додаток у назві «МП») втратила 277 релігійних громад, а Українська православна церква збільшила свої громади на 703 одиниці. Безумовно такі зміни є наслідком внутрішньої політики країни, де довіра до церкви російського патріархату була підірвана у зв'язку з військовою агресією Росії на територію України. Але навіть незважаючи на те, що Верховна Рада VIII скликання у 2018 р. ухвалила Закон № 2662-VIII про зміну назви релігійних організацій, керівний центр яких розташований в країні-агресорі, УПЦ (МП) продовжує в Україні виконувати свої функції, але вже без додатка «МП». Сьогодні, не зважаючи на те, що Україна є світською країною, відбувається битва у публічному полі за армію релігійних прихильників. Релігійна політика сьогодні використовує інструменти публічної політики для просування та захисту власних інтересів. Розглядаючи релігію як поведінковий механізм, варто встановити спільні характеристики, що об'єднують релігійні та політичні важелі впливу на поведінку (щоб віднайти й загальні точки перетину). Антрополог Ентоні Сміт у роботі «Національна ідентичність» розкриває критерії релігійного, за якими формується релігійна ідентичність. Порівнюючи висновки вченого щодо релігійної ідентичності з політичним явищем, можна вказати на певні вихідні точки, що впливають на характеристику релігійної політики, за допомогою якої підвищується довіра:

1) *Релігійне* як і політичне прагне звертатися до спільноти, а не до конкретного суб'єкту. «Маздакізм V ст. н. е. в сасанідській Персії безперечно був рухом за соціальну справедливість, призначеним для нижчих верств, проте загалом промовляв до всіх. Так само й англіканство в Англії XVIII ст. призначалося переважно для вищої й середньої верств, хоч у принципі було відкрите кожному англійцеві», – пише Ентоні Сміт [5].

2) *Комунікація* як інструмент не тільки зв'язку з прихильниками, а з суспільством в цілому заради розширення авторитету.

3) *Авторитет* до спільної історії, до історичної пам'яті, ритуалів, а також міфологічності та героїка, що посилює авторитет влади як захисника національних традицій та правонаступницю історичної спадщини.

4) *Інститути* через які посилюється роль державотворення, що виправдовує зміни, реформи, насилля, а також латеральні дії де через нетрадиційні методи за допомогою символічної мови просуваються певні смисли заради нового осмислення.

5) *Війна* як форма випробування для релігійного інституту, коли немає можливостей приховувати власний вектор релігійної політики та стосунки з владою (як внутрішньою, так і з представниками влади інших країн). Все це може бути реперними точками для дослідження релігійної політики у публічному полі, але ослаблення релігії у публічній сфері, втрата контролю релігійних лідерів над духовними інститутами, де сакралізація священого, вказує на те, що публічна політика релігійних інститутів сьогодні недосконала, змушує звернути увагу на феномен вікарної релігії.

Концепція вікарної релігії

Криза релігійності, а разом з цим, і довіри до церкви як до інституту, свідчить про навісність певного переформатування ролі та місця релігійних інститутів у сучасному суспільстві. Сьогодні актуальними є концепції «невидимої релігії», «прихованої релігії», «дифузної релігії», «публічної релігії», «вікарної релігії» та інше. Якщо «невидима релігія» пов'язана з обов'язковою присутністю релігійних традицій у повсякденному житті, то «прихована релігія» стосується більше причин мотивації, що базується на релігійній потребі індивіда. І якщо «невидима релігія» може вказувати на неусвідомлений факт включення релігійності у соціальний світський простір, то «прихована релігія», навпаки, може бути усвідомленою політикою самих інституційних форм діяльності.

«Дифузна релігія» багато в чому перетинається з культурними кодами та сучасними ціннісними тенденціями, які можуть і не мати тісних стосунків з релігійними нарративами, проте будуть активізуватися в часи тяжких випробувань для суспільства (приміром, як Covid-19 інтерпретується через святі тексти та пророцтва). Якщо мова йде про релігійну мотивацію, яка перетворюється на активні соціальні рухи у публічному просторі, виникає поняття «публічної релігії», яке принаймні має два значення:

1) захист прав та свобод громадян, де право на віру та свобода віросповідань є цінностями, за які варто боротися. Тут більше мова йде про громадянську релігію;

2) захист права на приватне життя, де віра має особистий приватний характер, а сам релігійний примус розцінюється як порушення права на приватність.

Сучасний дослідник Хосе Казанова пише, що поняття «публічне» знаходиться у трьох вимірах політичного: держава, політичне суспільство та громадянське суспільство [9, с.111]. Він пише, що релігія може мобілізувати свої інституційні ресурси заради політичного розвитку через політичні партії. До того ж вона може допомогти посилити цілісність публічної сфери у громадянському суспільстві через створення певного дискурсу, де церковні інститути будуть учасниками дискурсу (через активне обговорення, дебати та публічну презентацію власної точки зору на питання). Україна у цьому розумінні не є виключенням, оскільки ми пам'ятаємо та спостерігаємо наскільки активно в публічний простір «вриваються» представники релігійних конфесій, коли мова йде про актуальні та суспільно-важливі теми для країни. Враховуючи демократичний принцип інформаційної діяльності в Україні, споживачі інфомедіа можуть бути свідками розвитку публічної релігії в країні, оскільки предствникии різних конфесій утворюють різні публічні поля через певний дискурс. І часто ці публічні поля впливають не на об'єднання та консолідацію, а на розкол суспільства.

Хосе Казанова через публічну релігію вказує на наявність певних точок дотику релігії індивідуалізму та публічної сфери, де роль індивіда стає центричною у космологічному світі. Розподіл релігії на публічну та приватну сфери вказує на те, що політичні, економічні, соціальні випробування призвели до віри індивіда у власні ресурси, а вже потім у релігійні теологічні концепти.

Протиріччя релігійної динаміки сучасності представлено у дослідженні британського соціолога Грейс Деві. Наголошуючи на тому, що методи у соціології мають змінюватися разом і з соціальною реальністю, вона продемонструвала й нове бачення публічності. Щодо міста сучасної релігії у публічному Грейс Деві винайшла три концепції:

- «віра без приналежності»;
- «вікарна релігія»;
- «від обов'язків до споживання».

За думкою вченої, «віра без приналежності» знаходиться там, коли суб'єкт проголошує про власну належність до конкретної конфесії, але не приймає активної участі у діяльності своєї громади (на відміну від «вікарної релігії»). Термін, який вводить Грейс Деві – «замісна релігія», стосується діяльності активної меншості від імені пасивної більшості. І за думкою вченої, цей термін

більш влучний, ніж поняття «віра без приналежності». Звідси, сама релігія може бути за формою, як м'якою, так і твердою. «Така точка [зору] захопила простір між твердими і м'якими змінними, що стосуються релігійних приналежностей: віра зазвичай набирає ширшого виборчого округу, ніж належність», – пише дослідниця [8].

Ідея вікарної релігії як форми колективної пам'яті, пов'язана з тим, що вона передається від одного покоління до іншого. Тому релігійні традиції встановлюють зв'язок між поколіннями. І коли релігійність знижується, сучасне суспільство не може зберігати та передавати традиції. З одного боку, церква, як інститут, а з іншого боку – церковна громада, відповідають за збереження колективної пам'яті через традиції. І ці повноваження їм віддала більшість населення (дихотомія активної меншості та пасивної більшості). Грейс Деві підкреслює, що така форма релігії саме і є замісною. «Поняття релігії, яке здійснює активна меншість, але від імені набагато більшого числа, які (принаймні неявно) не тільки розуміють, але, цілком чітко, схвалюють те, що меншість робить» [8]. Британська дослідниця вказує на шість факторів, які продовжуються сьогодні та адаптуються через релігійність:

1) роль історичних церков у формуванні європейської культури (будівництво церковних будівель, проведення церковних свят, актуалізація традицій);

2) усвідомлення того, що історичним церквам все ще є місце в конкретні моменти життя сучасних європейців [народження, весілля, похорон];

3) помітна зміна церковних округів континенту, які активно приймають участь у громадському житті, стосується більше моделі вибору, а не моделі зобов'язання чи обов'язку;

4) прибуття до Європи груп людей з багатьох різних куточків світу. Зростаюча присутність християн із світового Півдня поряд зі значними іншими віросповіданнями суттєво змінило релігійний профіль Європи. Зокрема уявлення про релігію сьогодні слід вважати приватною справою;

5) різні реакції світських еліт європейських країн на релігійні протести та течії, які часом набувають векторних зсувів у громадському, або у приватному житті. Неочікувані зсуви призводили до агресивної реакції або до розуміння з боку еліт;

6) поступове, але зростаюче усвідомлення того, що закономірності релігійного життя в сучасній Європі слід вважати «винятковим випадком» – вони не є глобальним прототипом. Європейці починають розуміти, що Європа світська не тому, що вона сучасна, а тому, що це європейське.

«Історичні церкви все ще мають місце в конкретні моменти життя сучасних європейців, хоча вони вже не в змозі дисциплінувати переконання та поведінку значної більшості населення» [8]. Тому загальне поняття вікарної релігії полягає у меседжі «вірю без приналежності». Таку приховану форму релігії можна відчутти тільки тоді, коли відбувається криза або еволюція, де звичайні інструменти стабілізації вже не діють і індивіди та інститути починають демонструвати інстинкти релігійності. Зазвичай люди концентруються на кількох проблемах: зовнішньої агресії, корупції, безробітті, захист здоров'я та довкілля тощо і якщо звичайні інструменти не працюють, моральні кодекси можуть опинитися в руках церковних лідерів. Які будуть проводити публічні ритуали від імені інших. Така замісна релігія може встановлювати як заборони (наприклад, не вакцинуватися), так і нові форми поведінки.

Даніель Ервье-Леже, Е. Дюркгейм, М. Хальбвакс теж вказували на те, що релігія є формою колективної пам'яті. І якщо порушується механізм передачі цієї пам'яті, суспільства ризикують самознищитися. Зниження релігійності відбувається не тому, що ми занадто раціональні, а тому, що ми не виконуємо функції зберігання традицій. Як альтернатива – делегування цих повноважень релігійній громаді, яка разом з активізацією традицій у ритуалах не тільки зберігає колективну пам'ять, а отримує більший ліміт довіри й на іншу свою діяльність.

Символічна релігія

Жан Поль Віллем досліджуючи соціологію релігії порівнює Францію та Німеччину як країни, де церковно-державні відносини, маючи свої особливості, ніколи не зникали і значно впливали на формування країн та націй. «Можна краще зрозуміти постійність тісних зв'язків між релігією та політикою, якщо взяти до уваги той факт, що держава є не лише інстанцією, яка має монополію на законне насильство (Макс Вебер), але також є інстанцією, яка вводить у гру виміри уявлення (Корнеліус Касторіадіс) та афектів (Ежен Енрікос), виміри, що виникли історично і перебувають у постійній еволюції» [1, с.27]. Це дозволяє суб'єкту отримувати розуміння колективного «ми» і знаходити власне місце у ньому. Демонстрація хранителів колективної пам'яті через право на проведення ритуалів (і у публічному просторі тому числі), вказує на те, що сьогодні релігійний інститут продовжує виконувати ці функції. І навіть на прикладі запропонованого графіка зміни релігійних громад в Україні (див. рис.1), релігійні організації в Україні продовжують виконувати

суттєву роль. У даній статі ми не розглядаємо феномен теології, віри, а наша увага більше сконцентрована на публічності релігії. Тому аналізуючи релігію індивідуалізму, що включено у публічну сферу, не можна не згадати роботи М. Вебера, Е. Дюркгейма, К. Маркса, які довели, що релігія виконує у суспільстві важливу функцію заради його функціонування. Суб'єкт походить від суспільного, так і релігія (за Марксом) походить від суспільного. Тому у будь-яких історичних змінах суспільства релігійний рух має місце. Не випадково Макс Вебер, досліджуючи ідеальні типи, що є чинниками розвитку суспільства, довів як ідеї через інституціоналізацію цінностей впливають на зміни розвитку.

Конфуціанство, даосизм, кальвінізм, іудаїзм, християнство, католицизм та, навіть, атеїзм, надають картину світу і у відповідності до неї суб'єкт формує поведінку з певним вектором сприйняття цієї картини. Звідси раціональність, за Максом Вебером, полягає саме у знятті від чар (у разчаклуванні), що надає релігія. Тому боротьба між релігійними течами відбувається як боротьба між символами, які правляча еліта намагається або пристосувати, або знищити у межах публічного поля. І головним капіталом у цій боротьбі є не сама символічна форма, а значення, що закладаються у символи. Приховане смислове протистояння відбувається у вигляді відкритої символічної боротьби. У цьому контексті самі символи стають тим символічним капіталом еліти, про який писав П. Бурдьє. І цим капіталом є символічні значення, які мають бути прийнятими, або відірваними від символічної форми. Так боротьба між змістом та формою утворює дискурс публічного поля, у якому релігійна тематика та еліта, яка має доступ до публічного поля, активізує політику символічного.

Девід Юм у своїй роботі «Трактат про людську природу» досліджуючи природу віри писав, що віра як жива ідея, пов'язана з враженнями. «Коли наш розум постійно зайнятий одним і тим самим об'єктом або ж легко й непомітно пробігає низку об'єктів, пов'язаних ставленням, то його стан зберігається набагато довше» [7]. Суб'єкт у релігійному дискурсі пов'язаний з предметами чуттєвих символів та образів, що впливають на уяву та поживлення ідей. Досвід через отримані враження через уяву підкріплює (або заперечує) будь-яку ідею, а з нею і уявний світ. Звідси, суб'єкт стає заручником власних вражень від об'єктивного світу. Тому враження реальні, а не сам об'єктивний світ. У цьому полягає «принцип Юма» – не існує причинно-наслідкових зв'язків, все є результатом звички, що формується через досвід вражень. Тут роль політичної влади на рівні влади символічного відіграє значний вплив, оскільки політичний інжиніринг у більшості своїх механізмів розробляє та втілює враження, що на рівні емоцій формують певне ставлення до того чи іншого питання.

Релігійна лінія розколу

В Україні, як і в Східній Європі – роль церкви у публічних містах є доволі високою у порівнянні з Західною Європою. Разом з передачею повноважень на участь у релігійних ритуалах та збереження колективної пам'яті, сучасна людина передає релігійній громаді значно більше. Оскільки церковний інститут прагне охоплювати (крім головної теми віри) ще теми патріотизму, моралі, національної єдності, то відбувається делегування і цих тем у церковну громаду. А це може вказувати на те, що публічна діяльність формується та здійснюється поведінкою меншості, акції яких більшістю під сумнів не ставляться.

Прикладом може бути тема Томосу, яка утворювала дискурс через три стратегії:

- *політична*: необхідність статусу української церкви як помісної православної церкви. Дипломатичні та православна діяльність (перш за все, УПЦ (КП) та роль Філарета). Об'єднання української православної церкви (УПЦ (КП), УПЦ (МП), УАПЦ) мало б не тільки об'єднати православних, але й стало б символом політичного об'єднання, що в умовах війни на Сході країни та з втратою Криму духовно формувало цілісність країни. До Порошенка, спроби створити єдину православну церкву в Україні, робили майже всі попередні президенти. Але їхня діяльність відбувалася на рівні хаотичності та непослідовності і більше нагадувала політичну стратегію з метою перемоги над опонентами. Тому в Україні після 1991 р. церква окремо від держави функціонує лише умовно;

- *історична*: звернення до подій 1686 року, коли Київська митрополія підпорядковувалась Константинопольському патріархатові і мала статус автокефальної. Але коли частина українських земель була приєднана до Москви, релігійне життя теж потрапило під вплив Московського патріархату. Коли Україна отримала незалежність у 1991 році, тоді у Києво-Печерські лаврі відбувся Собор Української православної церкви, на якому було прийнято звернення до Патріарха московського Алексія II з проханням надати автокефалію. «На той час було романтичне сподівання, що коли Москва хоч і зі скреготом зубів, але погодилася на державну незалежність України, то, може, піде на її церковну окремішність. Не сталося» [6].

• *індивідуалістична*: через дискурс Томосу в Україні мав виробитися новий смисл, що пов'язаний з сильною, єдиною, незалежною країною за всіма вертикалями влади та роботою інститутів. З іншого боку, не можна не згадати людину, яка доклала багато ресурсів та зусиль, щоб напередодні президентських виборів Україна отримала Томос. Власно виборча програма у 2019 р. П. Порошенка будувалася на трьох смислах, які його команда пропонувала для української нації: «Армія. Мова. Віра». Аналізуючи новорічний виступ президента П. Порошенка напередодні нового 2019 року важко назвати виступом політичного діяча. У промові чітко означені кордони православного електорату, а не всієї української нації. Біля Софії Київської президент П. Порошенко звернувся зі словами: «Народилася, нарешті, автокефальна православна церква України, визнана світовим православ'ям. Боротьба за незалежність нашої православної церкви тривала сотні років і успіхом увінчалася лише тепер. І це – справжнє диво. Це – знак Божий, що у нас, українців, точно усе буде добре». Останні слова перед дзвонами нового року були: «Боже, нам єдність подай» [3, хронометраж 01.41–01.43]. Для порівняння, привітання В. Зеленського взагалі не мало релігійного контексту. Єдине, що сказав під час студійного запису цей президент про церкву: «Нам було б важливо, до якої церкви ходять Каденюк та Лобановський?» [4, хронометраж 05.24 – 05.27].

Ідея про помісну церкву України сьогодні українську владу бентежить менше, ніж стосунки між православними громадами. Складний процес створення та розвитку мережі Православної церкви України після отримання Томосу, додається внутрішнім протистоянням Української православної церкви з московським та київським векторами, а також стратегічного нерозуміння влади цього питання. У 2019 р. авторкою статті було проаналізовано області України та змодельовано карту, на яку була нанесена кількість релігійних громад, що перейшли до Православної церкви України внаслідок отримання Томосу.

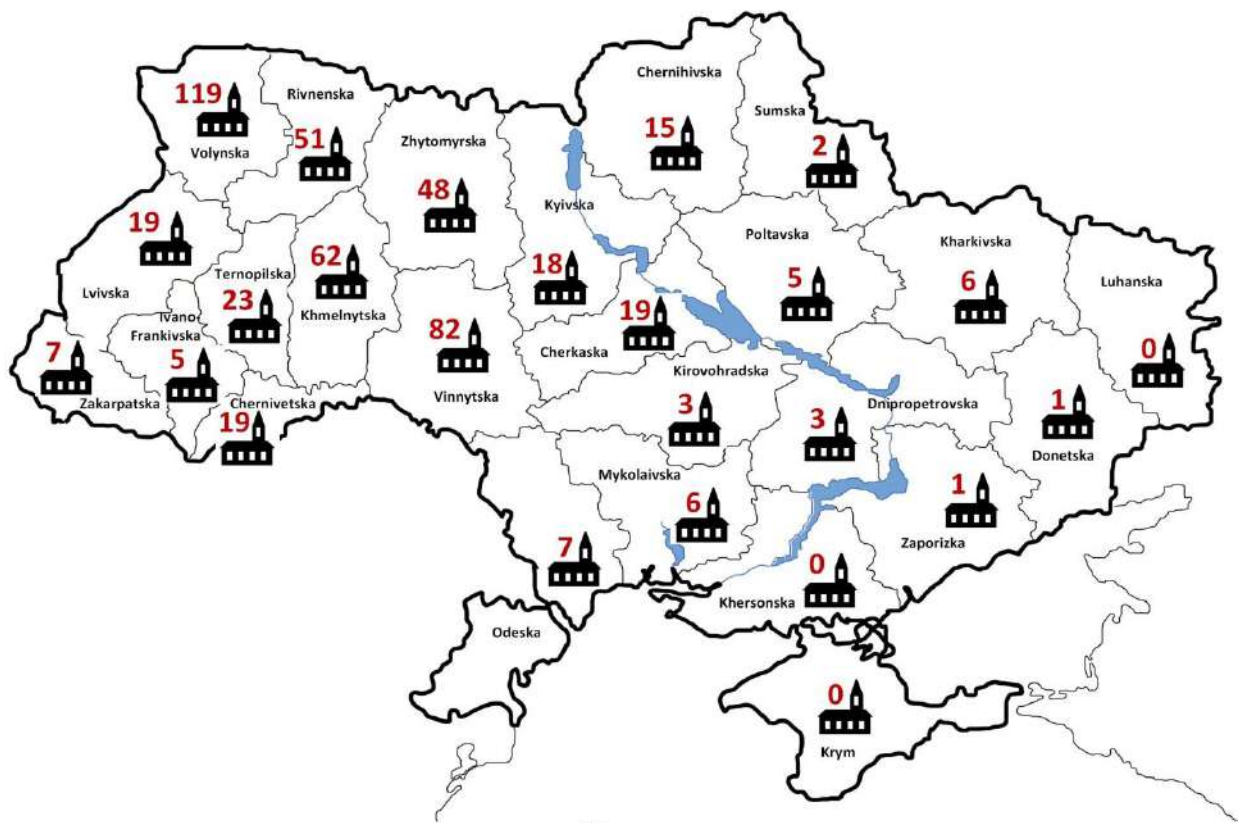

Рис 2. Кількість релігійних громад ПЦУ (станом на 2019 р.)

І хоча ці цифри змінюються і громади зростають, хочеться зупинитися на декільках моментах, що можуть бути висновками цієї статті:

1) Не зважаючи на те, що під час війни релігійність та довіра до церкви підвищуються (як показник стресу), релігія стає політичною. А сама церква використовує публічну релігію заради

просування певних меседжів та демонстрації публічної діяльності. Представники релігійних громад виходять за межі релігії у простір публічного, де через інформаційні телепрограми, бігборди, публічні акції офіційно звертаються до населення. Це вказує на те, що релігія виходить за межі свого простору і розширює сферу свого існування.

2) Разом з цим роль релігійних інститутів суттєво падає, тому що цифрова епоха не стільки просуває ідеологію консьюмеризму (коли речі замінили Бога), а тому що відбулося «делегування» права на віру церковній меншості. Сучасна людина вважає себе віруючою без територіальної приналежності до конфесії, а звідси і її публічна активність делегується Іншому. Отримавши довіру на право здійснювати ритуали від імені більшості, церква отримала і право бути відповідальною за збереження колективної пам'яті у вигляді традицій, правил та норм. Тому у публічному полі знаходяться впізнавані лідери релігійної думки. Вони публічні, тому що більшість не хоче приймати участь у релігійному дискурсі і це може бути маркером сучасної тенденції «замісної релігії», що можна вивчати далі.

3) За даними Центру Разумкова, у 2019 р. серед тих, хто відносить себе до Української православної церкви (Московського патріархату), визначилися 10,8% на Півдні, 15,2% на Сході, в той час, як на Заході всього 8,2%, де в більшості мешкають католики, греко-католики та православні Київського патріархату [2]. Якщо подивитися уважно на карту (див. рис.2), то можна побачити розщеплення релігійної спільноти за культурною лінією розколу по межі Чернігівської, Черкаської та Вінницької областей. Як писав автор цієї концепції С. Гантінгтон: «Релігія розділяє людей ще більш різко, ніж етнічна приналежність. Людина може бути напів-французом і напів-арабом, і навіть громадянином обох цих країн. Куди складніше бути напів-католиком і напів-мусульманином».

Бібліографічний список:

1. Віллем Ж.П. Європа та релігії. Ставки XXI-го століття. Київ: Дух і літера, 2006. 331 с.
2. Держава і церква в Україні – 2019: підсумки року і перспективи розвитку відносин (інформаційні матеріали). URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf (дата звернення 06.02.2020).
3. Новорічне вітання президента України Петра Порошенка з Новим 2019 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TFPT80MZVNE> (дата звернення 23.01.2020).
4. Новорічне вітання президента України Володимира Зеленського з Новим 2020 р: відео. URL: https://24tv.ua/ru/pozdravlenija_s_novym_godom_2020_prezident_zelenskij_online_transljacija_n1256535 (дата звернення 19.01.2021).
5. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. К.: Основи, 1994. 224 с.
6. Приречені на автокефалію. *Тиждень*. <https://tyzhden.ua/Society/217389> (дата звернення 19.01.2021).
7. Юм Д. Сочинения в двух томах. Том 1. Глава 8. О причинах веры. URL: <https://fil.wikireading.ru/26067> (дата звернення 19.11.2018).
8. Davie G. Vicarious religion: A response. *Journal of Contemporary Religion*. 2010. Т. 25. №. 2. Р. 261-266.
9. Casanova J. What Is a Public religion? *Religion Returns to the Public Square Faith and Policy in America* pp. 2003. Р. 111 – 141.
10. RISU. Релігійно-інформаційна служба України. URL: https://risu.ua/religiyni-organizaciji-v-ukrajini-stanom-na-1-sichnya-2014-r_n68068 (дата звернення 12.07.2020).

References:

1. Villem Zh.P. Jevropa ta religiji. Stavky XXI-go stolittja. Kyjiv: Duh i litera, 2006. 331 s.
2. Derzhava i cerkva v Ukrajinі – 2019: pidsumky roku i perspektyvy rozvytku vidnosyn (informacijnj materialy). URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf (data zvernennja 06.02.2020).
3. Novorichne vitannja prezydenta Ukrajinu Petra Poroshenka z Novym 2019 r. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TFPT80MZVNE> (data zvernennja 23.01.2020).
4. Novorichne vitannja prezydenta Ukrajinu Volodymyra Zelens'kogo z Novym 2020 r: video. URL: https://24tv.ua/ru/pozdravlenija_s_novym_godom_2020_prezident_zelenskij_online_transljacija_n1256535 (data zvernennja 19.01.2021).
5. Smit Entoni D. Nacional'na identychnist'. K.: Osnovy, 1994. 224 s.
6. Pryrecheni na avtokefaliju. *Tyzhden*. <https://tyzhden.ua/Society/217389> (data zvernennja 19.01.2021).
7. Jum D. Sochynenija v dvuh tomah. Tom 1. Glava 8. O prychnah very. URL: <https://fil.wikireading.ru/26067> (data zvernennja 19.11.2018).
8. Davie G. Vicarious religion: A response. *Journal of Contemporary Religion*. 2010. Т. 25. №. 2. R. 261-266.
9. Casanova J. What Is a Public religion? *Religion Returns to the Public Square Faith and Policy in America* pp. 2003. R. 111 – 141.
10. RISU. Religijno-informacijna sluzhba Ukrajinu. URL: https://risu.ua/religiyni-organizaciji-v-ukrajini-stanom-na-1-sichnya-2014-r_n68068 (data zvernennja 12.07.2020).

Matsyshyna I. V. Public Religion as the Contention for Public Space

The phenomenon of religion in public space is nowadays complemented by symbolic and informational factors that, through certain mechanisms, play a significant role in political processes. This is related to the formation of the political identity of the nation, in which the religious component becomes a certain marker that splits or unites society. Even though politics and religion have their own public fields, there is a struggle for influence and expansion of their public field between politics and religion in most European countries of the East. With the aim to engage citizens in the discourse of political or religious, the political and ecclesiastical elite mentally forces individuals to balance on the verge of the political and religious and turns them into participants of political processes. At least, exactly this takes place in the modern history of Ukraine.

The loss of state territories and military events in the East have given rise to the Ukrainian discourse of Tomos, which, through the context of the war, established a new marker of Ukrainian identity. Perceiving public religion as a field for public dissent, Ukrainian society has found itself in internal and external confrontation:

between the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate (UOC-MP) and the official policy of the power during Petro Poroshenko's presidency – the level of the conflict was "power-church"; internal conflict between Ukrainian Orthodox denominations when, due to the signed Tomos, they united to form a unified Orthodox Church of Ukraine (OCU) – the level of the conflict was "church-church";

between the official policy of Russia, which supports the activities of the UOC-MP and is recognized by official Ukrainian authorities as the military aggressor of Ukraine (mostly during P. Poroshenko's presidency and less during V. Zelensky's presidency) – the level of the conflict is "power-power".

The discourse of Tomos in Ukraine has provoked not only interconfessional and political confrontation. It influenced confidence in the church as a moral institute because, on the one hand, we've had a "church of the aggressor state" (UOC-MP) and an "illegal church" (OCU), and on the other hand, there were "Orthodox" and "schismatics". This has mentally widened the gap between the East and the West of Ukraine. An analysis held based on data from the Razumkov Center, official statistics of religious organizations in Ukraine, as well as judicial acts, testifies that this gap is formed along a territorial line. Therefore, S. Huntington's theory of a global policy developed along the cultural line finds support.

Keywords: *Tomos, vicarious religion, public religion, identity, discourse, religious organizations,*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0038-7765>*Богінська І. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса*

ПРОЄКТ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ» НА ПЕРЕТИНІ ІНФОРМАЦІЙНОГО І ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСІВ

У статті здійснено дискурс-аналіз комплексу різних за походженням документів, що стосуються вироблення політики врегулювання конфлікту і відновлення миру на сході України. У фокусі аналізу знаходиться проект закону України «Про засади державної політики перехідного періоду», схвалений Кабінетом міністрів України і наразі зареєстрований у парламенті. Рамку аналізу було обрано на основі медіа-повідомлень, які формують комунікацію зазначеного документу, та підписаних на даний момент політичних угод з питань врегулювання конфлікту за участі України та Росії.

Серед різних медіа-повідомлень було обрано міф про «невідповідність Мінським угодам», поширений у російських та проросійських ЗМІ. Доведено, що цей міф є похідним від стратегічного міфу про «безальтернативність Мінських угод як мирного врегулювання конфлікту у Донбасі». Поширення медіа-повідомлень про ігнорування або невідповідність тексту законопроекту про перехідний період Мінським угодам націлене на дискредитацію зусиль української влади запропонувати альтернативні варіанти врегулювання конфлікту на Донбасі або розширити оперативне поле переговорного процесу в рамках Мінських домовленостей. Продукування та просування протилежних за змістом міфів є ознакою налаштованості обох сторін конфлікту на продовження боротьби водночас в інформаційному і політичному просторах. У підсумку це підважує потенціал переговорів, додає аргументів на користь односторонніх дій або силових способів врегулювання конфлікту, посилює поляризацію українського суспільства, яке змушене визначатися між крайніми варіантами у виборі державної політики щодо ОРДЛО.

Проект закону про перехідний період віддзеркалює суспільні настрої, характерні для гострої фази конфлікту, з низьким рівнем готовності до компромісів та усвідомлення корисності переговорного процесу.

Ключові слова: закон, перехідний період, Мінські угоди, деокупація, реінтеграція, Донбас, Україна, РФ, ЗМІ.

Останнім часом медіапростір рясніє заголовками, присвяченими розробленому Міністерством з питань реінтеграції ТОТ України законопроекту «Про засади державної політики перехідного періоду». У ЗМІ документ згадується у різних контекстах: політика України стосовно ОРДЛО, особливий статус Донбасу, врегулювання конфлікту на сході України, деокупація та реінтеграція неконтрольованих територій, виконання Мінських угод, відносини України з Німеччиною та запуск газопроводу «Північний потік-2» [4,7,14,15,21,27,31]. Останній сюжет з'явився після того, як 12 липня 2021 р. канцлерка ФРН А. Меркель нагадала президенту України В.О. Зеленському про необхідність імплементації у національне законодавство так званої «формули Штайнмаєра» і проведення виборів в ОРДЛО. У ЗМІ одразу почали обговорювати просування «формули Штайнмаєра» як можливий пункт домовленості ФРН та США стосовно добудови газопроводу «Північний потік-2» [9]. Попри різні сюжети та прив'язки проекту закону до поточних подій у галузі внутрішньої або зовнішньої політики України, існує очевидний зв'язок між розробленим документом і врегулюванням конфлікту на сході країни. Інформаційний супровід з боку представників Мінреінтеграції зводиться до пояснення широкому загалу необхідності ухвалення парламентом даного закону та спростування деяких повідомлень стосовно його невідповідності пунктам Мінських угод. Так, віце-прем'єр О. Резніков вказує на рамковий характер розробленого документу, який встановлює певні політики та принципи, і надалі вимагатиме ухвалення окремих профільних законів, зокрема, – про амністію, вибори, люстрацію і конвалідацію [30]. Зрозуміло, що відповідність

положень законопроекту про перехідний період змісту Мінських угод – це більше, ніж журналістське запитання до віце-прем'єра, заступника голови української делегації в ТКГ О. Резнікова.

Формальна процедура проходження проекту Закону про засади державної політики перехідного періоду – від доручення президента про розробку до голосування у парламенті – відбувається на тлі інформаційної війни та пропагандистських атак і демонструє зв'язок інформаційних і політичних процесів, перенесення політичних відносин в інформаційне поле і спроби ЗМІ виступати у ролі активного і відносно самостійного суб'єкта політичного процесу. Потік некорисної інформації, який приховує справжню суть того, що відбувається, стосується закладених у документ концепції миру (у ЗМІ це подається як «невідповідність Мінським угодам» або ж, навпаки, «неприйнятність Мінських угод»), моделі реінтеграції неконтрольованих територій (у медіа обговорюється у проекції імплементації «формули Штайнмайєра» або силового варіанту «звільнення»), наративів національного примирення (дискурс «червоних ліній», «зради», компромісів тощо).

Мета статті полягає у деконструкції медійних наративів про засади деокупації та реінтеграції, зафіксованих у проекті Закону Про засади державної політики перехідного періоду.

Проблема, яка вирішується у статті, перебуває у площині поточної політики, і пов'язана з ухваленням нормативно-правових актів, що визначатимуть державну політику деокупації та реінтеграції неконтрольованих територій. На даний момент експертизу проекту закону про перехідний період вже зроблено представниками правозахисних організацій [1]. Природно, що у фокусі їх уваги опинилися питання реалізації прав і свобод людей, що постраждали від конфлікту; юридичної визначеності або прогалин у нормативному регулюванні. Спроба проаналізувати документ на основі підходів політичної науки ґрунтується на знаннях про політичний дискурс, що поєднує і мовну практику, і соціальну реальність.

Одним з найбільш контраверсійних питань, що частіше порушується у російських та проросійських ЗМІ, є відповідність проекту закону змісту Мінських угод. Це питання пов'язане з певними очікуваннями, що новий закон має створити легальну рамку реінтеграції неконтрольованих територій згідно з «Комплексом заходів з виконання Мінських угод» від 12 лютого 2015 р. У полоні міфу про «безальтернативність Мінських угод» для мирного врегулювання ситуації на Донбасі перебуває 45,3% населення України. Про це свідчать дані соціологічного опитування, проведеного Центром «Соціальний моніторинг» 19-28 лютого 2021 р. [17]. Свій внесок у поширення цього міфу регулярно роблять офіційні представники російської влади. У нещодавно опублікованій статті «Об историческом единстве русских и украинцев» президент РФ В.В. Путін вкотре згадав про Мінські угоди: «Были заключены Минские соглашения, которые нацелены на мирное урегулирование конфликта в Донбассе. Убеждён, что они по-прежнему не имеют альтернативы» [29]. Заданий в ЗМІ фокус оцінки законопроекту як «дорожньої карти» реінтеграції Донбасу породжує розчарування та критичні зауваження на адресу його розробників і водночас актуалізує питання про силовий варіант повернення Донбасу.

Рівень «мифологізації» Мінських угод на сьомому році війни сягнув такого рівня, що відсутність у нормативному документі згадки про них, породжує новий міф – міф «невідповідності Мінським угодам». «Мінськ міфологічний» – це те, як суспільство сприймає його цілі і можливості; те, які наративи «зашивають» у нього сторони конфлікту; те, які очікування ці наративи викликають у інших учасників конфлікту та населення. Тобто це «Мінськ» як інструмент інформаційної і внутріполітичної війни [3]. Причому можна виділити як стратегічні міфи, наприклад, «Мінськ – безальтернативна «дорога до миру» або «виконання Мінських угод не призведе до миру», так і операційні або тактичні. Одним з них є міф про невідповідність проекту закону про перехідний період змісту Мінських угод.

У проекті Закону Про засади державної політики перехідного періоду згадка про Мінські угоди відсутня. Так само, як і у попередньому «законі про реінтеграцію» (2018 р.) [12]. І якщо у 2017-2018 рр. її прибрали лише на етапі голосування законопроекту у парламенті (на вимогу окремих політичних фракцій), то тепер обговорення цього питання у ракурсі «прихильності Мінським угодам» взагалі здається недоречним. По-перше, у проекті нового закону визначено засади державної політики України щодо всіх неконтрольованих територій: і ОРДЛО, і Криму. При цьому Мінські угоди стосуються врегулювання конфлікту лише на сході України. По-друге, за допомогою національних законів неможливо вирішити конфлікт. До того ж ухвалені в умовах гострої фази конфлікту, закони мають здебільшого декларативний характер та містять забагато політичних гасел. Попри те, що наявність монобільшості у теперішньому складі Верховної Ради суттєво збільшує шанси законопроекту про перехідний період бути проголосованим, існує висока вірогідність того, що надалі

він залишиться «сплячим».

Щодо потенціалу Мінських угод до встановлення миру, то розвінчання цього «міфу» стосується насамперед українських ЗМІ. В узагальненому вигляді скептичну оцінку цих угод можна сформулювати наступним чином: виконання Мінських угод не призведе до миру і навіть до закінчення війни між Росією та Україною. Про інструментальне значення Мінських угод неодноразово писав С. Гармаш: «Виявилось, що Заходу «Мінськ-2» був потрібен як інструмент, щоб зупинити активні бойові дії в центрі Європи, тобто щоб стабілізувати конфлікт. Києву – як інструмент, щоб зупинити наступ РФ та ослабити її західними санкціями. Москві – як інструмент для розвалу української державності зсередини вживлянням воєнно-політичного імпланту, що послаблює імунну систему держави й паралізує, за сигналом із Кремля, її внутрішні та зовнішньополітичні органи. Або як інструмент консервації конфлікту. Цей варіант Росію теж цілком влаштовує» [3]. Той факт, що головний редактор «ОстроВ» наразі є учасником Мінського процесу, суттєво впливає на рівень сприйняття суспільством такої точки зору. Це, по суті, «голос» на підтримку тих, хто вважає силовий варіант, а не переговори, більш дієвим способом вирішення конфлікту. Близькою до думки журналіста, є деякі експертні оцінки Мінського процесу. Зі свого боку, експерти зауважують, що у Мінський процес закладено швидкий алгоритм мирного врегулювання. Цей алгоритм є непридатним для вирішення складних конфліктів на кшталт «української кризи», що стосується питання анексії Криму, українсько-російського збройного конфлікту, інтеграції України в європейські та євроатлантичні структури, геополітичної конфронтації Росії та Заходу. З чого робиться висновок: Мінський процес не спрямований на усунення причин конфлікту, а намагається врегулювати його прояви [18]. Міф про «неефективність Мінську» ґрунтується також на обережних висловлюваннях українських політиків стосовно можливої модернізації укладених ще у 2014-2015 рр. угод, надання їм більшої гнучкості [13].

Невигідність для України домовленостей, на які вона змушена була піти в умовах воєнної поразки під Іловайськом та Дебальцево, з одного боку, та тверда позиція РФ щодо їх безальтернативності як мирного способу вирішення конфлікту на Донбасі, з іншого, створюють рамку для аналізу проекту Закону про перехідний період. Зрештою, «відновлення територіальної цілісності України, та забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях, подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації проти України, реінтеграцію тимчасово окупованих (деокупованих) територій та їхніх мешканців, розбудову сталого миру та неповторення окупації» (ст.1) [10], позначені як напрями державної політики перехідного періоду, неможливо реалізувати без згоди РФ. Наразі це визнає вище політичне керівництво України. 5 серпня 2021 р. президент В.О. Зеленський в інтерв'ю телеканалу «Дом» зазначив: «Я сьогодні вважаю – я абсолютно цього не скриваю – і президент Російської Федерації знає моє мнение – я вважаю, що сьогодні 90% успеха в вопросе возвращения Донбасса, в мире в Украине, в деокупации нашей территории – зависит от одного человека» [2]. І хоча він не назвав прізвища Путіна, не виникає сумніву, що він мав на увазі саме його.

Отже, запропонована рамка аналізу передбачає, що у текст законопроекту не могли бути вписані всі пункти Мінських угод, а виявлені «невідповідності» або відмінності – це те, що здатне похитнути «тверду позицію» РФ щодо послідовності та модальності виконання їх окремих пунктів. Адже формально Мінськими угодами Росія визнає територіальну цілісність України.

Так, на відміну від Мінських угод у проекті закону про перехідний період чітко вказана інша сторона конфлікту: державою-агресором і державою-окупантом є Російська Федерація (ст.2). Саме на неї покладається відповідальність за порушення прав і свобод людини на окупованих територіях, майнову і немайнову шкоду, завдані Україні, юридичним і фізичним особам внаслідок збройної агресії [10]. З одного боку, закон знімає питання «прямого діалогу» з представниками так званих «ДНР/ЛНР» (згадка про які відсутня і у тексті Мінських угод) і встановлює зв'язок між системою влади самопроголошених республік («тимчасовою окупаційною владою») та державою, яка надає їм всебічну підтримку («окупаційна держава»). З іншого боку, відкритим залишається питання про стимули, які би спонукали офіційних представників РФ сісти за стіл переговорів. Адже наразі Росія є сильнішою стороною у конфлікті. Існує думка, що раптове і неочікуване «повернення» Донбасу може бути частиною стратегії РФ, спрямованої на створення керованого хаосу і провал політичного проекту демократичної європейської України. Аби не зламатися від несподіваного зняття зовнішнього тиску, Україні потрібно мати стратегію деокупації та реінтеграції ОРДЛО [6]. Однак навіть за таких обставин закон про перехідний період як правова база для деокупації та реінтеграції ОРДЛО, не вирішує проблему встановлення миру. Для цього РФ повинна визнати себе агресором

і погодитися на підписання мирної угоди з Україною. Втім, поки що складно уявити такий перебіг подій. Справа не тільки у запевненнях В.В. Путіна, що «Россия как поддерживала Донбасс, так и будет поддерживать. Мы даже будем наращивать нашу поддержку Донбасса: это касается и производства, и решения социальных вопросов, и вопросов инфраструктурного характера» [24]. Справа у тому, що час грає не на користь України: ОРДЛО дедалі більше інтегруються до складу РФ.

Спрощена процедура надання російського громадянства мешканцям неконтрольованих територій, включення їх в електоральне поле РФ і дозвіл голосування на наступних парламентських виборах восени цього року створюють «нову політичну реальність», яка потребує вироблення адекватних підходів до реінтеграції. У 2014-2015 рр., коли підписувалися Мінські угоди, на території ОРДЛО не проживало понад півмільйона громадян РФ. Хоча ст. 4 проєкту закону про перехідний період містить пункт про невизнання Україною факту примусового або автоматичного набуття громадянами України громадянства РФ «за ознакою проживання або реєстрації на тимчасово окупованій території» [10], це принципово не змінює ситуацію. Навіть з формальної точки зору йдеться про реінтеграцію людей, яких РФ вважає своїми громадянами зі всіма можливими наслідками їх «захисту» на випадок, якщо щось піде всупереч російським інтересам. Тобто «звільнення» Донбасу – вивід російської збройної техніки, військ та інструкторів – не гарантуватиме того, що надалі РФ не спробує встановити контроль над мирними процесами в ОРДЛО за допомогою невійськових методів. Попередження про це вже пролунали від російських високопосадовців. У квітні 2021 р. заступник голови Адміністрації президента РФ Д. Козак зазначив, що у випадку поновлення воєнних дій на Донбасі, Росія буде змушена встати на захист своїх громадян [16]. При цьому РФ може використовувати легітимні інструменти, створені демократіями для захисту прав і свобод людини. Наприкінці липня 2021 р. Росія вперше звернулася з позовом до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) проти України. У документі йдеться про цілу низку порушень. Зокрема, з точки зору Москви, власті України несуть відповідальність «за загибель мирного населення, незаконне позбавлення волі і жорстоке поводження з людьми, в тому числі на площі Незалежності в Києві (Майдані) і в Будинку профспілок в Одесі в 2014 році, а також в Донбасі в ході проведення так званої антитерористичної операції» [28].

У проєкті закону про перехідний період відсутні будь-які згадки про «особливий статус Донбасу». Навпаки, в ст.7 чітко зазначається, що державна політика перехідного періоду здійснюється на засадах «унітарності та територіальної цілісності України» [10]. Мінські угоди також спрямовані на відновлення територіальної цілісності України, але містять пункт про децентралізацію влади, в тому числі шляхом ухвалення Закону про особливий статус ОРДЛО [23]. В українському законодавчому полі такий закон є. Закон «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької і Луганської областей» було прийнято 16 вересня 2014 р. строком на 3 роки [11]. У документі фактично викладено пункти Мінських угод про особливий статус Донбасу. Проте закон так і не вступив у силу, оскільки обіцяні широкі повноваження стосувалися місцевих органів влади, вибори яких мали відбутися за українським законодавством у грудні 2014 р. Однак у листопаді 2014 р. на неконтрольованих територіях було проведено неузгоджені з Києвом вибори «парламентів» і «глав» самопроголошених республік. Тому у 2015 р. в закон було внесено поправки, які передбачають, що особливий порядок в ОРДЛО буде введений «після виконання всіх умов, викладених у статті 10 закону, зокрема в частині, що стосується виведення всіх незаконних збройних формувань, їхньої військової техніки, а також бойовиків і найманців з території України» [5].

Спочатку команда В. Зеленського критикувала закон про особливий статус, прийнятий за часів П. Порошенка, і обіцяла написати свій варіант такого закону. Але після саміту «Нормандської четвірки» у Парижі (грудень 2019 р.) лідери президентської фракції «Слуга народу» відмовилися від цієї ідеї і вже двічі парламент просто продовжив на рік термін дії цього закону. Останній раз – до 31 грудня 2021 р. включно. Побоювання стосовно виникнення правової колізії у разі ухвалення проєкту закону про перехідний період здаються перебільшеними, оскільки закон про особливий статус залишається у «сплячому режимі». Тим не менш, ситуація, яка прогнозовано може виникнути у правовому полі, з точки зору політики може виглядати як компроміс. Адже всередині і політикуму, і суспільства існують різні позиції стосовно майбутнього ОРДЛО.

Так, у складі парламенту VIII скликання (2014-2019 рр.) різні політичні фракції обстоювали різні сценарії відновлення територіальної цілісності держави. Позиція представників правлячої коаліції БПП-НФ на рівні політичної риторики відповідала боснійській моделі врегулювання. Однак фактична політика затягування часу через відсутність сприятливих передумов для інтеграції ОРДЛО здебільшого нагадувала німецьку модель. «Батьківщина» вважала німецьку модель ідеальним сценарієм реінтеграції непідконтрольної владі частини Донбасу. «Самопоміч» виступала проти

реінтеграції ОРДЛО за існуючих умов. Позиція цієї фракції містила багато елементів пакистанської моделі. РПЛ взагалі позиціонувала себе як «партію війни», фактично просуючи хорватський сценарій, що передбачає повну деокупацію неконтрольованих територій за допомогою міжнародного і санкційного тиску на РФ. «Опозиційний блок» пропонував створити альтернативу ОРДЛО – Міжобласне територіальне об'єднання Донбас. У зареєстрованому наприкінці березня 2016 р. законопроекті про «МТО Донбас» містилися положення про особливий порядок місцевого самоврядування в ОРДЛО, що відповідає боснійській моделі реінтеграції [22, с. 13-14]. Незважаючи на наявність монобільшості у теперішньому складі парламенту, всередині пропрезидентської фракції також існують різні позиції з приводу ОРДЛО, про що свідчать результати голосування її членів за продовження дії закону про особливий статус.

Як кількома роками раніше, так і зараз, соціологічні опитування показують строкату картину суспільних настроїв, в якій присутня прихильність як силовим, так і несиловим способам вирішення конфлікту. Поляризація суспільства є проблемою при виборі сценарію врегулювання. Природно, що офіційна влада змушена враховувати думку активної та радикально налаштованої частини суспільства, яка вже неодноразово демонструвала свій протестний потенціал. Достатньо згадати події 29 серпня 2015 р. біля Верховної Ради, коли депутати намагалися у першому читанні ухвалити зміни до Конституції, передбачені Мінськими угодами. Або ж рух «Ні капітуляції», який виник у жовтні 2019 р. після повідомлення про те, що українська делегація в ТКГ підписала «формулу Штайнмаєра».

Згідно з опитуванням, проведеним Центром Разумкова у 2016 р., стосовно шляхів вирішення конфлікту на Донбасі, 29,9% респондентів виступали за продовження АТО до повного звільнення Донбасу; 21,5% – висловлювалися за відокремлення ОРДЛО від України; 22,6% – за надання особливого статусу ОРДЛО; ще 25,9% – не визначилися [26]. За результатами соціологічного опитування, проведеного Центром «Соціальний моніторинг» 19-28 лютого 2021 р., за надання неконтрольованим територіям особливого статусу та автономії у складі України висловилися 32,6% респондентів, 22,1% – за продовження бойових дій до повного відновлення контролю над тимчасово окупованими територіями, 27,2% визнають необхідність ізоляції ОРДЛО, 18,1% – не змогли відповісти [17]. За даними іншого опитування, проведеного у січні 2021 р. в межах ініціативи з розвитку аналітичних центрів в Україні, кількість тих, хто погодився з необхідністю військової операції з відновлення територіальної цілісності на Донбасі, виявилася майже вдвічі більшою – 42%; 25,3% висловили протилежну думку, ще 19,4% не відповіли на питання [20]. За даними опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва 14-19 травня 2021 р., і присвяченого шляхам досягнення тривалого миру на Донбасі, за продовження дипломатичного тиску на РФ та посилення санкцій виступили 20% респондентів, 12,9% – за системну підготовку до боротьби за визволення окупованих територій, 19,3% – за повну ізоляцію ОРДЛО, 20,5% не відповіли на питання [32].

Одним з найскладніших питань, яке передбачувано виникло у зв'язку з підготовкою проекту закону про перехідний період, – це імплементація «формули Штайнмаєра». Після того, як у липні А. Меркель нагадала президенту В.О. Зеленському про необхідність імплементації «формули Штайнмаєра», Кабмін на початку серпня схвалив розроблений законопроект і 9 серпня він був зареєстрований у ВР. Водночас український уряд очікує результатів експертизи проекту закону від Венеціанської комісії.

Україна погодилася з так званою «формулою Штайнмаєра» 1 жовтня 2019 р. на засіданні ТКГ. Це була офіційна згода на пропозицію міністра закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмаєра, що була висунута ще у 2016 р. Письмова згода української сторони була однією з попередніх умов проведення саміту Н-4 у Парижі в грудні 2019 р. За результатами саміту було оприлюднено «Загальні узгоджені висновки», в яких містився пункт про те, що сторони «вважають за необхідне інкорпорувати «формулу Штайнмаєра» в українське законодавство згідно з версією, узгодженою Н-4 та Тристоронньою контактною групою» [8]. «Формула» описує зв'язок між проведенням виборів в ОРДЛО та наданням цьому регіону особливого статусу. Документ з підписом представника України в ТКГ Л. Кучми був оприлюднений російською газетою «Коммерсантъ». З нього випливає, що українська сторона погодилася, що Закон про особливий статус ОРДЛО починає діяти о 20.00 у день голосування на позачергових виборах в ОРДЛО, призначених і проведених згідно з Конституцією України та спеціальним законом України, що регулює позачергові місцеві вибори в ОРДЛО. Цей закон буде діяти на тимчасовій основі до дня опублікування місяця БДПЛ ОБСЄ підсумкового звіту про вибори. Коли і якщо ОБСЄ визнає вибори такими, що відповідають всім стандартам, закон почне діяти на постійній основі [19]. Таким чином, ризик полягає у тому, що погоджуючись з «формулою Штайнмаєра», Україна

приймає один з елементів складного миротворчого процесу, вирваного з загального контексту. У формулі немає відповіді на два ключових питання: про вивід незаконних збройних формувань та про передачу неконтрольованої ділянки українсько-російського кордону під контроль України. Розбіжності з цих питань є очевидними між РФ та Україною. Перша виступає за те, що спочатку мають бути проведені вибори, а потім відбудеться відновлення Україною контролю над ділянкою кордону. Одразу після Паризького саміту Н-4 В.В. Путін пояснив свою позицію: «И украинская сторона все время ставит вопрос: дайте нам возможность закрыть границу войсками ... Но я представляю, что дальше начнется. Сребреница будет» [25]. У проєкті закону про перехідний період зазначено, що місцеві вибори можуть відбутися після деокупації і водночас з черговими місцевими виборами в Україні. Про узгодження особливих правил або умов виборів у документі нічого не сказано, оскільки деокупація передбачає ліквідацію самопроголошених республік. Хоча у проєкті закону про перехідний період не порушується питання про встановлення контролю над українсько-російським кордоном до початку постконфліктного періоду, навряд чи це можна вважати компромісним пунктом на переговорах про можливість інкорпорації «формули Штайнмаєра» у тіло цього закону.

Співставлення стратегічних міфів про «безальтернативність Мінських угод» та «неефективність Мінську» окреслює ще один напрям дослідження – пошук компромісів, закладених у проєкт закону про перехідний період. Особливо з огляду на те, що наявність протилежних міфів в інформаційному просторі посилює поляризацію суспільства та звужує простір для пошуку компромісів. Наприклад, майже половина опитаних українців співчутливо ставляться до мешканців тимчасово окупованих територій, вважаючи їх заручниками або складних життєвих обставин (40%), або бойовиків (9%). Водночас більше половини респондентів обирають жорстку політику щодо ОРДЛО: 30% – повну блокаду, 21% – економічну блокаду. Стосовно готовності йти на компроміси для встановлення миру на Донбасі, то 18% українців вважають, що заради миру варто погоджуватися на будь-які компроміси, 24% – що мир на Донбасі може бути встановлений лише з позиції сили, коли одна зі сторін переможе, 46% – що заради миру варто погоджуватися на компроміси, але не на всі [32]. Ще одним маркером готовності до компромісу можна вважати визнання переговорів як способу вирішення конфлікту: «за» виступають лише 23,2% респондентів. За даними опитування 2021 р. 12,9% респондентів підтримали ідею прямих переговорів з «ЛНР» і «ДНР», 7,1% – з представниками РФ, ще 3,2% – обрали переговори без уточнення іншої сторони [32].

Таким чином, створений навколо висвітлення проєкту закону про перехідний період медійний міф про «невідповідність Мінську» є похідним стратегічного міфу «безальтернативності Мінських угод». Його операційний або тактичний характер виявляється у спробах дискредитації зусиль та спроб української влади запропонувати та просувати альтернативні варіанти вирішення конфлікту на сході України, розширити операційне поле переговорів, перетворивши Мінські угоди на Мінський процес. Деконструкція медійних наративів показує, що комплекс документів, які називаються Мінські угоди, не є мирною угодою. Адже вони фіксують односторонні поступки, на які змушена була піти офіційна українська влада в умовах воєнних поразок. Проєкт закону України про перехідний період не є дорожньою картою деокупації та реінтеграції Донбасу. За змістом документ віддзеркалює настрої, які зараз панують в українському суспільстві з приводу політики щодо ОРДЛО та врегулювання конфлікту з Росією. Зафіксовані у проєкті закону засади державної політики перехідного періоду покликані забезпечити послідовність та наступництво у переговорах з офіційними представниками РФ, окреслюють «червоні лінії» та можливі компроміси для українських переговорників.

Бібліографічний список:

1. Аналіз проєкту Закону України «Про державну політику перехідного періоду». URL: <https://r2p.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/pozycziya-koalicziyi-proyekt-zakonu-shhodo-derzhavnoyi-polityky-perehidnogo-periodu.pdf>
2. Владимир Зеленский – О Крыме и Донбассе. Большое интервью телеканалу «Дом». URL: https://www.youtube.com/watch?v=pcWJUsz_vYY
3. Гармаш С. Чотири «Мінська». URL: <https://zn.ua/ukr/international/chotiri-minska-.html>
4. Грызлов заявил, что Украина выходит из «Минска» и готовит репрессии. Почему это не так. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukraine-ne-vyhodyt-minsk/31086238.html>
5. Дію закону Про особливий порядок місцевого самоврядування в ОРДЛО депутати продовжили до кінця 2021-го. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-donbas-osoblyvyi-status/31001704.html>
6. Донбас, ласкаво просимо додому. URL: <https://site.ua/valerii.pekar/10578/>
7. Донбасс сообщил о законопроекте Украины по отказу от Минских соглашений. *Lenta.ru*. 6 августа 2021

8. Загальні узгоджені висновки Паризького саміту у Нормандському форматі 9 грудня 2019 року.
URL: <https://www.president.gov.ua/news/zagalni-uzgodzheni-visnovki-parizkogo-samitu-v-normandskomu-58797>
9. Закон о переходном периоде на Донбасе попадет в Раду к осени – Резников.
URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2021/07/28/novost/bezopasnost/zakonoproekt-perehodnom-periodo-donbasse-popadet-radu-oseni-reznikov>
10. Закон України «Про засади державної політики перехідного періоду» (проект).
URL: https://www.minre.gov.ua/sites/default/files/1._zakonoprojekt_pro_zasady_dppp.pdf
11. Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької і Луганської областей». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1680-18?fbclid=IwAR1PHsbUoEUuBKcjuRNtjH1KmW6411ARicgTDOw7ySJIIGAddrwf4fnE14g#Text>.
12. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях».
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>
13. Зеленський закликав модернізувати «Мінськ» та розширити Нормандський формат.
URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3235431-zelenskij-zaklikae-modernizuvati-minski-domovlenosti.html>
14. Кармазин И. Застряли в переходе: Киев предложил новый план возвращения Донбасса. *Известия*. 16 января 2021
15. Киев может предоставить Донбассу статус региона приоритетного развития.
URL: https://www.ng.ru/cis/2021-01-18/1_8059_ukraine.html
16. Козак: Россия встанет на защиту своих граждан в случае войны в Донбасе.
URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4762951>
17. Майже половина опитаних українців виступають за виконання владою Мінських угод щодо Донбасу, – соціопитування. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/press-conference/728146.html>
18. Міжнародна тимчасова адміністрація як модель врегулювання конфлікту на Донбасі.
URL: <http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/mta.pdf>
19. Подписи всех сторон под формулой Штайнмайера.
URL: https://www.kommersant.ru/gallery/4111132?from=doc_vrez#id1804599
20. Презентація опитування «Майбутнє Донбасу та Криму: суспільні настрої».
URL: <https://spa.ukma.edu.ua/future-of-donbass-and-crimea/>
21. Принятие закона о «переходном периоде на Донбасе» поставит крест на Минских соглашениях.
URL: <https://vesti.ua/opinions/zakon-o-perehodnom-periodo-na-donbasse-postavit-krest-na-minskie-soglasheniya>
22. Пропозиції до політики (policy paper) щодо врегулювання конфлікту на тимчасово непідконтрольних територіях на сході України. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/Donbas_ALI_PP-.pdf
23. Протокол по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно совместных шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П. Порошенко и инициатив Президента России В. Путина. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/123258.pdf>
24. Путин пообещал увеличить поддержку Донбасса. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4617102>
25. Путин предупредил о возможном геноциде в Донбасе при передаче контроля над границей Киеву.
URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4188780>
26. Результати соціологічного дослідження центру Разумкова: «Оцінка громадянами ситуації на Донбасі». 22 березня 2016 року. URL: http://www.razumkov.org.ua/upload/1458639574_file.pdf
27. Россия в ТКГ против закона о переходном периоде. Якобы противоречит Минску.
URL: <https://news.rbc.ua/rus/politics/rossiya-tkg-protiv-zakona-perehodnom-periodo-1612371026.html>
28. Россия подала в ЕСПЧ жалобу против Украины. URL: <https://www.dw.com/ru/rossija-napravila-v-espch-zhalobu-protiv-ukrainy/a-58588436>
29. Стаття Владимира Путина «Об историческом единстве русских и украинцев». 12 июля 2021 г.
URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>
30. Український законопроект про держполітику перехідного періоду вивчають у Берліні та Парижі, – посол Франції. URL: https://lb.ua/news/2021/02/01/476597_ukrainskiy_zakonoproiekt_pro.html
31. Шахов А. Пять лет без выборов, люстрация и два года украинизации. Что готовит для Донбасса закон о переходном периоде. URL: <https://strana.ua/news/311281-zakon-o-perehodnom-periodo-dlja-donetska-i-luhanska-chto-predlaet-ukraina.html>
32. Як змінилася думка українців про російсько-українську війну за два роки президенства Зеленського.
URL: <https://dif.org.ua/article/yak-zminilasya-dumka-ukraintsiv-pro-rosiysko-ukrainsku-viynu-za-dva-roki-prezidentstva-zelenskogo?fbclid=IwAR0INd9cWOYeD-4eApezo7FtMYb2IPD9jmr0PRZeIrmE573aZeB1fr7Z6aI>

References:

1. Analiz proiektu Zakonu Ukrainy «Pro derzhavnu polityku perekhidnoho periodu».
URL: <https://r2p.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/pozycziya-koalicziyi-projekt-zakonu-shhodo-derzhavnoyi-polityky-perehidnogo-periodu.pdf>
2. Vladymyr Zelenskyi – O Kryme u Donbasse. Bolshoe ynterviu telekanalu «Dom».
URL: https://www.youtube.com/watch?v=pcWJUz_vVY

3. Harmash S. Chotyry «Minska». URL: <https://zn.ua/ukr/international/chotiri-minska-.html>
4. Hryzlov zaiavyl, chto Ukraina vykhodyt yz «Mynska» y hotovyty repressyy. Pochemu eto ne tak. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukraina-ne-vyhodyt-minsk/31086238.html>
5. Diiu zakonu Pro osoblyvyi poriadok mistsevoho samovriaduvannya v ORDLO deputaty prodovzhyly do kintsia 2021-ho. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-donbas-osoblyvyi-status/31001704.html>
6. Donbas, laskavo prosymo dodomu. URL: <https://site.ua/valerii.pekar/10578/>
7. Donbass soobshchyl o zakonoproekte Ukrainy po otkazu ot Mynskyykh sohlashenyi. Lenta.ru. 6 avhusta 2021
8. Zahalni uzghodzhenni vysnovky Paryzkooho samitu u Normandskomu formati 9 hrudnia 2019 roku. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zagalni-uzgodzhenni-visnovki-parizkogo-samitu-v-normandskomu-58797>
9. Zakon o perekhodnom peryode na Donbasse popadet v Radu k oseny – Reznykov. URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2021/07/28/novost/bezopasnost/zakonoproekt-perexodnom-periode-donbasse-popadet-radu-oseni-reznikov>
10. Zakon Ukrainy «Pro zasady derzhavnoi polityky perekhidnoho periodu» (proiekt). URL: https://www.minre.gov.ua/sites/default/files/1._zakonoprojekt_pro_zasady_dpdp.pdf
11. Zakon Ukrainy «Pro osoblyvyi poriadok mistsevoho samovriaduvannya v okremykh raionakh Donetskoï I Luhanskoï oblasti». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1680-18?fbclid=IwAR1IHsbUoEUuBKcjuRNtjH1KmW6411ARicgTDOw7ySJIIGAddrwf4fnEl4g#Text>
12. Zakon Ukrainy «Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechennia derzhavnogo suverenitetu Ukrainy na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh u Donetskoï ta Luhanskoï oblastiakh». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>
13. Zelenskyi zaklykav modernizuvaty «Minsk» ta rozshyryty Normandskyi format. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3235431-zelenskij-zaklykae-modernizuvati-minski-domovlenosti.html>
14. Karmazyn Y. Zastrialy v perekhode: Kyev predlozhyt novyyi plan vozvrashchennia Donbassa. Yzvestiya. 16 yanvaria 2021
15. Kyev mozhet predostavyt Donbassu status rehyona pryorytetnoho rozvytia. URL: https://www.ng.ru/cis/2021-01-18/1_8059_ukraine.html
16. Kozak: Rossyia vstanet na zashchyty svoyykh hrazhdan v sluchae voiny v Donbasse. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4762951>
17. Maizhe polovyna opytanykh ukraintsiv vystupaiut za vykonannia vladoiu Mynskyykh uhod shchodo Donbasu, – sotsopytuvannya. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/press-conference/728146.html>
18. Mizhnarodna tymchasova administratsiia yak model vrehuliuvannya konfliktu na Donbasi. URL: <http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/mta.pdf>
19. Podpysy vseh storon pod formuloi Shtainmaiera. URL: https://www.kommersant.ru/gallery/4111132?from=doc_vrez#id1804599
20. Prezentatsiia opytuvannya «Maibutnie Donbasu ta Krymu: suspilni nastroi». URL: <https://spa.ukma.edu.ua/future-of-donbass-and-crimea/>
21. Pryniatyie zakona o «perekhodnom peryode na Donbasse» postavyt krest na Mynskyykh sohlashenyiakh. URL: <https://vesti.ua/opinions/zakon-o-perekhodnom-periode-na-donbasse-postavit-krest-na-minskie-soglasheniya>
22. Propozytsii do polityky (policy paper) shchodo vrehuliuvannya konfliktu na tymchasovo nepidkontrolnykh terytoriiakh na skhodi Ukrainy. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/Donbas_ALI_PP-.pdf
23. Protokol po ytoham konsultatsyi Trekhstoronnei kontaktnoi hruppyi otnosytelno sovmestnykh shahov, napravlennykh na ymplementatsiyu Myrnoho plana Prezydenta Ukrainy P. Poroshenko y ynytsyatyv Prezydenta Rossyy V. Putyna. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/123258.pdf>
24. Putyn poobeshchal uvelychyt podderzhku Donbassa. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4617102>
25. Putyn predupredyl o vozmozhnom henotsyde v Donbasse pry peredache kontrolia nad hranytsei Kyevu. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4188780>
26. Rezultaty sotsiologichnoho doslidzhennia tsentru Razumkova: «Otsinka hromadianamy situatsii na Donbasi». 22 bereznia 2016 roku. URL: http://www.razumkov.org.ua/upload/1458639574_file.pdf
27. Rossyia v TKH protyv zakona o perekhodnom peryode. Yakoby protyvorechyt Mynsku. URL: <https://news.rbc.ua/rus/politics/rossiya-tkg-protiv-zakona-perekhodnom-periode-1612371026.html>
28. Rossyia podala v ESPCh zhalobu protyv Ukrainy. URL: <https://www.dw.com/ru/rossija-napravila-v-espch-zhalobu-protiv-ukrainy/a-58588436>
29. Statia Vladymyra Putyna «Ob ystorycheskom edynstve russykh y ukraintsev». 12 yulia 2021 h. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>
30. Ukrainskyi zakonoproiekt pro derzhpolityku perekhidnoho periodu vyvchaiut u Berlini ta Paryzhi, – posol Frantsii. URL: https://lb.ua/news/2021/02/01/476597_ukrainskiy_zakonoproiekt_pro.html
31. Shakhov A. Piat let bez vyborov, liustratsiia y dva hoda ukraynyatsyy. Chto hotovyty dlia Donbassa zakon o perekhodnom peryode. URL: <https://strana.ua/news/311281-zakon-o-perekhodnom-periode-dlja-donetska-i-luhanska-chto-predlahaet-ukraina.html>
32. Yak zminylasia dumka ukraintsiv pro rosiisko-ukrainsku viinu za dva roky prezydenstva Zelenskoho. URL: <https://dif.org.ua/article/yak-zminilasya-dumka-ukraintsiv-pro-rosiysko-ukrainsku-viynu-za-dva-roki-prezidentstva-zelenskogo?fbclid=IwAR0INd9cWOYeD-4eApezo7FtMYb2lPD9jmr0PRZeIrmE573aZeB1fr7Z6aI>

Bohinska I. V. Draft Law of Ukraine «The Principles of Public Policy of Transition Period» at the Crossroads of Information and Political Processes

The article presents a discourse-analysis a set documents which have different origins are related to policy-making the conflict resolution and the restoration of peace in eastern Ukraine. The focus of the analysis is the Ukraine draft law "The principles public policy in transition", which has approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine and currently has registered in parliament. The framework of the analysis is based on media reports, which have formed the communication of this document, and the currently signed political agreements on the settlement of the conflict with the participation of Ukraine and Russia.

The myth of "non-compliance with the Minsk agreements" which is spread in the Russian and pro-Russian media is more common message than another media-reports. It has been proved that this myth is derived from the strategic myth of "the non-alternative nature of the Minsk agreements as a peaceful settlement of the conflict in Donbas." Dissemination of media-reports about ignoring or inconsistency the draft text law on the transition period with the Minsk agreements is aimed to discrediting the efforts of the Ukrainian authorities to offer alternatives the conflict resolutions in Donbas or to expand the negotiations operational field under the Minsk agreements. The production and promotion of opposing myths is a sign of the willingness of both sides the conflict to continue the struggle in both the information and political spaces. As a result, it undermines the potential of negotiations, adds arguments in favor of unilateral action or forceful resolution of the conflict, increases the polarization in Ukrainian society, which is forced to decide between the extreme options in choosing a public policy to «ORDLO» (temporarily occupied territories of Ukraine).

The draft law on the transition period reflects the public sentiment is characteristic of the acute phase of the conflict, with a low level of willingness to compromise and awareness of the usefulness of the negotiation process.

Keywords: *law, transition period, Minsk agreements, deoccupation, reintegration, Donbass, Ukraine, Russia, mass-media.*

DOI 10.31558/2519-2949.2021.3.13

УДК 32.019.5

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7908-6606>*Польовий Т. Є., Національний університет «Львівська політехніка»*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0209-2386>*Юськів Х. В., Національний університет «Львівська політехніка»*

РОСІЙСЬКА ПРОПАГАНДА ЯК ІНСТРУМЕНТ «ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ». КЕЙС БІЛОРУСІ

У статті проаналізовано «м'які», невоєнні інструменти російської «гібридної агресії» в Білорусі. Визначено роль пропагандистської складової як важливої частини зовнішньополітичної стратегії Російської Федерації. Виокремлено основні канали, за допомогою яких в Білорусі поширюється російська пропаганда: телебачення, інтернет-медіа, соціальні мережі та орієнтовані на Росію структури, центри, фонди, організації та ін. Стверджується, що телебачення залишається одним із найпотужніших каналів впливу та здійснення «гібридної агресії». Зростання популярності інтернет-медіа корелює зі збільшенням їх впливу на білоруське суспільство та розширенням мережі проросійських пропагандистських ЗМІ в інформаційному просторі Білорусі. Соціальні мережі розглядаються як платформа для здійснення «гібридної агресії» РФ шляхом поширення ключових тез та наративів пропаганди, зокрема для подальшого розповсюдження потрібної інформації часто використовуються телеграм-канали. Вказується, що проросійські структури здійснюють активний вплив на формування інформаційного простору та сприяння появи нових опозиційних політичних проєктів, які будуть орієнтованими на Росію. Підкреслюється зростання активності проросійської пропаганди після початку політичної кризи 2020 року. Сформульовано основні проросійські наративи, які транслиуються в білоруському інформаційному просторі. Авторами зазначається, що рівень російської медійної присутності в Білорусі свідчить про фактичну втрату державою свого інформаційного суверенітету, що дає змогу впливати як на білоруське суспільство, так і на політичні процеси. Припускається, що наявність розвиненої мережі проросійських структур в перспективі може стати інструментом дестабілізації суспільно-політичної ситуації всередині Білорусі.

Ключові слова: Республіка Білорусь, Російська Федерація, пропаганда, «гібридна агресія», інформаційний простір, медійна присутність.

Постановка проблеми. Стало звичним твердження, що в епоху після холодної війни головні актори міжнародних відносин часто воліють використовувати «м'яку», а не «жорстку силу». Економічні, соціально-культурні, інституційні та правові інструменти є ефективнішими в сучасному світі, ніж військова сила чи прямий політичний та економічний тиск. Для більшості держав «жорстка сила» стала винятковим засобом і крайньою необхідністю у зовнішніх відносинах, а не повсякденною практикою. Зараз «жорстка сила» переважно застосовується до тих міжнародних суб'єктів, які порушують міжнародне право або безпосередньо загрожують національній, регіональній чи глобальній безпеці.

З середини 2000-х років Росія намагалася розробити власну концепцію «м'якої сили» та механізм її реалізації. Відзначаючи зростання ролі невоєнних інструментів досягнення політичних і стратегічних цілей, начальник російського Генерального штабу Валерій Герасимов, у статті «Ценность науки в предвидении», опублікованої в газеті «Военно-промышленный курьер» у 2013 році, акцентував увагу на застосуванні політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних методів протистояння (так звана доктрина Герасімова) [1]. У тому ж році концепція «м'якої сили» була офіційно введена в російську зовнішньополітичну доктрину і вище керівництво РФ (включаючи президента Владіміра Путіна) відзначало важливість таких інструментів у зовнішньополітичному арсеналі. Однак, Москва впродовж останнього десятиліття неодноразово використовувала жорсткі силові інструменти на пострадянському просторі – у випадках Грузії

в 2008 році та України в 2014-2015 роках. Такі дії дисонують з декларованим Росією дотриманням ненасильницьких методів зовнішньої політики. З одного боку, Кремль розглядає «м'яку силу» як важливий інструмент відновлення та підтримання статусу великої держави, формування майбутнього світового порядку та змушення Заходу (зокрема США) дотримуватися правил цього порядку. З іншого боку, Росія дуже прагматично розглядає стратегію «м'якої сили» як ефективний інструмент просування національних інтересів в іноземних державах, створення коаліцій та протипази Заходу.

Важливе місце, у цьому контексті, належить Білорусі, яка розглядається російською стороною як зона свого впливу. Задля утримання білоруської держави в сфері своїх інтересів РФ використовує сукупність заходів, які можна визначити як «гібридну агресію». Під терміном «гібридна агресія» український дослідник Є. Магда пропонує розуміти комплекс різномірних методів впливу на противника, регульованої величини і комбінованого характеру, в яких власне військовий компонент не є панівним. Гібридна загроза передбачає використання противником різних комбінацій: 1) політичних, військових, економічних, соціальних, інформаційних засобів [2, с.262-263]. У даній статті основна увага звертається на інформаційно-пропагандистські компоненти ведення «гібридної агресії», які застосовуються Російською Федерацією задля підпорядкування собі інтересів білоруської держави і є елементами російської «м'якої сили» в Білорусі.

Російська «гібридна агресія» проти України, яка розпочалася в лютому 2014 року з анексією Криму і досі триває на Донбасі, продемонструвала широкий спектр методів та інструментів впливу. Впродовж останніх років опубліковано низку досліджень, як українськими, так і іноземними авторами, якими розглядаються цілі, механізми, засоби впливу РФ в Україні та Європі. Росія використовує інформаційну сферу як невід'ємний інструмент «гібридної агресії» проти України та Білорусі. Тому, незважаючи на різні підходи обидвох держав до вибору свого зовнішньополітичного курсу, політика Москви створює для них спільні загрози. Саме це і визначає доцільність визначення особливостей «гібридної агресії» Росії проти Білорусі, що надасть можливість обмінятися відповідним досвідом та об'єднати зусилля у захисті спільних інтересів [3].

Якщо проти України Росія використовує як традиційні (військові) так і нетрадиційні (економічний і політичний тиск, інформаційна війна і т.д.) засоби здійснення «гібридної агресії», то відносно Білорусі, на даний момент, застосовуються виключно невійськові методи. Важливу роль, з-поміж яких відіграє пропагандистська складова. На тлі підтримки діючого політичного режиму в Білорусі, Росія водночас проводить активну і цілеспрямовану діяльність скеровану на інформаційно-пропагандистську експансію на сусідню державу. Відтак **мета** даної роботи полягає у визначенні ролі російської пропаганди як інструменту ведення «гібридної агресії» проти Білорусі.

Виклад основного матеріалу. З моменту набуття незалежності, Білорусь перебуває під значним ідеологічним впливом Росії. Оскільки білоруська медіасистема, за визначенням експертів зруйнована [4], інформаційний простір країни, в основному, формують російські та проросійські орієнтовані медіа. Як наслідок, кремлівська пропаганда упродовж останніх десятиліть здійснює вплив на свідомість білорусів, генеруючи інформаційну повістку, ціннісні установки та ідеологічні стереотипи. В таких умовах, спостерігається поступове зростання російської інформаційної присутності, яка значно посилилася на фоні політичної кризи в серпні 2020 року. Саме тому медійна складова є важливим елементом російського гібридного впливу в Білорусі.

Згідно з даними опитування, проведеного у квітні 2017 року Білоруською аналітичною майстернею, російські медіа користуються високим рівнем довіри серед білоруського населення. 75% заявили, що довіряють російським ЗМІ повністю або частково, тоді як білоруським незалежним засобам масової інформації – 73 %, а державним мас-медіа – 67% мешканців Білорусі [5]. Тому, факт популярності російських телеканалів, інтернет-медіа, пов'язаних із російським капіталом, та соціальних мереж дає підстави вважати, що в Білорусі сформувалися сприятливі передумови для поширення російської пропаганди.

Телебачення. За результатами дослідження проведеного Інформаційно-аналітичним центром при Адміністрації президента Білорусі (ІАЦ) в 2018 році, для 72% громадян основним джерелом інформування про ситуацію в країні і закордоном було телебачення [6, с.133]. Одночасно з цим, згідно з даними моніторингу «Проросійская пропаганда и освещение «углубленной интеграции» на белорусском телевидении», здійсненого Білоруською асоціацією журналістів (БАЖ), задля виявлення присутності російської тематики і проросійської пропаганди в ЗМІ, державні телеканали демонстрували в прайм-тайм більше 60% продукції російського виробництва. При цьому,

як відзначають автори моніторингу, сумарний час, який займає російська телепродукція в ефірах білоруських телеканалів є ще більшою внаслідок трансляції фільмів і серіалів російського виробництва [7]. Відтак, частка передач російського виробництва в прайм-тайм найпопулярніших телеканалів виглядає таким чином:

Таблиця 1

Телеканали	Рейтинг ІАЦ	Частка російських передач
ОНТ	59,8%	72%
РТР-Беларусь	51,1%	91,4%
Беларусь-1	50,7%	63%
НТВ-Беларусь	48,9%	87%

Джерело: Моніторинг проросійської пропаганди в медіа Білорусі.

URL: <https://baj.by/sites/default/files/analytiks/files/monitoring-prorossiyskoj-propagandy-v-media-belarusi.pdf>

Республіка Білорусь в зеркале соціології: збірник матеріалів соціологічних досліджень.

Інформаційно-аналітичний центр при Адміністрації Президента Республіки Білорусь.

URL: <http://eschool.by/wp-content/uploads/2019/04/011.pdf>

Насадження проросійської картини світу відбувається на трьох рівнях: політичні заяви і хроніка, російськоцентрична подача світової інформації російськими експертами, а також розважальний контент російського виробництва. За словами білоруського журналіста М. Жбанкова: «складається враження, що білоруські телевізійні канали централізовано створюють російськоцентричну картину в головах глядачів, користуючись при цьому однаковими шаблонами і методичками» [8]. Крім того, окремі російські телеканали, такі як «РТР-Білорусь» та «НТВ-Білорусь», в ефірі яких пропагандистський контент відіграє визначальну роль, входять до обов'язкового загальнодоступного телепакету і, відповідно до постанови Ради міністрів Республіки Білорусь, мають статус національних [9]. З огляду на це, державні телеканали, які юридично є білоруськими, де-факто такими вважати не доводиться. Попри те, що присутність російського медіа продукту в білоруському інформаційному просторі розглядалася білоруськими медіа-експертами та представниками влади як потенційна загроза, суттєвих системних кроків в процесі боротьби з російською пропагандою, створення альтернативи російському контенту чи пошуків шляхів її протидії білоруське керівництво не вжило.

Закономірним наслідком такої ситуації стало зростання російської присутності в білоруському інформаційному просторі, чому посприяла політична криза 2020 року та працевлаштування на місцевому телебаченні російських спеціалістів. У результаті, за оцінками експертів, телебачення в Білорусі, яке раніше перебувало під повним контролем білоруської влади, було взято під російський контроль [10], що дає підстави говорити про фактичну втрату державою свого інформаційного суверенітету. Утримуючи Білорусь в сфері свого інформаційного впливу та поступово поглиблюючи таку залежність, Росія отримала механізми контролю, які дозволяють створювати вигідну інформаційну повістку в сусідній країні та поширювати власні пропагандистські наративи на білоруському телебаченні. На такому фоні, головними білоруськими телеканалами почали активно просуватися тези, які до цього звучали на російському телебаченні. З-поміж основних:

1. конфронтація Білорусі із Заходом,
2. маргіналізація масових акцій протесту проти білоруської влади та дискредитація провідних білоруських опозиціонерів,
3. нав'язування ідей «русского мира»,
4. просування в білоруському інформаційному просторі теми білорусько-російської інтеграції,
5. створення негативного образу України і держав-сусідів Білорусі, та ін.

Проведений в ході дослідження даної проблематики моніторинг ефірів окремих білоруських телеканалів дає підстави констатувати, що місцеве телебачення покликане не інформувати суспільство, а переконати його у правильності трансльованих тез. З цією метою застосовується ряд прийомів:

- підміна фактів,
- апелювання до емоцій глядача,
- епізодичне використання мови ворожнечі,
- використання оціночних суджень та однобоке подання інформації, та ін.

Стосовно цього експерти міжнародної ініціативи з протидії гібридному впливу в Східній Європі iSANS зазначають, що в Білорусі почала застосовуватися російська модель контролю над інформаційним простором зокрема і суспільством в цілому, яка визначається як «інформаційний авторитаризм» заснований на пропаганді і тотальному контролі над інформаційним полем [11]. Таким чином, телебачення залишається основним інструментом поширення російської пропаганди в Білорусі, роль і значення якого тільки зросло після політичної кризи 2020 року.

Інтернет-медіа. Згідно із даними за 2017-2018 роки інтернет як джерело інформації за рівнем популярності наздоганяв телебачення. Так, для 60,4% населення основним джерелом інформації залишався інтернет [12]. Якщо на білоруському телебаченні проросійська пропаганда почала транслюватися лише відносно нещодавно, то в інтернет-медіа антибілоруська дезінформація і пропаганда спостерігалися ще з 2015-2016 роках. До цього періоду інформаційні атаки на Білорусь, в основному, здійснювалися на фоні погіршення двосторонніх білорусько-російських відносин. Якщо до цього очевидна дезінформація та інформаційні кампанії російських ЗМІ проти Білорусі носили епізодичний характер і здійснювалися в основному маргінальними медіа, то ще у 2016 році дослідниками констатовалося збільшення кількості шовіністичних матеріалів у російських інтернет-медіа. В таких публікаціях відзначалося зростання націоналістичних та антиросійських настроїв в Білорусі, містилися принизливі твердження про білоруську державу, білоруський народ, мову, культуру та відкрито ставився під сумнів суверенітет Білорусі [13].

Загострення антибілоруської риторики співпало із активною фазою військових дій в Україні та частковим переглядом білоруською владою на цьому тлі ставлення до власних національних символів та державної ідеології та історичної політики. Популярні в Білорусі російські інформаційні ресурси, такі як Lenta.ru чи Regnum, однозначно негативно висвітлювали згадані тенденції у внутрішній політиці Білорусі [14]. В окремих матеріалах цього періоду піддається сумніву факт існування незалежної білоруської держави, піднімається проблема співіснування білоруської та російської мов та переслідування за вживання російської мови, маргіналізується використання національної символіки чи будь-яких інших проявів національної ідентичності білорусів [15], [16], [17]. Характерною для переважної більшості таких публікацій є підкреслена зверхність авторів, менторське ставлення та іронічний тон, що втілюється у намаганні позначити провінційність національно орієнтованих діячів чи певних явищ та вживанні характерних виразів: «націоналістичні пігмеї», «свядомі», «містечкові націоналісти», «містечкові русофоби» та ін. [18, с.121]. При цьому, авторами зазначається, що при збереженні таких тенденцій та відсутності реакції Росії, Білорусь із ще однієї «братньої республіки» перетвориться на відверто антиросійську державу [19].

Подальше наростання пропагандистської активності відбувалося на фоні накопичення негативних тенденцій у відносинах між Білоруссю та Росією, зокрема, нафтової кризи та проблем у процесі білорусько-російської інтеграції. Якщо російські інтернет-ЗМІ на цьому етапі відпрацьовували, в основному, внутрішньобілоруську інформаційну повістку, то увага білоруських інтернет-медіа зосереджувалася, в тому числі, і на зовнішньополітичній тематиці. Зростання популярності інтернет-медіа корелює зі збільшенням їх впливу на білоруське суспільство та розширенням мережі проросійських пропагандистських ЗМІ в інформаційному просторі Білорусі. Станом на 2019 рік в країні кількість ресурсів, які на постійній основі розміщували публікації, в яких містилася дезінформація, пропагандистські наративи і епізодично мова ворожечі, складала близько 40 активних сайтів [20]. До числа таких інтернет-ЗМІ належать: Teleskop-by.org, Imhoclub.by.org, 4esnok.by, Вместе с Россией/Ross-bel.ru, Politnavigator, Politring.org, Sonar2050.org та ін. Активна пропагандистська діяльність даних ресурсів спрямована, передусім, на:

- позиціювання Білорусі як частини «русского мира»,
- обґрунтування необхідності білорусько-російської інтеграції та об'єднання в Союзну державу,
- дискредитацію Заходу в очах білоруського суспільства як ворожого і агресивного,
- створення негативного образу України та представлення її як прикладу хибного вибору зовнішньополітичної орієнтації,
- дискредитацію найближчих сусідів Білорусі, передусім Польщі і Литви, які, будучи маріонетками Заходу, мають імперіалістичні плани щодо Білорусі,
- маргіналізацію будь-яких проявів національної ідентичності, історичних символів, атрибутів, білоруської мови та ін.

Варто відзначити, що наслідки політичної кризи 2020 року позначилися не тільки на роботі телеканалів, а й на діяльності незалежних інтернет-медіа. 19 січня 2021 року позбавлено статусу ЗМІ одне із найпопулярніших інтернет-медіа Білорусі Tut.by. В травні його було закрито, а домен сайту

заблоковано. У такий спосіб білоруське суспільство поступово позбавляється альтернативних джерел інформації, а національний інформаційний простір усе більше заповнюють інтернет-ЗМІ, які транслюють російську пропаганду.

Соціальні мережі. У вересні 2020 року редакція Global Voices опублікувала дослідження громадської думки білорусів, проведене в січні того ж року, де респондентів попросили, зокрема, ідентифікувати ключові для них джерела інформації. Найбільшу аудиторію в Білорусі зібрали соціальні мережі. При цьому найпопулярнішими, як і в Україні напередодні протестів 2013 року, є російські соцмережі – ВКонтакте (74,5%), Однокласники (54,4%). Далі йдуть YouTube (72,5%), Instagram (65,7%) і Facebook (44,8%). Серед найбільш використовуваних месенджерів – WhatsApp (73,7%) і Telegram (60,3%). За соцмережами і месенджерами йдуть незалежні інтернет-ЗМІ – Tut.by (якого, як вже зазначалося, було позбавлено статусу ЗМІ, закрито і заблоковано домен сайту у травні 2021 року) і Onliner.by [21].

Прикладом використання соцмереж в політичних цілях можна назвати: протести в Гонконзі [22], «арабську весну» (сучасні засоби комунікації, такі як Facebook або Twitter, спонукали населення до повстання) [23], Каталонію (протестна група «Демократичне цунамі» (Tsunami Democràtic) веде мовлення в Telegram (243 тисячі підписників), Twitter (211,8 тисячі підписників), Україну (під час Революції Гідності Facebook відіграв провідну роль серед усіх соцмереж. Також використовували месенджери, як-от Viber і WhatsApp, та Zello) [22].

Соціальні мережі в питаннях поширення пропаганди РФ використовують менше, ніж телебачення та інтернет-медіа, проте ключові повідомлення можуть бути опубліковані в соцмережах, надалі ця інформація швидко поширюється через сітки пов'язаних між собою каналів і потрапляє в ЗМІ та інтернет-медіа. Більшість великих Telegram-каналів, присвячених політичній тематиці, контролюються або безпосередньо з Кремля, або навколакремлівськими структурами і групами впливу [24]. До моменту скасування блокування Telegram, яке тривало з квітня 2018 року по червень 2020 року, РФ отримала повний контроль над політичним сегментом Telegram [25]. Поряд із пропагандистською складовою, у Telegram працюють найбільші протестні канали Білорусі («НЕТА», «МотолькоПомоги») і канали білоруських незалежних медіа («Наша Ніва», Tut.by). Також у Telegram присутні провладні канали, націлені на дискредитацію протестного руху та гарасмент учасників протесту [26].

Хоча Telegram позиціонує себе незалежним і опозиційним до Кремля, влада РФ контролює його та використовує у власних інтересах, зокрема й за кордоном. Пропагандистські публікації спрямовані на підтримку ідеї про потребу поглиблення інтеграції з Росією, дискредитацію і розкол білоруського протесту, створення образу ворога з США, ЄС і України, інтерпретацією анексії Криму та донбаського конфлікту, формування ставлення до Лукашенка залежно від потрібної на цю мить ситуації [25], [27].

Однією з важливих цілей політики РФ на пострадянському просторі є протидія їх співробітництву з європейськими та євроатлантичними структурами. У випадку з Білоруссю всередині країни створені віртуальні осередки adeptів псевдореспублік (Вітебська, Гомельська та інші) також, у разі необхідності, можуть бути задіяні за аналогією українського сценарію. Можна погодитися з думкою українського дослідника М. Розумного про схожість того, що відбувається сьогодні в Білорусі, із першими етапами «гібридної агресії» Росії проти України [28, с. 57]. Зокрема, у соцмережах все частіше поширюють ідею створення «Вітебської народної республіки» («ВНР») на півночі Білорусі, заявляючи, що це проєкт «київської хунти» (тим самим поширюючи антиукраїнський наратив) [29]. Вітебська область (біл. Віцебская вобласць) розташована на півночі Білорусі, межує з Росією, Литвою та Латвією. Рух існує як спільнота в соціальній мережі ВКонтакте та канал у Telegram. Ще одна сторінка під цією назвою не була включена до списку екстремістських матеріалів і продовжує діяти (на момент публікації налічується 108 учасників). Автори сторінки займають проросійські, але антилукашенківські позиції, використовуючи в якості символу герб «Пагоня» [30].

В червні 2021 року iSANS оновила список токсичних публіків та акаунтів у соціальних мережах ВКонтакте, Однокласники, Instagram, Youtube та Tiktok, які публікують пропаганду та дезінформацію про Білорусь – всього понад 150. Серед таких публіків мінімум 3 стосуються Вітебська (Витебск PRO, Витебский район PRO та Адекватный Витебск) [31].

Сторінка «ВНР» у соціальній мережі ВКонтакте станом на червень 2021 року нараховує 424 учасники, в Telegram – 488. Відповідно до повідомлень, група була створена ще на початку 2017 року, дотримується проросійської орієнтації, симпатизує ЛДНР. Основна мета спільноти –

відокремити Вітебську область від Білорусі. На сторінці розміщено бюлетень для референдуму, пропонуючи вибрати один із трьох варіантів: приєднатися до РФ, створити власну державу або залишитися у складі Білорусі. 10 серпня 2020 році був опублікований пост, у якому адміністратори просять президента Росії увести війська, аби зберегти мир у регіоні [32]. Варто зазначити, що рух за народну республіку в регіоні не є масовим, єдиний його вияв – спільноти у соціальній мережі. Активність на ресурсах «ВНР» не є постійною, найновіший допис (на момент публікації) стосується історії оголошення військам в Двінську (Даугавпілс) маніфесту про зречення від престолу Миколи II і про те, що на цій території, яка колись входила у Вітебську губернію, сьогодні і досі «утискають права росіян» [33]. Спільнота активізувалася тільки після того, як ЗМІ звернули на них свою увагу.

Зважаючи, що Вітебська область межує з Росією, Литвою та Латвією, важливим є значення «ВНР» для сусідніх держав та НАТО. Історично, Вітебська губернія була адміністративною одиницею Російської імперії та РРФСР (1802-1924 роках), яка, серед інших територій, включала три повіти, де латиші були найчисельнішою етнічною груп. Адміністративним центром губернії був Вітебськ, а найбільшим містом – Дінабург [29] (нині Даугавпілс, Латгалія, Латвія. Варто зазначити, що з 2016 року в соціальних мережах поширюється ідея створення «Латгальської народної республіки») [34, с. 131]. Територія Вітебська включала Латгальський регіон сучасної Латвії, більшу частину Вітебської області Білорусі, а також деякі частини Псковської області Росії і Смоленську область [29].

У 2016 році Поліція безпеки (ПБ) Латвії розпочала перевірку за фактом популяризації у соцмережах ідеї створення т.зв. «Латгальської народної республіки» («ЛНР»). Наразі «ЛНР», так само як і «ВНР», існує виключно в площині соціальних мереж і новинних порталів. Водночас, цей інформаційний проєкт, в перспективі, може перетворитися на справжнє політичне утворення. У відділі зв'язків з громадськістю Поліції безпеки Латвії підкреслили, що поширення в публічному просторі ідей, спрямованих на оскарження територіальної цілісності держави, відповідає геополітичним інтересам Росії. Маніпулюючи тим, що Латгалію приєднали до Російської імперії в 1772 році, а в Латвії проживає 39 % росіян, спецслужби РФ постійно намагаються дестабілізувати ситуацію та інспірувати/посилити сепаратистські настрої, в тому числі і використовуючи пропагандистські методи у соціальних мережах [34, с. 131]. Швидше за все, «ЛНР» може стати основою для обговорення можливості надати Латгалії широку автономію, із законодавчим органом, офіційним визнанням російської і латгальської мов, або ж навіть приєднанням до «ВНР».

Росія подає ідею «Вітебської народної республіки» як «провокацію» зі сторони України, що, загалом, вже можна спостерігати [35]. Тому РФ може зайнятися врегулюванням кризи в Білорусі за допомогою військової сили, керуючи не лише «ВНР», але й «ЛНР», тим самим дестабілізуючи ситуацію в Білорусі, Латвії та державах-сусідах, на території та по сусідству яких існують псевдореспубліки на кшталт українських ЛДНР. У випадку нападу із меж невизнаних республік проти держави-члена НАТО не буде порушення 5 статті статуту організації, оскільки агресія буде здійснена «деякими терористами» з території, яка не буде ні Білоруссю, ні Росією, ні Латвією. Це швидше класифікувалося б як громадянський конфлікт чи діяльність терористів, які «борються за свободу російськомовних», а не зовнішня агресія [29]. Зважаючи на це, можна говорити про можливість поширення російської «гібридної агресії» на Захід, використовуючи територію Білорусі та Латвії (у випадку Вітебської та Латгальської народних республік).

Проросійські структури. Поширення російської пропаганди та ефективність проведення інформаційних кампаній вимагає наявності в Білорусі розвиненої інфраструктури, груп впливу, неурядових організацій, фондів, проросійських структур та ін. Як інструменти російської «гібридної агресії» в Білорусі діє близько 100 проросійських організацій, наприклад Російські центри науки і культури «Россотрудничества» (підвідомчі МЗС Росії), центри Фонду «Русский Мир», мультимедійний прес-центр «Спутник», близько 20 військово-патріотичних клубів [36]. Як відзначають дослідники даної проблематики, їхня місія полягає в розповсюдженні русофільських наративів та світоглядних позицій «русского мира», стримуванні народних прагнень до державотворення та настрою російської та білоруської громадської думки проти А. Лукашенка та його політики [37], [38].

Важливим аспектом розвитку проросійської пропагандистської інфраструктури є сприяння формуванню в Білорусі нових орієнтованих на Росію політичних проєктів, які будуть опозиційними до діючої влади. Оскільки, на даний момент в білоруському політичному просторі відсутні орієнтовані на Росію політичні сили, а головним проросійським політиком упродовж тривалого часу залишається А. Лукашенко. У подальшій перспективі саме такі проєкти можуть розглядатися як політичний інструмент проросійської пропаганди та альтернатива владі А. Лукашенка, що дасть

змогу Росії здійснювати ще більший вплив на політичне життя Білорусі. Варто відзначити, що упродовж тривалого часу, такі ініціативи блокувалися білоруською владою. Приміром, у травні 2021 року Міністерством юстиції Білорусі було відмовлено у державній реєстрації проросійської партії «Союз» [39], члени якої позиціонують себе як прихильники поглиблення інтеграції Білорусі і Росії [40]. До цього часу, останньою офіційно діючою проросійською силою був «Слов'янський собор Біла Русь» – партія, яка у 1999 році не пройшла перереєстрацію і припинила своє існування. Учасники таких об'єднань, політики, активісти, громадські діячі, які дотримуються проросійських, антизахідних, а, іноді, і антибілоруських поглядів та просувають російську інформаційну повістку як своєю діяльністю, так і через згадану вище мережу проросійських ЗМІ в Білорусі.

Висновки. Таким чином, результати проведеного дослідження дають підстави говорити про активну російську пропагандистську діяльність в інформаційному просторі Білорусі. Крім того, дії Росії відносно Білорусі мають ознаки «гібридної агресії», а саме: намагання нав'язати своє бачення політичних та історичних процесів, встановлення фактичного контролю над білоруським інформаційним простором, здійснення впливу на суспільну свідомість шляхом просування проросійських наративів, маргіналізація проявів білоруської національної ідентичності, створення мережі проросійських структур, які через агентів впливу здійснюють пропагандистську діяльність на території Білорусі.

Інтенсивність використання пропаганди в соціальних мережах, інтернет-ЗМІ та медіа як одного з головних інструментів «гібридної агресії» з боку Росії зумовлена цілеспрямованим дезінформаційним впливом на білоруське населення. Натомість, соціальні мережі відіграють менш значиму роль у поширенні російської пропаганди в медіа-просторі Білорусі, поступаючись телебаченню та інтернет-медіа. Подача матеріалів у найбільш популярних серед білорусів месенджерах та соцмережах, в основному, зосереджена на дублюванні головних повідомлень пропаганди Російської Федерації з подальшим їх швидким розповсюдженням через мережу пов'язаних між собою каналів в ЗМІ та інтернет-медіа. Таким чином, сумарний ефект від таких повідомлень виявляється більшим і сильнішим.

Присутність розвинутої мережі орієнтованих на Росію структур та агентів впливу дозволяє забезпечувати систематичне просування проросійських наративів та здійснювати вплив на політичні процеси в Білорусі. Крім того, як показали події 2014 року в Україні, такі організації, потенційно, можуть виступати інструментом дестабілізації суспільно-політичної ситуації всередині держави.

Бібліографічний список:

1. Герасимов В. Ценность науки в предвидении. Военно-промышленный курьер. 2013. № 8(476).
URL: http://vpk-news.ru/sites/default/files/pdf/VPK_08_476.pdf
2. Магда Є. Гібридна агресія Росії: Уроки для Європи – Київ: КАЛАМАР, 2017. – 268 с.
3. Форми та методи «гібридної війни» Росії проти Білорусі. *URL:* <https://bintel.org.ua/analytics/voenni-voprosy/bezpeka/formi-ta-metodi-gibridnoj-vijni-rosij-proti-bilorusi/>
4. Михаил Дорошевич: Беларуская медиасистема полностью разрушена. *URL:* <https://isans.org/articles/mihail-doroshevich-belarusskaya-mediasistema-polnostyu-razrushena.html>
5. Уровень доверия к государственным медиа упал, к независимым – вырос. *URL:* <https://naviny.online/article/20170608/1496905018-uroven-doveriya-k-gosudarstvennym-media-upal-k-nezavisimym-vyros>
6. Республика Беларусь в зеркале социологии: сборник материалов социологических исследований Информационно-аналитический центр при Администрации Президента Республики Беларусь. – Минск: 2018 – 180 с. *URL:* <http://eschool.by/wp-content/uploads/2019/04/011.pdf>
7. Мониторинг пророссийской пропаганды в медиа Беларуси. *URL:* <https://baj.by/sites/default/files/analytics/files/monitoring-prorossiyskoj-propagandy-v-media-belarusi.pdf>
8. Продвижение «русского мира» идет через белорусские ТВ-каналы – БАЖ презентовал мониторинг пророссийской пропаганды. *URL:* <https://baj.by/ru/analytics/prodvizhenie-russkogo-mira-idet-cherez-belorusskie-tv-kanaly-bazh-prezentoval-monitoring>
9. Гібридна агресія російської імперіократії: розмивання білоруської національної ідентичності. *URL:* <https://usd.org.ua/2020/06/02/gibrydna-agresiya-rosijskoyi-imperiokratiyi-rozmyvannya-biloruskoyi-natsionalnoyi-identychnosti/>
10. Гибридная интервенция. Лукашенко передаёт контроль над Беларусью Кремлю. *URL:* <https://isans.org/articles/gibridnaya-intervenciya.html>
11. Эволюция влияния Кремля на Беларусь после августа 2020 года. *URL:* <https://isans.org/articles/evolyuciya-vliyaniya-kremlya-na-belarus-posle-avgusta-2020-goda.html>
12. В Беларуси интернет по популярности догоняет ТВ. Что смотрят жители страны по телевизору? *URL:* <https://baj.by/be/analytics/v-belarusi-internet-po-populyarnosti-dogonyayet-tv-cto-smotryat-zhiteli-strany-po>

13. Yeliseyev A. Laputskaya V. Anti-Belarus disinformation in Russian media: Trends, features, countermeasure. EAST Center, December 2016, URL: <http://east-center.org/wp-content/uploads/2016/12/EAST-Media-Review.pdf>
14. Юринцев П. Второй белорусский „фронт”. В республике активизировались добровольческие объединения националистов. URL: <https://lenta.ru/articles/2016/01/19/vikovanka/>
15. Юринцев П. Тянет на красное. URL: <https://lenta.ru/articles/2016/05/06/vishivanka/>
16. Плотников Д. Мовный приговор. Пока Лукашенко говорит о дружбе с Россией, белорусов штрафуют за русский язык. URL: <https://lenta.ru/articles/2019/08/14/belorussization/>
17. Зотов В. Не опять, а мова. Повторит ли Белоруссия путь Украины, запрещая русский язык. URL: <https://lenta.ru/articles/2017/07/01/mova/>
18. Польовий Т. Маргіналізація білоруського націоналізму в російських інтернет-ЗМІ (на прикладі Lenta.ru та Regnum). Społeczność międzynarodowa w obliczu przemian: ujęcie wieloaspektowe, Tom 4, A. Kordonska, R. Kordonski (red.), Instytut Nauk Politycznych UWM w Olsztynie, Olsztyn–Łwów 2020. S.121.
19. Аверьянов-Минский К. «Лукашэнка – наш прэзідэнт»: белорусская власть заключает союз с националистами. URL: <https://regnum.ru/news/polit/1861891.html>
20. Елисеев А. Кардинальные перемены в антибелорусской дезинформации и пропаганде: анализ количественных и качественных изменений. Исследовательский центр EAST (Eurasian States in Transition). Апрель 2019. URL: <http://east-center.org/wp-content/uploads/2019/04/Belarus-Disinformation-Propaganda-2019-RU.pdf>
21. Чи існує в Білорусі розрив поколінь? URL: <https://uk.globalvoices.org/2020/09/29/4465/>
22. Уроки революцій: як соцмережі стають інструментом протестів? URL: <https://adastra.org.ua/blog/uroki-revolucij-yak-socmerezhi-stayut-instrumentom-protestiv>
23. Rusu, M-L, Herman R. «The Implications of Propaganda as a Social Influence Strategy». Scientific Bulletin, vol.23, no.2, 2018, pp.118-125. URL: <https://sciendo.com/article/10.2478/bsaft-2018-0015>
24. Телега из Кремля. Рассказ о том, как власти превратили Telegram в телевизор. URL: <https://www.proekt.media/narrative/telegram-kanaly/>
25. Авдеева М. Расколоть беларусский протест. Как Кремль использует для этого Telegram. URL: <https://isans.org/articles/raskolot-belarusskij-protest.html>
26. Дослідження Internews Ukraine «Роль інтернет-технологій у розвитку продемократичних рухів. Кейси протестів в Україні 2013–2014 та Білорусі 2020». URL: <https://internews.ua/files/2021/reportICTprotestua.pdf>
27. Елисеев А. Прокремлевская пропаганда в Беларуси: Классификация нарративов. URL: <https://isans.org/wp-content/uploads/2020/11/propaganda-in-belarus-review.pdf>
28. Режим Путіна перед викликами часу: аналітична доповідь / М. М. Розумний, Я. В. Бережний, І. В. Валюшко, Р. В. Власенко [та ін] ; за ред. М. М. Розумного. – К.: НІСД, 2017. – 84 с.
29. Кремль готує троянську картоплю для Прибалтики: проєкт Вітебська Народна Республіка. URL: <https://www.icssr.org/kreml-gotuye-troyansku-kartoplyu-dlya-prybaltyku-proyekt-vitebska-narodna-respublika/>
30. У сьпіс экстрэмісцкіх матэрыялаў уключылі старонкі Тактычнай групы «Беларусь» і «Віцебскай народнай рэспублікі». URL: <https://www.svaboda.org/a/novyja-ekstremisty/28890954.html>
31. Таксічныя паблікі Беларусі. URL: <https://isans.org/toxic/>
32. Віцебская Народная Республіка Telegram. URL: <https://t.me/VitebskRepublic/20>
33. Віцебская Народная Республіка Telegram. URL: <https://t.me/VitebskRepublic>
34. Юськів Х. Інформаційно-комунікативні механізми актуалізації сепаратистських тенденцій. Wyzwania społeczeństwa informacyjnego. Polskie i ukraińskie doświadczenia / red. Ewelina Kancik-Kołtun. – Lublin, 2018. – С. 125-135
35. "Віцебская Народная Республіка": чьи уши торчат за очередной провокацией? URL: <https://general-ivanov1.livejournal.com/632736.html>
36. Інструменти російського впливу в Беларусі (частина 2). URL: <https://bsblog.info/instrumenty-rossijskogo-vlianiya-v-belarusi-chast-2/>
37. Marin A. Under pressure: can Belarus resist Russian coercion? URL: <https://www.iss.europa.eu/content/under-pressure-can-belarus-resist-russian-coercion>
38. Coercion to “Integration”: Russia’s Creeping Assault on the Sovereignty of Belarus. URL: https://isans.org/wp-content/uploads/2020/07/belarus_report_eng_isans_10.03.2019_brief_version.pdf
39. Министерством юстиции отказано в государственной регистрации Политической партии «СОЮЗ». URL: https://minjust.gov.by/press/news/ministerstvom_yustitsii_otkazano_v_gosudarstvennoy_registratsii_politicheskoy_partii_soyuz/
40. О нас. Политическая партия СОЮЗ. URL: <https://souyz.by/>

References:

1. Herasimov V. Tsennost nauki v predvidenii. Voenno-promyshlennyiy kurer. 2013. #8(476). URL: http://vpk-news.ru/sites/default/files/pdf/VPK_08_476.pdf
2. Mahda Ye. Hibrydna ahresiia Rosii: Uroky dlia Yevropy – Kyiv: KALAMAR, 2017. – 268 s.
3. Formy ta metody «hibrydnoi viiny» Rosii proty Bilorusi. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/voenni-voprosy/bezpeka/formi-ta-metodi-gibridnoj-vijni-rosij-proti-bilorusi/>

4. Mihail Doroshevich: Belarusskaya mediasistema polnostyu razrushena. *URL: <https://isans.org/articles/mihail-doroshevich-belarusskaya-mediasistema-polnostyu-razrushena.html>*
5. Uroven doveriya k gosudarstvennym media upal, k nezavisimym – vyiros. *URL: <https://naviny.online/article/20170608/1496905018-uroven-doveriya-k-gosudarstvennym-media-upal-k-nezavisimym-vyros>*
6. Respublika Belarus v zerkale sotsiologii: sbornik materialov sotsiologicheskikh issledovaniy Informatsionno-analiticheskoy tsestry pri Administratsii Prezidenta Respubliki Belarus. – Minsk: 2018 – 180 s. *URL: <http://eschool.by/wp-content/uploads/2019/04/011.pdf>*
7. Monitoring prorossiyskoy propagandy v media Belarusi. *URL: <https://baj.by/sites/default/files/analytics/files/monitoring-prorossiyskoy-propagandy-v-media-belarusi.pdf>*
8. Prodvizhenie «russkogo mira» idet cherez belorusskie TV-kanaly – BAZH prezentoval monitoring prorossiyskoy propagandy. *URL: <https://baj.by/ru/analytics/prodvizhenie-russkogo-mira-idet-cherez-belorusskie-tv-kanaly-bazh-prezentoval-monitoring>*
9. Hibrydna ahresii rosiiskoi imperiokratii: rozmyvannia biloruskoi natsionalnoi identychnosti. *URL: <https://usssd.org.ua/2020/06/02/gibrydna-agresiya-rosijskoyi-imperiokratii-rozmyvannya-biloruskoyi-natsionalnoi-identychnosti/>*
10. Hibridnaya interventsia. Lukashenko peredayot kontrol nad Belarusyu Kremlyu. *URL: <https://isans.org/articles/gibridnaya-interventsiya.html>*
11. Evolyutsiya vliyaniya Kremlya na Belarus posle avgusta 2020 goda. *URL: <https://isans.org/articles/evolyutsiya-vliyaniya-kremlya-na-belarus-posle-avgusta-2020-goda.html>*
12. V Belarusi internet po populyarnosti dogonyayet TV. Chto smotryat zhiteli strany po televizoru? *URL: <https://baj.by/be/analytics/v-belarusi-internet-po-populyarnosti-dogonyayet-tv-chno-smotryat-zhiteli-strany-po>*
13. Yeliseyev A. Laputskaya V. Anti-Belarus disinformation in Russian media: Trends, features, countermeasure. EAST Center, December 2016, *URL: <http://east-center.org/wp-content/uploads/2016/12/EAST-Media-Review.pdf>*
14. Yurintsev P. Vtoroy belorusskiy „front”. V respublike aktivizirovalis dobrovolcheskie obedneniya natsionalistov. *URL: <https://lenta.ru/articles/2016/01/19/vikovanka/>*
15. Yurintsev P. Tyanet na krasnoe. *URL: <https://lenta.ru/articles/2016/05/06/vishivanka/>*
16. Plotnikov D. Movnyi prigovor. Poka Lukashenko govorit o družbe s Rossiey, belorusov shtrafuyut za russkiy yazyk. *URL: <https://lenta.ru/articles/2019/08/14/belorussization/>*
17. Zotov V. Ne opyat, a mova. Povtorit li Belorussiya put Ukrainy, zapreshchaya russkiy yazyk. *URL: <https://lenta.ru/articles/2017/07/01/mova/>*
18. Poloviy T. Marhinalizatsia biloruskoho natsionalizmu v rosiiskikh internet-ZMI (na prykladi Lenta.ru ta Regnum). Spolecznosc międzynarodowa w obliczu przemian: ujęcie wieloaspektowe, Tom 4, A. Kordonska, R. Kordonski (red.), Instytut Nauk Politycznych UWM w Olsztynie, Olsztyn–Lwów 2020. S.121.
19. Averyanov-Minskiy K. «Lukashenka – nash prezident»: belorusskaya vlast zaklyuchaet soyuz s natsionalistami. *URL: <https://regnum.ru/news/polit/1861891.html>*
20. Eliseev A. Kardinalnye peremeny v antibelorusskoy dezinformatsii i propagande: analiz kolichestvennykh i kachestvennykh izmeneniy. Issledovatel'skiy tsestry EAST (Eurasian States in Transition). April 2019. *URL: <http://east-center.org/wp-content/uploads/2019/04/Belarus-Disinformation-Propaganda-2019-RU.pdf>*
21. Chy isnuie v Bilorusi rozryv pokolin? *URL: <https://uk.globalvoices.org/2020/09/29/4465/>*
22. Uroky revoliutsii: yak sotsmerezhy staiut instrumentom protestiv? *URL: <https://adastra.org.ua/blog/uroki-revolucij-yak-socmerezhi-staiut-instrumentom-protestiv>*
23. Rusu, M-L, Herman R. «The Implications of Propaganda as a Social Influence Strategy». Scientific Bulletin, vol.23, no.2, 2018, pp.118-125. *URL: <https://sciendo.com/article/10.2478/bsaft-2018-0015>*
24. Telega iz Kremlya. Rasskaz o tom, kak vlasti prevratili Telegram v televizor. *URL: <https://www.proekt.media/narrative/telegram-kanaly/>*
25. Avdeeva M. Raskolot belarusskiy protest. Kak Kreml ispolzuet dlya etogo Telegram. *URL: <https://isans.org/articles/raskolot-belarusskiy-protest.html>*
26. Doslidzhennia Internews Ukraine «Rol internet-tekhnologii u rozvytku prodemokratychnykh rukhiv. Keisy protestiv v Ukraini 2013–2014 ta Bilorusi 2020». *URL: <https://internews.ua/files/2021/reportICTprotestua.pdf>*
27. Eliseev A. Prokremlevskaya propaganda v Belarusi: Klassifikatsiya narrativov. *URL: <https://isans.org/wp-content/uploads/2020/11/propaganda-in-belarus-review.pdf>*
28. Rezhym Putina pered vyklykamoy chasu: analitychna dopovid / M. M. Rozumnyi, Ya. V. Berezhnyi, I. V. Valiushko, R. V. Vlasenko [ta in]; za zah red. M. M. Rozumnoho. – K.: NISD, 2017. – 84 s.
29. Kreml hotuie troiansku kartopliu dlia Prybaltyky: projekt Vitebska Narodna Respublika. *URL: <https://www.iccrp.org/kreml-gotuye-troyansku-kartopliu-dlya-prybaltyky-projekt-vitebska-narodna-respublika/>*
30. U spis ekstremistskikh materyialay uklyuchyli staronki Taktichnyy grupy «Belarus» i «Vitebskay narodnay respubliki». *URL: <https://www.svoboda.org/a/novyja-ekstremisty/28890954.html>*
31. TaksIchniya pabliki Belarusi. *URL: <https://isans.org/toxic/>*
32. Vitebskaya Narodnaya Respublika Telegram. *URL: <https://t.me/VitebskRepublic/20>*
33. Vitebskaya Narodnaya Respublika Telegram. *URL: <https://t.me/VitebskRepublic>*
34. Yuskiv Kh. Informatsiino-komunikatyvni mekhanizmy aktualizatsii separatystskyykh tendentsii. Wyzwania

społeczeństwa informacyjnego. Polskie i ukraińskie doświadczenia / red. Ewelina Kancik-Kołtun. – Lublin, 2018. – С. 125-135

35. "Vitebskaya Narodnaya Respublika": chi ushi torchat za ocherednoy provokatsiey?

URL: <https://general-ivanov1.livejournal.com/632736.html>

36. Instrumentyi rossiyskogo vliyaniya v Belarusi (chast 2) URL: <https://bsblog.info/instrumenty-rossijskogo-vliyaniya-v-belarusi-chast-2/>

37. Marin A. Under pressure: can Belarus resist Russian coercion?

URL: <https://www.iss.europa.eu/content/under-pressure-can-belarus-resist-russian-coercion>

38. Coercion to "Integration": Russia's Creeping Assault on the Sovereignty of Belarus.

URL: https://isans.org/wp-content/uploads/2020/07/belarus_report_eng_isans_10.03.2019_brief_version.pdf

39. Ministerstvom yustitsii otkazano v gosudarstvennoy registratsii Politicheskoy partii «SOYUZ».

URL: https://minjust.gov.by/press/news/ministerstvom_yustitsii_otkazano_v_gosudarstvennoy_registratsii_politicheskoy_partii_soyuz/

40. nas. Politicheskaya partiya SOYUZ. URL: <https://souyz.by/>

Polovyi T. Ye., Yuskiv Kh. V. Russian Propaganda as a Tool of "Hybrid Aggression".

Case of Belarus.

The article analyzes "soft", non-military tools of Russian "hybrid aggression" in Belarus. The role of the propaganda component as an important part of the foreign policy strategy of the Russian Federation is determined. Russian propaganda spreads by means of its main channels, such as television, Internet media, social networks and Russian-oriented structures, centers, foundations, organizations, etc. It is claimed that television remains one of the most powerful channels of influence and the spread of "hybrid aggression". Attention is drawn to the fact that the growing popularity of online media correlates with its increasing influence on Belarusian society and the expansion of the network of pro-Russian propaganda media in the information space of Belarus. Social networks are considered as a platform for "hybrid aggression" by dissemination of key theses and propaganda narratives. In particular, Telegram channels are often used to further distribution of relevant information. It is pointed out that pro-Russian structures are actively influencing the formation of the information space and promoting the emergence of new opposition political projects that will be focused on Russia. The growth of pro-Russian propaganda after the beginning of the 2020 political crisis is emphasized. The main pro-Russian narratives that are broadcast in the Belarusian information space are formulated. The authors note that the level of Russian media presence in Belarus indicates the actual loss of the state's information sovereignty, which makes it possible to influence both Belarusian society and political processes. It is assumed that the presence of a developed network of pro-Russian structures in the long run may become an instrument of destabilization of the socio-political situation within the country.

Keywords: Republic of Belarus, Russian Federation, propaganda, "hybrid aggression", information space, media presence.

DOI 10.31558/2519-2949.2021.3.14

УДК 141.7:130.2

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3097-7974>

Попов В. Ю., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ФІЛОСОФІЯ МІСТА ЖЮЛЯ САЙМОНА ТА ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ГРУПИ POTC

У статті йдеться про сучасну концепцію філософії міста, створену американським вченим Жюлем Саймоном та інтернаціональною дослідницькою групою *Philosophy of the City Research Group (PotC)*. Акцентується увага на тому, що проблема розбудови ідеального міста та урбаністична тема є однією з провідних в західній філософській традиції. Особливої значущості вона набуває в нашу епоху глобалізації, урбанізації та інформатизації. В статті проведено аналіз філософських засад урбаністичної проблематики концепції Ж. Саймоном та його колег. Зокрема, проаналізовано історію проблеми міста в західній філософії, онтологію й епістемологію міста А. Варзі та К. Істварана, феноменологію міста В. Віханніюкі та В. Гавел тощо. На підставі опублікованих робіт виявлено, що однією з найважливіших передумов філософії міста PotC та її ідейного лідера є органічний гуманізм американського мислителя Люїса Мамфорда, який полягає в розгляді міста як «місця комфортного життя». При цьому дослідники групи PotC вказують й на суперечності міського існування людини, пов'язані з анонімністю, відчуженістю та самотністю людини в місті. Ж. Саймон та його однодумці звертаються до феноменології як методологічної стратегії здатної досягнути «дух міста», який створює сталість його існування. При цьому вони спираються на феноменологічні засоби та прийоми, розроблені Мартіном Гайдегером та Морісом Мерло-Понті. Ж. Саймон звертається також до спадщини Ханни Аренд, зокрема її концепту «людська ситуація» для з'ясування проблем міграції та «опустелювання» міст (зокрема на прикладі міст Ель-Пасо та Детройт). Наголошується на продуктивності методів дослідження міських проблем, запропонованих дослідницькою групою PotC та вказується на можливості їх застосування в умовах децентралізації та реформ місцевого самоврядування в Україні.

Ключові слова: філософія міста, органічний гуманізм, онтологія, епістемологія, феноменологія, «людська ситуація», «дух міста».

Постановка проблеми. Тема міста є стрижневою для західної філософської традиції. Від платонівської «*Πολιτεία*» та августинівського «*De Civitate Dei*» до «*The Secular City*» Гарві Кокса та «*Ville et haine*» Жана Бодрійяра мислителі різних епох намагаються вирішити проблему розбудови ідеального міста проживання людини та оптимальної форми розвитку соціальності. Актуальність теми міста не зменшується і в наш час з огляду на постійне зростання частки міського населення, розширення мегаполісів як у технічному так і в кібернетичному просторах. Урбанізм розглядається як домінуючий спосіб життя сучасної людини, як має свої переваги та великі вади. Відбувається тотальне відчуження людини, схематизація її мислення, конс'юмерізм стає переважаючою установкою більшості мешканців міст. Пересічна людина, проживаючи в місті як локальному соціумі, відчуває себе вільною від традиційних зв'язків, але в той же час безмежно самотньою не зважаючи на вражаючий прогрес техніки засобів суспільних комунікацій. Велике місто займає філософія міста і в американській соціальній філософії, починаючи з представників Чикагської школи та Ханни Аренд, Люїса Мамфорда та Френсіса Фукуями. Сучасна американська філософська думка також приділяє велике місце урбаністичній проблематиці, свідченням чого є діяльність філософів City Research Group до якої входять як американські так і європейські дослідники. Саме дослідженню теоретико-методологічних підходів представників City Research Group щодо філософії міста й присвячена наша стаття.

Аналіз досліджень і публікацій по темі. Діяльність інтернаціональної філософської групи City Research Group або Philosophy of the City Research Group (PotC) розпочалася в 2011 році. Через два роки її члени вперше зібралися на міжнародній конференції в Бруклінському коледжі університету Нью-Йорку. Лідерами групи на той час були екологічний психолог з Нью-Йорка Майкл Менсон

та філософ з Університету Невади Шейн Ептінг як вільне обговорення урбаністичних проблем. Дослідницька група з філософії міста соціальному, епістемологічному, етичному та екологічному вимірах. Дослідницькі питання часто стосуються прикладної філософії та етики та використовують усталені знання з інших галузей дослідження.

Певним підсумком дослідницької роботи PotC стала тематична збірка статей «Філософія міста», опублікована в часописі «Торой». Передмова до нього створена ведучим представником цієї групи професором філософії Техаського університету в Ель-Пасо (UTEP) Жюлем Саймоном (Jules Simon) [7]. На її підставі та на основі статей цього випуску [7; 2; 3; 11: 12] ми проаналізуємо головні філософські підходи до розуміння сутності міста і проблем урбаністичного способу життя характерні для PotC, яка репрезентує головні тенденції сучасної західної філософії міста.

На початку свого огляду Ж. Саймон вказує на безперечну актуалізацію урбаністичної проблематики в сучасному світі, який не тільки глобалізується, але й перетворюється в світ, в якому більшість людей живе у мегаполісах. Він вказує, що за статистикою ООН вже зараз у містах мешкає 55% населення планети, а за прогнозами до 2050 року їх число зросте до 70%. Особливу увагу він приділяє зростанню міського населення в трьох країнах: Індії, Китаї та Нігерії [7, p.387].

Як філософську відповідь на виклик проблем міського перенаселення, втрати містом колишнього статусу та розгортання екологічних, політичних та екзистенційних проблем, Саймон розглядає створення дослідницької групи PotC, лідером якої він зараз є. В роботі цієї групи беруть також активну участь вищезгадані Шейн Ептінг (який зараз працює в Університеті науки і технологій Міссурі, США), Веса Віханнійоки (Університет Гельсинки, Фінляндія), Ахіл Варзі (Колумбійський університет, США), Майкл Нагенборг (Університет Твенте, Нідерланди), Вітні Гавел (Стоні-Брук університет, США) та інші. Саймон також вказує, що в своїх дослідженнях представники групи надихаються ідеями відомої учениці М. Гайдегера, німецько-американської дослідниці та публіцистки Ганни Арендт, американського вченого Люїса Мамфорда та інших дослідників.

Виклад основного матеріалу. Ж. Саймон простежує історію філософії міста від «Держави» Платона, «Політики» Аристотеля, «Civitate Dei (City of God)» Августина, які розглядаються як моделі ідеального міста до антиурбаністичної поезії Шарля Бодлера, який розглядав самогубство як провідну ознаку сучасного міста та есеїстики Вальтера Бенджаміна, що створив «Проект Аркади» як мрію про ідеальну домівку.

Але особливу увагу американський дослідник приділяє філософській концепції міста свого співвітчизника Люїса Мамфорда (1895-1990), автора праці «The City in History (1961) за яку він здобув Національну книжкову премію США. Л. Мамфорд, якого називають найбільш песимістичним американським соціологом ХХ сторіччя, вважав, що людське суспільство з третього тисячоліття до нашої ери все більше перетворюється в Мегамашину, в якій людина за допомогою інноваційних технологій все більше перетворюється у гвинтик гігантської соціальної «машини». Капіталізм, задовольняючи пристрасть до матеріального багатства, сприяє технічним нововведенням, але тепер ініціатива переходить до машини. Мегамашина, яка була спочатку справою і прикметою «божественної царської влади», стає остаточно бездушною і безликою. Її вищі цінності – «Влада, Прибуток, Престиж ... всі вони, практично не змінюючи личин, з'явилися з епохи пірамід» – стверджував Мамфорд [4, p.236]. Свою позицію він визначав як органічний гуманізм. У своїй іншій книзі «The condition of man (Людська ситуація)» (1944), Мамфорд визначав межі людських можливостей, межі, які відповідають природі людського тіла. Він вказував на важливість якості повітря, наявності їжі, якості води або комфорт в приміщеннях тощо. Саме з точки зору органічного гуманізму Мамфорд розгортає критичну оцінку стану сучасного міста, в якому врешті-решт панують технології над органічними соціальними зв'язками і потребами. Зокрема він піддавав нищівній критиці відомого американського соціолога Маршала Маклюєна, який стверджував, що технології, а не природне середовище, в кінцевому підсумку будуть формувати природу людства. Мамфорд визнав цю можливість, але назвав її кошмарним сценарієм майбутнього [5, p.450].

Ж. Саймон з великою симпатією відноситься до ідей органічного гуманізму Мамфорда. Зокрема, він вважає, що саме його критична щодо технократичного урбанізму позиція повинна стати основою концепції біотехніки, яка повинна створити ідею міста як простору не тільки «придатного для життя», але й простору творчих проявів свободи, органічної комунікації та самовдосконалення. Саме такі міста будуть магнетично приваблювати людей щоб мігрувати до них, прагнучи досягти свободи, мобільності та духовного спілкування. Саймон цитує Мамфорда, який стверджував, що місто визначають мистецтво, культура та політичні цілі, а не цифри («... it is art, culture, and political purposes, not numbers that define a city») [7, p.390].

Врешті-решт техаський філософ стверджує, що саме Мамфорд закликає нас переглянути наші догматично вкорінені думки про місто, які забарвлені упередженнями бінарних опозицій міста проти країни, технологій проти природи, вищого класу проти нижчого класу та міфів про суперечність національного суверенітету проти місцевого самоврядування. Натомість наші сучасні мультикультурні мегаполіси постали і будуть залишатися такими місцями, де відбувається плавна кореляція цих опозицій, оскільки вони мають нескінченний потенціал трансформувати себе шляхом трансформації наших відносин з іншими. Міста повинні перетворитися в простір, де зручно працювати та жити, де природа та технології гармонійно співіснують.

Таким чином, можна стверджувати, що однією з найважливіших наріжних каменів філософії міста PotC та її ідейного лідера Жюля Саймона є органічний гуманізм Мамфорда, щоправда проінтерпретований в більш оптимістичному дусі.

Далі Саймон звертається до аналізу онтологічних засад філософії міста. Зокрема його цікавить позиція професора філософії Колумбійського університету Ахіла Варзі (Achile Varzi) та асоційованого професора Кена Істварана (Kenny Easwaran) з агро-механічного університету Техасу (Texas A&M university). Перший з них задає питання «What is a City?», чим є місто як онтологічна сутність, як місто залишається тим самим при постійних змінах? Що є референтом певних міст таких як Рим, Пекін, Нью-Йорк тощо і чим вони відмінні від інших речей. Власне остаточних відповідей на ці питання Варзі не дає, лише вказуючи на особливість міста як певної онтологічної реальності, яка є не річчю, а постійним процесом [11]. Кена Істварана цікавить проблема спільної раціональності мешканців міста, яке розглядається як раціональний, колективний агент. Він розглядає два варіанти раціональності: «Поняття раціональності часто розглядаються як пояснювальне (показуючи, чому певна подія сталася) або передбачувальне (дає розуміння щодо того, якої поведінки варто очікувати)» [2, р.420]. Свій підхід Ішваран протиставляє цим розумінням раціональності: він полягає в намірі оцінити, наскільки послідовно діє та чи інша особа або спільнота, щоб досягти власних цілей.

Отже дослідницька група PotC поряд з онтологією міста намагається розробляти й його епістемологію, причому розвиваючи власне бачення раціональності вдається до включення до неї телеології спільнот як колективних акторів.

Дослідницька група PotC та Ж. Саймон в своїх пошуках намагаються поєднати дві філософські традиції – аналітичну та континентальну. Особливо це відчувається в тих статтях, які присвячені феноменології міста. Зокрема це стосується напрацювань фінського дослідника з Гельсінського університету Веса Віханнійоки (Vesa Vihanninjoeki) «Міські локації як естетичні феномени (Urban Places as Aesthetic Phenomena)» [12]. Він напряму вказує на безпосередній вплив на його концепцію сприйняття міських локацій гайдегівського вчення про Dasein. Віханнійоки використовує інструментарій феноменології Гайдегера щодо міської ситуативності, формуючи своєрідний життєвий світ міських мешканців, його естетику сприйняття просторових контекстів повсякденного життя [12].

Другим кумиром феноменологів групи PotC є французький філософ Моріс Мерло-Понті. Зокрема до його ідей звертається американська дослідниця Вітні Гавел (Whitney Howell) в статті «Anonymity and Diversity: A Phenomenology of Self-Formation in Urban Culture (Анонімність та різноманітність: феноменологія самоформування в міській культурі)» [3]. Вона застосовує концепцію «сприймаючого тіла» французького мислителя для аналізу практик анонімного існування в умовах мультикультурності сучасного міста. Вона стверджує, що «різні середовища повідомляють про розвиток різних можливостей і, у свою чергу, формують різні версії анонімного існування, на підставі якого ми створюємо наше більш спеціалізоване, особисте життя» [3, р.479].

Прихильність Ж. Саймона до феноменології є зрозумілою, враховуючи його попередні наукові напрацювання. Зокрема він є автором монографії «Мистецтво та відповідальність: феноменологія різноманітних шляхів Розенцвейга та Гайдегера (Art and Responsibility: A Phenomenology of the Diverging Paths of Rosenzweig and Heidegger)» (2011) [6] та статті «Мистецтво інтерпретації: мідраш Розенцвейга та герменевтика Гайдегера (The Art of Interpretation: Rosenzweig's Midrash and Heidegger's Hermeneutics)» (2015) [8], а також робіт в яких він намагався застосувати феноменологічний метод до філософської урбаністики: «Опустелювання міст та феноменологія сталого розвитку: випадок Ель-Пасо, Техас (Urban Desertification and a Phenomenology of Sustainability: The Case of El Paso, Texas)» (2014) [9] та «Вітаємо новачків і стаємо рідними на новому місці: Поліс Арендт та прекрасне місто Детройт (Welcoming Newcomers and Becoming Native to a Place: Arendt's Polis and the City Beautiful of Detroit)» (2020) [10]. Сам Саймон зазначає, що його філософські уподобання належать до європейській (тобто континентальній) філософії, особливо

до її феноменологічному напрямку. Пишучи про себе він зокрема зазначає: «...моя робота у філософії виникла з моєї пристрасті до вивчення етичних, естетичних та суспільно-політичних поглядів таких німецьких та єврейських філософів, як Кант, Гегель, Гуссерль, Гайдегер, Левінас, Бенджамін, Арендт та Розенцвейг. Це привело мене до переконання, що феноменологію можна використати для кращого вивчення етичних відносин та подій...» [1] Зараз Саймон є науковим директором Центру науки, технології, етики та політики (CSTEP), який заснований на принципах і практиці феноменологічної етики. Феноменологія є провідною методологічною стратегією й групи PotC, яку він очолює. Великий вплив феноменології відчувається й в усій збірці «Філософія міста» не зважаючи на загалом міждисциплінарний та інтернаціональний склад її авторів.

Ж. Саймон завершує свій огляд вказанням на сфери осмислення та застосування своїх філософських підходів: міська естетика, застосування технологій в тому числі й інформаційних, аналіз стану таких спеціальних сфер як житло, транспорт, громадськість та приватний простір, екологічної справедливості, сталості тощо. Він знову звертається до ідей Мамфорда, вважаючи, що «дух міста» підтримує зараз не воля одного обожненого правителя, а особиста або корпоративна воля його мешканців, спрямована на самопізнання, самоврядування та самоактуалізацію, які мають бути втіленими в місті. Не промисловість, а культура та освіта повинні стати епіцентром міста, й кожен процес і функція будуть оцінені і схвалені лише в тій мірі, в якій вони сприяють розвитку людини.

Висновки. Таким чином, сучасний американський філософ Жюль Саймона та дослідницької група PotC, базуючись на органічному поєднанні американської та європейської шкіл урбаністичної філософії, намагаються створити цілісну концепцію сучасного міста як певної онтологічної сутності. При цьому домінуючою методологією цієї філософської конструкції є феноменологія в поєднанні різних варіантів свого втілення. Визначальним у розгляді «духу» сучасного міста є культура міжособистісних комунікацій та можливості максимально повної самоактуалізації громадян. Ці ідеї Ж. Саймона та його колег набувають особливої актуальності та значущості в умовах децентралізації влади в Україні та формуванні сталих місцевих громад, які могли б створити не тільки комфортне проживання мешканців, але й стати місцем гідного, наповненого сенсом, життя.

Бібліографічний список:

1. About Jules Simon. University of Texas at El Paso. URL: <https://works.bepress.com/julesimon/>
2. Easwaran, K. The Concept of Rationality for a City. *Topoi*. 2021. №2. v. 40, P. 409–421 <https://doi.org/10.1007/s11245-019-09645-6>
3. Howell, Whitney. Anonymity and Diversity: A Phenomenology of Self-Formation in Urban Culture. *Topoi*. 2021. №2. v. 40. P. 471–480. <https://doi.org/10.1007/s11245-018-9605-x>
4. Mumford, Lewis. The City in History: Its Origins, Its Transformations, and its Prospects. N-Y.: Harcourt, Brace and World. 1961. XI+ 657 p..
5. Mumford, Lewis. The Condition of Man. N.-Y.: Harcourt, Brace and Company, 1944. 467 p.
6. Simon J. Art and Responsibility: A Phenomenology of the Diverging Paths of Rosenzweig and Heidegger. 2011. N.-Y. Bloomsbury Publishing. 304 p.
7. Simon J. Introducing Philosophy of the City. *Topoi*. 2021. №2. v. 40. P. 387-398. <https://doi.org/10.1007/s11245-021-09739-0>
8. Simon J. The Art of Interpretation: Rosenzweig's Midrash and Heidegger's Hermeneutics. *Journal of Chinese Philosophy*. 2015. №1-2. v. 42. P. 99-124.
9. Simon J. Urban desertification and a phenomenology of sustainability: the case of El Paso, Texas. *Interdisciplinary Environmental Review*. 2014. №2-3. v. 15. P. 160-182. <https://doi.org/10.1504/IER.2014.063659>
10. Simon J. Welcoming Newcomers and Becoming Native to a Place: Arendt's Polis and the City Beautiful of Detroit. *Open Philosophy*. 2020. №1. v. 3. P. 586-598.
11. Varzi A. What is a City? *Topoi*. 2021. №2. v. 40. P. 399–408. <https://doi.org/10.1007/s11245-019-09647-4>
12. Vihanninjoki V. Urban Places as Aesthetic Phenomena: Framework for a Place-Based Ontology of Urban Lifeworld. *Topoi*. 2021. №2. v. 40. P. 461–470. <https://doi.org/10.1007/s11245-018-9601-1>

References:

1. About Jules Simon. (2021) University of Texas at El Paso. URL: <https://works.bepress.com/julesimon/>
2. Easwaran, K. (2021) The Concept of Rationality for a City. *Topoi*. №2. v. 40, P. 409–421 <https://doi.org/10.1007/s11245-019-09645-6>
3. Howell, Whitney (2021). Anonymity and Diversity: A Phenomenology of Self-Formation in Urban Culture. *Topoi*. №2. v. 40. P. 471–480. <https://doi.org/10.1007/s11245-018-9605-x>
4. Mumford, Lewis (1961) The City in History: Its Origins, Its Transformations, and its Prospects. N-Y.: Harcourt, Brace and World. XI+ 657 p..

5. Mumford, Lewis (1944). *The Condition of Man*. N.-Y.: Harcourt, Brace and Company, 467 p.
6. Simon J. (2011). *Art and Responsibility: A Phenomenology of the Diverging Paths of Rosenzweig and Heidegger*. N.-Y. Bloomsbury Publishing, 304 p.
7. Simon J. (2021) *Introducing Philosophy of the City*. *Topoi*. №2. v. 40. P. 387-398. <https://doi.org/110.1007/s11245-021-09739-0>
8. Simon J. (2015) *The Art of Interpretation: Rosenzweig's Midrash and Heidegger's Hermeneutics*. *Journal of Chinese Philosophy*. №1-2. v. 42. P. 99-124.
9. Simon J. (2014). *Urban desertification and a phenomenology of sustainability: the case of El Paso, Texas*. *Interdisciplinary Environmental Review*. №2-3. v. 15. P. 160-182. <https://doi.org/10.1504/IER.2014.063659>
10. Simon J. (2020) *Welcoming Newcomers and Becoming Native to a Place: Arendt's Polis and the City Beautiful of Detroit*. *Open Philosophy*. №1. v. 3. P. 586-598.
11. Varzi A. (2021) *What is a City?* *Topoi*. №2. v. 40. P. 399–408. <https://doi.org/10.1007/s11245-019-09647-4>
12. Vihanninjoki V. (2021). *Urban Places as Aesthetic Phenomena: Framework for a Place-Based Ontology of Urban Lifeworld*. *Topoi*. №2. v. 40. P. 461–470. <https://doi.org/10.1007/s11245-018-9601-1>

Popov V. Yu. *The Philosophy of the City of Juley Simon and the PotC Research Group*

The article deals with the modern concept of the city's philosophy, created by the American scientist J. Simon and the international research Philosophy of the City Research Group (PotC). Emphasis is placed on the fact that the problem of building an ideal city and the urban theme is one of the leading in the Western philosophical tradition. It acquires special significance in our age of globalization, urbanization and informatization. The article analyzes the philosophical foundations of the urban concept by J. Simon and his colleagues. In particular, the history of the problem of the city in Western philosophy, the ontology and epistemology of the city of A. Varzi and K. Easwaran, the phenomenology of the city of V. Vihanninjoki and W. Howell are analyzed. Based on the published works, it was found that one of the most important prerequisites for the philosophy of the city of PotC and its ideological leader is the organic humanism of the American thinker L. Mumford, which is to consider the city as a "comfortable place to live." At the same time, researchers from the PotC group point out the contradictions of human urban existence related to anonymity, alienation and loneliness in the city. J. Simon turns to phenomenology as a methodological strategy capable of understanding the "spirit of the city", which creates the sustainability of its existence. In doing so, they are based on phenomenological tools and techniques developed by M. Heidegger and M. Merleau-Ponty. J. Simon also refers to the legacy of H. Arendt, in particular her concept of "human condition" to clarify the problems of migration and "desertification" of cities (particularly in the cities of El Paso and Detroit). Emphasis is placed on the productivity of urban research methods proposed by the PotC research group and points to the possibility of their application in the context of decentralization and local government reforms in Ukraine.

Keywords: *philosophy of the city, organic humanism, ontology, epistemology, phenomenology, "human condition", "spirit of the city".*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0295-5332>

Хилько М. І., Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЦІННОСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНІ РЕГУЛЯТОРИ СОЦІУМУ

Проаналізовано місце і роль цінностей екологічної безпеки в процесі цивілізаційного розвитку. З'ясовано, що значне погіршення якості життя має окреслений екологічний контекст, оскільки людство не завжди в змозі контролювати ті сили і технології, які воно створило, що і призвело до глобального апокаліпсису, що є свідченням вичерпності можливостей саморегуляції біосфери в умовах постійного зростання інтенсивності людської діяльності в природі.

Досліджено, що глобальна екологічна криза є наслідком дії багатьох чинників. Це і споживацький підхід до природи, і природоруйнівний тип індустріального розвитку, і нерегульоване зростання народонаселення, і некомпетентність відповідних служб тощо. Однак є ще одна і, певно, найсуттєвіша причина екологічної кризи – глобальне падіння духовності і моральності, низький рівень екологічної освіти, екологічної культури загалом переважної частини мешканців планети. І так, на жаль, було завжди. Однак, останні десятиліття відзначаються особливим цинізмом: сплеск колективного егоїзму, нігілізму, локальних і регіональних збурень у суспільствах, планетарна епідемія аморальності, злочинності, алкоголізму, наркоманії, проституції, тотальної легковажності, бездумності й жадоби швидкої наживи, індивідуальна деградація в різних проявах, ріст корупції, некомпетентності при вирішенні людино-природних проблем.

Підсумовується, що ступінь суспільного поступу і цивілізованості не може вимірюватися лише кількісними показниками виробленого, а насамперед станом здоров'я людини, низкою моральних і духовних критеріїв. Отже, людство мусить переглянути свої моральні парадигми, що призвели до деградації екологічної свідомості і знову відчувти себе невід'ємною часткою природи. Тільки глибокий переворот у свідомості людей, визнання природного довілля як неперехідної життєстверджуючої цінності може забезпечити екологічно безпечне середовище проживання і врятувати цивілізацію від подальшої руйнації.

Ключові слова: цінності екологічної безпеки, екологічна криза, екологічна освіта, екологічна свідомість, цивілізація.

Сутнісною ознакою глобальної екологічної кризи є порушення екологічної рівноваги і втрата природою властивості до саморегулювання і самовідновлення, як наслідок нестримної виробничої діяльності і споживацького, варварського ставлення до природи з боку суспільства. Отже доля майбутнього Цивілізації залежить від узгодженості людино-природних відносин, узгодженості економіки й екології. І навіть більше того, мову треба вже вести про зміну моральних парадигм людства, про заміну самого вектора розвитку, де основною є парадигма: «економічним є лише те, що є екологічним».

Стає все більше вочевидь, що значне погіршення рівня і якості життя має окреслений екологічний контекст. Природа сама по собі вже не в змозі нейтралізувати результати господарсько-економічної діяльності людини і суспільства. Ставши «геологічною силою» [1, с.328], людство підкорило такі явища, які, вийшовши з-під його контролю, можуть покласти початок знищенню всього живого. Виявилось, що людство не завжди в змозі спрямовувати у потрібне русло сили, які воно породжує, і належним чином контролювати процес цивілізованого суспільного розвитку. До того ж, негативні зміни, що накопичуються в природі, за багатьма найважливішими параметрами дедалі більше наближуються до критичної позначки. Отже, часові межі вирішення проблеми екологічної кризи жорстко детерміновані.

Складається враження, що ніби все людство стало подобою чужеродної для земної природи сили. Немов закинуто десант космічних прибуд – ненажерливих споживачів матеріальних благ, готових знищити все довкола і помандрувати далі. Парадокс у тому, що головною і по суті єдиною руйнівною

силою в природі є людина, *homo sapiens*, що поводить себе далеко не як людина розумна, адже жодна тварина, жодний найпростіший організм у природі не знищує середовище свого помешкання так безжалісно, так бездумно, так послідовно і так масштабно, як людина. Навіть найпростіший мікроб запрограмований на екологічне самозабезпечення, саморегуляцію і відновлення середовища проживання. І лише людина займається самознищенням. Певно ніколи людина не буда так немилосердна до природи і до самої себе, як нині. Вона уподібнилася раковій пухлині, яка виникає в організмі, харчується і зростає за рахунок його, поступово знищуючи організм і, як наслідок, саму себе.

Певно, це і є свідченням того, що найстрашнішим злом для природного довкілля є забруднення людської свідомості хибними, чисто споживацькими, а то і злочинними ідеями. Саме тому, незважаючи на актуалізацію останнім часом природоохоронних проблем і визнання їх пріоритетними, людство до сьогодні перебуває у полоні технократичних ілюзій. Разом з тим, загроза глобального апокаліпсису свідчить про вичерпність можливостей саморегуляції біосфери в умовах зростання інтенсивності людської діяльності у природі. Функцію регулятора має відтепер виконувати суспільство. Ефективним засобом такого регулювання має бути зважена і науково обґрунтована соціально-екологічна політика. Людина як єдиний представник світу живого, що володіє розумом та свідомістю, несе відповідальність за збереження оптимальних умов свого подальшого існування. Настав час історично зворотнього: переведення людини із статусу «царя природи» в «громадянина природи» [2 с.124-126].

І світове товариство нарешті-то, хоч із значним запізненням, усвідомивши реалії, починає реагувати на реальну екологічну небезпеку. Так, у Хартії європейської безпеки (Стамбул, 1999 р.) деградація природного середовища визначена як новий загальний виклик і віднесена до серйозних факторів, що впливають на європейську безпеку [3]. Необхідність своєчасного розв'язання глобальних проблем для розвитку цивілізації підтверджено на Всесвітніх форумах (Ріо-де-Жанейро, 1992 р., Йоганнесбурзі, 2002 р.), ряді пан-європейських конференцій «Довкілля для Європи». І залежно від того, якою буде відповідь цивілізованого людства на цей виклик, залежить як безпека ХХІ століття так і ймовірність виживання самого людського роду.

«Необхідність пошуку шляхів виходу з глобальної екологічної кризи і розв'язання екологічних проблем, що виникли перед людством, вимагає істотну переорієнтацію економічних, політичних, соціальних, науково-технічних парадигм, що спрямовані на досягнення утилітарних, прагматичних, споживацьких цілей, на цінності екологічної безпеки, як духовні і соціально-культурні регулятори соціуму» [4, с.134]. Інакше – вже зараз може розпочатися стрімке руйнування цивілізації, тож треба рішитися хоч і на болісний, але урівноважений шлях переходу на нові пріоритети і принципи організації своєї життєдіяльності на основі реальної, а не декларативної гармонії усередині соціумів, між ними і Природою. Пошук і реалізація дійсного механізму цієї гармонізації, запровадження відповідних норм життєдіяльності в суспільну свідомість і підсвідомість Людства є надією на порятунок від загрози глобальної катастрофи (за даними Європейського центру нових технологій управління ризиками катастроф, кількість природних і техногенних катаклізмів у різних куточках планети у середньому зростає щороку на п'ять – сім відсотків).

Важливість дослідження ціннісних основ екологічної безпеки обумовлюється як необхідністю практичного вирішення проблеми збереження природних умов існування людства, так і соціальною потребою у створенні ефективного соціокультурного механізму регуляції відносин на екологічних принципах. Фактором, який посилює важливість проблеми для українського суспільства, виступає соціальна і духовна потреба у формуванні ціннісних основ екологічної свідомості як соціокультурних підвалин екологічної безпеки в умовах загострення екологічної кризи як в наслідок Чорнобильської катастрофи, так пожеж і вибухів на складах боєприпасів, ряду техногенних аварій в промисловості, знищенням біорізноманітності тощо.

Достеменно відомо, що наша планета задовго до появи людства піддавалася глобальним екологічним катастрофам, внаслідок яких зникло багато видів флори і фауни. Здебільшого екологічні негаразди минулого були пов'язані з дією стихійних природних чинників, сучасна ж екологічна криза, що виникла в другій половині ХХ ст., спричинена антропогенними чинниками, тобто внаслідок свідомого, цілеспрямованого і необмеженого зростання масштабів виробничої діяльності, виснаження і забруднення природного середовища, осмислюється науковим світом як загроза руйнування природних систем життєзабезпечення і саморегуляції біопроецесів Планети. Її характерними рисами є: порушення процесів самовідновлення атмосфери, гідросфери, літосфери і біосфери. Свідченням цього є руйнування озонового шару, критичне забруднення середовища помешкання, катастрофічне виснаження природних ресурсів, зміна енергетичного балансу планети

(клімату), випадання кислотних дощів, опустелювання, водний голод, розширення епідемічних захворювань і взагалі загроза руйнування геному людини, ставлять людство на грань виживання і актуалізують проблему екологічної безпеки.

Безперечно, екологічні загрози супроводжували людство з часу його виникнення, однак усвідомлення значимості екологічної безпеки і потреби в ній відбулося набагато пізніше.

Так, для міфологічної свідомості людини було характерним одушевлення й обожнювання сил природи, що ототожнювалась з материнським початком, прагненням до пошуку гармонічного співіснування з природою. Природа розглядалася як вища цінність і умова для життя людини, а безпека існування племені і роду ставилася в залежність від дотримання етичних норм взаємин із Природою та її божествами. Епічні оповідання того часу в образно-символічній формі відображають боротьбу хаосу і космосу, стихії і порядку та інтерпретуються дослідниками як футурологічне відображення розвитку глобальної кризи у взаєминах природи і суспільства.

У період формування націй і національних релігій у свідомості людини відбувається трансформація поглядів на природу й її ціннісний зміст, переосмислення причин екологічних загроз і умов безпечного існування етносів. Екологічні лиха і катастрофи: повені, пожежі, виверження вулканів, посуха, епідемії й ін. розглядаються як наслідок порушень встановлених Богом законів, результат розриву угоди між Богом і людьми. Християнство, як система світогляду і ціннісних орієнтирів, закликало до регулювання взаємини суспільства і природи на основі християнської етики, зорієнтованої на досягнення універсального принципу любові і, зокрема, любові до природи як до божого творіння. Іншою важливою складовою християнського світогляду і способу життя є властивий, саме йому, принцип обмеження споживання, який використовується у духовно-аскетичній практиці. Екологічні нещастя і катаклізми трактуються з позицій теоретиків богослов'я і теології як покарання Богом людства за порушення Закону.

Разом з тим, слід утриматись від ідеалізації християнського відношення до природи. У середні віки християнська теологія порушила античну гармонію мікро- і макрокосмосу, протиставила людину як найвище творіння Бога іншим менш досконалим продуктам творіння. Замість космічного Всесвіту античних мислителів, головним об'єктом дослідження стає людина, її внутрішній світ, а формою соціального спілкування – церква. Християнство звільнило людину від світоглядно зумовленої боязні природи і надало їй підстави вважати себе володарем природи, що сама природа віддана в її розпорядження Богом. Християнство дало можливість людині протиставити себе природі і навіть домінувати над нею. Так, зокрема Ісус Навін зупиняє Сонце; пророк Ісайя змушує його рухатись назад; а Мойсей повелівав і повітрю, і морю, і землі, і камінню. Про санкціоноване Богом панування людини над природою свідчить і теза із Книги Буття: 1.28: «І благословив їх Бог, промовляючи: ростіть і множьте, і наповнюйте землю, і володійте нею, і володарюйте рибами морськими і звірами, і птахами, і всіма худобами, і всією землею». Що це як не санкція на підкорення природи. Разом з тим, за біблейською версією планета дана людям по милості Бога, в тому слід дотримуватись і його вимоги щодо дбайливого ведення господарства на Землі. Таке двоїсте ставлення до природи витікає із визначальної риси християнської релігії – протиставлення духа людини її тілу (плоті).

Однак, така двоїстість середньовічного світосприйняття, як не дивно, характеризувалась і відносною цілісністю, яка увібрала в себе вічне і тимчасове, божественне і земне, душу і тіло, церковне і мирське. Певно нема такої другої монотеїстичної релігії окрім християнства, догматики якої з такою рішучістю відводили б людині центральне місце. Якщо бог якось-то став людиною, то в історії суспільної свідомості робиться зворотній висновок: людина, мовляв, може і повинна перетворитись на Бога. Підміна Бога людиною стала досить поширеною і в філософії Нової доби. Це позначилось на ставленні людини до природи, яке ставало дедалі агресивно-прагматичнішим, усе частіше створюючи непередбачувані труднощі, що негативно впливало на розвиток суспільства і природне середовище [5, с.172].

Просвітницька доба розпочалась з рішучого заперечення схоластики і відродження античної науки. Відбувається переосмислення відношення до природи, її ролі в долі людства на основі антропоцентричних цінностей. Природа рефлексується у творчості мислителів цього періоду як еталон краси, ества і гармонії, як цінність, вище якої може бути тільки сама людина. Разом з тим, розвиток науки Нової доби формує раціоналістичні тенденції в поглядах на співвідношення природи і суспільства. Теоретично влаштується не тільки діяльність людства з метою підпорядкування сил природи, але і її експлуатація в інтересах суспільного прогресу. Технічні нововведення, поглиблення розподілу праці, відкриття і застосування нових джерел сировини та енергії, нові географічні та інші відкриття стимулювали розвиток природничих фундаментальних наук, таких як механіка,

математика, астрономія, хімія, біологія. Водночас, диференціація наук і пошукових досліджень призвела до фрагментарного, однобічного (предметного) дослідження природи.

Часом не накові знання визначали процес природокористування, а скоріше навпаки, останній зумовлював напрямки наукових досліджень, на цьому ґрунті, власне, і виник союз спекулятивної та емпіричної науки, що й спричинив у подальшому екологічну кризу. З переносом виробничого акценту з землеробства на ремесла, а потім і на мануфактуру – природні цикли пір року поступаються місцем виробничим циклам. Саме звідси бере тенденція розглядати буття суспільства і буття природи як відособлені і незалежні процеси. Навколишнє середовище набуває статусу чинника, що протистоїть людині, який потрібно підкорити і перетворити на об'єкт технічного впливу, на невичерпне джерело ресурсів. Поступово, внаслідок розвитку продуктивних сил, людина сама перетворилась в джерело робочої сили, а природа – в небачене досі за своїми масштабами джерело сировини (Й. Фіхте, О. Конт).

Однак, саме в цей період у теоретичній і соціально-політичній думці відбувається зародження ідеї-припущення про «помсту» природи за зневагу до її законів і необхідності переоцінки відношення до природи як основи людського буття, що виразилося в гаслі Ж. Руссо «назад до природи» [6, с.89]. І все ж, орієнтація на підкорення природи, в міру зростання технічних можливостей людини (індустріальна доба) ставала домінуючою, що є свідченням екологічного відчуження людини як вияв її соціального відчуження. У значній мірі – це криза людського духу, свідомості, культури. Протягом віків людина руйнувала природне середовище спочатку у своїй свідомості, в процесі пізнання природи, а потім – матеріально, в процесі виробничої діяльності. Складається враження, що прагнення до руйнації і прагнення до підкорення природи є однією з визначальних рис природи самої людини, людини-самогубця. В сучасних же умовах людина розвинула такі продуктивні сили, відкрила такі технології, які вийдучи з під її контролю покладуть початок загальному омніциду – знищенню всього живого. Саме трагізм, небезпека глобального омніциду змушує людство шукати дороги до вживання, до порятунку. Тому глибинним призначенням екологічної політики є сприяння подоланню цих важких недугів [2, с.193-198].

Своєрідною спробою філософсько-культурного подолання технократичного способу відношення людини до природи й утвердження нової парадигми світоорієнтації, спрямованої на виживання людства, виявились роботи В. Вернадського, який спробував вибудувати нову теоретичну модель взаємодії людини з природним оточенням. Його вчення про ноосферу – як поглиблення і продовження концепцій П. Тейяр де Шардена – суттєво змінювало орієнтири практично-виробничої діяльності людини. Обрунтована В. Вернадським вимога розумної організації взаємодії суспільства і природи на противагу стихійному, хижацькому її використанню, безпосередньо виводила вчених на гармонізацію взаємовідносин людини і природи [1]. На жаль і сьогодні його концепція до сих пір залишається поза запитом технократичного спрямованого мислення переважної частини населення світу.

І все ж, десь з середини 80-х років минулого століття розпочався процес більш реалістичного осмислення ролі науки і техніки в житті людини і суспільства. Посиленій увазі були піддані роботи західних фахівців. Філософськи розвідки все більш рішуче відмежовувались від ідеології. З'явилась серія публікацій, в яких екологічна проблематика поступово підносилась до рівня ключової як в осмисленні перспектив розвитку локальних соціумів (культур, народів, держав), так і у визначенні можливостей виживання людства як цивілізації.

Безперечно, лідером докорінного переосмислення й усвідомлення катастрофічності екологічної ситуації, що прийняла глобальний характер, було здійснено вченими Римського клубу, який гостро поставив проблеми глобальної екологічної кризи і подальшого розвитку людства на «порядок денний». На переконання його засновника А. Печчеї, вирішення проблеми екологічної безпеки можливо лише за допомогою духовного відновлення людини, перебудови його свідомості і поведінки на основі революційного переосмислення пануючої системи цінностей та ідеалів.

Значною подією, що ознаменувала осмислення екологічної безпеки як глобального сутнісного фактора людського буття, можна вважати цикл публікацій (доповідей) Римського клубу. Не можна не помітити, що в перших доповідях клубу провідна роль відводилась науково-технічним аспектам екологічних проблем, що досить виразно відображено в праці групи М. Медоуза «Межі зростання» (Рим, 1972), то в наступних доповідях – «Людство на поворотному рубежі» М. Месаровича і Е. Пестеля (Нью-Йорк, 1974); «Перегляд міжнародного порядку» Я. Тінбергена (Роттердам, 1975); модель «Глобальні обмеження і новий погляд на розвиток», розроблена групою японських вчених під керівництвом І. Кайя; латиноамериканська модель дослідження шляхів вирішення глобальних

проблем країнами, що розвиваються, створена під керівництвом А. Еррери; модель «Цілі глобального розвитку» (керівник Е. Лассо), в якій відображено необхідність перебудови системи цілей і орієнтирів соціального прогресу; розробка Д. Габора з ін. «За межами епохи марнотрацтва» (Мілан, 1976); А. Пестеля «За межами зростання» (Москва, 1988); А. Печчеї «Людські властивості» (Москва, 1980); нарешті, доповідь І. Боткіна та ін. «Нема меж навчанню» (Нью-Йорк, 1979) і праця А. Гора «Земля у рівновазі. Екологія і людський дух» (Нью-Йорк, 1993) та ін. – суттєве місце приділяється соціальним і культурним передумовам пом'ягшення екологічної ситуації.

У доповідях зазначається, що глобалізація екологічної кризи залишає людству обмежений тимчасовий інтервал на вирішення проблеми його виживання. Ключем вирішення якого може бути нова парадигма соціального розвитку, що заснована на пріоритетах і цінностях екологічної безпеки на особистому, національному, регіональному і глобальному рівнях.

Зазначені глобальні моделі допомогли сприйняттю екологічних проблем як першочергових і, безперечно, стимулювати розвиток як неформального «зеленого руху», так і створенню відповідних державних (міністерств, агенств по охороні природи) і міжнародних (ЮНЕСКО, ЮНЕП) органів і організацій на які покладено регулювання діяльності в галузі природокористування. І вже в 70-х роках ООН переходить до комплексного багатостороннього природоохоронного співробітництва. Це увінчалось прийняттям у 1972 р. на Першій всесвітній конференції по навколишньому середовищу міжнародних природоохоронних принципів (Стокгольмська декларація) і створенням спеціального органу – Програми ООН по навколишньому середовищу (ЮНЕП). У 1983 р. ООН створила Всесвітню Комісію по навколишньому середовищу і розвитку, якою було розроблено і затверджено Генеральною Асамблеєю ООН у 1987 р. «Всесвітню стратегію охорони природи». У важливому звіті цієї Комісії «Наше спільне майбутнє» пролунало попередження про те що людство повинно змінити багато чого у своїй діловій активності і способі життя, бо інакше його чекають тяжкі випробування і різке погіршення навколишнього середовища. Економіка повинна задовольняти потреби і законні бажання людей, але її зростання повинно вписуватись у межі екологічних можливостей планети. Комісія, названа по прізвищу свого голови Комісією Брундтланд (прем'єр-міністр Норвегії) закликала до «нової ери економічного розвитку, безпечного для навколишнього середовища». Вона заявила: «Людство в змозі зробити розвиток сталим – забезпечити, щоб воно задовольняло потреби теперішнього часу, не піддаючи ризику здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби». Саме так вперше в міжнародних документах було використано термін «Sustainable development», який в українському перекладі інтерпретується як «сталий розвиток» [7].

Глибоке теоретичне обґрунтування ідеї сталого розвитку суспільства, її фундаментальна розробка в системі екологічних, політичних, соціальних та інших теоретичних знань, з врахуванням інтеграції зусиль усього світового співтовариства, на думку В. Горлинського, створює умови для формування на її основі соціально-політичного ідеалу і перспективної соціальної мети. Разом з тим, ідея лише тоді втілюється в ідеал, коли опановує свідомістю суспільства як складова ідеологічна частина соціально-політичних програм. Переконаність у перспективі, істинності і доцільності ідеї є умовою її метаморфози в ідеал – основну інтегровану форму функціонування цінностей. Ідеал виражає генеральну спрямованість діяльності особистості і суспільства. Соціальний ідеал сталого розвитку громадянського суспільства акумулює в собі сукупну ціннісну характеристику соціуму як зразок, і тому може виконувати функцію соціального стратегічного орієнтира. Досягнення цієї мети суспільством передбачає його орієнтацію на сукупність відповідних цінностей як проміжних соціально-політичних і духовних орієнтирів.

Сама ж констатація глобальної екологічної кризи й усвідомлення суспільством необхідності адекватних засобів, спрямованих на запобігання екологічної катастрофи, утвердилися провідними чинниками осмислення феномена екологічної безпеки як однієї з пріоритетних цінностей глобалізованого суспільства. У системі цінностей такого суспільства екологічна безпека виступає як пріоритетна цінність вищого порядку – суспільний ідеал. Аналіз екологічної безпеки як ціннісного феномена, на думку В. Горлинського, припускає виявлення двох сторін – предметної (явища екологічної безпеки як об'єкту ціннісного ставлення) і суб'єктної (результатів і способів її ціннісної рефлексії з боку суспільства) [4, с.139-140].

Узагальнюючи різні підходи до смислового наповнення поняття екологічної безпеки, В. Горлинський дає наступне їх трактування. Це:

– стан природних механізмів життєзабезпечення людства всіма необхідними первинними засобами існування: повітрям, теплом, питною водою, природними джерелами харчових продуктів, природними умовами трудової діяльності, відпочинку, культурного розвитку;

- міра відповідності екологічних умов задачам збереження здоров'я людей і забезпечення сталого, узгодженого соціально-економічного розвитку, гармонізації інтересів природи і суспільства;
- збалансована взаємодія природи, технічних і соціальних систем, формування природно-культурного середовища, що відповідає санітарно-гігієнічним, естетичним і матеріальним потребам мешканців при збереженні природно-ресурсного й екологічного потенціалу природних систем і здатності біосфери до саморегулювання,
- системи правових норм і відповідних інститутів безпеки, що гарантують захист середовища проживання людини і суспільства;
- здатність управління екологічними ризиками [4, с.140-141].

Заслуговує на увагу і узагальнююче визначення вченим екологічної безпеки. «Екологічна безпека це стан сталої і динамічної рівноваги функціонування системи «природа-суспільство», що характеризується, з одного боку, захищеністю природного середовища від руйнівного антропогенного впливу і здатністю до самовідтворення екосистем, з іншого, – захищеністю суспільства від екологічних загроз і стихійних лих, забезпеченням здорових природних умов його життєдіяльності» [4, с.141].

Отже, сутнісний смисл екологічної безпеки полягає в збереженні життя як основи і єдиної форми буття живої природи й існування людського роду, що дозволяє судити про екологічну безпеку як про цінність вищого порядку. Врешті-решт у правовому полі цивілізованого людства цей принцип відображає головне природне право людини – право на життя [4, с.141].

Безперечно, екологічні труднощі значною мірою зумовлені пануючими в наш час системами цінностей. Кризові моменти у взаємовідносинах людини з навколишнім природним середовищем виникають, як це не парадоксально, з посиленням технічної могутності людини. І взагалі, суспільство проектує на природу свої як позитивні, так і негативні сторони і тим самим багато в чому визначає стан природи, що перетворюється. Сучасна екологічна криза – певною мірою симптом душевного і духовного неблагополуччя людини.

Що це так видно, хоча б, з такого прикладу. Переважна більшість людей ходить у ліс не для того, щоб слухати спів птахів і милуватися квітами, а по ягоди, гриби, на полювання. Можуть заперечити, що це, мовляв, потрібно, оскільки існують труднощі з продуктами харчування. Але таке пояснення далеко недостатнє, адже споживацтво поширене і в суспільстві, де продуктів вистачає. У принципі, скільки б людина не мала, вона завжди може хотіти більше.

Які екологічні наслідки цього? По-перше, орієнтація на споживацтво призводить до виснаження і деградації природи. І, по-друге, посилюється агресивність поведінки людини в умовах обмежених ресурсів. Споживацтво небезпечне і з економічної точки зору, оскільки природа не в змозі через обмеженість її ресурсів у кожний даний момент часу задовольнити нескінченні матеріальні потреби людини. Крім того, націлена на споживацтво так званих модних, престижних речей людина втрачає розуміння цілісності природи, цілісність ставлення до неї і слідом за тим цілісність самої себе як особистості. Для неї чистота повітря, води, ґрунтів і лісів перестає бути цінністю. Головне – достаток, гроші та інші подібні приваби. У цьому сенс примітивного споживацького підходу до життя і природи.

Тож необхідно змінити цінності, насамперед ті, які регулюють ставлення людини до природи. Важливо усвідомити, що саме по собі зростання добробуту, поліпшення умов існування ще не робить людей щасливими. І потрібно вгамувати свої традиційні раціонально-прагматичні пріоритети, суттєво підвищити рівень моральності й духовності. Стратегія практичних орієнтацій людства має суттєво змінитися, адже в процесі природокористування здобувається не тільки «хліб насущий», а й «хліб духовний». Природу не можна сприймати як комору, з якої людина бере в необмеженій кількості те, що їй потрібно, а повертає відходи своєї діяльності, до яких їй немає ніякого діла. Природа, звичайно, не храм, яким належить захоплюватись, але і не тільки майстерня, а джерело фізичного і духовного життя людини, неминуща цінність, що має для людського існування вирішальне значення.

На жаль, людина змушена була боротися з природою і приречена на боротьбу при всіх можливих способах виробництва. Тобто, єдність людини і природи досить суперечлива. Але це не означає, що ця суперечливість потрібно загострювати і надалі, наближаючи екологічну катастрофу і сподіваючись, що людина зможе адаптуватись до будь-яких змін. Боротьба з природою, очевидно, ніколи не скінчиться, але перемога над нею обертається для людини поразкою, оскільки сама людина – частина природи, а природа – початок, що породжує її.

Слід зауважити, що значне число жителів планети були «мічуринцями» і жили за принципом: «Ми не можемо чекати милостей від природи, взяти їх у неї – наше завдання». Взяти милість силою?

Але ж саме прагнення якомога більше взяти і призвело до того, що нині дійсно вже не слід чекати милості від природи, адже ми в неї вже і так забагато взяли.

Людина віками і пристосовувалась і вела боротьбу зі стихійними силами природи. І ось нарешті вона вперше може її знищити. Вже знищивши багато представників флори і фауни на Землі, людина переступила ту межу, за якою руйнуються основи існування активної частини природної системи в цілому та її окремих частин зокрема. Саме тому головним «стихійним лихом» і для природи і для людини стає вона саме. Споживач має стримувати себе, не забувати, що не можна постійно брати, не віддаючи, інакше звідки візьметься бажане? Загалом, є всі підстави стверджувати, що обмеженість сучасного людства в ресурсах – це результат дії певних соціальних і культурних чинників, на які можна певною мірою впливати через організацію суспільного життя. Вищі духовні цінності повинні якось регулювати побутові потреби та їх диференціацію. Потрібне нове переосмислення місця людини у світобудові: розглядати людину не як завойовника природи, а як органічну її складову частину [2, с.126-128]. Ідея всеосяжного контролю над природою є «плодом зарозумілості, що, – як стверджує Р. Карсон, – і народилася тоді коли біологія та філософія перебували на неандертальському рівні і коли вважалося, що природа існує лише для комфорту людини» [8, с.27].

Разом з тим, відродно заявити, що в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» в розділі III «Стратегічні цілі та завдання» на першому плані стоїть: «формування у суспільстві екологічних цінностей і засад сталого споживання та виробництва», а серед завдань зокрема наступні:

- впровадження освіти в інтересах збалансованого (сталого) розвитку, екологічної освіти та виховання, просвітницької діяльності з метою формування в суспільстві екологічних цінностей і підвищення його екологічної свідомості;
- оцінка ставлення та підвищення рівня поінформованості суспільства щодо значення, переваг та інструментів сталого споживання і виробництва, стану і цінностей біорізноманіття та заходів, які необхідно здійснити для його збереження, відновлення і сталого використання;
- забезпечення практичної реалізації результатів сучасних та фундаментальних екологічних досліджень та безперервної взаємодії між науковцями та державними органами;
- врахування рекомендацій наукових установ екологічного спрямування при прийнятті управлінських рішень та підготовці проектів нормативно-правових актів;
- розвиток партнерства між секторами суспільства з метою залучення до планування і реалізації природоохоронної політики усіх заінтересованих сторін;
- забезпечення участі громадськості у прийнятті управлінських рішень у сфері охорони навколишнього природного середовища та природокористування;
- забезпечення дотримання екологічних прав та обов'язків громадян, доступу громадськості до правосуддя з питань охорони навколишнього природного середовища та природокористування [9].

Отже, Закон репрезентує цінності екологічної безпеки, надає нові можливості для виявлення чинників ризиків і загроз, що складуть канву для розробки і вирішення конкретних проблем екологічної безпеки. Однак реалізація ціннісних смислів екологічної безпеки буде залежати значною мірою від ефективності функціонування політичної, економічної, соціальної, духовної та інформаційної сфер суспільства.

Бібліографічний список:

1. Вернадский В.И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружения. Москва: Наука, 1965. 374 с.
2. Хилько М.І. Екологізація політики. Київ.: ВАДЕКС, 2014. 344 с.
3. Браун Л.Р. Виклик нового століття. Стан світу 2000. Інститут сталого розвитку; Пер. з англ. Київ: Інтелсфера, 2000. 327 с.
4. Горлинський В.В. Філософія безпеки і сталого людського розвитку: ціннісний вимір. Київ: Вид. ПАРАПАН, 2011. 378 с.
5. Толстоухов А.В., Хилько М.І. Екобезпечний розвиток: пошуки стратегем. Київ: «Знання України», 2001. 333 с.
6. Руссо Ж.Ж. Трактаты. Москва: Наука. 1969. 703 с.
7. Програма дій: Порядок денний на XXI століття; Пер. з англ.: ВГО «Україна. Порядок денний на XXI століття». Київ: Інтерсфера, 2000. 360 с.
8. Экологическая антология: Экологические произведения западных авторов / Сов.-амер. гуманитарная инициатива «Голубка»; Редкол.: Г. Уорнер и др. Москва-Бостон, 1992. 267 с.
9. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р. № 2697-VIII від 28.02.2019 р. Відомості Верховної Ради. 2019 № 16 ст. 70.

Referenses:

1. Vepnadskiy V.Y. Khymycheskoe stoonye byosfery Zemly y ee okpuzheniya. Moskva: Nauka, 1965. 374 s.
2. Khylyko M.I. Ekolohizatsiia polityky. Kyiv.: VADEKS, 2014. 344 s.
3. Braun L.R. Vyklyk novoho stolittia. Stan svitu 2000. Instytut staloho rozvytku; Per. z anh. Kyiv: Intelsfera, 2000. 327 s.
4. Hopylnskiy V.V. Filosofiia bezpeky i staloho liudskoho rozvytku: tsinnisnyi vymir. Kyiv: Vyd. PARAPAN, 2011. 378 s.
5. Tolstoukhov A.V., Khylyko M.I. Ekobezpechnyi rozvytok: poshuky stratehem. Kyiv: «Znannia Ukrainy», 2001. 333 s.
6. Russo Zh.Zh. Traktaty. Moskva: Nauka. 1969. 703 s.
7. Prohrama dii: Poriadok denniy na KhKhI stolittia; Per. z anh.: VHO «Ukraina. Poriadok denniy na KhKhI stolittia». Kyiv: Intersfera, 2000. 360 s.
8. Экологическая антология: Экологические произведения западных авторов / Сов.-амер. гуманитарная инициатива «Голубка»; Redkol.: H. Uorner y dr. Moskva-Boston, 1992. 267 s.
9. Zakon Ukrainy «Pro Osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 r. № 2697-VIII vid 28.02.2019 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2019 № 16 st. 70.

Khylyko M. I. Values of Ecological Safety as Sociocultural Regulators of Society

The place and role of values of ecological safety in the process of civilizational development are analyzed. It was found that a significant deterioration in quality of life has a defined environmental context, as humanity is not always able to control the forces and technologies it has created, which led to a global apocalypse, which is evidence of the exhaustion of self-regulation of the biosphere. activities in nature.

It has been studied that the global environmental crisis is the result of many factors. This is the consumer approach to nature, and the destructive type of industrial development, and unregulated population growth, and the incompetence of the relevant services and so on. However, there is another and probably the most significant cause of the ecological crisis – the global decline of spirituality and morality, low level of environmental education, environmental culture in general, the vast majority of the world's inhabitants. And so, unfortunately, it always was. However, recent decades have been marked by a special cynicism: a surge of collective selfishness, nihilism, local and regional unrest in societies, a planetary epidemic of immorality, crime, alcoholism, drug addiction, prostitution, total frivolity, thoughtlessness and greed for quick profit, individual degradation and degradation. , incompetence in solving human-natural problems.

It is concluded that the degree of social progress and civilization can not be measured only by quantitative indicators of production, but primarily by the state of human health, a number of moral and spiritual criteria. Thus, humanity must reconsider its moral paradigms, which have led to the degradation of environmental consciousness, and once again feel an integral part of nature. Only a deep revolution in the minds of people, the recognition of the natural environment as an inalienable life-affirming value can provide an environmentally safe habitat and save civilization from further destruction.

Keywords: *values of ecological safety, ecological crisis, ecological education, ecological consciousness, civilization.*

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

DOI 10.31558/2519-2949.2021.3.16

УДК 327.5:34

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5769-7345>

Примуш М. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8795-8910>

Осмоловська А. О., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ СИСТЕМНОСТІ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

У статті здійснено спробу концептуалізації підходів до визначення природи і місця конфліктів у міжнародних відносинах, а також шляхів вирішення міжнародних конфліктів у сучасній теорії міжнародних відносин. Міжнародний конфлікт визначається авторами як відкрите політичне зіткнення двох і більше держав (або інших міжнародних акторів) на підставі розбіжності або суперечності їх інтересів.

Були окреслені погляди провідних теоретиків реалізму, лібералізму, марксизму як напрямів у теорії міжнародних відносин. З'ясовано, що завершення «холодної війни» створило подальшу дискусію про перспективи світової політики в нових умовах. У цей період з'являються концепції Ф. Фукуями, С. Гантінгтона, І. Валлерстайна, свій погляд на перспективи світової політики і характер конфліктів у XXI столітті висловлюють Й. Галтунг, М. Каплан, К. Уолц, С. Браун та інші. Теоретики, які належать до різних наукових політологічних шкіл, вказують на збереження конфліктогенності в міжнародних відносинах, проте їх погляди на природу конфліктів та можливість управління конфліктами відрізняються. Систематизовано погляди теоретиків щодо впливу структури системи міжнародних відносин на характер та інтенсивність міжнародних конфліктів.

Автори зазначають, що в контексті дослідження міжнародних конфліктів особливого значення набувають правові аспекти регулювання міжнародних відносин. З огляду на це головною функцією міжнародного права є врегулювання міжнародних відносин, основними суб'єктами яких є держави. А основною ознакою держави залишається її суверенітет. Зазначено, що механізми формування і дії норм міжнародного права носять міждержавний, а не наддержавний характер.

Визначено, що за сучасних умов атрибутами сучасної міжнародної політики регіональні кризи, гібридні війни, інформаційні блокади, які не сприяють формуванню стійкої системи міжнародних відносин.

Ключові слова: міжнародний конфлікт, збройний конфлікт, система міжнародних відносин, міжнародне право.

Міжнародні конфлікти відрізняються від конфліктів у інших сферах суспільного життя через притаманні самій міжнародній політиці специфічні особливості. У міжнародних відносинах немає єдиного центру прийняття рішень, обов'язкових для всіх учасників цих відносин, тому кожна держава прагне самостійно і незалежно від інших реалізувати власні інтереси.

Мета статті – враховуючи особливості побудовання систем міжнародних відносин, визначити природу виникнення та місце міжнародних конфліктів у цих системах.

Представники так званого реалістичного напрямку в політичній думці, такі, як американський політолог середини ХХ в. Г. Моргентау [6], вважали конфлікти іманентно властивим і принципово невід'ємним атрибутом міжнародних відносин. Вони вважали, що кожна держава має бути готовою

у разі виникнення небезпеки збройного конфлікту до застосування сили для захисту власних інтересів, оскільки інших шляхів забезпечення безпеки вони не бачили. У тій чи іншій мірі традиції класичного реалізму в сучасних умовах продовжує один з напрямів теорії міжнародних відносин – неореалізм.

Опоненти «реалістів» дотримувалися іншої точки зору на шляхи, і на способи вирішення конфліктів. Вони припускали можливість мирного врегулювання конфліктних ситуацій на основі моральних і правових норм. Яскравими прикладами подібних підходів був проект Договору про вічний мир, запропонований німецьким філософом І. Кантом, і план перебудови міжнародних відносин англійського філософа і правознавця Д. Бенґама, на основі створення універсальної міжнародної організації, що об'єднала б усі держави світу [9, с. 94]. Спроба реалізації цих ідей в практиці міжнародних відносин першої половини ХХ в. виявилася невдалою, тому самі ці ідеї стали характеризуватися не інакше, як «політичний ідеалізм», тобто оголошувалися непридатними для вироблення реального зовнішньополітичного курсу. У даний час ліберальну традицію в тій чи іншій мірі продовжує неолібералізм, що є, так само як і неореалізм, однією з головних наукових шкіл в сучасній теорії міжнародних відносин.

Складність і різноманіття проблем і конфліктів сучасного світу, врегулювання яких на рівні окремих національних держав не видається можливим, вимагають передачі частини державних функцій і повноважень іншим акторам міжнародних відносин. З одного боку, це наднаціональні інститути, здатні реалізувати стару ліберальну мрію про створення об'єднуючого для всіх універсального центру, наприклад, світового уряду. З іншого – це транснаціональні компанії і неурядові організації, як зародки глобального громадянського суспільства, для діяльності яких кордони держав повинні бути відкриті, а уявлення про суверенітет, що заважають цьому, відкинути як застарілі. Таким чином, як вважають неоліберали, сформується світова політика з новими механізмами вирішення конфліктів як в міждержавній сфері, так і в межах державних кордонів, які все ще зберігаються.

У ХІХ ст., поряд з ліберальними і «реалістичними» поглядами на природу міжнародних відносин та міжнародних конфліктів, утвердився марксистський підхід до розуміння цих проблем. Відповідно до уявлень К. Маркса, Ф. Енгельса, а пізніше і В. Леніна будь-яка політика, в тому числі і міжнародна, виражається у відносинах між класами. В основі міжнародних конфліктів лежать протиріччя класових інтересів, тому і в сфері міжнародних відносин також може мати місце класова боротьба, яка, з точки зору марксизму, є двигуном всього історичного процесу [9, с. 95].

Завершення на межі 80-90-х рр. минулого століття «холодної війни» у зв'язку з розпадом соціалістичного табору і Радянського Союзу створило дискусію про перспективи світової політики в нових умовах. Першою концепцією, з якої, власне кажучи, ця дискусія і почалася, була концепція американського політолога Ф. Фукуяма. Він стверджував, що, оскільки глобальне ідеологічне протистояння між лібералізмом і комунізмом завершилося перемогою лібералізму, настав «кінець історії». Тобто остаточно вирішене питання про вибір шляху суспільного розвитку може об'єднати людство на основі спільних універсальних цінностей. Усі проблеми і конфлікти, що дісталися від минулого, будуть вирішені. Такий оптимістичний погляд на майбутнє не виправдав себе, і сам автор цієї концепції змушений був її згодом дезавувати [2].

Своєрідною відповіддю на концепцію Ф. Фукуяма стала концепція зіткнення цивілізацій американського політолога С. Гантінгтона. Він погодився зі своїм колегою в тому, що конфлікти періода «холодної війни» ґрунтувалися на ідеології. Але Гантінгтон не вважав нову епоху безконфліктною. Навпаки, на зміну колишньому політичному протистоянню, заснованому на відмінностях ідеологій та суспільних систем, прийшли конфлікти цивілізаційного характеру. Відмінності між цивілізаціями, за Гантінгтоном, мають глибше коріння, ніж відмінності між принципами політичного та економічного устроїв, тому конфлікти, що породжуються цивілізаційним фактором, будуть протікати більш гостро, ніж конфлікти, що мали інші підстави. У ХХІ ст. країни Заходу можуть зіткнутися, на думку С. Гантінгтона, з новими погрозами з боку незахідних цивілізацій, перш за все ісламської і буддистсько-конфуціанської [4].

Свій погляд на перспективи світової політики і характер конфліктів у ХХІ столітті висловили і прихильники неомарксизму. Найвідоміший з них, американський соціолог, І. Валлерстайн, вважає, що причиною всіх негараздів залишається глобальна капіталістична «світ-система». Саме властиві їй суперечності породжують і будуть породжувати конфлікти як у центрі самої світ-системи, так і на її периферії, в країнах «третього світу». Конфліктогенними будуть міжнародні відносини, але ще вищий потенціал конфліктності буде характерний для внутрішніх соціально-економічних і соціально-

політичних процесів, причому не тільки в бідних, але й в багатих країнах [7].

Дискусія, розпочата ще в кінці 80-х рр. минулого століття, поки далека від завершення. Це ще раз підтверджує, що питання про природу міжнародних конфліктів залишається центральним питанням теорії та практики міжнародних відносин. Міжнародний конфлікт є одним з видів політичних конфліктів. Політичні конфлікти обумовлені розбіжностями інтересів, цінностей або ідентифікацій політичних суб'єктів. Міжнародний конфлікт можна визначити як відкрите політичне зіткнення двох і більше держав (або інших міжнародних акторів) на підставі розбіжності або суперечності їх інтересів. Інтереси держав можуть стикатися через приналежність тієї чи іншої території, через проходження лінії державного кордону. Інтереси можуть бути економічного характеру, що пов'язано з доступом до використання будь-яких ресурсів або контролю над ними.

Конфлікти, викликані економічними протиріччями, можуть розвиватися і вирішуватися саме в економічній сфері. Однак так буває не завжди. Зіткнення економічних інтересів може ускладнити міждержавні відносини і навіть стати причиною використання військової сили. Політичні та економічні інтереси в міжнародних конфліктах можуть переплітатися. З одного боку, конфлікти можуть породжуватися інтересами забезпечення національної безпеки держав. З іншого – посилення на безпеку можуть маскувати інші мотиви, що спонукають лідерів держав до конфлікту.

Міжнародний конфлікт, навіть якщо його учасниками стають тільки два актори, посідає певне місце в існуючій на даний момент структурі міжнародної системи. Від характеру цієї структури залежить ступінь конфліктогенності міжнародних відносин, а також можливість і межі управління конфліктною ситуацією.

Цікаві судження з цього приводу висловив в 60-70-х рр. ХХ ст. відомий скандинавський дослідник міжнародних конфліктів Йохан Галтунг [3]. На його думку, існує два «ідеальних» типи міжнародних систем і один «змішаний», що характеризується тією чи іншою комбінацією структур перших двох. Ідеальними типами міжнародної системи можуть бути егалітарний тип та ієрархічний. Егалітарний характеризується відсутністю стійкої структури. Всі елементи такого типу міжнародної системи абсолютно рівні і незалежні один від одного, звідси і назва – «егалітарний», тобто той, що передбачає загальну рівність. Жоден актор подібної системи не має влади щодо будь-яких інших акторів, усі актори діють з огляду на свої власні інтереси, не беручи до уваги інтереси інших суб'єктів міжнародних відносин. Оскільки ці інтереси не можуть збігатися повністю, конфлікти в такій системі неминучі.

Ієрархічний тип системи міжнародних відносин протилежний егалітарному. Кожен актор ієрархічної системи має фіксований статус, який визначає його права і обов'язки. Актори, що стоять вище на ієрархічних сходах, мають владу щодо нижчих і можуть контролювати та спрямовувати їхні дії. Якщо всі учасники ієрархічної системи підкорятимуться встановленим правилам, то конфлікти між ними будуть неможливі.

Насправді, як вважав Й. Галтунг, у чистому вигляді не існує ані егалітарних, ані ієрархічних систем, а є змішані типи, які включають елементи однієї й іншої. Міжнародна система за характером структури і властивим їй закономірностям може наближатися до того чи іншого ідеального типу, а може бути й рівновіддалена від них обох.

Аналіз практики міжнародних відносин на основі теоретичних положень Й. Галтунга дозволяє зробити два висновки. По-перше, якщо в регіоні складається близька до ієрархічної система відносин з державою-гегемоном, що забезпечує контроль над усіма іншими акторами, то така система буде відрізнятися певною стійкістю і стабільністю, конфлікти всередині неї малоймовірні. Якщо ж конфлікти виникають, то у держави-гегемона є достатньо ресурсів і можливостей для управління такими конфліктами, в тому числі і для їх повного припинення, якщо вони суперечать інтересам самої держави-лідера.

По-друге, з концепції Й. Галтунга впливає той факт, що ієрархічна система міжнародних відносин передбачає безліч формальних правил і процедур, якщо не розуміти буквально термін «ієрархічна система» як відсутність рівності між державами і насильницьке нав'язування волі одних держав іншим. Інакше кажучи, це панування міжнародного права, широкий розвиток мережі міжнародних організацій, наявність сформованих і стійких міжнародних режимів у багатьох сферах світової політики та світової економіки. Чим більше держави пов'язані між собою різного роду зобов'язаннями, чим менший простір, де вони можуть діяти, не зважаючи на інтереси й думки інших держав, тим менша загроза відкритих міжнародних конфліктів, тим вищий рівень міжнародної стабільності та безпеки.

Найбільшої популярності у науковому середовищі набула розроблена на межі 50-60-х рр. ХХ ст. типологія міжнародних систем американського політолога Мортон Каплана. Він пов'язував

характер структури кожної із запропонованих ним моделей систем міжнародних відносин зі ступенем їх конфліктності. Всього він виділив шість типів міжнародних систем: система «балансу сил», вільна біполярна система, жорстка біполярна система, універсальна система, ієрархічна система і система вето [5].

У системі «балансу сил» основними акторами є національні держави з широкими військовими й економічними можливостями. У цій системі не існує диференціації ролей; якщо в ній налічується менше п'яти держав-акторів, то система може виявитися нестійкою. Якщо є п'ять або більше таких держав, то вони зацікавлені в тому, щоб не допустити усунення інших держав як основних акторів системи, зберігши їх як майбутніх союзників. Кожен з акторів прагне забезпечити свою безпеку шляхом отримання великих можливостей в системі міжнародних відносин, тому вони утворюють союзи і ведуть між собою війни. Але ці війни носять локальний характер, а союзи є нестійкими. Коаліції, що виникають, найчастіше спрямовані проти акторів, що претендують на панування або мають переваги, що можуть дати їм панівне становище. Будь-яка з союзних держав-акторів може бути прийнятним партнером, бо тільки таким чином вона в змозі забезпечити собі оптимальну ймовірність того, що буде членом коаліції, що перемогла, або не сильно постраждає від поразки, якщо опиниться у коаліції, що програла. Така система є стійкою.

У вільній біполярній системі ролі диференційовані. Вона складається з акторів різних типів: окремих держав, блоків держав, лідерів блоків, членів блоків, позаблокових країн та універсальних організацій. Стійкість такої системи зростає в тому випадку, якщо лідери блоків мають монополію на атомну озброєння. Союзи утворюються на базі спільних інтересів. Війни мали б тенденцію до перетворення з локальних у глобальні, якби не стримуючий вплив ядерної зброї, а також посередницька діяльність нейтральних країн та універсальних акторів. Така система є менш стійкою, ніж система «балансу сил».

Жорстка біполярна система має багато спільного з вільною біполярною системою. Відрізняється вона тим, що в жорсткій системі скасовується роль нейтральних держав і в значній мірі атрофується роль універсальної організації. У разі існування такої системи, вона характеризувалася б дуже високою напругою.

Універсальна система могла б, на думку М. Каплана, виникнути в тому випадку, якщо б низка політичних повноважень була передана універсальній організації. Така система вимагала б від частини своїх членів переорієнтації, оскільки перевагу було б надано колективним і міжнародним цінностям.

Ієрархічна система являє собою модифікацію універсальної. Передбачається, що вона могла б сформуватися внаслідок зміни масштабів міжнародної організації або встановлення одноосібної влади будь-якого поодинокого актора.

Система вето – це система держав-акторів або блоків-акторів, в якій кожен актор має значний запас атомної зброї. Члени такої системи не схильні до утворення союзів. Вони прагнуть до того, щоб ймовірність війни не збільшувалася, але при цьому зберігалася б напруга, що породжує відносно нестійкість. Ця система менш стабільна, ніж вільна біполярна система.

Вплив структури системи міжнародних відносин на характер та інтенсивність міжнародних конфліктів активно вивчається в рамках неореалістичного напрямку в теорії міжнародних відносин. Американський політолог К. Уолтц [8] аналізував однополярні, біполярні та багатополярні моделі міжнародної системи з точки зору їх стабільності, і, таким чином, вірогідності розв'язання збройних конфліктів. На його думку, найбільш стабільною є біполярна система, а найменш стабільною – однополярна; багатополярна займає проміжне положення. Проте є й протилежна думка, згідно з якою зростання кількості полюсів та центрів сили веде до дестабілізації, а однополярна структура міжнародної системи є найстабільнішою, оскільки забезпечує концентрацію сили і влади.

Неореаліст С. Браун [1] запропонував шість гіпотез, що пояснюють причини збройних конфліктів в залежності від структури міжнародної системи:

1) однополярні системи зі стійкими зв'язками між державами мають найбільші можливості із запобігання конфліктам;

2) війни в однаковій мірі можливі як в однополярній, так і в багатополярній системах зі слабкими зв'язками, але коли провідні держави не розділені на коаліції, що протистоять одна одній, у них менше стимулів до участі в локальних конфліктах;

3) біполярні і багатополярні системи зі слабкими зв'язками створюють велику ймовірність збройних конфліктів, що здатні поширюватися на всю систему; така структура відносин підштовхує провідні держави до втручання в локальні конфлікти;

4) виникнення воєн в біполярній системі із сильними зв'язками всередині полюсів в цілому малоімовірно, проте якщо війна починається, то її важко локалізувати;

5) теоретично найбільш безпечною може бути багатополярна система, що складається з внутрішньо згуртованих та інтегрованих коаліцій;

б) відсутність в структурі міжнародної системи чітко виражених полюсів, з одного боку, найбільшою мірою провокує виникнення збройних конфліктів, але, з іншого – сприяє їх локалізації.

У контексті дослідження міжнародних конфліктів особливого значення набувають правові аспекти регулювання міжнародних відносин. Основною ознакою будь-якої держави залишається її суверенітет, який означає верховенство держави в межах її власних кордонів та її самостійність у взаєминах з іншими державами. Міжнародне право розглядає як свого суб'єкта й учасника міжнародних відносин не будь-які державні органи або окремих осіб, а державу в цілому. Усі важливі міжнародно-правові дії, здійснені уповноваженими офіційними особами, вважаються виконаними від імені держави. Держави як носії суверенітету рівні між собою юридично. Відповідно кожна з них має в міжнародних відносинах однаковий рівень юридичної самостійності та незалежності.

Головна функція міжнародного права полягає у врегулюванні міжнародних відносин, оскільки в ролі головних його суб'єктів виступають держави. Отже, механізми формування і дії норм міжнародного права носять міждержавний, а не наддержавний характер. У міжнародних відносинах не існує наддержавних механізмів примусу. За необхідності держави, як основні актори в будь-якій системі міжнародних відносин, самостійно забезпечують підтримку міжнародного правопорядку за допомогою створених ними міжнародно-правових інститутів. Міжнародне право виконує такі функції: регулюючи, оскільки встановлює жорсткі правила взаємин між державами; забезпечувальну, тому що спонукає держави дотримуватися певних правил поведінки; охоронну, оскільки забезпечує законні права й інтереси держав [9, с. 132]. Усі принципи міжнародного права можна поділити на дві групи. Перша група об'єднує принципи збереження миру і підтримки загальної безпеки: незастосування сили або погрози силою; мирного розв'язання міжнародних суперечок; територіальної цілісності держав; непорушності кордонів. Друга група включає загальні принципи.

Міжнародно-правова заборона на застосування сили і погрози силою у взаєминах між суверенними державами і міжнародно-правовий принцип мирного вирішення суперечок передбачає наявність механізмів для реалізації мирної альтернативи. У сучасному міжнародному праві передбачена ціла низка мирних способів залагоджування конфліктів. До них належать міжнародні переговори, надання добрих послуг, посередництво. Ці способи використовуються в практиці міжнародних відносин на основі звичаїв, що склалися впродовж тривалого часу.

Сьогодні, після дезінтеграції колишньої біполярної системи міжнародних відносин, процес становлення нової системи затягнувся. Поки неясними залишаються контури властивої їй структури взаємин між провідними акторами. Претензії на формування однополярного світу не мають достатніх підстав, а спроби досягнення такого «світу» на практиці призводять до ще більшої дестабілізації сучасних міжнародних відносин і нехтування нормами міжнародного права. У результаті кількість конфліктних ситуацій не зменшилася в порівнянні з періодом «холодної війни», причому поряд з традиційними загрозами міжнародній безпеці з'являються нові, такі як тероризм, організована злочинність, наркоторгівля і наркотрафік. Всі ці виклики пов'язані з зонами нерегульованих внутрішньополітичних та міжнародних конфліктів.

Таким чином, після занепаду Радянського Союзу та закінчення «холодної війни» такі ключові геополітичні актори, як США та Російська Федерація у своїй зовнішній політиці перейшли від концепції «стримування впливу один одного» до концепції «поширення свого впливу». Сьогодні вони прагнуть до формування нового світопорядку, що був би заснований на домінуванні однієї з цих держав. Проте спроби двох країн нав'язати світу однополярну модель міжнародних відносин зустрічають потужний опір з боку інших державних та недержавних акторів міжнародних відносин. Проблема міжнародного тероризму, з якою сьогодні стикаються США та Європа, випробування окремими країнами ядерної зброї, події на Близькому Сході, військові конфлікти в регіонах, які підтримує та провокує Росія, свідчать про неможливість створення однополярного світу, а також про нездатність США або Росії взяти на себе цілковитий контроль над світовим політичним процесом.

За таких умов у сучасній світовій політиці не слід очікувати формування стійкої системи міжнародних відносин, яка б базувалась на принципах міжнародного права, взаємодопомоги та співпраці. Регіональні кризи, гібридні війни, інформаційні блокади стають атрибутами сучасної міжнародної політики.

Бібліографічний список:

1. Brown S. International Relations in a Changing Global System: Toward a Theory of World Polity. Boulder CO: Westview Pres, 1992. 190 p.
2. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. London : Penguin, 2020. 464 p.
3. Galtung J. Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization (International Peace Research Institute, Oslo (PRIO)). NUC : SAGE Publications Ltd, 1996. 292 p.
4. Huntington P. Samuel. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. NYC : Simon & Schuster, 2011. 368 p.
5. Kaplan M. System and Process in International Politics. ECPR Press, 2005. 260 p.
6. Morgenthau Hans J. Politics Among Nations. NYC : McGraw-Hill Education, 2005. 752 p.
7. Wallerstein I. World-Systems Analysis: An Introduction. Durham : Duke University Press, 2004. 128 p.
8. Waltz K. Theory of International Politics. Long Grove : Waveland Press, 2010. 256 p.
9. Примуш М.В., Ключев О.В. Політична Конфліктологія: теорія і практика: навч. посіб. Донецьк, 2011. 144 с.

References:

1. Brown S. International Relations in a Changing Global System: Toward a Theory of World Polity. Boulder CO: Westview Pres, 1992. 190 p.
2. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. London : Penguin, 2020. 464 p.
3. Galtung J. Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization (International Peace Research Institute, Oslo (PRIO)). NUC : SAGE Publications Ltd, 1996. 292 p.
4. Huntington P. Samuel. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. NYC : Simon & Schuster, 2011. 368 p.
5. Kaplan M. System and Process in International Politics. ECPR Press, 2005. 260 p.
6. Morgenthau Hans J. Politics Among Nations. NYC : McGraw-Hill Education, 2005. 752 p.
7. Wallerstein I. World-Systems Analysis: An Introduction. Durham : Duke University Press, 2004. 128 p.
8. Waltz K. Theory of International Politics. Long Grove : Waveland Press, 2010. 256 p.
9. Prymush M.V., Kliuzhev O.V. Politychna Konfliktolohiia: teoriia i praktyka: navch. posib. Donetsk, 2011. 144 s.

Prymush M. V., Osmolovska A. O. Political and Legal Aspects of International Conflicts Through the Prism of Systems of International Relations

The authors attempt to conceptualize approaches to determination of the nature and place of conflicts in international relations, as well as ways to resolve international conflicts in the modern theory of international relations. An international conflict is defined by the authors as an open political clash of two or more states (or other international actors) on the basis of differences or conflicts of interest.

The views of leading theorists of realism, liberalism, and Marxism as directions in the theory of international relations were outlined. It was found that the end of the Cold War created further discussion about the prospects of world politics in the new conditions. During this period, the concepts of F. Fukuyama, S. Huntington, I. Wallerstein appeared, J. Galtung, M. Kaplan, K. Waltz, S. Brown and others expressed their views on the prospects of world politics and the nature of conflicts in the XXI century. Theorists of different scientific political science schools point on the persistence of conflicts in international relations, but their views on the nature of conflicts and the possibility of conflict management are different. The views of theorists on the influence of the structure of international relations system on the nature and intensity of international conflicts are systematized.

The authors note that in the context of the study of international conflicts, the legal aspects of the regulation of international relations are of particular importance. In view of this, the main function of international law is to regulate international relations, the main subjects of which are states. Sovereignty remains the main feature of the state. It is noted that the mechanisms of formation and operation of international law are interstate, not supranational.

It is determined that under modern conditions the attributes of modern international politics are regional crises, hybrid wars, information blockades, which do not contribute to the formation of a stable system of international relations.

Keywords: *international conflict, armed conflict, system of international relations, international law.*

DOI 10.31558/2519-2949.2021.3.17

УДК 327.8(73)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6094-5397>

Завада Я. І., Національний університет «Львівська політехніка», Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3332-8160>

Дударчук В. І., Національний університет «Львівська політехніка», Україна

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ЗАСІБ «М'ЯКОЇ СИЛИ» США НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ

У статті досліджено історичний розвиток публічної дипломатії Сполучених Штатів в регіоні Близького Сходу, який умовно можна поділити на три періоди: до 1946 р. (зародження мотивів американської публічної дипломатії в регіоні Близького Сходу); 1946 – 2000 рр. (активний розвиток публічної дипломатії США в близькосхідному регіоні та перші результати); з 2001 р. (нова стратегія публічної дипломатії США на Близькому Сході – «Ініціатива співпраці на Близькому Сході»). Виділено основні завдання та мету американської публічної дипломатії в близькосхідному регіоні. Встановлено, що незмінною метою в регіоні залишається просування національних інтересів і зміцнювання національної безпеки шляхом інформування та впливу на арабську громадськість, а завданнями – демократизація урядів в регіоні та вплив на молодь.

В результаті проведеного дослідження було визначено основні проблеми, що перешкоджають успішній реалізації американської публічної дипломатії на Близькому Сході – недовіра громадськості країн Близького Сходу до зовнішньої політики США, відсутність культурної нейтральності, відмінності в стилях публічного спілкування, непристосованість до різноманітності аудиторії, ігнорування ісламу, як домінуючої релігії, «перевантаженість» інформацією. Визначено, що після президентства Д. Трампа, публічна дипломатія США на Близькому Сході потребуватиме стратегічного переосмислення для її подальшої успішної реалізації. Незважаючи на те, що у 2020 році Адміністрація Д. Трампа оголосила близькосхідний мирний план, почали з'являтися припущення, що пандемія COVID-19 призведе до подальших потрясінь у нестабільному регіоні. У перспективі, публічна дипломатія США на Близькому Сході за Адміністрації Дж. Байдена буде зосереджена на його регіональній стабільності, що в свою чергу є основним інтересом Сполучених Штатів в регіоні. Встановлено, що подальші перспективи сучасної публічної дипломатії США на Близькому Сході значною мірою залежатимуть від культурної обізнаності, визнання ісламу як основної релігії, зміни ролі жінки в близькосхідному суспільстві, переосмислення стратегії публічної дипломатії та її реформації новою владою.

Ключові слова. Публічна дипломатія, «м'яка сила», США, Близький Схід, близькосхідний регіон, зовнішня політика.

Постановка проблеми. У XXI столітті розширюються канали, через які держава може впливати на інші країни та міжнародні процеси. Сьогодні ідеологічна переконливість і культурна привабливість країни, її економічний успіх часто є більш важливими факторами, а ніж її військова міць. Сполучені Штати Америки вже давно сформували та успішно використовують інституціональну матрицю політики «м'якої сили» для реалізації своїх зовнішньополітичних цілей. Одним із інструментів «soft power» є публічна дипломатія, лідером використання якої з огляду на історичний досвід і специфіку зовнішньої політики є США. Ідеологічна війна, що розгорнулась між США та ісламським фундаменталізмом на Близькому Сході після 11 вересня 2001 викликає зацікавлення щодо дослідження сучасного стану публічної дипломатії США в даному регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публічна дипломатія США в країнах Близького Сходу ще не стала популярною темою для дослідження серед вітчизняних дослідників. Здебільшого до уваги бралися праці іноземних авторів, зокрема: Н. Цветкової [1, 2, 3, 4], К. Мартіна [12], Ф. Сейба, В. Дугласа та Дж. Нілла [6], Ю. У. Чжаохоя [27], М. Крайді [11], К. Джонсона [10], Д. Мента [14], Дж. Мелісен [13] С. Загарни [26], І. Галал [7]. Чималу важливість мали архівні документи урядових

відомств США (Держдепартаменту США [8, 23, 24], фонду Інформаційного Агентства США [22], Відомства про обміни між США і країнами Східного блоку [15] тощо).

Метою статті є дослідження особливостей реалізації інструментів публічної дипломатії США як засобу «м'якої сили» в регіоні Близького Сходу.

Виклад основного матеріалу. Історичний розвиток публічної дипломатії США на Близькому Сході можна розділити на такі періоди: до 1946 р.; 1946 – 2000 рр.; з 2001 р. В період до 1946 року простежується мета та первинні експерименти США з публічною дипломатією в близькосхідному регіоні.

З кінця 1850-х років на Близькому Сході американці-інтернаціоналісти зосереджували свої інтереси і кошти на охороні здоров'я, освіті та соціальних закладах на Святій Землі та в регіоні Перської затоки. Розпад Османської імперії спонукав ліберально-налаштованого президента В. Вільсона направити делегацію для дослідження перспективи самовизначення серед населення в межах розділених територій Палестини, Сирії, Лівану та Анатолії. «Чотирнадцять пунктів» ліберала були добре сприйняті на Близькому Сході як альтернативна ідеологія іншої великої держави замість західноєвропейського контролю імперіалізму. Американська публічна дипломатія виникла, коли президент В. Вільсон створив Комітет з питань публічної інформації (Committee on Public Information) у квітні 1917 року, щоб донести до міжнародного суспільства військові цілі США у Першій світовій війні [7, с. 39].

З середини ХІХ в. американські релігійні місіонери розвивали в країнах Близького Сходу освітню діяльність і зуміли створити сприятливу основу для подальшого проникнення США в регіон. До початку Першої світової війни в країнах Близького Сходу функціонувало 450 шкіл, відкритих місіонерами, та два американських університети у Лівані, що були створені в середині ХІХ ст. і фінансувалися благодійними фондами США. В американських школах і вузах в країнах близькосхідного регіону навчання здійснювалось місцевими мовами, а студенти вивчали національну історію та культуру [3, с. 228].

Стратегії публічної дипломатії США на Близькому Сході початку ХХ століття характеризувались в основному пропагандою воєнного часу через різні засоби масової інформації та симбіотичними стосунками з приватними газетами та медіа-агентствами, зокрема такими як: Associated Press, United Press та International News Service. Така стратегія мала на меті протидіяти зусиллям нацистської пропаганди та стримувати вплив потенційних держав Осі на Близькому Сході, де нові незалежні держави розпочали нову фазу націоналізму та реорганізації [12, с. 351-374]. Інструменти публічної дипломатії в цей період включали кілька політичних візитів на Близький Схід. У 1943 році президент Ф. Рузвельт відвідав конференції в Касабланці, Каїрі та Тегерані і обговорив майбутній туризм з єгипетським королем Фаруком до його історичної зустрічі з королем Ібн Саудом у 1945 році [3, с. 230].

Далі слід розглянути період 1946-2001 рр. Протягом другої половини ХХ століття Офіс президента займали десять різних адміністрацій: п'ять демократів – Г. С. Трумен, Дж. Ф. Кеннеді, Л. Джонсон, Дж. Картер і Б. Клінтон, та п'ять республіканців – Д. Ейзенхауер, Р. Ніксон, Дж. Форд, Р. Рейган та Дж. Буш. Незважаючи на відмінність у партіях, вони мали схожу зовнішню політику щодо Близького Сходу, яка характеризувалась такими темами, як: протистояння Радянському Союзу та стримування поширення комунізму проти держав Перської затоки під час холодної війни; забезпечення доступу Америки до близькосхідних джерел природної енергії; надання дипломатичної, економічної та військової підтримки Ізраїлю; підтримка мирних стосунків з «помірними» арабськими державами. П'ята тема включає у себе розробку та впровадження американської публічної дипломатії в регіоні [13].

Першим законом, який легітимізував публічну дипломатію, був Закон США про обмін інформацією та освітою 1948 р., який в народі називали Законом Сміта-Мунда. Цей акт забезпечив перше всеохоплююче законодавство, яке дозволяло всеосяжну діяльність з 1941 року [17]. Більше уваги публічна дипломатія привернула під час холодної війни. Президент Г. Трумен в 1950 році розпочав кампанію публічної дипломатії, спрямовану на викриття комуністів західними ідеями та цінностями, що втілюється в його промові «Кампанія правди» [3, с. 176].

Після Другої світової війни публічна дипломатія США зосереджувалась на «переорієнтації» переможених тоталітарних націй на демократію» через обміни, бібліотеки, культурні центри, школи, соціальні програми та університети. Ця діяльність встановила концепцію культурного обміну, що призвело до створення Відділу культурного співробітництва в рамках Державного департаменту.

У 1953 році було створено Інформаційне агентство (USIA) США для моніторингу за інформацією та політичною пропагандою, тоді як культурне програмування повинно було вестись під управлінням Бюро з питань культури та освіти Держдепартаменту.

У період «холодної війни» спостерігався сплеск інструментів державної дипломатії. Багато друкованих та медіа-публікацій USIA, культурні виставки та навчальні програми з англійської мови експортувались на Близький Схід, щоб впливати та інформувати громадськість, яка все більше починає протистояти інтересам США. Американські програми були націлені на представників вищих міських прошарків та великих державних чиновників в Іраку, Ірані, Лівані, Афганістані тощо. Для них були розроблені спеціальні програми стипендій у 1954-1955 рр. – як для «національних лідерів», здатних протистояти поширенню антиамериканізму і радянської ідеології в регіоні [16]. Окрім того, у всіх країнах Близького Сходу відкривались американські бібліотеки, публікувались антирадянські статті, розвішувались плакати з антикомуністичними закликами тощо.

Характерною для цього періоду публічної дипломатії США була діяльність, спрямована на мобілізацію ісламу, а також його представників. В Іраку, Ірані та Саудівській Аравії представниками Інформаційного агентства було розгорнуто кампанії за іслам. В Саудівській Аравії було створено релігійне радіо «Jidda», що вело мовлення не лише арабською, а й узбекською, азербайджанською та татарською мовами [22]. Вищезазначене Інформаційне Агентство США організувало наукові семінари і конференції для вчених та науковців, які вивчають та досліджують іслам.

Надважливою деталлю американської публічної дипломатії в регіоні Близького Сходу також була освіта – реформування, розвиток та «американізація» системи освіти близькосхідних держав, включаючи перехід на викладання англійською мовою. Управління запустило програму фінансування американських університетів в близькосхідному регіоні у 1959 році та створення нових. Зокрема, пунктом для розповсюдження моделі американської освіти в країнах Близького Сходу та центром американського контролю за арабським націоналізмом на території від Ефіопії та Судану до Саудівської Аравії та Ірану [1, с. 87-97].

Фонд «Американські друзі Близького Сходу» здійснював допомогу іранським студентам з отриманням освіти у Сполучених Штатах. За допомогою цього фонду американський уряд створив іранський студентський союз та ряд юнацьких організацій.

Варто зазначити, що в період «холодної війни» для конкретної держави Близького Сходу підбиралась окрема програма публічної дипломатії. Наприклад, в Ірані здійснювалась лише інформаційна пропаганда через друковані ЗМІ; програми обмінів проводились лише в Єгипті, Ізраїлі та Сирії; а для Афганістану найефективнішими вважались лише демонстрації фільмів та обміни [3, с. 234].

На початку XXI століття, недержавні суб'єкти, що є безпосередньою метою зусиль публічної дипломатії, становитимуть найбільшу загрозу національній безпеці США. Ісламістська терористичне угруповання «Аль-Каїда» здійснили атаку на Світовий торговий центр у Нью-Йорку та Пентагон в Арлінгтоні, штат Вірджинія, 11 вересня 2001 року [12, с. 71]. Драматичні події у політиці США та Близького Сходу розгорнули ідеологічну війну між Вашингтоном та ісламським фундаменталізмом, внаслідок чого було переосмислено та розроблено нову стратегію публічної дипломатії США.

Нововведеною програмою публічної дипломатії даного періоду була емансипація жінок, яка була спрямована на отримання жінками прав як політичних, так і економічних, прав на участь у голосуваннях, політичній боротьбі та у створенні власного бізнесу. Також, були створені програми по ліквідації неписьменності серед дівчат вікової категорії 10-15 років. На думку США, такі програми сприятимуть трансформації традиційного східного суспільства, де роль жінки в суспільстві обмежується законами шаріату. США почали відкривати школи грамотності у віддалених районах Близького Сходу, а найбільша їх кількість спостерігалась в Єгипті, Афганістані та Марокко. За допомогою навчання канонам політичної боротьби деякі випускниці шкіл стали членами парламенту Іраку, Йорданії, Оману, Туреччини, Кувейту та Бахреїну. Щороку, така програма як «Міжнародний гість» відбирає арабських жінок для відвідання США з метою ознайомлення з американським виборчим процесом. Найбільше результатів програма показала у Туреччині, Бахреїні та Афганістані.

В межах даного періоду була запропонована нова програма американської публічної дипломатії – «Ініціатива співпраці на Близькому Сході». Починаючи з 2002 року вона поширювалась на такі держави близькосхідного регіону як: Алжир, Бахреїн, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Кувейт, Ліван, Марокко, Оман, Катар, Саудівська Аравія, Туніс, ОАЕ та Палестинські території. Для вищезазначених країн було створено 350 програм, які були спрямовані на демократизацію регіону [15].

В 2009 році концепція «м'якої сили» – м'яка заміна авторитарних режимів за допомогою розвитку демократичних інститутів і громадянського суспільства, була зазначена як основа публічної дипломатії США. Завдяки розвитку комунікацій публічна дипломатія отримала широкий спектр технологічних інструментів для інформування та впливу на іноземну аудиторію. Було створено «Близькосхідну мережу мовлення», що складається з радіостанцій і телеканалів, а саме: радіо «Сава»

(Radio Sawa), радіо «Фарда» (Radio Farda) телеканал «Альхура» (TV Alhurra). Ці радіо- та телеканали почали трансляції про США в країни Близького Сходу і мобілізувати активну частину населення навколо американських цінностей [11].

Подальша реформація та перебудова публічної дипломатії США на Близькому Сході вже тривала за часів адміністрації Б. Обама. З передачею USIA державі в 1999 році, публічна дипломатія стала верхівкою зовнішньої політики. У Національній структурі стратегічних комунікацій Президента в 2012 році публічна дипломатія визнана важливою складовою інструментарію національної безпеки США. Наслідуючи арабську весну, «події останніх двох років лише підсилили важливість публічної дипломатії ... у просуванні інтересів США» [26].

За часів адміністрації Б. Обама, метою американської публічної дипломатії на Близькому Сході була реабілітація іміджу США та завоювання довіри з метою сприяння реалізації американських інтересів на Близькому Сході [27, с. 51]. У 2009 році президент виступив з промовою в Єгипті у місті Каїр, де окреслив свою особисту участь у мусульманському світі на основі взаємних інтересів та взаємоповаги, і проілюстрував, як Сполучені Штати та мусульманські громади у всьому світі можуть подолати деякі відмінності, які їх розділили. Було розроблено та запущено ряд програм обміну, зокрема Програма переселення та прийому біженців США (поширювалась на Туреччину, Ліван, Єгипет та північний Ірак) [24], Глобальна програма підприємництва [8], Близькосхідна ініціатива партнерства (MEPI) [15], Міжнародна програма лідерства Women2Women (W2W) (можливість для молодих жінок віком від 15 до 19 років взяти участь в освітньому та культурному обміні в Бостоні, штат Массачусетс), Програма обміну молодими лідерами Іраку (IYLER). Ці програми значною мірою посприяли освітній та культурній комунікації між Сполученими Штатами та країнами Близького Сходу та покращили взаєморозуміння між пересічними громадянами з обох сторін.

З приходом до влади Д. Трампа спостерігалось стрімке загострення відносин США та Близького Сходу, особливо, коли новообраний президент в травні 2018 року оголосив про намір виходу США з Іранської ядерної угоди, тим самим підриваючи створювані роками його попередниками альянси. Адміністрація Д. Трампа подавала сильні антимульманські сигнали, які в свою чергу представляли додатковий виклик дипломатії США загалом, а сам президент видавав розпорядження, які забороняючи в'їзд до Сполучених Штатів громадянам мусульманських країн. Висловлюючи таким чином свою власну неприязнь до мусульман, Д. Трамп ставив під загрозу вікові здобутки публічної дипломатії США на Близькому Сході [19].

Через такі дії свого попередника, перед новообраним Дж. Байденом постають нові завдання у вигляді реформ. По-перше, адміністрація президента повинна інвестувати в публічну дипломатію на Близькому Сході, оскільки відомо, що Д. Трамп домагався скорочення бюджету для віртуальних та традиційних програм обміну для арабів та ізраїльтян. Адміністрація Дж. Байдена повинна протистояти імпульсу скорочення щодо таких програм. По-друге, новий президент повинен збільшити фінансування критично-важливих каналів, таких як «Голос Америки», що веде мовлення в близькосхідному регіоні. У 2020 році Адміністрація Д. Трампа завдала шкоди американському мовленню, намагаючись його делегітимізувати. По-третє, президент Дж. Байден повинен відновити належне використання усіх інструментів публічної дипломатії США в регіоні. Д. Трамп вів активну діяльність у соціальних мережах, зокрема у Twitter, де не зовсім коректно висловлювався щодо ситуації в Ірані. Адміністрація Дж. Байдена повинна підтримувати дисципліну обміну повідомленнями, працюючи над тим, щоб вони були чіткими та послідовними щодо американської політики у соціальних мережах. Адміністрація президента повинна звернутися за порадою до представників публічної дипломатії щодо способів використання засобів масової інформації для посилення та уточнення політики США [20].

Проте, не обійшлося без проблем реалізації публічної дипломатії США в даному регіоні. Загалом, ключовими проблемами публічної дипломатії в регіоні Близького Сходу є наступні [26, с. 2]:

- американська публічна дипломатія не є культурно нейтральною, але відображає унікальний американський стиль спілкування;
- хоч американський стиль спілкування позитивно резонує з американським суспільством, він негативно резонує або не може резонувати серед арабської та мусульманської громадськості;
- культурні відмінності в стилях публічного спілкування підірвали ефективність американської публічної дипломатії в арабському та мусульманському світі.

Окрім вищезазначених, слід виокремити проблему «довіри» та релігії. Недовіра в першу чергу впливає з того факту, що багато хто на Близькому Сході відчуває різке протиріччя між посилом публічної дипломатії США та діями зовнішньої політики США. Проблема релігії значною мірою

перешкоджає успішній реалізації публічної дипломатії США в регіоні Близького Сходу. США повинні визнати, що населення регіону підтримує різноманітні ідентичності – релігійні, націоналістичні, сімейні, освітні тощо, а залучення людей через одну ідентичність не повинне спонукати до ігнорування інших.

Розглянувши проблеми реалізації публічної дипломатії США на Близькому Сході можна виділити її певні перспективи. Успішність програм та ініціатив публічної дипломатії Сполучених Штатів значною мірою залежатимуть від вирішення вищезазначених проблем. Допоки немусульманські країни будуть сприйматися як ворожі на релігійній основі до своїх мусульманських колег, публічна дипломатія матиме мало шансів набути популярності незалежно від нового цифрового середовища.

Варто зазначити, що широкі перспективи публічної дипломатії США в близькосхідному регіоні відкриваються завдяки Інтернету та соціальним мережам. Інтернет-медіа стають дедалі доступнішими як в окремих арабських домогосподарствах, так і в Інтернет-кафе та інших місцях існування громад. Враховуючи масштаби контенту, який базується в мережі Інтернет, окремі особи можуть зіставляти власні інтереси з іншими, які відображаються на сторінках Facebook, Twitter, YouTube тощо [21]. Нарешті, перспективою для американської публічної дипломатії в близькосхідному регіоні є молодь. Швидко зростаюча молодь в країнах з більшістю мусульман має розглядатися як можливість для публічної дипломатії США, а не як загроза. Дослідження показують, що молоді люди краще сприймають американські цінності, особливо коли вони мають доступ до Інтернету [5].

Висновки. Отже, після президентства Д. Трампа, публічна дипломатія США на Близькому Сході потребуватиме стратегічного переосмислення для її подальшої успішної реалізації. Незважаючи на те, що у 2020 році Адміністрація Д. Трампа оголосила близькосхідний мирний план, почали з'являтися припущення, що пандемія COVID-19 призведе до подальших потрясінь у нестабільному регіоні. У перспективі, публічна дипломатія США на Близькому Сході за Адміністрації Дж. Байдена, буде зосереджена на його регіональній стабільності, що в свою чергу є основним інтересом Сполучених Штатів в регіоні. Щодо Близького Сходу, адміністрація Дж. Байдена, ймовірно, внесе серйозні зміни в політику попередньої адміністрації. Станом на сьогоднішній день, в регіоні Близького Сходу реалізовується ряд програм американської публічної дипломатії. Зокрема, в межах Близькосхідної Ініціативи осінню 2021 року діятимуть освітні програми обміну для випускників середніх шкіл Алжиру, Бахрейну, Єгипту, Йорданії, Іраку, Лівану, Лівії та Марокко.

Бібліографічний список:

1. Цветкова Н. А. Американский университет за рубежом: практика создания и развития. США и Канада экономика, политика, культура. 2013. URL: <http://naukarus.com/amerikanskiy-universitet-za-rubezhom-praktika-sozdaniya-i-razvitiya>.
2. Цветкова Н. А. Образовательная политика США в странах Ближнего Востока: история и современность. СПб: Вопросы образования, 2009. №4. С. 274–290.
3. Цветкова Н. А. Публичная дипломатия как инструмент идеологической и политической экспансии США в мире, 1914–2014 гг. СПб: Санкт-Петербургский государственный университет, 2015. 552 с.
4. Цветкова Н. А. Публичная дипломатия США от «мягкой силы» к «диалоговой пропаганде». СПб: Международные процессы, 2015. №3. С. 122–130.
5. Amr H. 6 Guidelines to Improve American Public Diplomacy. Brookings. 2004. URL: <https://www.brookings.edu/opinions/6-guidelines-to-improve-american-public-diplomacy/>.
6. Douglas W., Neal J. Engaging the Muslim World Public Diplomacy after 9/11 in the Arab Middle East, Afghanistan, and Pakistan. Washington: Center for Strategic International Studies, 2013, 26 p.
7. Galal I. The History and Future of US Public Diplomacy. American University in Cairo, 2005. URL: <https://www.globalmediajournal.com/open-access/the-history-and-future-of-us-public-diplomacy.php?aid=35168>.
8. Global Entrepreneurship Program. United States Department of States, 2010. URL: <https://2009-2017.state.gov/e/eb/cba/entrepreneurship/gep/index.htm>.
9. Hourani A. A history of the Arab peoples. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1991. 551 p.
10. Johnson S. C. Improving U.S. Public Diplomacy Toward the Middle East. The Heritage Foundation, 2004. №838. P. 1–6.
11. Kraidy M. Arab Media and US Policy: A Public Diplomacy. Scholarly Commons, 2008. URL: http://repository.upenn.edu/asc_papers/182.
12. Martin C. Preventing the Clash: Reexamining U.S. Public Diplomacy in the Middle East. University of Denver, 2012.
13. Melissen J. The New Public Diplomacy Soft Power in International Relations. New York: PALGRAVE MACMILLAN, 2005. 221 p.
14. Ment D. M. The American Role in Education in the Middle East: Ideology and Experiment, 1920–1940.

Paedagogica Historica, 2011. №1. P. 173–189.

15. Middle East Partnership Initiative. United States Department of State. URL: <https://mepi.state.gov/about-mepi/>.

16. Nargess R. Public diplomacy; Tools of power in foreign policy; (Case study: application of public diplomacy in foreign policy of United States of America). Arabian Journal of Business and Management Review. Tehran: Tarbiat Modares University, 2014. № 10. P. 189–197.

17. Nye J. S. The Powers to Lead. Oxford: Oxford University Press, 2008, 240 p.

18. Progress achieved by the non-self-governing territories in pursuance of chapter XI of the charter. Education in the non-self-governing territories. UNESCO, 1959. P. 292 – 365.

19. Rugh W. A. Challenges for U.S. Public Diplomacy in the Age of Trump. Arab Media&Society, 2018. URL: <https://www.arabmediasociety.com/challenges-for-u-s-public-diplomacy-in-the-age-of-trump/>.

20. Salem P. The Biden Administration and the Middle East: Policy Recommendations for a Sustainable Way Forward. MEI Policy Center, 2021. P. 14–63.

21. Seib P. Public Diplomacy and the Media in the Middle East. Figueroa Press, 2013. №6. P. 5–24.

22. U.S. International Broadcasting. New Strategic Approach Focuses on Reaching Large Audiences but Lacks Measurable Program Objectives. GAO Report to the Committee on International Relations. House of Representatives, 2003. P. 2–49.

23. Update to Congress on National Framework for Strategic Communication. White House Strategic Communications Report to Congress, 2012. P. 1–9.

24. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Preventing-the-Clash%3A-Reexamining-U.S.-Public-in-Martin/86fa044912d81a899bf92477bd6d7d3a5679a982>.

25. US Refugee Admissions Program. United States Department of States, 2009. URL: <https://2009-2017.state.gov/j/prm/ra/index.htm>.

26. Vest N. Reevaluating U.S. Partnerships in the Middle East Under the Biden Administration. Rand Corporation, 2021. URL: <https://www.rand.org/blog/2021/03/reevaluating-us-partnerships-in-the-middle-east-under.html>

27. Zaharna R. S. The Unintended Consequences of Crisis Public Diplomacy: American Public Diplomacy in the Arab World. Foreign Policy In Focus (FPIF), 2003. №2. P. 1–3.

28. Zhaohui Y. Citizen Diplomacy—New US Public Diplomacy Strategy in the Middle East under the Obama Administration. Shanghai International Studies University, 2015. URL: <https://doi.org/10.1080/19370679.2015.12023272/>.

References:

1. Cvetkova N. A. Amerikanskij universitet za rubezhom: praktika sozdaniya i razvitiya. SSHA i Kanada ekonomika, politika, kul'tura. 2013. URL: <http://naukarus.com/amerikanskij-universitet-za-rubezhom-praktika-sozdaniya-i-razvitiya>.

2. Cvetkova N. A. Obrazovatel'naya politika SSHA v stranah Blizhnego Vostoka: istoriya i sovremennost'. SPb: Voprosy obrazovaniya, 2009. №4. S. 274–290.

3. Cvetkova N. A. Publichnaya diplomatiya kak instrument ideologicheskoy i politicheskoy ekspansii SSHA v mire, 1914–2014 gg. SPb: Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet, 2015. 552 s.

4. Cvetkova N. A. Publichnaya diplomatiya SSHA ot «myagkoj sily» k «dialogovoj propagande». SPb: Mezhdunarodnye processy, 2015. №3. C. 122–130.

5. Amr H. 6 Guidelines to Improve American Public Diplomacy. Brookings. 2004. URL: <https://www.brookings.edu/opinions/6-guidelines-to-improve-american-public-diplomacy/>.

6. Douglas W., Neal J. Engaging the Muslim World Public Diplomacy after 9/11 in the Arab Middle East, Afghanistan, and Pakistan. Washington: Center for Strategic International Studies, 2013, 26 p.

7. Galal I. The History and Future of US Public Diplomacy. American University in Cairo, 2005. URL: <https://www.globalmediajournal.com/open-access/the-history-and-future-of-us-public-diplomacy.php?aid=35168>.

8. Global Entrepreneurship Program. United States Department of States, 2010. URL: <https://2009-2017.state.gov/e/eb/cba/entrepreneurship/gep/index.htm>.

9. Hourani A. A history of the Arab peoples. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1991. 551 p.

10. Johnson S. C. Improving U.S. Public Diplomacy Toward the Middle East. The Heritage Foundation, 2004. №838. P. 1–6.

11. Kraidy M. Arab Media and US Policy: A Public Diplomacy. Scholarly Commons, 2008. URL: http://repository.upenn.edu/asc_papers/182.

12. Martin C. Preventing the Clash: Reexamining U.S. Public Diplomacy in the Middle East. University of Denver, 2012.

13. Melissen J. The New Public Diplomacy Soft Power in International Relations. New York: PALGRAVE MACMILLAN, 2005. 221 p.

14. Ment D. M. The American Role in Education in the Middle East: Ideology and Experiment, 1920–1940. Paedagogica Historica, 2011. №1. P. 173–189.

15. Middle East Partnership Initiative. United States Department of State. URL: <https://mepi.state.gov/about-mepi/>.

16. Nargess R. Public diplomacy; Tools of power in foreign policy; (Case study: application of public diplomacy in foreign policy of United States of America). Arabian Journal of Business and Management Review. Tehran: Tarbiat

Modares University, 2014. № 10. P. 189–197.

17. Nye J. S. *The Powers to Lead*. Oxford: Oxford University Press, 2008, 240 p.

18. Progress achieved by the non-self-governing territories in pursuance of chapter XI of the charter. Education in the non-self-governing territories. UNESCO, 1959. P. 292 – 365.

19. Rugh W. A. Challenges for U.S. Public Diplomacy in the Age of Trump. Arab Media&Society, 2018. URL: <https://www.arabmediasociety.com/challenges-for-u-s-public-diplomacy-in-the-age-of-trump/>.

20. Salem P. The Biden Administration and the Middle East: Policy Recommendations for a Sustainable Way Forward. MEI Policy Center, 2021. P. 14–63.

21. Seib P. Public Diplomacy and the Media in the Middle East. Figueroa Press, 2013. №6. P. 5–24.

22. U.S. International Broadcasting. New Strategic Approach Focuses on Reaching Large Audiences but Lacks Measurable Program Objectives. GAO Report to the Committee on International Relations. House of Representatives, 2003. P. 2–49.

23. Update to Congress on National Framework for Strategic Communication. White House Strategic Communications Report to Congress, 2012. P. 1–9. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Preventing-the-Clash%3A-Reexamining-U.S.-Public-in-Martin/86fa044912d81a899bf92477bd6d7d3a5679a982>.

24. US Refugee Admissions Program. United States Department of States, 2009.

URL: <https://2009-2017.state.gov/j/prm/ra/index.htm>.

25. Vest N. Reevaluating U.S. Partnerships in the Middle East Under the Biden Administration. Rand Corporation, 2021. URL: <https://www.rand.org/blog/2021/03/reevaluating-us-partnerships-in-the-middle-east-under.html>

26. Zaharna R. S. The Unintended Consequences of Crisis Public Diplomacy: American Public Diplomacy in the Arab World. Foreign Policy In Focus (FPF), 2003. №2. P. 1–3.

27. Zhaohui Y. Citizen Diplomacy–New US Public Diplomacy Strategy in the Middle East under the Obama Administration. Shanghai International Studies University, 2015. URL: <https://doi.org/10.1080/19370679.2015.12023272/>.

Zavada Ya. I., Dudarchuk V. I. Public Diplomacy as a Tool of US Soft Power in the Middle East

The article examines the historical development of US public diplomacy in the Middle East, which can be divided into three periods: until 1946 (the emergence of the motives of American public diplomacy in the Middle East); 1946 – 2000 (active development of US public diplomacy in the Middle East and the first results); since 2001 (a new strategy of US public diplomacy in the Middle). The main tasks and goals of American public diplomacy in the Middle East are highlighted. It has been established that the promotion of national interests and strengthening national security by informing and influencing the Arab public remains a constant goal in the region, and the tasks are to democratize governments in the region and influence young people.

The study identified the main problems hindering the successful implementation of American public diplomacy in the Middle East – public distrust of the Middle East in US foreign policy, lack of cultural neutrality, differences in public communication styles, maladaptation, disregard for Islam as dominant religion, "overloaded" with information. It is determined that after Trump's presidency US public diplomacy in the Middle East will need a strategic rethinking for its further successful implementation. Although the Trump administration announced a Middle East peace plan in 2020, speculation began to emerge that the COVID-19 pandemic would lead to further shocks in the volatile region. In the long run, US public diplomacy in the Middle East under the Biden administration will focus on its regional stability, which in turn is a major interest of the United States in the region. It is established that the future prospects of modern US public diplomacy in the Middle East will largely depend on cultural awareness, recognition of Islam as the main religion, changing the role of women in Middle Eastern society, rethinking the strategy of public diplomacy and its reform by the new government.

Keywords. Public diplomacy, soft power, the United States, the USA, the Middle East, the Middle East, foreign policy.

DOI 10.31558/2519-2949.2021.3.18

УДК 339.9(477):622.691(4)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1378-3396>

Котик Ю. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ДОБУДОВА «ПІВНІЧНОГО ПОТОКУ-2» У КОНТЕКСТІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті розкриваються сутнісні характеристики впливу побудови «Північного потоку-2» на зовнішньоекономічну безпеку України, що підтвержує зростаючу актуальність економічної безпеки у порядку денному теорії і практики національної безпеки в цілому. Доводиться, що «розширене» тлумачення енергетичної безпеки дозволяє вийти за рамки економіко-технологічного бачення проблеми і розглядати її як суспільно-політичну складову, яка набула нового виміру у якості впливового інструменту у світовій політиці. Питання поставок енергоносіїв з Росії в Європу наочно демонструє взаємозалежність енергетичної безпеки Європи і України. Гібридна війна Росії проти України доводить взаємовпливовість всіх секторів безпеки: військового, політичного, економічного, соціального та екологічного з інтегруючим політичним, що відповідає підходу Копенгагенської школи до розуміння міжнародної безпеки. Стверджується залежність зовнішньоекономічної та загалом національної безпеки України від збереження потужностей транзиту українською ГТС та побудови «Північного потоку-2». З'ясовані об'єктивні та суб'єктивні чинники які вплинули на прокладання газогону «Північний потік-2», роль США, ЄС, Росії та України у цьому процесі. Оскільки проаналізована угода між США та Німеччиною від 22 липня 2021 року не гарантує зовнішньоекономічної безпеки України, розглянуті можливі загрози після побудови «Північного потоку-2»: економічні, екологічні та політико-безпекові. З огляду на складний технологічний, юридичний і політичний механізм прийняття в експлуатацію російського газопроводу, окреслено можливі подальші кроки України, необхідні для нейтралізації негативних наслідків цього проєкту. Акцентується увага на необхідності створення об'єднаного фронту протидії російській гібридній війні шляхом повернення ключових європейських споживачів російського газу до ціннісних засад у своєму ставленні до політики Кремля.

Ключові слова: зовнішньоекономічна безпека, енергетична безпека, економічна дипломатія, «Північний потік-2», національні інтереси.

Постановка проблеми

Економічна безпека держави у XXI столітті є багатовимірною і багаторівневою. Зокрема, її енергетична складова набула актуальності не лише у контексті забезпечення ресурсами економіки для ефективного розвитку, але й як вагомого важелю впливу на світову політику та міжнародну безпеку. Газогін «Північний потік-2» є для Кремля важливим інструментом гібридної війни, а тому його побудова набула для України виразного безпекового виміру. Невипадково Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» [24] передбачає розробку не тільки Стратегії економічної безпеки України [30], але й окремо Стратегії енергетичної безпеки України [16].

Аналіз останніх досліджень

Вплив побудови «Північного потоку-2» на зовнішньоекономічну безпеку України жваво обговорюється на національному і міжнародному рівнях, політиками та експертами, які презентують що урядовий, то й громадський сектори. Питання поставок енергоносіїв з Росії в Європу наочно демонструє взаємозалежність енергетичної безпеки Європи і України. Загалом, проблематика вивчення теми нашої статті утворює три взаємопов'язаних дослідницьких кола: економічна безпека, енергетична безпека та одночасно і безпековий вимір побудови газогону «Північний потік-2».

Не зважаючи на традиційне домінування військово-політичних аспектів безпеки в дослідженнях представників політичного реалізму, навіть вони, в особі одного із фундаторів напряму Ганса Моргентау (Hans J. Morgentau), вимушені були враховувати економічний фактор в здійсненні зовнішньої політики [36]. Глобалізація та завершення холодної війни, послаблення домінування реалістів у вивченні міжнародних відносин створили умови для закріплення економічної безпеки

в актуальному порядку денному теорії та практики національної безпеки [33]. Щодо енергетичної складової економічної безпеки, то її осмислення пройшло шлях від «вузького» сприйняття як «доступності необхідних ресурсів за прийнятними цінами» до «розширеного» тлумачення за допомогою так званих, «the four As» (availability, affordability, accessibility and acceptability: наявність необхідного обсягу енергетичного ресурсу, доступність їх за ціною (фінансово-економічний аспект), доступність ресурсу споживачеві (соціальний та інфраструктурний аспекти), прийнятність використання в контексті потенційної шкоди довкіллю (екологічний аспект) [34]. Однак новітній тренд полягає в «поглибленому» тлумаченні енергетичної безпеки в рамках підходу, що базується на врахуванні вразливостей життєво важливих енергетичних систем (a vulnerability-based approach to energy security). Алекс Черп (Alekh Cherp) та Джессіка Джюелл (Jessica Jewell) вважають, що інтерпретація на основі «the four As» не надає коректних відповідей на питання: безпека для кого? безпека для яких цінностей? безпека від яких загроз? [32]. Запропонований А. Черп та Дж. Джюелл підхід дозволяє вийти за рамки переважно економіко-технологічного бачення питання, а також принципу «business as usual», розглядати енергетичну безпеку в ширшому контексті, при чому не тільки безпековому, але й суспільному. Такий підхід сприяє обґрунтуванню тези про використання енергоресурсів в якості інструмента світової політики на принципово інших ніж принципи реалполітики методологічних засадах, що є вкрай важливим в ситуації з політичними та безпековими наслідками запуску «Північного потоку-2».

Безпосередньо проблема побудови «Північного потоку-2», у контексті зовнішньоекономічної безпеки України, вже отримала змістовні коментарі, як на політико-дипломатичному рівні (очільників МЗС України Д. Кулеби [27] та НАК Нафтогазу України Ю. Вітренко [3], американських дипломатів Дж. Кента [20], Дж. Гербста [35], Д. Шолле [6], Д. Фріда [35], міністра закордонних справ Польщі Зб. Рау [6], так і експертному. Серед вітчизняних авторів, відзначимо, передусім, ґрунтовні роботи працівників Центру глобалістики «Стратегія XXI», насамперед його президента, відомого фахівця з енергетично-безпекових питань Михайла Гончара [21,2]. Моніторинг та оцінка роботи зовнішньополітичних відомств України у протидії побудови «Північного потоку-2», проведення анбандлінгу газотранспортної системи України відповідно до вимог і стандартів Європейського енергетичного співтовариства та Третього Енергопакету ЄС представлені щорічними оглядами ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма» за підтримки Фонд ім. Ф. Еберта [28].

Попри постійну увагу до безпекових аспектів побудови «Північного потоку-2», актуальність подальших досліджень визначається кількома обставинами. По-перше, високою динамічністю політичної ситуації у ключових країнах (Сполучені Штати, ФРН, Республіка Польща, Україна), двосторонніх відносин і на міжнародній арені. По-друге, домінуванням прикладних за характером досліджень, які методологічну базуються на реалістичній парадигмі теорії міжнародних відносин. Зрештою, по-третє, системного опрацювання потребує аспект економізації зовнішньої політики України в умовах використання Кремлем «енергетичної зброї» як складової гібридної агресії.

Мета дослідження – з'ясувати вплив побудови «Північного потоку-2» на зовнішньоекономічну безпеку України та національну безпеку в цілому, окреслити можливі кроки України у відповідь на загрози та виклики, пов'язані з прокладанням газогону. Для досягнення поставленої мети ми плануємо: розглянути поняття зовнішньоекономічної та енергетичної безпеки держави із застосуванням так званого «широкого підходу» Копенгагенської школи теорії міжнародної безпеки; розкрити пов'язані з побудовою газогону «Північний потік-2» загрози національній безпеці України в контексті викликів енергетичній безпеці Європи; з'ясувати роль енергетичного фактору в гібридній війні Російської Федерації проти України.

Концептуально наша робота має три методологічних опори. Перша з них – це підхід до розуміння міжнародної безпеки, який склався в рамках Копенгагенської школи, у працях її засновників Б. Бузана і О. Вейвера. У сформульованій ними концепції регіонального комплексу безпеки виокремлюються п'ять секторів безпеки, включно з економічним, інтегруючим серед яких є політичний [31]. В умовах гібридної війни Росії проти України особливої актуальності набуває розуміння взаємовпливу всіх секторів безпеки: військового, політичного, економічного, соціального та екологічного. Друга точка опори полягає у розумінні зовнішньоекономічної безпеки як складової національної безпеки держави, що уособлює здатність державних та недержавних інституцій мінімізувати збитки держави від дії негативних зовнішніх економічних та неекономічних чинників, захищати власні економічні інтереси шляхом запобігання, виявлення та ефективної протидії викликам і загрозам економіці держави, суб'єктам господарювання всіх форм власності, добробуту громадян, а також можливість ефективно, використовуючи участь у світовому поділі праці, сприяти реалізації експортного потенціалу

та раціоналізації імпорту відповідно до національних інтересів. Нарешті третя методологічна опора – це поєднання теоретичних напрацювань у рамках підходів «the four As» та «a vulnerability-based approach to energy security». Таким чином, з одного боку, ми будемо виходити з дещо модифікованої інтерпретації чотирьох базових характеристик енергетичної безпеки:

- ринковість, яка створюється наявністю необхідних об'ємів енергоресурсів для споживачів шляхом забезпечення ринкових умов купівлі-продажу, достатності інвестицій, ефективності правових та регуляторних механізмів;
- надійність, що передбачає безперебійне постачання енергетичних послуг шляхом диверсифікації ланцюгів поставок, палива та технологій, підвищення стійкості інфраструктури;
- доступність, як не лише забезпечення низьких цін для кінцевих споживачів та порівняння цін із доходами кінцевих споживачів, а й стабільність цін, необхідна для планування енергетичних проектів та їх економічна обґрунтованість;
- екологічність, у розумінні ефективного використання енергоресурсів за умов мінімізації негативного впливу на довкілля.

З іншого боку, ми вважаємо аналітично продуктивним враховувати необхідність відповіді на запитання, сформульовані Алехом Черпом та Джессікою Джюелл, особливо щодо ціннісного виміру енергетичної безпеки. Зауважимо, що методологічне бачення вказаних дослідників ґрунтується на здобутках Копенгагенської школи теорії безпеки.

На нашу думку, поєднання теоретичних напрацювань двох підходів дасть змогу, по-перше, краще обґрунтувати політичний вимір проблем енергетичної безпеки (нагадаємо, що для Беррі Бузана політичний сектор є інтегруючим), але при цьому, по-друге, не втратити системність розуміння та специфічність економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу

Боротьба за природні ресурси триває протягом всього існування людства, змінювався лише перелік цих ресурсів, ієрархія їх значущості для життєдіяльності. У давнину це золото і срібло. Із розвитком капіталізму – вугілля і залізо, які на прикладі вугільного Саару та залізорудного Ельзасу, спочатку стали економічною причиною війни між Францією і Німеччиною, а далі й однією із суперечностей, що призвели до початку Першої світової війни. Подальша індустріалізація провідних країн світу у ХХ столітті спричинила попит на нафту та газ. Зрозуміло, що в силу географічного розташування та технологічних досягнень людства доступ до видобутку цих копалин належить лише окремим державам або суб'єктам різної природи власності, серед яких і Росія. Позаяк Російська імперія завжди технологічно поступалася країнам Західної Європи та США, закономірно, що природні багатства становили стабільне й основне джерело доходу від експорту: раніше золото, хутро, ліс, а сьогодні нафта та газ. Але усвідомлення досвіду наслідків періодичних штучних (перша нафтова криза 1973 року) та природних енергетичних криз дали змогу російській владі використовувати енергоресурси не лише як економічний, але і політичний чинник впливу на держави-покупці, здебільшого європейські. Для координації цього процесу було створено контрольовану державою (50,23% акцій) газовидобувну і газорозподільну компанію «Газпром». Купівля «Газпромом» «Белтрансгазу», який був посередником у постачанні газу у Європу магістраллю Ямал–Європа, введення в експлуатацію «Північного потоку-1» і «Південного потоку» з його продовженням як «Турецького потоку», ефективна економічна та політична протидія надходженню туркменського газу на європейський ринок створили близьке до монопольного становище російського експорту трубопровідного газу в Європу. І лише частина використовуваного газогону Уренгой-Помари-Ужгород ідалі у Східну та Західну Європу, яка пролягає на території України, належить українській державі.

Економіка України має свої особливості та проблеми. Щорічний реальний ВВП України у порівнянні з номінальним зберігає негативну тенденцію від'ємного показника, а це свідчить про зростання цін за рахунок інфляції, а не реального збільшення виробництва [17]. Високий ступінь відкритості української економіки (середній показник частки експорту в структурі ВВП сягає 50%) робить її вразливою до зовнішнього впливу [11]. Від'ємне сальдо експортно-імпортних операцій зберігається, хоча і зменшилось у 2020 році до 1,1% ВВП [17]. Український експорт переважно представлений сировиною та товарами з малою доданою вартістю. За ступенем енергоємності українська економіка станом на 2017 рік залишалася на другому місці у світі після Росії, що справляє негативний вплив на конкурентоспроможність українських товарів на світових ринках [13]. Використання водню у зношеній ГТС України за відсутності економічного стимулювання виглядає далекою перспективою. За таких обставин транзит газу через Україну є постійною та вагомою

статтею доходів бюджету держави (близько 1% ВВП). Лише за останнім п'ятирічним контрактом Україна отримає від «Газпрому» 7 млрд 200 тис. дол. США [18]. Окрім того, прокачка газу територією України позитивно впливає на стабільність постачання блакитного палива українській промисловості та домогосподарствам. І нарешті, транзит російського газу українським газогоном – це не лише кроки для економічного зростання та забезпечення енергетичної безпеки України, з її енергоємною економікою, але й участь у підтримці безпекового паливно-енергетичного ланцюга всієї Європи. Та головне, в умовах російсько-української війни транзит газу до Європи через Україну – це стримуючий фактор для Росії у подальшій військово-політичній ескалації конфлікту. Тому зберігається високий ступінь залежності зовнішньоекономічної і загалом національної безпеки України від збереження потужностей транзиту українською ГТС.

Прокладання ще одного газопроводу «Північний потік-2», розпочата Росією у 2015 році, після анексії Криму та у розпал російсько-української війни на Донбасі, умовно поділила європейські держави на два табори: до першого (прихильники) належать країни, в яких, економічні вигоди від нового газогону домінують над розумінням його політичної небезпеки на чолі з Німеччиною, яка, відмовившись від використання атомної енергетики, прагне стати найбільшим європейським газовим хабом, до другого (противники), – серед яких, насамперед, Україна, Польща та країни Балтії, що реально відчували на собі «російський та радянський чобіт». Добудова, на їхню думку, загрожує економічній, а надалі і національній безпеці. Як результат консолідованої позиції останніх та бачення цієї проблеми Сполученими Штатами стало гальмування будівельних робіт у зв'язку із запровадженням Вашингтоном санкцій проти російських і європейських, передусім німецьких, операторів будівництва газогону.

Протидія з боку України «Північному потоку-2» зростала пропорційно швидкості розвитку процесів демократизації і прагнення до євроатлантичної інтеграції після Революції гідності а також позбавлення історичних та новітніх міфів про «русский мир». Так, у 2018 році прем'єр-міністр України В. Гройсман наголошував, що «Північний потік-2» – це форма замаскованої війни проти Європи», а «збереження Україною статусу пріоритетного транзитера газу має велике безпеково-політичне значення для всієї Європи» [10]. Своєю чергою, Президент України П. Порошенко відзначав: «Проект російського газового монополіста «Газпрому» «Північний потік-2»...«не має ніякого економічного сенсу», а «є натомість намаганням Росії послабити Україну, позбавивши її транзитних зборів» [19]. Окрім політичних аргументів, українські можновладці наводили економічні. Станом на 2018 рік газотранспортна система України, із потужність транспортувати 146 млрд куб. російського газу до Західної Європи, прокачувала лише дещо більше ніж 90 млрд. Економічного сенсу будувати додатковий газогін вартістю у 20 млрд дол. не було [19]. Понад те, Європі було запропоновано спільне управління українською газотранспортною системою з використанням сховищ здатних зберігати запаси до 1000 днів [10].

Для сприяння подальшій євроінтеграції та зміцнення довіри європейських партнерів до нашої держави, відповідно до Третього енергопакету ЄС, метою створення якого є демонополізація енергетичних ринків країн ЄС, у 2020 році було завершено анбандлінг газотранспортної системи України: відокремлення управління газотранспортної системи України від Нафтогазу. Це дало змогу укласти п'ятирічний контракт із «Газпромом» уже за європейськими правовими нормами та за посередництва країн-членів ЄС, отримати додаткові важелі впливу у протидії побудові «Північного потоку-2». Однак на не достатню ефективність боротьби проти побудови газогону Росією, який станом на кінець червня 2021 року збудований на 98%, вплинули як внутрішні, так й зовнішні обставини. За всієї дискусійності цієї тези, не варто ігнорувати певну «втому» західних партнерів від влади України, яка певні гасла і обіцянки не втілює належним чином у конкретні справи. Наприклад, ступінь реформування Україною ринку електричної енергії відповідно до вимог Третього енергопакету ЄС протягом 10 років становить лише 48% [26]. Європейські та світові інститути (ЄС, ЄБРР, Світовий банк, IFC) невдоволені порушенням стандартів корпоративного управління під час зміни керівництва Нафтогазу України в квітні 2021 року, що негативно позначилося на довірі до української влади та інвестиційному кліматі в державі. Окрім того, позитивній динаміці будівництва «Північного потоку-2» сприяють тісні та навіть «родинні» зв'язки російських та українських олігархічних кіл. Заради об'єктивності варто зазначити, що Україна дещо із запізненням включилась у процес протидії будівництву російського газогону, тому що першорядним було питання збереження суверенітету в умовах анексії Росією Криму та окупації нею частини Донбасу. Найвні також помилки економічної дипломатії України: недооцінка важливості економізації зовнішньої політики, зокрема

Що стосується зовнішніх факторів, то сьогодні кульмінаційним моментом у добудові «Північного потоку-2» стала угода від 22 липня 2021 року між очільниками США та Німеччини. Саме кульмінацією, адже вона є продовженням тривалої тенденції до схильності частини західних лідерів шукати способи «домовлятися» з Кремлем. На нашу думку, остання американо-німецька угода є не просто фактором двосторонніх відносин, вона радше є результатом складного комплексу перемовин Президента США Д. Байдена з лідерами країн G7, членами НАТО та його зустрічі з Президентом Росії В. Путіним у червні цього року. У контексті нашого дослідження розглянемо її результати та можливі наслідки для України: виклики, загрози, перспективи.

Обговорення питань, які безпосередньо стосувалися України, відбувалось без України, що є певною оцінкою рівня суб'єктності нашої держави. Враховуючи, що документ, підписаний Вашингтоном і Берліном не має статусу міжнародної угоди (її офіційна назва «Спільна заява США та Німеччини про підтримку України, європейської енергетичної безпеки та наших кліматичних цілей» [23]), формально не стосується «Північного потоку-2», та зважаючи на інформацію, поширену виданням «Político» про те, що адміністрація США нібито закликала Україну утриматись від критики домовленостей [6], виникає сумнів у прозорості та дієвості американо-німецьких домовленостей. За спільною американо-німецькою заявою Україна отримує «розмиті» гарантії Німеччини, у разі використання Росією енергетики як зброї, закликати ЄС вжити заходів включно з санкціями. Але можливі санкції вплинуть на прибутковість і безпеку німецької економіки, а це означає «рубати гілку на якій сидиш», а також на перспективу опору з боку частини німецького бізнесу. Не переконливими виглядають зобов'язання Німеччини «використовувати всі наявні важелі для сприяння продовженню на 10 років угоди України про транзит газу з Росією» [14] та підтримка цих зусиль США, оскільки виникають сумні аналогії з виконанням гарантій Будапештського меморандуму. Задекларовані в документі потенційні економічні «вигоди» України: 200 млн євро додаткової допомоги Україні, 70 млн. євро на реалізацію україно-німецьких проектів у галузі енергетики та фонд у 1 млрд дол. для фінансування інвестицій для переходу України на відновлювані джерела енергії і підвищення енергетичної безпеки, з першим внесок Німеччини у фонд в розмірі 175 млн дол. США [23] не покривають навіть річні втрати від транзиту російського газу за останнім контрактом України з «Газпромом» (1,5-2 млрд дол) у разі його не пролонгації. Проєкт Берліну щодо спрямування європейських інвестицій в український енергетичний сектор у обсязі 1,77 млрд дол США [25], враховуючи неоднозначність позицій і думок членів ЄС, виглядає далекою і примарною перспективою. Найбільш реалістичними є пункти домовленостей щодо реверсного постачання газу в Україну, модернізації її ГТС та використання обох «Північних потоків» на 50%. Хоча і тут на пам'яті «газові війни» 2009 року, коли Європа переймалась лише своєю енергетичною безпекою, а також порушення Брюсселем у жовтні 2016 року статті 274 угоди про Асоціацію України з ЄС шляхом дозволу додаткової прокачки російського газу через «Північний потік-1» в обхід України.

Оскільки проаналізована угода між США та Німеччиною, на нашу думку, не гарантує зовнішньоекономічної безпеки України, розглянемо можливі загрози після добудови «Північного потоку-2». Почнемо з економічних. Як виявилось, поки що відсутні впливові політичні актори, які можуть або бажають гарантувати транзит газу територією України. Враховуючи, що добудова «Південного потоку» вплинула на скорочення об'ємів прокачки газу через Україну на 15%, після запуску «Північного потоку-2» Україна може не доотримати 1,5-2 млрд дол США «транзитних коштів» щороку. А запевнення західних і російських урядовців про обов'язкове транспортування газу територією України в межах 25 млрд куб. м на рік не розв'язує питання, тому що, по-перше, існують обґрунтовані сумніви щодо виконання, по-друге, такий обсяг газу не рентабельний для технологічних потужностей української ГТС. У червні – липні 2021 року Росія штучно створила дефіцит газу в Європі: скоротила закачування газу в підземні сховища Європи газопроводами Ямал-Європа та через Україну у понад 1,5 рази [12], що спричинило зростання цін на блакитне паливо до рекордних показників за останні вісім років: 525 дол США за тис м³. Наведені факти вкотре засвідчують використання газового питання Росією як засобу економічного шантажу та можливості отримати надприбутки монополістом «Газпромом», які експерти лише у липні 2021 року оцінюють у 1,5 млрд дол [7].

Екологічні ризики. Не використання ГТС України призведе до її занепаду, не можливості відновлення у подальшому та екологічних проблем. Однак найбільша загроза пов'язана із введенням в експлуатацію «Північного потоку-2», оскільки у місці видобутку газу на Ямалі та за маршрутом на компресорних станціях різко зростуть викиди метану та діоксиду вуглецю, які активно впливають на глобальне потепління, і з яким, до речі, прагнуть боротися і Європа, і США.

Однак найбільш серйозними є політико-безпекові загрози. Без використання ГТС України Європа на 80% залежатиме від газогонів «Газпрому» [1], тому, як відомо, монополія економічна породжує монополію у політиці. На службу у «Газпромі» його філій, дочірніх та залежних від нього компаніях працює значна кількість впливових європейських політиків на кшталт Г. Шредера, а коштами фактично державного російського газового монополіста «Газпром» спонсорується діяльність лівих та правих радикальних політичних сил у багатьох країнах Європи. Втрата транзиту газу через Україну може призвести до зростання ризику не тільки політичного тиску на Україну але й повномасштабної військової агресії Росії, адже це не зачіпатиме європейських споживачів. На думку М. Гончара: «Росія використовуватиме цивільну інфраструктуру новозбудованого газопроводу не лише за прямим призначенням, а й для нарощування військового домінування» [8]. І ще один вкрай важливий аспект стосується наслідків для суб'єктності України на міжнародній арені. Мотив Дж. Байдена в перегляді ставлення до санкцій стосовно «Північного потоку-2» є цілком зрозумілим: відновлення трансатлантичної єдності, передусім нормалізація відносин з Німеччиною, яка серйозна постраждала від президенства Дональда Трампа. Але маємо підстави підозрювати, попри чисельні заспокійливі заяви американських посадовців різного рангу, що реалізація цього завдання може відбуватися за рахунок інтересів України.

З огляду на окреслені загрози та виклики від будови «Північного потоку-2» та складний технологічний, юридичний і політичний механізм прийняття його в експлуатацію, окреслимо можливі подальші кроки України, необхідні для нейтралізації негативних наслідків цього проекту.

Відзначимо оперативність дій української влади щодо мобілізації підтримки союзників з протидії будови газогону: спільна заява очільників МЗС України та Польщі від 21 липня 2021 року про консолідовану співпрацю в цьому напрямі, ініціювання Києвом консультацій щодо «Північного потоку-2» відповідно до статті 274 Угоди про асоціацію України з ЄС [4]. Адже у разі завершення запуску обхідних газогонів по Балтиці та Чорному морі в обхід України і Польщі зростає небезпека монополізації європейського газового ринку російським «Газпромом». Далі, уряд України 4 серпня 2021 року затвердив енергетичну стратегію безпеки України, яка передбачає три імовірних прогнозних сценарії змін в енергетичній сфері та їх впливу в середньостроковій перспективі, за другим з яких, «недружного впливу», додатково до реалізації сценарію першого, «без змін», передбачається реагування на зростання зовнішнього впливу РФ, спрямованого на отримання контролю над енергетичною політикою України [29]. Для подальшого розширення кола публічного спілкування щодо безпеки будови «Північного потоку-2» проведено консультації з японським МЗС. Певні надії маємо у зв'язку з широким представництвом зареєстрованих учасників високого рангу на саміті «Кримської платформи», та візитом Президента України В. Зеленського в США для зустрічі з Д. Байденом 30 серпня 2021 року.

Перспективними також виглядають наступні дії української влади. У контексті протидії Україні, Польщі, країн Балтії російським газовим потокам необхідно спільно зосередити роботу з законодавчими органами США у відновленні санкцій та сприяти проведенню розслідувань американськими компетентними органами діяльності симбіозу політичних та економічних суб'єктів, що шкодять спільним європейським та американським інтересам. Підґрунтя для такої роботи існує. 3 серпня 2021 року голова комітету з міжнародних відносин Сенату США Роберт Менендес та 10 його колег з країн ЄС підписали спільну заяву, в якій висловилися проти домовленості США та Німеччини щодо газопроводу «Північний потік-2» [9]. З огляду на вагомість сертифікації «Північного потоку-2» для його функціонування та прецедент з перемогою у європейському суді польської газової компанії PGNiG, яка полягає у скасуванні права «Газпрому» використовувати газогін OPAL на 90%, а дозволяє лише на 50%, Україні необхідно підтримувати подальші кроки Польщі, а саме участь згаданої державної польської компанії у процедурі сертифікації оператора газопроводу «Північний потік-2» [18] з метою демонополізації європейського газового ринку та запропонувати свої ефективні заходи у цьому напрямі. Економічним і політичним кроком може бути запровадження Україною власних санкцій проти німецької компанії-оператора Nord Stream 2 AG та ініціювання розслідування її діяльності щодо дотримання законодавства ЄС. Необхідно акцентувати увагу світової спільноти на можливості використання інфраструктури «Північного потоку-2» для ведення підірвної діяльності на території країн-членів ЄС і НАТО.

Варто «підвищити градус» у дискусіях щодо екологічної загрози. Країни Європи та США могли б сприяти забороні подальшого використання енергетичних родовищ Арктики, що розробляються Росією з ігноруванням екологічних вимог, а потужності обох «Північних потоків» обмежити до 50% з обкладанням транспортованого газу екологічним податком з викидів вуглецю [2]. Україні потрібно

особливу увагу зосередити на розробках власних газових родовищ, особливо на Харківщині, де видобувається до 45% об'ємів національного газовидобутку. Важливо зосередитись на енергозберігаючих технологіях та розвитку «зеленої» енергетики. Амбітні плани європейських країн і України, зокрема зі скорочення викидів вуглецю та активного використання альтернативних джерел енергії – це шлях до «осушення» російської газової труби та знищення економічного фундаменту агресії Росії. Проте зовнішні успіхи України можливі лише за умови виконання «домашньої» роботи всередині країни. Боротьба з корупцією, дегінізація та деолігархізація української економіки та політики не тільки сприятимуть успішності реформ, вони зроблять Україну інвестиційно привабливою, закріплять імідж надійного партнера, перешкоджатимуть сповзанню до статусу об'єкта світової політики.

Однак, з огляду на розуміння того, що економічна та енергетична безпека є складовими національної безпеки, своєрідна стратегічна рамка (strategic framework) відповіді України на енергетичний шантаж з боку Росії має формуватися в руслі успішного втілення внутрішніх реформ, а також реалізації завдань євроатлантичної та європейської інтеграції. Саме ефективність реформування українського суспільства на засадах демократії та цивілізованого ринку, динамічне втілення євроатлантичного та європейського курсів створюють фундамент національної безпеки. Не менш важливим є системне прогнозування загроз та вироблення сценаріїв реакції на них. Наведемо кілька прикладів. Статус основного союзника США поза НАТО часто розглядається експертами як проміжний «замінник» повноправному членству в Альянсі. Але фахівці Ради зовнішньої політики «Українська призма» аргументовано вказують на неоднозначність такого варіанта наших дій, що варто враховувати для уникнення непотрібної ейфорії та оптимізму [15]. Не менш небезпечним є односторонній погляд на перспективи нафтогазової моделі російської економіки [5]. В даному випадку проблема має як мінімум два «але». По-перше, очевидна криза нафтогазової моделі може стати аргументом у протидії Москві лише в разі ефективного використання Брюсселем і Києвом цих недоліків в обмеженні енергетичних амбіцій Кремля. По-друге, колапс нафтогазової моделі може перетворитися на фактор ще більш непередбачуваної та агресивної поведінки «колективного Путіна».

Висновки

Таким чином, маємо підстави зробити наступні висновки на підсумок нашого аналізу. Добудова «Північного потоку-2» безумовно становить серйозну загрозу економічній та енергетичній безпеці не тільки України, але й Європи. Загроза для нашої країни в разі реалізації російського проекту є комплексною, стосується не лише економіки та енергетики, але всієї системи національної безпеки, включно з дестабілізацією внутрішньої політичної ситуації. Як обґрунтовано вважають представники Копенгагенської школи, ключовим елементом цієї загрози є політичний. Ніхто з неупереджених політиків й експертів не має сумнівів, що проект є не бізнесовим, а геополітичним за своєю природою. Українській владі у формуванні стратегії протидії його негативним наслідкам варто спиратися на ціннісну тезу прибічників «поглибленого підходу» в розумінні енергетичної безпеки. Без того, щоб ключові європейські споживачі російського газу не повернулися до ціннісних засад у своєму ставленні до політики Кремля, перспективи створення об'єднаного фронту протистояння російській гібридній війні є маловірогідними. Без такого об'єднаного фронту Україні буде вкрай складно чинити опір агресивній поведінці Російської Федерації. Останнє означає, що стратегія Києва повинна гармонійно поєднувати зусилля з успішності внутрішніх реформ, мобілізації внутрішнього потенціалу укріплення економічної, енергетичної безпеки та просування цінностей як основи політики Заходу щодо Росії, координації української позиції з тими країнами Заходу, які чітко усвідомлюють ризики і загрози загравання з Москвою на основі принципу «business as usual».

Бібліографічний список:

1. Без газотранспортної системи України Європа на 80% залежатиме від газогонів «Газпрому» URL: <https://mind.ua/news/20229355-bez-gazotransportnoyi-sistemi-ukrayini-evropa-na-80-zalezhatime-vid-gazogoniv-gazpromu-sergij-mako>.
2. Вісім кроків для перемоги над Nord Stream-2. чому боротьбу ще не завершено. URL: <https://www.euointegration.com.ua/experts/2021/07/23/7125777/>.
3. Вітренко: битва проти «Північного потоку-2» програна, але війна триває. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-vitrenko-pivnichnyi-potik-viina-tryvaie/31386975.html>
4. В ЄС оцінили кмітливу реакцію Києва на угоду щодо «Північного потоку-2» URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2021/07/27/7125920/>.
5. Владимир В. Грядущий коллапс нефтегазовой модели: конец паразитированию на природной ренте? URL: <https://www.golosameriki.com/a/upcoming-collapse-of-the-oil-and-gas-model/5993018.html>.

6. В Україні є свій голос – радник Держдепартаменту США про статтю Politico. 21 липня 2021.
URL.: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-sholle-pivnichnyi-potik2-politico/31369965.html>.
7. Газпром маніпуляціями на євrorинку міг у липні збільшити дохід на 1,5 мільярда євро.
URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/07/30/676449/>.
8. Геополітична загроза для всього світу
URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/projects/gazpravda/2021/06/14/674860/>.
9. Глави міжнародних комітетів 9 парламентів виступили проти URL: «Північного потоку-2»
URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/08/3/7126146/>.
10. Гройсман про «Північний потік-2»: це прихована війна проти Європи
URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-hroisman-pivnichnyi-potik-2/29633511.html>.
11. Експорт та імпорт України. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/eximp/>
(дата звернення 13.07.2021).
12. Енергетична зброя Кремля в дії. Газпром скоротив і поставки газу до Європи, і закачування у сховища. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/markets/rosiya-i-deficit-gazu-v-yevropi-gazprom-zmenshiv-prokachuvannya-i-zarovnennya-shovishch-50175015.html>
13. Енергоемність економіки України, або чому до Європи ще далеко (дата звернення 04.07.2021).
14. За лаштунками газової поразки. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/07/22/7125718/>.
15. Краєв О. Статус основного союзника США поза НАТО – мрія чи близька перспектива. Київ: Рада зовнішньої політики «Українська призма», 2021. 33 с.
16. Economic Security: Neglected Dimension of National Security. Ed. by Sh. R. Ronis. Washington: National Defense University Press, 2011. 128 p.
17. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/> (дата звернення 04.07.2021).
18. Польська компанія планує взяти участь у сертифікації «Північного потоку-2»
URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3290988-polska-kompania-pgnig-planue-vzati-ucast-u-sertifikacii-pivnicnogo-potoku2.html>.
19. Порошенко Німеччині: не потрапте в Путінову газову пастку
URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-poroshenko-nimechchyna-pivnichnyi-potik-2-rosija/29504155.html>.
20. Представник США в Україні не вважає 2 «вирішеним» питання щодо «Північного потоку-2»
URL: <https://news.ternopil.ua/post1441848>.
21. Рецепти поразки: 7 тез про те, чому США та ЄС програли лобістам "Північного потоку-2".
URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2021/07/22/7125730/>.
22. Спільна заява міністра закордонних справ України Дмитра Кулеби та міністра закордонних справ Польщі Збігнева Рау щодо Північного потоку-2 URL: <https://mfa.gov.ua/news/spilna-zayava-ministra-zakordonnih-sprav-ukrayini-dmitra-kulebi-ta-ministra-zakordonnih-sprav-polschi-zbignyeva-rau-shchodo-pivnicnogo-potoku-2>
23. Спільна заява Сполучених Штатів Америки і Німеччини щодо підтримки України, європейської енергетичної безпеки та спільних кліматичних цілей URL:
<https://ua.usembassy.gov/uk/joint-statement-of-the-united-states-and-germany-on-support-for-ukraine-european-energy-security-and-our-climate-goals/>.
24. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни». Затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL.: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
25. Угода між США і ФРН щодо "Північного потоку-2": обіцянки транзиту і грошей для Києва
URL: <https://www.dw.com/uk/uhoda-mizh-ssha-i-frn-shchodo-pivnicnoho-potoku-2-obitsianky-tranzytu-i-hrosheidlia-kyieva/a-58584902>.
26. Україна за 10 років імплементувала Третій енергопакет по ринку e/e лише на 48%
URL: <https://expro.com.ua/novini/ukrana-za-10-rokv-mplementovala-trety-energorpaket-po-rinku-ee-lishe-na-48>.
27. Україна, Польща невдоволені домовленістю Німеччини і США щодо Північного потоку-2.
URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/ukraine-poland-hit-back-at-us-germany-nord-stream-deal/5974923.html>.
28. Українська призма: зовнішня політика 2019. К.: ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Фрідріха Еберта, 2020. 390 с.
29. Уряд затвердив Стратегію енергетичної безпеки України. URL: <https://expro.com.ua/novini/uryad-zatverdiv-strategyu-energetichno-bezpeki-ukrani>.
30. Уряд схвалив проект Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року.
URL.: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-proekt-strategiyi-ekonomichnoyi-bezpeki-ukrayini-na-period-do-2025-roku>.
31. Buzan B., Wæver O., Wilde de J. Security. A Framework for Analysis. London: Lynne Rienner Publishers, 1998. 240 p.
32. Cherp A., Jewell J. The concept of energy security: Beyond the four As. Energy Policy. 2014. Vol. 75. P. 415–421
33. Economic Security: Neglected Dimension of National Security. Ed. by Sh. R. Ronis. Washington: National Defense University Press, 2011. 128 p.

34. Jones O., Dodds, P.E. Definitions of energy security. The role of hydrogen and fuel cells in delivering energy security for the UK., London: H2FC Supergen, 2017. P. 21-34
35. FAST THINKING: Nord Stream 2 gets the green light. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/content-series/fastthinking/fast-thinking-nord-stream-2-gets-the-green-light/>.
36. Morgenthau H.J. The Economics of Foreign Policy. Challenge. 1959. February. P. 8-13.

References:

1. Bez hazotransportnoi systemy Ukrainy Yevropa na 80% zalezhatyme vid hazohoniv «Hazpromu URL: <https://mind.ua/news/20229355-bez-gazotransportnoyi-sistemi-ukrayini-evropa-na-80-zalezhatime-vid-gazogoniv-gazpromu-sergij-mako>.
2. Visim krokiv dlia peremohy nad Nord Stream-2. chomu borotbu shche ne zaversheno. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2021/07/23/7125777/>.
3. Vitrenko: bytva proty «Pivnichnoho potoku-2» prohrana, ale viina tryvaie. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-vitrenko-pivnichnyi-potik-viina-tryvaie/31386975.html>
4. V YeS otsinyly kmitlyvu reaktsiiu Kyieva na uhodu shchodo «Pivnichnoho potoku-2» URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/07/27/7125920/>.
5. Vladymyrov V. Hriadushchyi kollaps neftehazovoi modely: konets parazytyrovanyiu na pryrodnoi rente? URL: <https://www.golosameriki.com/a/upcoming-collapse-of-the-oil-and-gas-model/5993018.html>.
6. V Ukrainy ye svii holos – radnyk Derzhdepartamentu SSHa pro statti Politico. 21 lypnia 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-sholle-pivnichnyi-potik-politico/31369965.html>.
7. Hazprom manipuliatsiiamy na yevrorynku mih u lypni zbilshyty dokhid na 1,5 miliarda yevro. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/07/30/676449/>.
8. Heopolitychna zahroza dlia vsoho svitu URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/projects/gazpravda/2021/06/14/674860/>.
9. Hlavy mizhnarodnykh komitetiv 9 parlamentiv vystupyly proty URL: «Pivnichnoho potoku-2» URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/08/3/7126146/>.
10. Hroisman pro «Pivnichnyi potik-2»: tse prykhovana viina proty Yevropy URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-hroisman-pivnichnyi-potik-2/29633511.html>.
11. Eksport ta import Ukrainy. Minfin. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/eximp/> (data zvernennia 13.07.2021).
12. Enerhetychna zbroia Kremlia v dii. Hazprom skorotyv i postavky hazu do Yevropy, i zakachuvannia u skhovyshcha. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/markets/rosiya-i-deficit-gazu-v-yevropi-gazprom-zmenschiv-prokachuvannya-i-zapovnennya-shovishch-50175015.html>
13. Enerhoiemnist ekonomiky Ukrainy, abo chomu do Yevropy shche daleko (data zvernennia 04.07.2021).
14. Za lashtunkamy hazovoi porazky. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/07/22/7125718/>.
15. Kraiev O. Status osnovnoho soiuznyka SSHa poza NATO – mriia chy blyzka perspektyva. Kyiv: Rada zovnishnoi polityky «Ukrainska pryzma», 2021. 33 s.
16. Economic Security: Neglected Dimension of National Security. Ed. by Sh. R. Ronis. Washington: National Defense University Press, 2011. 128 p.
17. Mynfyn. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/> (data zvernennia 04.07.2021).
18. Polska kompaniia planue vziaty uchast u sertyfikatsii «Pivnichnoho potoku-2» URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3290988-polska-kompania-pgnig-planue-vzati-uchast-u-sertifikacii-pivnicnogo-potoku2.html>.
19. Poroshenko Nimechchyni: ne potrapte v Putinovu hazovu pastku URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-poroshenko-nimechchyna-pivnichnyi-potik-2-rosija/29504155.html>.
20. Predstavnyk SSHa v Ukraini ne vvazhaie 2 «vyrishenym» pytannia shchodo «Pivnichnoho potoku-2» URL: <https://news.ternopil.ua/post1441848>.
21. Retsepty porazky: 7 tez pro te, chomu SSHa ta YeS prohraly lobistam "Pivnichnoho potoku-2". URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2021/07/22/7125730/>.
22. Spilna zaiava ministra zakordonnykh sprav Ukrainy Dmytra Kuleby ta ministra zakordonnykh sprav Polshchi Zbignieva Rau shchodo Pivnichnoho potoku-2 URL: <https://mfa.gov.ua/news/spilna-zayava-ministra-zakordonnih-sprav-polshchi-zbignyeva-rau-shchodo-pivnicnogo-potoku-2>
23. Spilna zaiava Spoluchenykh Shtativ Ameryky i Nimechchyny shchodo pidtrymky Ukrainy, yevropeiskoi enerhetychnoi bezpeky ta spilnykh klimatychnykh tsilei URL: <https://ua.usembassy.gov/uk/joint-statement-of-the-united-states-and-germany-on-support-for-ukraine-european-energy-security-and-our-climate-goals/>.
24. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy «Bezpeka liudyny – bezpeka krainy». Zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
25. Uhoda mizh SSHa i FRN shchodo "Pivnichnoho potoku-2": obitsianky tranzytu i hroshei dlia Kyieva URL: <https://www.dw.com/uk/uhoda-mizh-ssha-i-frn-shchodo-pivnicnogo-potoku-2-obitsianky-tranzytu-i-hroshei-dlia-kyieva/a-58584902>.

26. Ukraina za 10 rokov implementovala Tretii enerhopaket po rynku e/e lyshe na 48%
URL: <https://expro.com.ua/novini/ukrana-za-10-rokv-mplementovala-trety-energopaket-po-rinku-ee-lishe-na-48>.
27. Ukraina, Polshcha nevdovoleni domovlenistiu Nimechchyny i SShA shchodo Pivnichnoho potoku-2.
URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/ukraine-poland-hit-back-at-us-germany-nord-stream-deal/5974923.html>.
28. Ukrainska pryzma: zovnishnia polityka 2019. K.: HO «Rada zovnishnoi polityky «Ukrainska pryzma», Fond im. Fridrikha Eberta, 2020. 390 s.
29. Uriad zatverdylv Stratehiiu enerhetychnoi bezpeky Ukrainy. URL: <https://expro.com.ua/novini/uryad-zatverdiv-strategyu-energetichno-bezpeki-ukrani>.
30. Uriad skhvalyv proekt Stratehii ekonomichnoi bezpeky Ukrainy na period do 2025 roku.
URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-proekt-strategiyi-ekonomichnoyi-bezpeki-ukrayini-na-period-do-2025-roku>.
31. Buzan B., Wæver O., Wilde de J. Security. A Framework for Analysis. London: Lynne Rienner Publishers, 1998. 240 p.
32. Cherp A., Jewell J. The concept of energy security: Beyond the four As. Energy Policy. 2014. Vol. 75. P. 415–421
33. Economic Security: Neglected Dimension of National Security. Ed. by Sh. R. Ronis. Washington: National Defense University Press, 2011. 128 p.
34. Jones O., Dodds, P.E. Definitions of energy security. The role of hydrogen and fuel cells in delivering energy security for the UK., London: H2FC Supergen, 2017. P. 21-34
35. FAST THINKING: Nord Stream 2 gets the green light. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/content-series/fastthinking/fast-thinking-nord-stream-2-gets-the-green-light/>.
36. Morgenthau H.J. The Economics of Foreign Policy. Challenge. 1959. February.

Kotik Y. V. Completion of the Nord Stream-2 in the Context of Ukraine's Foreign Economic Security

The article reveals the essential characteristics of the impact of the construction of Nord Stream-2 on the foreign economic security of Ukraine, which confirms the growing relevance of economic security on the agenda of the theory and practice of national security in general. It turns out that the "extended" interpretation of energy security allows us to go beyond the economic and technological vision of the problem and consider it as a socio-political component that has taken on a new dimension as an influential tool in world politics. The issue of energy supplies from Russia to Europe clearly demonstrates the interdependence of energy security in Europe and Ukraine. Russia's hybrid war against Ukraine proves the interplay of all security sectors: military, political, economic, social and environmental, with an integrative political one, in line with the Copenhagen school's approach to understanding international security. It is alleged that it depends on Ukraine's foreign economic and national security in general. From the preservation of transit capacity of the Ukrainian GTS and the completion of Nord Stream-2 Objectives and subjective factors that influenced the construction of the Nord Stream-2 gas pipeline, the role of the United States, the EU, Russia and Ukraine in this process. Since the analyzed agreement between the United States and Germany of July 22, 2021 does not guarantee Ukraine's foreign economic security, possible threats after the completion of Nord Stream-2 were considered: economic, environmental and political security. Given the complex technological, legal and political mechanism of commissioning of the Russian gas pipeline, the possible further steps of Ukraine necessary to neutralize the negative consequences of this project are outlined. Emphasis is placed on the need to create a united front to counter the Russian hybrid war by returning key European consumers of Russian gas to values in their attitude to Kremlin policy.

Keywords: *foreign economic security, energy security, economic diplomacy, «Nord Stream-2», national interests.*

DOI 10.31558/2519-2949.2021.3.19

УДК 327.36:329.12

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6639-6218>

Паніна І. Г., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ЛІБЕРАЛЬНО-ІДЕАЛІСТИЧНА ТРАДИЦІЯ В ДОСЛІДЖЕННІ МИРУ

У статті проаналізовано роль ліберально-ідеалістичної традиції в дослідженні миру. Авторка окреслює загальні риси ліберально-ідеалістичного бачення миру та виділяє перспективні напрями її розвитку в сучасній міжнародно-політичній науці. Зазначено, що в умовах зміни природи війни і миру та підходів до конфліктного врегулювання важливим є створення теоретичного підґрунтя розбудови миру. У статті підкреслено, що теоретичні питання миру переважно не є предметом наукового інтересу українських дослідників, і наявні наукові розвідки представлені закордонними публікаціями. Зважаючи на потенціал ліберально-ідеалістичної традиції в розбудові миру, вітчизняна наука потребує комплексних досліджень, присвячених теоріям миру.

Стаття фокусує увагу на тезі, що ідеалізм заклав основи дискусії про мир, візію миру, розуміння миру. Авторка виявляє витoki ліберально-ідеалістичного бачення миру та характеризує різні напрями ліберально-ідеалістичної традиції. Приділено увагу дискусії про ліберальний мир і концепції Й. Гальтунга про позитивний і негативний мир. Обґрунтовано тезу, що теорія демократичного миру як базове бачення миру неолібералами сьогодні є найбільш реалістичною і досяжною версією миру.

У статті детально охарактеризовано ідеалізм, ліберальний інтернаціоналізм, ліберальний інституціоналізм, ліберальний пацифізм, ліберальний інтервенціонізм, неоліберальний інституціоналізм і зроблене порівняння цих підходів. З'ясовано, що зазначені підходи мають спільні риси і загальну рамку дослідження миру. Наголошується, що в основі цих підходів лежить ідея універсального ліберального миру не на основі гегемонії, а базуючись на функціональних мережах і організаціях. Авторка переконує, що всі згадані вище концепції зображують досяжний загальний мир. У статті робиться припущення про існування ліберального консенсусу щодо миру, але виокремлено проблеми, які є ще не вирішеними. На думку авторки, потрібна широка дискусія про мир у науковому просторі, заснована на міждисциплінарному підході.

Ключові слова: мир, ліберально-ідеалістична традиція, ідеалізм, ліберальний інтернаціоналізм, ліберальний інституціоналізм, неолібералізм, ліберальний мир, теорія демократичного миру.

Постановка проблеми. «Мир не може бути утриманий силою. Він може бути досягнутий лише через розуміння» [8, с. 103], – ці слова А. Ейнштейна не втратили своєї актуальності в XXI ст. Війна завжди була невід'ємною складовою світового порядку, а мир майже не був представлений навіть у цивільному просторі. Втім, тривалий час у дискусії про мир панувала теза, що наука відкриє шлях до миру.

Теорія міжнародних відносин розвивалася в рамках «великих дебатів» і окремих теорій, кожна з яких має власний концепт миру, але ядро досліджень миру формувалося в межах так званої ортодоксії. Реалізм звертається до еліт і концепції негативного миру і більше зосереджений на причинах і природі війни, ніж на розбудові миру (Г. Моргентау, Дж. Міршаймер, К. Волтц, Ф. Закарія, Р. Джервіс, К. Елман). Ліберально-ідеалістичні теорії схиляються більше до позитивного миру як ідеалу і розглядають можливості й умови миру (Р. Когейн, Дж. Най, М. Ройл, Б. Рассет, Дж. Оуен, Й. Гальтунг). Марксизм, який деякі дослідники додають до ортодоксальних теорій, пропонує мир шляхом низової емансипації структур політичної економіки через насильницьку революцію (К. Маркс, І. Валлерстайн, Р. Кокс). Отже, в основу цих базових теорій закладено «великий наратив» про мир, проте з'являються й інші альтернативні теорії. Наприклад, А. Рапопорт виділяє «мир через посилення», «баланс сил», «колективну безпеку», «мир через правосуддя», «особистий і релігійний пацифізм», «революційний пацифізм» [18, с. 4]. Peace and Conflict Studies зосереджується здебільшого на питаннях попередження насилля, а не на механізмах розвитку й забезпечення сталого миру. В умовах зміни самої природи війни та миру, підходів до конфліктного

врегулювання і трансформаційних процесів у світі надзвичайно важливим є створення теоретичного підґрунтя розбудови миру. Зважаючи на досить велику кількість теорій і концепцій миру, варто наголосити, що саме ліберально-ідеалістичні теорії заклали основи дискусії про мир, візію миру, розуміння миру.

Метою публікації є окреслення загальних рис ліберально-ідеалістичної традиції в дослідженні миру та перспективних напрямів її розвитку в сучасній науці про міжнародні відносини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні питання миру залишаються в центрі уваги науки про міжнародні відносини на Заході, але не є в полі наукового пошуку українських дослідників. Серед теоретичних напрацювань в царині ліберально-ідеалістичної традиції чітко виділяється тенденція до створення узагальнених праць про мир і миробудівництво, з окресленням теоретичної рамки дослідження проблеми. На думку автора, найбільш ґрунтовною роботою, яка окреслює основні віхи розвитку концепції миру та пояснює особливості різних теоретичних підходів до розуміння миру, є монографія О. П. Річмонда «Мир у міжнародних відносинах» (англ. «Peace in International Relations») [18]. Доволі значна кількість публікацій присвячена науковому спадку І. Канта і можливостям використання ідей концепції «вічного миру» в постбіполярному світі [5; 7; 15; 19]. Характерною особливістю історіографії є також акцент на певних концепціях миру: концепції ліберального миру – О. П. Річмонд [18], теорії демократичного миру – Р. Когейн [13; 14], М. Дойл [6; 7], З. Гобетті [10], Р. П'ю [17], концепції негативного і позитивного миру – Й. Гальтунг [9].

Українські дослідники аналізують концепт миру в рамках теорії міжнародних відносин або теорій війни та миру. Б. Парахонський та Г. Яворська акцентують увагу на онтології миру та концептуалізації цього явища [4]. А. Багінський розглядає дефініції та концепцію ліберального миру, можливості її застосування в конфліктному врегулюванні [1]. Д. Коротков акцентує увагу на теорії демократичного миру, її перевагах і слабкостях, критиці з боку реалістів і перспективах застосування її напрацювань [3]. Вітчизняному науковому простору бракує комплексних досліджень, присвячених теоріям миру і ліберально-ідеалістичній традиції, особливо з огляду на її потенціал в розбудові миру в Україні та світі.

Виклад основного матеріалу. Як було зазначено вище, проблема миру не є наріжним каменем реалістичних концепцій теорії міжнародних відносин. Реалізм розглядає мир, в основі якого традиційний баланс сил з домінуванням гегемона. Натомість ліберально-ідеалістична традиція пропонує менш жорстку версію миру, розгортає широку дискусію і стає основою Peace and Conflict Studies – напряму, який зосереджується на питаннях миру.

Витоки ліберально-ідеалістичної традиції. Дискусії про мир дуже часто мають в основі бачення ідеальної форми, як у Платона, тобто визнається мир як об'єктивна реальність, яка навряд чи може бути досягнута [18, с. 10]. Мир як велике благо розглядали й інші давньогрецькі філософи (Демокрит, Аристотель), але вони виправдовували оборонні війни, спрямовані на захист своєї держави і народу. Відзначимо, що війна і мир завжди розглядалися як протилежні категорії, але це розділення завжди було хитким.

Основа ліберально-ідеалістичної традиції була закладена в Новий час. Б. Спіноза дотримувався думки, що мир – це не тільки відсутність війни, це чеснота, стан душі, схильність до доброзичливості, довіри та справедливості [18, с. 31]. Е. Роттердамський був у витоків так званих «мирних планів» або «проектів миру» для Європи, в основі яких заперечення і заборона війни («Великий проект» М. Б. де Сюллі, «Новий Кіней» Е. Крюссе, «Нарис про сучасний й майбутній мир Європи» В. Пенна та інші європейські проекти) [9, с. 9-10]. Ці численні проекти миру базувалися на ліберальній етиці та християнських нормах, пропонуючи дещо утопічний, складний, але стабільний мир. Навіть сьогодні мир спирається на набір культурних, соціальних і політичних норм, які виглядають як світські, хоча відображають світові релігійні твори з цього приводу.

Ідею індивідуалізму як основи миру розвинув у своїх роботах Дж. Локк, а Дж. Бентам стверджував, що в основі ідей міжнародного миру має бути ліберальна держава, яка захищає свободу, гарантує права людини і приватної власності [9, с. 10]. Мир має бути створений частково шляхом роззброєння і за допомогою максимізації інтересів громадян. Комерційний лібералізм А. Сміта допускає інший механізм миру: вільний ринок і торгівля як «таємна рука» створює мирні зв'язки між державами і через взаємозалежність стають частиною ліберального порядку денного для миру [18, с. 23]. Отже, ідеалізм вбачає за мету майбутню можливість загального миру, в якому держави та окремі особи є вільними, живуть в добробуті, повній суспільній, політичній і економічній гармонії та не знають страху [18, с. 9, 14]. Цей вид миру представлений як бажаний, але фактично недосяжний.

У рамках ліберально-ідеалістичної традиції періоду Просвітництва формується *ліберальний інтернаціоналізм*, який бере свої витoki з філософії І. Канта. Міжнародна енциклопедія політичних наук характеризує політичні погляди І. Канта як республіканський інтернаціоналізм, і з цим погоджується більшість науковців [12, с. 1435]. У своєму в трактаті «До вічного миру» І. Кант представив більш узагальнене бачення світової політики [2]. «Кантіанська» версія миру заснована на «категоричному імперативі» – вродженому і загальному моральному законі, що існує на трьох рівнях: внутрішньому, міжнародному, космополітичному [2; 12, с. 1435-1436]. По суті «вічний мир» Канта – це візія ліберального порядку, заснованого на твердженні, що людська поведінка обумовлена більше соціальним досвідом, а не природою людини; крім того, мир не виключає оборонні війни [6, с. 230]. Й. Гердер, критикуючи інтернаціоналізм, наголошував, що самовизначення, ліберальні свободи і пов'язаний з цим ідеалізм єдиної спільноти породжують суперечливі претензії до територіального суверенітету і разом з тим – міждержавний або антиколоніальний конфлікт [18, с. 26]. Правосуддя, яке базується на етнонаціональній ідентичності, не здатне захистити інтереси всієї спільноти. З іншого боку, «вічний мир» Канта – це завдання, яке має бути реалізоване. Історія рухається до цієї ідеальної форми, тому сьогодні можна погодитися з думкою О. П. Річмонда, що мир може бути розглянутий як процес і мета, що відкриває чіткий фокус на процесі, завдяки якому можуть бути досягнуті певні цілі [18, с. 2].

Наполеонівські війни призвели до консервативної та ліберальної дискусії про війну і мир, внаслідок яких народилася версія миру, що покладалася на здатність втручатися або утримуватися від втручання у справи інших держав, а також співробітництво з метою продовження довоєнного уявлення про мир [18, с. 26]. На зміну ліберальному інтернаціоналізму прийшов *ліберальний імперіалізм*. Він пом'якшив уявлення про те, що прибуток можна отримувати від незайманих територій, нібито встановлюючи відповідальність, через яку імперська або колоніальна влада повинна сприяти мирному розвитку цієї території та її народів. Після Франко-Пруської війни націоналізм став визначальною тенденцією, а ліберали взяли на себе цивілізаційну місію.

Тривалий час реалістична та ідеалістична версія миру співіснували між націоналізмом, ліберальним імперіалізмом і ліберальним інтернаціоналізмом. Панував баланс сил, і йшла мова не скільки про створення миру, скільки про його реставрацію [18, с. 28]. Норми, режими, право та інституції мали стати реальністю нової ліберальної версії миру, але на практиці це все встановлювали домінуючі суб'єкти міжнародної системи на основі західних і світських норм в рамках повноважень тодішньої імперії. На поч. ХХ ст. ліберальна версія миру захопила увагу багатьох умів по всьому світу, і ліберали відмовилися від ідеї світового уряду або федерації на користь ліберального конституційного порядку в державах. Була модифікована епістемологія та онтологія миру: мир вважався можливим, але лише внаслідок інтервенції або державного будівництва під проводом ліберальних демократій.

Після Першої світової війни мир став ототожнюватися зі справедливим правосуддям, гуманністю, роззброєнням, втручанням суверенних держав з метою просування мирного порядку денного. Це означало, що рамка миру тепер окреслювалася безпекою та співпрацею, а не гегемонією чи пануванням. Мир у міжвоєнний період мав неокантіанське забарвлення і пацифістську тенденцію. Президент США і ідеаліст В. Вільсон, як і І. Кант, вважав, що мир неможливо встановити, поки всі держави не будуть республіканськими, і ключ мирного світового порядку лежить у національному самовизначенні [11, с. 61]. Найважливішим поворотом нової версії миру був принцип, згідно з яким територіальні коригування мають відбуватися лише на основі самовизначення, що і проявилось згодом в деколонізації.

Науковці-ліберали цього періоду – А. Е. Циммерн, Ф. Ноель-Бейкер та Д. Мітрані – не зосереджували увагу на прогресі, який призведе до поступового перетворення міжнародної системи на мирний і справедливий світовий порядок. Невід'ємною складовою наукової дискусії стали дебати про помірні форми пацифізму, пов'язані з аспектами ліберального миру та його спробами стримувати насильство. Так, концепт миру втілюється у *ліберальний пацифізм*. Пацифізм як феномен тісно пов'язаний з ідеалістичними поняттями і такими складовими миру, як інтернаціоналізм, антивоєнний рух та роззброєння. Ключові цілі пацифізму – припинити або запобігти війні через створення сприятливого для миру клімату та боротьбу з причинами конфліктів [18, с. 31]. Неофункціоналіст Д. Мітрані у своїй праці «Робоча мирна система» (англ. «Working Peace System») розвинув ідею сприяння ширшому та сталому миру в міжнародній системі. Він стверджував, що розвиток міжнародної адміністрації може створити систему, необхідну для стабільного миру. Крім того, будь-який мир повинен бути «робочим» і загальнолюдським миром, а не «захисним», тобто

постійно підтримувати своє існування [18, с. 34]. Д. Мітрані вважав за необхідне розробити інтелектуальні та політичні рамки для збереження та захисту миру.

Дебати серед лібералів йшли і щодо ролі внутрішнього та зовнішнього ліберального управління. У цих умовах розвивається *ліберальний інституціоналізм*. До заснування ООН ліберальна парадигма управління «зверху вниз», що визначає межі правильної поведінки у суспільному консенсусі з громадянами, набуває широкого поширення в теорії міжнародних відносин, а після Другої світової війни концепт миру розбудовувався здебільшого за ієрархічним принципом «зверху-вниз». Створення міжнародної архітектури, спрямованої на збереження миру та гарантування безпеки серед держав було паралельним процесом по відношенню до виникнення недержавних, неурядових суб'єктів міжнародних відносин і соціальних рухів, що розробляють конкретний порядок денний, який, як сподівалося, призведе до сталого миру і не спиратиметься на наявність загрози силою [18, с. 34].

Деякі інші акценти в розумінні передумов миру розставляють теоретики *ліберального інтервенціонізму*. Ліберальний інтервенціонізм, як ідеалізм і лібералізм, фокусує увагу на ідентичності й національних інтересах. На перше місце виходить питання справедливості й універсальних норм, прийнятних в усьому світі. Концепція має в собі ліберальне переконання, що спільні цінності на міжнародному рівні вказують на єдність держав [18, с. 11]. Головна ідея полягає у створенні внутрішньої стабільної та гармонійної політичної системи, що сприятиме і мирним відносинам з іншими країнами. Такий тип мислення сприяв появі проєктів міжнародних режимів, законів і норм, які обмежують війни і створюють мир між усіма акторами міжнародних відносин.

На концепції згаданого вище ліберального інтернаціоналізму базується *теорія демократичного миру* (англ. Democratic Peace Theory), або ліберальна демократична теорія [5, с. 70]. Ідеї І. Канта отримали новий вигляд в роки «холодної війни». Оскільки «кантівський мир» є функцією форми правління двох потенційних сторін конфлікту, логічний наслідок полягає в тому, що ліберальний республіканізм має бути розповсюдженим та універсальним для досягнення вічного миру між державами [17, с. 3]. Саме ця теза стала основою теорії демократичного миру, згідно з якою миролюбні за природою ліберальні демократії між собою не воюють. Логічним видається те, що єдиний спосіб встановити мир в усьому світі – поширити ліберально-демократичні цінності, а внутрішні зміни призведуть до зовнішніх.

Дж. П'ю стверджує, що теорія демократичного миру здійснила «серйозну емпіричну атаку» на традиційну гегемонію реалізму на міжнародні відносини [17, с. 2]. У Міжнародній енциклопедії політичних наук зазначено, що думка про схильність демократій до миру була висвітлена К. Стрейт ще в 1938 р., а Д. Бабст був першим, хто підкріпив свою подібну гіпотезу потужними емпіричними даними [12, с. 1435]. На думку Д. Короткова, зародження сучасного аналізу відносин між демократією та миром пройшло майже непомітно, поки в 1976 р. дослідники Д. Сінгер і М. Смол не звернули увагу на публікацію Д. Бабста [3, с. 90]. Більш завершеного вигляду ця теорія набула у дослідженнях М. Дойла і Б. Рассета.

Хрестоматійною є робота М. Дойла «Шляхи війни і миру» (англ. «Ways War or Peace») 1997 р. М. Дойл у статті 1983 р. «Кант, ліберальний спадок і міжнародні справи» (англ. «Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs») доводить, що кантівська ідея вічного миру може бути реалізована лише за умови прийняття й домінування ліберальних цінностей [6]. Науковець це пояснював тим, що демократичні держави не можуть вступити у війну без згоди на те громадян, а громадяни не підтримають війну проти держави зі схожими цінностями та держави, з якою мають тісні торгово-економічні зв'язки. Він пише про важливість взаємодії та комунікацій між демократичними державами, які дозволяють їм будувати відносини співпраці [6, с. 213, 231]. Саме економічна взаємозалежність сприяє збереженню відносин миру й безпеки між демократичними державами [6, с. 231].

Б. Рассет вважає, що на міжнародному рівні економічна взаємозалежність підтримує демократію і погоджується, що демократичні держави схильні до переговорів, ніж до раптового нападу, а лідери демократичних держав не можуть самостійно, незважаючи на суспільну думку, прийняти рішення про початок війни [10, с. 34-35; 19, с. 186-187]. С. Чан, навпаки, стверджує, що громадська думка впливає на політичну відповідальність та офіційну політику, коли люди можуть голосувати, щоб висловити свою перевагу, але виборчі установи та партійні системи можуть втрутитися, щоб перешкодити або спотворити це [5, с. 73]. Теорію демократичного миру розвинули у своїх працях Дж. Каваллар, Дж. МакМіллан, Дж. Онілом, Дж. Оуен, Дж. Л. Рей, С. Чан, З. Гобетті, Р. Руммель, З. Маоз, Н. Абдолалі. Характерною особливістю теорії демократичного миру є обов'язковість масивного емпіричного матеріалу, який підтверджує тезу, що демократії не воюють.

3. Гобетті пояснює теорію демократичного миру через спробу мінімізувати негативні прояви анархії в міжнародних відносинах [10, с. 21]. Шлях до миру лежить через встановлення форм тісної співпраці між державами. Водночас, ця теорія втрачає своє значення за умови визнання того, що всі актори мають різну поведінку на міжнародній арені, що навіть може дискредитувати державу [10, с. 21]. Дж. Оуен вважає ліберальні ідеї, ліберальну зовнішньополітичну ідеологію, демократичні інституції підґрунтям демократичного миру [16, с. 93-101], і з цією думкою варто погодитися. С. Чан стверджує, що демократія дійсно сприяє миру, але з іншого боку, держави, які розташовані в мирному регіоні, наприклад, Скандинавія, більше схильні розвивати демократичні інститути, ніж держави в більш неспокійних точках планети [5, с. 72]. На думку С. Чана, включення до аналізу демократичного миру показників «позитивного миру», таких як добробут або внутрішня політична стабільність, які входять до The Global Peace Index, може істотним чином змінити рамку його дослідження [5, с. 71].

Згідно з теорією демократичного миру, демократія сприяє миру, але не є єдиним підходом до миру: мир можна встановити різними способами, включаючи імперське правління та ядерне стримування [5, с. 74]. Мирне співіснування демократій щороку посилює достовірність цієї теорії. Український дослідник Д. Коротков стверджує, що відсутність воєн між демократіями – це доказ того, що світ демократій був би світом без воєн [3, с. 91].

Одним з найбільш поширених напрямів дослідження миру в роки «холодної війни» та в постбіполярний період є *неоліберальний інституціоналізм*. На думку неолібералів, основою для більш гуманного миру є ліберальні норми та людські потреби, визнання децентралізації та інституціалізації як вирішальних тенденцій сучасного світу [18, с. 12; 13, с. 167]. Неолібералізм підкреслює важливість міжнародних інституцій, створених державами на основі ліберальних принципів, адже в поведінці учасників міжнародних відносин відбиваються встановлені правила й норми, а інституції сприяють взаємовигідній координації політики між урядами і мирному співіснуванню. Отже, неоліберальні інституціоналісти підкреслюють всепроникне значення міжнародних інституцій без маргіналізації ролі державної влади [13, с. 171]. Неоліберали зацікавлені у створенні універсальних програм, що забезпечують космополітичну відповідь на виклики.

У рамках неоліберального інституціоналізму була розвинута концепція ліберального миру (Liberal Peace Concept), концепція взаємозалежності (Interdependence Theory), теорія економічної взаємозалежності й теорія миру (Economic Interdependence and Peace Theory), міжнародна політична економія (International Political Economy), отримала подальший розвиток теорія демократичного миру (Democratic Peace Theory). Неоліберальний підхід може бути застосований до питань миру, тому що підкреслює роль інституцій в інформаційному впливі та поширенні інформації [14, с. 43].

У вирішенні міжнародних проблем, на думку дослідників Л. Мартін і Р. Когейна, важливими є умови отримання відносної вигоди та роль інституцій у питаннях розподілу цих вигод [14, с. 44]. Вирішення міжнародної кризи передбачає залучення широкого кола акторів, але кінцевий спільний результат має повністю або частково задовольняти всіх, тому функція інституцій зводиться до формування відносин взаємності між сторонами і створення «побудованих фокусних точок» [14, с. 45-46]. Р. Когейн вважає, що відкрите міжнародне економічне середовище, що характеризується можливостями взаємовигідного обміну в рамках впорядкованих правил, є стимулом для мирної поведінки, але не забезпечує таку поведінку [13, с. 171]. Співпраця не є автоматичною, вона вимагає планування та переговорів, оскільки моделі поведінки повинні бути змінені, і це процес що передбачає здійснення впливу. Вплив забезпечується не тільки за допомогою переконання та престижу, але і шляхом використання ресурсів. В умовах складної взаємозалежності це економічні ресурси та військові ресурси, коли конфлікт інтересів є дуже гострим або є загроза застосування сили [13, с. 171].

Таким чином, дві світові війни та «холодна війна» вирішили питання миру на користь *концепції ліберального миру*, який складається з миру переможця на його найпростішому рівні, інституційного миру для забезпечення міжнародного управління та гарантій, конституційного миру для забезпечення демократії та вільної торгівлі та громадянського миру для забезпечення свободи і права в суспільстві [18, с. 7]. А. Багінський справедливо стверджує, що ліберальний мир є виявленням неоліберальних практик, що базуються на домінуванні глобальних фінансів, утілених у транснаціональних інститутах, а також пов'язані з ідеєю індивідуалізму [1, с. 16]. Ліберальний мир передбачає соціальний контракт між представниками влади і громадянами та спирається на збереження соціально-економічного порядку або використання певного типу конституції, або побудову рівного і справедливого суспільства [18, с. 11]. Теоретики миру можуть поширити внутрішній мир

на міжнародне співтовариство. Саме система ООН стає найбільш помітним механізмом втілення концепції ліберального миру.

Невдачу в досягненні миру представники ліберально-ідеалістичної традиції пояснюють провалом діяльності інституцій, що відображається в політиці держав і організацій, які в кращому випадку спільно досягають негативного миру. Негативний мир – позиція консерваторів і реалістів. Для ідеалістів і лібералів позитивний мир є більш правдоподібним через прийняття певних національних і міжнародних практик, спрямованих на гарантування прав і потреб окремих осіб. На думку О. П. Річмонда, ідеалізм також може бути прагматичним і спиратися на відкриття перешкод для миру, а потім на застосування правильних методів, необхідних для подолання цих перешкод [18, с. 11].

Вестфальська міжнародна система є компромісом з цих обох позицій. *Концепція Й. Гальтунга* досить широко використовується саме тому. Вона лежить у ліберальній площині, поєднуючи дослідження миру через дослідження конфліктів, і полягає в тому, що для досягнення миру необхідно здійснити перехід від структури примусу і насилля до культури миру. Й. Гальтунг є прибічником підходу *transcend* щодо розв'язання конфліктів ненасильницькими засобами, зокрема шляхом розвитку діалогу, що зберігає свою актуальність та значимість як розширений погляд на миротворчу діяльність. Науковця частіше відносять до неоліберальної школи, але в його роботах можна знайти риси критичної теорії міжнародних відносин і позиції, подібні до англійської школи міжнародних відносин.

Механізм розв'язання конфлікту через трансформацію самої суспільної системи – ключова ідея Й. Гальтунга, але доволі часто застосовується його *Negative and Positive Peace Theory*. Й. Гальтунг виділяє два типи миру – позитивний і негативний. Для дослідника позитивний мир – це «поєднання консенсусних цінностей», відсутність конфліктів взагалі, він є певним ідеалом, до якого варто прагнути [9, с. 17-18], але сьогодні немає жодних підстав говорити про позитивний мир у світі або окремих регіонах. Втім, у постбіполярних міжнародних відносинах існує інший, більш звичний і реалістичний, недосконалий і неповний негативний мир. Негативний мир – це «відсутність організованого колективного насилля» [9, с. 17], він є наслідком обмеження застосування прямого насилля. Підтримання миру можливе в разі позбавлення людства від структурного насилля через розвиток справедливого правосуддя, яке здатне трансформувати конфлікт мирними засобами. Свобода від такого насилля формує курс суспільства, необхідний для посилення миру. Й. Гальтунг пише про дефіцит миру і вводить поняття «Peace Thinking» – миротворче мислення, яке виникне лише за наявності одночасно цінності щодо відсутності насильства та сприйняття присутності насильства [9, с. 19]. Варто погодитися з дослідником, що ідея діалогу та співпраці, трансформації конфлікту і суспільної системи можуть бути в основі майбутнього миру.

Висновки. Розглянувши ідеалізм, ліберальний інтернаціоналізм, ліберальний інституціоналізм, ліберальний пацифізм, ліберальний інтервенціонізм та неолібералізм, можна стверджувати, що незважаючи на свої відмінності, ці підходи мають спільні риси. По-перше, прибічники ліберально-ідеалістичної традиції бачать мир як такий, який існує в рамках інституціалізованих ліберальних економічних норм, політичної та соціальної інституалізації співробітництва, регулювання та управління. По-друге, в основі цих підходів лежить транснаціоналізм і усвідомлення необхідності досягнення універсального ліберального миру не на основі гегемонії, а базуючись на функціональних мережах і організаціях. По-третє, усі згадані вище концепції зображують досяжний загальний мир, отриманий від міжнародних установ та організацій, що представляють універсальні угоди та норми. Загально визнано, що ця форма миру, який називають демократичним або ліберальним миром, ймовірно, «буде зіпсована несправедливістю, тероризмом, сецесіями або партизанською війною, яку здійснюють маргіналізовані актори, які не приймають спільні «правила гри» і універсальні домовленості» [18, с. 14]. З іншого боку, ця форма миру вважається правдоподібною, і мир у цих рамках може бути побудований акторами з необхідними знаннями та ресурсами.

Можна припустити наявність ліберального консенсусу щодо миру, але існує багато технічних, політичних, соціальних, економічних питань, що залишилися «за лаштунками», і сама універсальність миру після «холодної війни» все ще оскаржується з точки зору компонентів та методів, що використовуються для його побудови. Потрібна широка дискусія про мир у науковому просторі, заснована на міждисциплінарному підході. Найбільш перспективними можуть бути наукові розвідки, орієнтовані на контекстне розуміння миру; дослідження, присвячені короткостроковому та довгостроковому миру; спільні проекти, які поєднують ліберально-ідеалістичне бачення миру з аналізом ролі агентів впливу. У питаннях розбудови миру необхідне залучення більшої кількості акторів і синергія дипломатів, політиків, посадовців міжнародних і регіональних організацій, міжнародних агентств і урядових громадських організацій.

Бібліографічний список:

1. Багінський А. Ліберальний мир» як концепція та практика врегулювання конфлікту. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 3 (43) 2019. С.15-19.
2. Кант И. К вечному миру. Москва: «РИПОЛ Классик», 2018. 430 с.
3. Коротков Д.С. Вплив ліберально-ідеалістичного напрямку на традиційну гегемонію реалістів у теорії міжнародних відносин. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2020. Т. 12. № 2. С. 87-93.
4. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія. Київ : НІСД, 2019. 560 с.
5. Chan S. The democratic peace proposition: an agenda for critical analysis. *The Economics of Peace and Security Journal*. 2009. Vol. 4, No. 1. PP. 70-77.
6. Doyle M. W. Democratic Peace. *Security Studies: a reader/ Ed. by C. Hughes and L. W. Meng*. London, New York: Routledge, 2011. PP. 176-183.
7. Doyle M. W. Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs. *Philosophy and Public Affairs*. 1983. Vol. 12. No. 3. PP. 205-235. URL: <http://docshare02.docshare.tips/files/26560/265609373.pdf> (дата звернення: 09.08.2021).
8. Francis D. Rethinking War and Peace. London: Pluto Press, 2004. 177 p.
9. Galtung J. A Synthetic Approach to Peace Thinking. Oslo: International Peace Research Institute, 1967. 238 p. URL: <https://cutt.ly/4QDaNkZ> (дата звернення: 11.08.2021).
10. Gobetti Z. A Revision of the Theory of Democratic Peace PP. 21-56. URL: <https://heiwa.hiroshima-u.ac.jp/Pub/E23/02zenoGobettifinal.pdf> (дата звернення: 05.08.2021).
11. Howard M. The invention of peace and the reinvention of war. London: MacGuru Ltd, 2002. 126 p.
12. International Encyclopedia of Political Science / Badie B., eds. Los Angeles: Sage, 2011. URL: http://www.stefanorecchia.net/1/137/resources/publication_1040_1.pdf (дата звернення: 09.08.2021).
13. Keohane R. Neoliberal Institutionalism. *Security Studies: a reader/ Ed. by C. Hughes and L. W. Meng*. London, New York: Routledge, 2011. PP. 167-175.
14. Keohane R., Martin L. The Promise of Institutionalist Theory. *International Relations*. Summer 1995. Vol.20. No.1. PP.39-51.
15. Lynch C. Kant, the Republican peace, and Moral Guidance in International Law. *Ethics and International Affairs*. 1994. Vol.8. PP. 39-58. <https://cutt.ly/WQS0DWP> (дата звернення: 06.08.2021).
16. Owen J. M. How Liberalism Produces Democratic Peace. *International Security*. 1994. Vol. 19. No. 2. PP. 87-125.
17. Pugh J. Democratic Peace Theory: A Review and Evaluation/ CEMPROC Occasional Paper Series. April, 2005. 19 p. URL: <https://www.researchgate.net/publication/242284578> (дата звернення: 08.08.2021).
18. Richmond O. P. Peace in international relations / Routledge studies in peace and conflict resolution; series editors T. Woodhouse and O. Ramsbotham. London: Taylor & Francis e-Library, 2008. 218 p.
19. Russett B. Neo-Kantian Perspective. *Security Studies: a reader/ Ed. by C. Hughes and L. W. Meng*. London, New York: Routledge, 2011. PP. 184-189.

References:

1. Bahinskyi A. Liberalnyi myr» yak kontseptsiiia ta praktyka vrehuliuvannia konfliktu. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. Vypusk 3 (43) 2019. S.15-19.
2. Kant Y. K vechnomu myru. Moskva: «RYPOL Klassyk», 2018. 430 s.
3. Kоротков D.S. Vplyv liberalno-idealistychnoho napriamku na tradytsiinu hehemoniiu realistiv u teorii mizhnarodnykh vidnosyn. *Filosofiiia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*. 2020. T. 12. № 2. S. 87-93.
4. Parakhonskyi B. O., Yavorska H. M. Ontolohiia viiny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl: monohrafiia. Kyiv: NISD, 2019. 560 s.
5. Chan S. The democratic peace proposition: an agenda for critical analysis. *The Economics of Peace and Security Journal*. 2009. Vol. 4, No. 1. PP. 70-77.
6. Doyle M. W. Democratic Peace. *Security Studies: a reader/ Ed. by C. Hughes and L. W. Meng*. London, New York: Routledge, 2011. PP. 176-183.
7. Doyle M. W. Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs. *Philosophy and Public Affairs*. 1983. Vol. 12. No. 3. PP. 205-235. URL: <http://docshare02.docshare.tips/files/26560/265609373.pdf> (Access date: 09.08.2021).
8. Francis D. Rethinking War and Peace. London: Pluto Press, 2004. 177 p.
9. Galtung J. A Synthetic Approach to Peace Thinking. Oslo: International Peace Research Institute, 1967. 238 p. URL: <https://cutt.ly/4QDaNkZ>.
10. Gobetti Z. A Revision of the Theory of Democratic Peace PP. 21-56. URL: <https://heiwa.hiroshima-u.ac.jp/Pub/E23/02zenoGobettifinal.pdf> (Access date: 05.08.2021).
11. Howard M. The invention of peace and the reinvention of war. London: MacGuru Ltd, 2002. 126 p.
12. International Encyclopedia of Political Science / Badie B., eds. Los Angeles: Sage, 2011. URL: http://www.stefanorecchia.net/1/137/resources/publication_1040_1.pdf (Access date: 09.08.2021).
13. Keohane R. Neoliberal Institutionalism. *Security Studies: a reader/ Ed. by C. Hughes and L. W. Meng*. London, New York: Routledge, 2011. PP. 167-175.
14. Keohane R., Martin L. The Promise of Institutionalist Theory. *International Relations*. Summer 1995. Vol.20. No.1. PP.39-51.

15. Lynch C. Kant, the Republican peace, and Moral Guidance in International Law. *Ethics and International Affairs*. 1994. Vol.8. PP. 39-58. https://cutt.ly/WQS0DWP_ (Access date: 06.08.2021).

16. Owen J. M. How Liberalism Produces Democratic Peace. *International Security*. 1994. Vol. 19. No. 2. PP. 87-125.

17. Pugh J. Democratic Peace Theory: A Review and Evaluation/ CEMPROC Occasional Paper Series. April, 2005. 19 p. URL: <https://www.researchgate.net/publication/242284578> (Access date: 08.08.2021).

18. Richmond O. P. Peace in international relations / Routledge studies in peace and conflict resolution; series editors T. Woodhouse and O. Ramsbotham. London: Taylor & Francis e-Library, 2008. 218 p.

19. Russett B. Neo-Kantian Perspective. *Security Studies: a reader/ Ed. by C. Hughes and L. W. Meng*. London, New York: Routledge, 2011. PP. 184-189.

Panina I. G. Liberal-idealistic Tradition in Peace Studies

The article analyzes the role of the liberal-idealist tradition in the study of peace. The author provides information on the general features of the liberal-idealist vision of peace and the anticipation of the perspective opposition to its development in modern international political science. It is recognized that in the modern conditions of changing the nature of war and moderation and subordination of conflict settlement, it is important to create a theoretical basis for peace building. The article emphasizes that theoretical issues of peace are mostly not the subject of academic interest of Ukrainian researchers and the available scientific research is represented by foreign publications. In view of the potential of the liberal-idealist tradition in building peace, domestic science needs a comprehensive research on theories of peace.

The article focuses the reader's attention on the thesis that idealism laid the foundations for the discussion of peace, vision of peace, understanding of peace. The author reveals the origins of the liberal-idealist vision of peace and characterizes different directions of the liberal-idealist tradition. Particular attention is focused on the discussion of liberal peace and the concept of J. Galtung on positive and negative peace. The thesis that today the theory of democratic peace as a basic vision of peace by neoliberals is the most realistic and achievable version of peace is substantiated.

The article describes in detail idealism, liberal internationalism, liberal institutionalism, liberal pacifism, liberal interventionism, neoliberal institutionalism and compares these approaches. It has been found that these approaches have common features and a common framework for peace research. It is emphasized that these approaches are based on the idea of a universal liberal world not on the basis of hegemony, but on the basis of functional networks and organizations. It is argued that all the above concepts depict an achievable general peace. The article suggests the existence of a liberal consensus on peace, but highlights issues that are still unresolved. According to the author, a broad discussion of peace in the scientific space based on an interdisciplinary approach is needed.

Keywords: *peace, liberal-idealistic tradition, idealism, liberal internationalism, liberal institutionalism, neoliberalism, liberal peace, democratic peace theory.*

DOI 10.31558/2519-2949.2021.3.20

УДК 94+930.2:323.174(477:(470+571))

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9662-0789>*Баскакова А. С., Міністерство закордонних справ України*

КРИМСЬКА КРИЗА ТА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ПОГЛЯД З ТОЧКИ ЗОРУ ПОЛІТИЧНОГО НЕОРЕАЛІЗМУ

У статті проведено комплексний аналіз особливостей використання теоретико-концептуального та методологічного інструментарію такого наукового напрямку в міжнародно-політичній науці як політичний неореалізм для дослідження Кримської кризи та початку українсько-російського збройного протистояння. Стверджується, що Кримська криза 2014 року та початок збройного російсько-українського протистояння викликано не лише реакцією Росії на події в Україні та зміною її зовнішньополітичних орієнтирів, але й такими міжнародно-політичними чинниками як: експансія демократичних цінностей з боку США та країн Західної Європи на країни світу, які раніше входили до зони геополітичної відповідальності Москви та прагнення Вашингтону вирішувати питання власної безпеки, не беручи до уваги інтереси інших держав сучасного світу, що породжує ще більше анархічність міжнародної політики, конфліктність самої структури та спонукає інші держави до вжиття заходів протидії з метою підвищення рівня власної захищеності та забезпечення реалізації інтересів національної безпеки.

Особливої актуальності проблема дослідження набуває в зв'язку із потребою у концептуалізації протистояння між Україною та Росією з точки зору політичного неореалізму. Основна ідея полягає в тому, чи може втручання Росії у внутрішні справи пострадянських країн та порушення нею територіальної цілісності цих держав визнано легітимним з точки зору політичного неореалізму. Метою дослідження є аналіз Кримської кризи та початку українсько-російського збройного протистояння з використанням наукового напрямку в міжнародно-політичній науці як політичний неореалізм. Обґрунтовано, що політичний неореалізм надає можливості визначити підґрунтя поведінки держав в однополярній системі міжнародних відносин, а також визначити причини переважання насильницьких засобів серед заходів із підвищенні рівня їх захищеності.

Ключові слова: політичний неореалізм, Кримська криза, російсько-українська війна, зона геополітичної відповідальності, анархічність сучасної системи міжнародних відносин.

Вступ. Кримська криза 2014 року та початок російсько-українського збройного протистояння є предметом багатьох досліджень у міжнародно-політичній науковій думці, більшість з них присвячені аналізу хронології подій, вивченню міжнародної реакції та розробці ймовірних сценаріїв подальшого розвитку ситуації. Проте дуже мало доробків, предметом яких виступає пошук причин агресивної політики РФ щодо України, більш того, автори не намагаються використати теоретико-концептуальний каркас міжнародно-політичної науки для пояснення причин територіальної експансії Росії по відношенню до України.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань були використані наступні методи:

- ✓ Політичний неореалізм – основоположник К. Уолтц [3] та праці Дж. Міршаймера [4].
- ✓ Теорія балансу загроз – А. Бок, Ф. Планк, І. Хеннеберг [2].

У вітчизняній науковій думці комплексного аналізу проблеми з точки зору політичного неореалізму немає. Тому постала проблема концептуалізації Кримської кризи та російсько-українського збройного протистояння, що і є **предметом** нашого наукового доробку.

Мета дослідження. Дослідити Кримську кризу та початок українсько-російського збройного протистояння через теоретико-концептуальний та методологічний інструментарій такого наукового напрямку в міжнародно-політичній науці як політичний неореалізм.

Результати. Після возз'єднання Німеччини стало зрозуміло, що на світ чекають глобальні геополітичні трансформації. Так, наближався процес розпаду СРСР та остаточний крах біполярної системи міжнародних відносин. Саме в той період лунали заяви європейських лідерів про те,

що в зв'язку з тим, що об'єднання Східної та Західної Німеччини відбулось мирним шляхом, то вони беруть на себе відповідальність за те, що жодна країна із соціалістичного табору не буде включена в західноєвропейський інтеграційний простір. Тим не менш з розпадом Організації Варшавського Договору та СРСР колишні країни соціалістичного табору оголосили про свої наміри щодо вступу в НАТО та ЄС, що призвело до розширення цих організацій на Схід. Особливо різкою реакція Москви була на прийняття країн Балтії до лав НАТО, розуміючи, що у Грузії та Україні є також перспектива прийняття в Альянс, Росія була вимушена діяти негайно, що призвело до 5-денної війни у серпні 2008 року на терені Грузії. Такими діями Росія продемонструвала свої чіткі наміри захищати зону свого геополітичного впливу, байдуже якими засобами: насильницькими чи мирними. Перевагу звісно Росія надає "hard power". Окупація частини території України, відкрите російсько-українське збройне протистояння на території нашої держави свідчить про те, що Білокамінна сприймає інтеграцію України в НАТО та ЄС як пряму загрозу інтересам її національної безпеки. Тому єдиний вихід із ситуації вбачається у захисті цих інтересів шляхом вжиття насильницьких засобів протидії як євроінтеграційній політиці України, так і намірам НАТО та ЄС наблизитись впритул до кордонів Росії.

Пригадаємо події 2013 року. В листопаді 2013 року президент України В. Янукович, який переміг на президентських виборах у 2010 році, відмовився підписувати Угоду про асоціацію України з ЄС. Таке рішення було обґрунтовано бажанням більш тісної співпраці з Росією. Це викликало обурення у політично свідомого населення України, що призвело до народного вибуху в столиці, а згодом й до подій, які отримали назву Революція Гідності. В грудні 2013 року В. Путін намагався вжити заходів, аби В. Янукович зміг зберегти за собою посаду президента, зокрема, грав на енергетичних питаннях на кшталт зниження цін на енергоносії або викупу українського боргу за газ. В лютому в результаті кривавих подій в столиці України – Києві було повалено проросійський режим В. Януковича, а до влади прийшов прозахідний уряд П. Порошенка, якого підтримали й США й Західна Європа.

Росія не могла грати роль спостерігача за подіями, адже Революція Гідності та прихід до влади прозахідного режиму не входили в її плани щодо контролю за Україною, тому обрала для себе новий сценарій захисту власних інтересів: поступове втягування України у стан нестабільності за рахунок матеріально-технічної та військової підтримки російськомовних громадян України переважно на сході нашої держави, які були не задоволені політикою українізації тощо. В березні 2014 року Росія анексувала Кримський півострів, розпочався збройний наступ вглиб Донбасу. Російсько-українська війна триває сьомий рік й перспективи миру неоднозначні.

З метою проведення більш глибокого аналізу Кримської кризи та початку українсько-російського збройного протистояння спробуємо використати теоретико-концептуальний та методологічний інструментарій такого наукового напрямку в міжнародно-політичній науці як політичний неореалізм.

Основоположником політичного неореалізму вважають Кеннета Уолтца. Засадничі ідеї цього напрямку висвітлені у його книзі «Теорія міжнародної політики» (1979) [3]. Тим не менш його погляди піддавались та продовжують піддаватись критиці, особливо у питанні про довговічність біполярної системи міжнародних відносин. Проте не дивлячись на існуючу критику, розроблена К. Уолтцом теорія може надати нам практичні інструменти для проведення аналізу та оцінки подій 2014 року. Тому ми будемо використовувати ключові положення цієї теорії, її концептуальні засади для вивчення окресленої в статті проблеми.

Варто зауважити, що різні вчені використовували неореалістичні вихідні концептуальні положення для пояснення загострення відносин між Росією та Україною, причинами якого стали окупація Кримського півострову Російською Федерацією та початок збройного російсько-українського протистояння на сході нашої держави. Такі вчені як А. Бок, Ф. Планк та І. Хеннеберг використовували нереалістичну теорію «балансу загроз» для вивчення сприйняття Москвою загроз її інтересам національної безпеки [2]. Самі з точки зору цієї теорії анексію Криму – дії РФ, які призвели до порушення норм міжнародного права, неможна абсолютно інтерпретувати як прояв неоімперіалістичних амбіцій Москви. Адже поведінка кожної держави визначається загрозами з боку інших держав або міждержавних об'єднань [2]. Держави балансуватимуть не з іншими державами, що набирають сили, тобто нарощують свою політичну, економічну, військову потужність, а з тими, дії яких несуть загрозу для інтересів національної безпеки. У своїх діях Москва виходить з того, що США та Західна Європа використовують НАТО ні як політичний інструмент для розв'язання кризових ситуацій, а як військовий, тому розширення Альянсу впритул до кордонів Росії та розміщення військових баз НАТО на терені цих держав сприймається як загроза національній безпеці Росії, безпеці її кордонів. Єдиним виходом для неї вбачається протидія такій політиці Альянсу будь-

якими засобами, в тому числі й насильницькими. Більш того, своїми діями Москва хоче породити низку нових загроз для США та Західної Європи (на кшталт підриву енергетичної безпеки країн Західної Європи або породження дуги нестабільності на східних кордонах ЄС) та зберегти баланс загроз, виходячи із власних національних інтересів. Прагнення зберегти баланс загроз у 2014 році було реалізовано в її прагматичних кроках: анексія Криму та початок російсько-української війни на сході нашої держави.

Дж. Міршаймер стверджує, що Кримська криза в Україні та події на сході Української держави – провина Заходу [4]. Адже саме головною причиною кризи 2014 року стало розширення НАТО на Схід та прагнення Вашингтону вивести Україну з орбіти Москви, щоб інтегрувати її в західноєвропейський політичний, військовий, економічний та культурний простір [4]. Тому агресивна поведінка Москви щодо України не є дивною. Адже поглинання України євро- та євроатлантичними структурами призвело б остаточного переформатування зон геополітичної відповідальності у Східній Європі, поступово витісняючи Росію із зони її регіонального впливу та позбавляючи її можливостей впливу на внутрішні процеси в країнах Східноєвропейського простору. Отже, ймовірний вступ України до ЄС та НАТО ставив під загрозу основні стратегічні інтереси Росії в регіоні [4].

Міршаймер називає три чинники, які загострили відносини між Росією та Україною: розширення НАТО, розширення ЄС та просування демократичних цінностей у країні Східної Європи [1]. Саме така констатація про роль Заходу в Кримській кризі та початку відкритого збройного російсько-українського конфлікту викликала активні дебати в академічних колах у глобальному масштабі.

Неореалісти вважають, що Росія своїми агресивними діями намагається стримати розширення НАТО на схід впритул до зони, яка слугує поясом безпеки для Російської Федерації. Україна знаходиться в цій зоні, отже, її територія автоматично стає плацдармом для реалізації політики протидії розширенню НАТО та ЄС з боку РФ. І засобами такої політики виступають окупація частини території України, відкрите збройне протистояння на територіях України, де проживає більшою мірою російськомовне населення (схід, південний схід). Для Росії не має значення, на скільки витратними є такі насильницькі засоби, адже для Москви – це питання стратегічної важливості – йдеться про збереження поясу її безпеки та посилення контролю за простором її геополітичної відповідальності

К. Уолтц розглядає міжнародну політику як структуру, за межами якої залишаються питання взаємодії держав в політичній, військовій, економічній та культурній сферах [3, с. 79-80]. Для структури як системи не має значення, якими є ці держави: демократичні чи авторитарні, держави, до влади в яких уряди прийшли законним або революційним шляхом, держави, де ідеологія пануючого режиму визначає стратегію розвитку, чи країни, які будують свої відносини із зовнішнім світом, виходячи із власних прагматичних інтересів. К. Уолтц абстрагується від усіх цих аспектів й не акцентує увагу на намірах держав розвивати відносини з іншими країнами за шкалою «дружба – ворожнеча» [3, с. 99]. Він вважає, що якщо не брати до уваги ірраціональні елементи аналізу – такі як дружба та ворожнеча, то ми зможемо збагнути, що Росія не є державою-суперницею, яка розпалює війну, щоб задовольнити свої потреби у розширенні власної території за рахунок територій інших держав. Вона просто намагається захистити свої інтереси, адже неможливість їх забезпечення ставить під загрозу виживання Росії як держави.

К. Уолтц стверджує, що «одиниці міжнародної структурі схожі та рівні в різних ситуаціях [3, с. 94]. Реакції держав однакові, якщо йдеться про поведінку на міжнародній арені або позиціонування, адже дії держав обумовлені рівнем тих дивідендів, які може отримати країна або недоотримати внаслідок її бездіяльності. Тому реакція Росії на протидію поширенню НАТО на Схід – це не питання автократичних прагнень Путіна або реалізації неоімперських амбіцій Москви. Враховуючи, що відповідна система міжнародної політики обов'язково впливає на її структурні одиниці, тобто держави та їх поведінку [3, с. 100], однополярна структура міжнародної політики зобов'язує Росію до військового втручання в Україну. Росія вибудовує свою національну безпеку у відповідності із своїми економічними та геополітичними цілями в Україні. Тут термін «безпека» – це широкий термін, який може включати не лише основні питання безпеки, але й може охоплювати більш ширшу сферу, якщо йдеться зокрема про економічний розвиток та ті питання, які є життєво важливими та необхідними для подальшого розвитку держави в цілому.

У взаємодії між країнами держава завжди запитує себе, що я отримаю від того чи іншого процесу? Які вигоди? Чи взагалі йдеться тут про вигоди або втрати? І таким чином в який спосіб можна подолати цей стан незахищеності та ймовірних втрат?

У взаємодії Росії із Західним світом Москва вважає, що в процесі вступу України до НАТО США та Європа отримають більше вигод, а Росія втрачає контроль над зоною своїх інтересів загалом та Україною зокрема. До того ж інструменти її впливу вже не є такими ефективними, якими вони були раніше, зокрема, за часів каденції В. Януковича, відомого своїми проросійськими поглядами. Окрім того, ці інструменти впливу жорстко критикувались та критикуються Заходом (газові, інформаційні війни тощо) й часто використовувались європейськими країнами проти Росії, дії якої засуджувались. Росія, аби зберегти свої вигоди, аби не залишитись на узбіччі зони своїх геополітичних інтересів, вдалася спочатку до превентивних заходів.

В цій системі для Росії єдиний спосіб подолати відчуття власної незахищеності – це утримувати Україну у своїй зоні геополітичних інтересів будь-якими можливими засобами, будь-то мирними або насильницькими.

Сучасна система міжнародних відносин анархічна за своєю природою, в системі відсутній такий орган глобального управління, який би брав на себе функції закріплення чітких меж зон геополітичної відповідальності найбільш впливових центрів сили будь-то окремих держав або блоків держав. Тому анархічність міжнародного порядку породжує використання насильницьких методів з метою захисту державою інтересів її національної безпеки [3, с. 103]. Саме тому Росія використовує насильницькі методи, адже для неї раціональність військових дій (переваги війни) забезпечити безпеку Росії та її економічні інтереси в Україні більше, ніж ті вигоди, які вона може отримати від миру. Отже, в анархічній системі війна є можливою, вона виступає одним із інструментів захисту інтересів національної безпеки. Коли чергові хвилі розширення НАТО та ЄС кардинально змінюють геополітичний ландшафт Європи, у Росії не залишається іншого вибору – вона намагається захистити своє право на виживання, більш того, прагне довести світові легітимність цього права, обґрунтовуючи свої дії тиском на неї однополярної системи міжнародних відносин та витісненням її з її місця в системі геополітичних координат. Отже, сама структура міжнародних відносин обумовлює поведінку окремих держав по відношенню до інших акторів світової політики.

Лідери західноєвропейських країн розглядають дії Росії щодо України, починаючи із 2014 року як прояв ірраціональної поведінки авторитарного В. Путіна, який хоче визначати внутрішньо- та зовнішньополітичний курс Української держави, тримати під контролем українську економіку та енергетику та брати під свій контроль долю демократії в Україні. Проте представники неореалістичного напрямку не розглядають Кримську кризу та російсько-українське збройне протистояння, що триває вже 7 років, як питання протидії формуванню в Україні демократичної політичної системи. Стверджується, що структура міжнародної політики обумовлює спроби Росії змінити саму систему з метою гарантування своїх національних інтересів на території України. Росія у протистоянні з Україною використовує насильницькі засоби на стільки на скільки це можливо, проте війна не є ціллю Москви, а швидше виступає інструментом забезпечення власних національних інтересів.

В міжнародно-політичному порядку, де є два або декілька полюсів – центрів сили, структура тяжіє до чіткої ієрархічної системи з розподілом зон геополітичного впливу, тому поведінка держав в такій системі є дещо прогнозованою, адже сама структура системи міжнародних відносин визначає поведінку її учасників. Баланс між полюсами гарантує стабільність та довготривалість самої системи. Цей баланс надає постійності характеру системи міжнародних відносин, чого не можна сказати про однополярну систему, в якій лише національні інтереси обумовлюють дії держав на міжнародній арені. І тут йдеться не про інтереси зовнішньої політики, а швидше про національні амбіції та політичний тиск.

Однополярний порядок міжнародної політики піддається флуктуаціям через відсутність стабільності всередині системи. Наддержава намагається вибудувати світовий порядок за власним баченням, нехтуючи при цьому потребами самої системи. США не бажають бачити важливість України для Росії в економічному та геополітичному плані та підтримують вихід України із зони геополітичних інтересів Росії. Неореалісти критично відносяться до такої недалекоглядної політики Вашингтону щодо російсько-українського питання, вважаючи, що такі заяви та дії можуть підірвати могутність США. Тим більше США вже мають невдалий досвід такої політики на терені колишньої Югославії. Такі дії з боку єдиної наддержави призводять до глибокого незадоволення інших держав таких як Росія. І це незадоволення лише зростатиме, що спонукатиме незадоволені держави виступити проти дій єдиної надпруги й використати при цьому усі доступні можливості та інструменти. Розглядаючи стан анархії як ключову характеристику сучасної системи міжнародних відносин, Росія вважає, що не потребує дозволу з боку жодної іншої держави протистояти цій системі, адже дії окремих її учасників несуть загрозу її національній безпеці та позбавляють її статусу рівноправного учасника в системі міжнародних відносин.

Непостійність, яка характерна для однополярної структури міжнародних відносин, вказує на неоднозначні перспективи розв'язання конфлікту між Україною та Росією. З моменту вторгнення Росії на території України, окупації частини її території та початку збройного конфлікту на сході нашої держави США та країни Західної Європи – союзники по НАТО не змогли підтримати Україну у військовому плані, тобто вступити у військову конфронтацію з Росією з метою захисту України. Захід не спромігся і це пояснюється передусім не бажанням піддавати ризику співпрацю з Росією в сфері економіки та енергетики. Адже пряма конфронтація призвела б до глибокої енергетичної кризи в Європі, що вплинуло б негативно на розвиток західноєвропейських економік.

Тому найбільш рішучою дією США та країн Європи стало запровадження блоку санкцій, який навряд чи може вплинути на наміри Росії відмовитись від своїх національних інтересів в Україні. Адже за умови домінування у світі єдиної надпотиуги – США та міжнародно-політичної ситуації у світі, яка складається не на користь Москви, до того ж є такою, що позбавлена чітких контурів майбутнього, Росія відчуває свою незахищеність як результат дії загроз з боку НАТО/США та ЄС, які впритул наближаються до її кордонів. Тому єдиним виходом для Білокамінної залишається використання зброї з метою захисту її інтересів. Інші інструменти не вбачаються Москвою такими, які б можна було застосувати з метою протидії розширенню НАТО та ЄС на Схід. Застосування зброї по відношенню до України є неминучим, але такий крок не є відповіддю на загрози з боку України, а швидше є реакцією на політику розширення НАТО та розміщення військових баз Альянсу поблизу кордонів Російської Федерації.

Саме відсутність балансу в однополярній системі міжнародних відносин робить її крихкою та нестабільною, адже більш слабкі держави з метою зміцнення власних позицій та захисту національних інтересів вживають різні заходи, аби підвищити рівень власної захищеності. Домінуючі позиції США у світі надають Вашингтону необмежені можливості для втручання у внутрішні справи інших держав із прагненням поширити демократичні цінності у тих країнах світу, де з позиції Білого дому вони відсутні, проте потреба у встановленні демократичних режимів є. Росію на початку 90-х минулого століття не оминули процеси поширення демократичних цінностей, проте авторитаризм та прагнення до одноосібного керування великою державою переважили потребу у зміні політичного режиму, який і по сьогодні залишається авторитарним або режимом керованої демократії. Розуміючи, що процеси розширення НАТО та ЄС на Схід несуть собою й поширення демократичних цінностей й таким чином Москва втрачає пояс її геополітичних інтересів навколо її кордонів, що може перетворитись на дугу демократії та верховенства закону, Кремль вдається до насильницьких засобів, аби протидіяти в майбутньому внутрішнім проблемам всередині Росії на кшталт вимог російським суспільством формування дійсно демократичної правової держави, де є місце правам людини, свободі ЗМІ тощо. Наразі прийшов час, – вважає Білокамінна, – коли США та країни Західної Європи активно підтримують громадсько-політичні рухи Росії, що виступають за поширення демократичних цінностей у федерації, в такий спосіб дестабілізуючи країну в цілому. Тому уряд Російської Федерації намагається що є сили знищити цей жахливий для неї сценарій в зародку.

Цікаво зауважити, що К. Уолтц використовує іноді в своїх тезах термін «експансія» замість терміну «розширення» та вважає, що для США та НАТО політика розширення на Схід є ніяк не процесом поширення демократичних цінностей в ім'я миру, справедливості та благополуччя в усьому світі, а навпаки процесом агресивної експансії, мета якої – встановлення тотального контролю над великими та середніми державами шляхом приходу до влади прозахідних демократичних режимів. Така агресивна політика й кидає виклик інтересам інших держав, зокрема, Росії [3, с. 24]. Тому Москва всупереч існуючій системі міжнародно-правових норм у 2014 році використала й продовжує використовувати вже 7 років поспіль насильницькі засоби для розв'язання життєво важливих питань її національної безпеки [1]. Таким чином, анархічність однополярності призводить до неможливості держав узгоджувати між собою дії та скеровувати взаємодії. Одна єдина надпотиуга діє винятково виходячи із власних інтересів національної безпеки, не беручи до уваги потреби інших. Це і призводить до необхідності великих та середніх держав захищати свої інтереси. З точки зору неореалізму проблема збройного протистояння в українсько-російських відносинах може бути розв'язана лише в один єдиний спосіб – відмова США/НАТО та ЄС від своєї політики розширення / експансії на Схід, створення буферної зони, яка фактично буде поясом геополітичних інтересів Росії, де вона гратиме роль великої держави, здатної формувати власний політичний, військовий економічний, енергетичний та культурний простір. Таким чином, демократія тобто західні цінності «будуть принесені в жертву» регіональній стабільності та безпеці.

Висновки. Кримська криза 2014 року та початок збройного російсько-українського протистояння викликано не лише реакцією Росії на події в Україні та зміною її зовнішньополітичних орієнтирів, але й такими міжнародно-політичними чинниками як: експансія демократичних цінностей з боку США та країн Західної Європи на країни світу, які раніше входили до зони геополітичної відповідальності Москви та прагнення Вашингтону вирішувати питання власної безпеки, не беручи до уваги інтереси великих та середніх держав сучасного світу, що породжує ще більше анархічність міжнародної політики, конфліктність самої структури та спонукає інші держави до вжиття заходів протидії з метою підвищення рівня власної захищеності та забезпечення реалізації інтересів національної безпеки. В теорії неореалізму дії держав в системі міжнародних відносин оцінюються незалежно від їх ідеологічних характеристик. Отже, наміри Росії втрутитись у ситуацію, яка склалась в кінці 2013 – на початку 2014 рр. в Україні, на пряму витікає з її національних інтересів. Незалежно від того, чи є Росія демократичною чи авторитарною державою, захист її елементарних інтересів в Україні є зрозумілим з точки зору теорії політичного неореалізму. Система міжнародних відносин – це сукупність одиниць – держав, які діють відповідно до своєї ролі в системі та їх можливостей/ресурсів. Система впливає на дії держав, у випадку коли система є однополярною, то дії великих, середніх та малих держав є реакцією на дії світового гегемона та його сателітів. Цим й пояснюються дії Росії щодо України, яка вбачає проблему у використанні «української карти» для остаточної експансії демократичних цінностей на пояс геополітичних інтересів Росії з метою подальшого розширення демократії вже вглиб Росії й в такий спосіб підризу її авторитарного політичного режиму, зміни влади та встановлення демократичного уряду, лояльного наддержаві – США. Виходячи з цього, Росія вимушена застосовувати насильницькі заходи в Україні з метою протидії політичній експансії із Заходу.

В біполярній або багатополярній системі міжнародних відносин існує чітка структура правил, яких прагнуть дотримуватись усі структурні одиниці – держави, й таким чином забезпечується стабільність та реалізація національних інтересів кожної держави або блоку держав. В однополярній державі така система правил відсутня, панує анархія, що посилює прагнення одного єдиного гегемона диктувати свої правила та нав'язувати свою волю іншим державам. Потреби та інтереси інших держав гегемона не цікавлять. В свою чергу ці держави, занепокоєні зниженням рівня власної захищеності, вдаються до насильницьких дій, що і зробила Росія по відношенню до України в 2014 році та продовжує це робити вже 7 років поспіль.

Поведінка держав у відповідності із теорією політичного неореалізму повинна бути раціональною й приносити конкретні дивіденди. Такими дивідендами для Росії є забезпечення нею контролю над українськими трубопроводами з метою отримання стабільного доходу від експорту газу в Європу. Контролюючи ці трубопроводи, Росія може посилити свої політичні позиції не лише на Європейському континенті, але й за його межами. Окрім цього, Росія не відчуває себе захищеною стратегічно на своїх південних морських кордонах, тому з моменту розпаду СРСР та утворення нових незалежних держав Москва розглядала різні сценарії повернення Криму «додому», поступово реалізуючи їх та готуючи підґрунтя для військового вторгнення на півострів з метою анексії. Вхідження Криму до складу Російської Федерації закрило питання щодо російської військово-стратегічної присутності у Чорному морі – відомо, що Крим сьогодні являє собою не «чорноморську перлину», а потужний військово-стратегічний й оборонний комплекс, основне завдання якого – контроль над Чорним морем та фактичне перетворення його на внутрішнє море Росії та Туреччини. Ось тут і криється логічне пояснення анексії Росією Кримського півострову.

Таким чином, політичний неореалізм дає нам можливість збагнути поведінку держав в однополярній системі міжнародних відносин, зрозуміти їх цілі та мотивацію дій. А також чому держави надають перевагу насильницьким засобам, коли йдеться про потребу у підвищенні рівня їх захищеності.

Іншим важливим аспектом теорії політичного неореалізму є те, що ця теорія підходить для аналізу конфліктів між країнами, які мають обмежену кількість джерел прибутку, тобто економіка яких залежить від однієї статті доходу, наприклад, Росія, економіка якої тримається лише на експорті енергоносіїв. Таким чином, коли йдеться про загрозу експорту, Росія вдається до жорсткої сили – відкритого збройного протистояння з Україною.

Бібліографічний список / References:

1. Mearsheimer J. (March, 13). Getting Ukraine Wrong. *The New York Times*, URL: <http://www.midcoastforum.org/wp-content/uploads/MearsheimerNYT.pdf>
2. Bock A., Henneberg I., & Plank F. (MARCH 2015). "If you compress the spring, it will snap back hard": The Ukrainian crisis and the balance of threat. *International Journal*. Vol. 70, No. The Past in International Statecraft. P. 101-109.

3. Kenneth N. Waltz. *Theory of International Politics*. Reading, Mass.: Addison-Wesley Publishing Co. 1979. Pp. iv + 251.
4. Mearsheimer J. (2014). *Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin*. *Foreign Affairs*. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-08-18/why-ukraine-crisis-west-s-fault>

Baskakova A. S. The Crimean Crisis and the Russian-Ukrainian War: a View from the Perspective of Political Neorealism

A comprehensive analysis of the peculiarities of the use of theoretical, conceptual and methodological tools of such a scientific field in international political science as political neorealism to study the Crimean crisis and the beginning of the Ukrainian-Russian armed confrontation was carried out in the article. It is claimed that the Crimean crisis (2014) and the beginning of the armed Russian-Ukrainian confrontation was caused not only by Russia's reaction to the events in Ukraine and changes in its foreign policy orientations. Also by such international political factors as the expansion of democratic values by the United States and Western Europe to states that were a part of Moscow's geopolitical responsibility and Washington's desire to resolve its own security issues. Moreover, without taking into account the interests of other states in the modern world, which creates even more anarchy in international politics, conflicting of structure and encourages other states to take actions in order to increase the level of self-protection and ensure the realization of national security interests.

The problem of research becomes especially relevant in connection with the need to conceptualize the confrontation between Ukraine and Russia in terms of political neorealism. The basic idea is whether Russia's interference in the internal affairs of the post-Soviet countries and its violation of the territorial integrity of these states can be recognized as legitimate in terms of political neorealism. The aim of the study is to analyse the Crimean crisis and the beginning of the Ukrainian-Russian armed confrontation using the scientific direction in international political science as political neorealism. It is substantiated that political neorealism provides an opportunity to determine the basis of the behavior of states in a unipolar system of international relations, as well as to determine the reasons for the predominance of violent means among measures to increase their level of protection.

Keywords: *political neorealism, Crimean crisis, Russian-Ukrainian war, zone of geopolitical responsibility, anarchy of the modern system of international relations.*

DOI 10.31558/2519-2949.2021.3.21

УДК 327+ 327.8

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2588-4941>

Taranenko A. G., Kyiv International University

PEACE AS PROCESS: RECIPES FOR RUSSIA-UKRAINE WAR SETTLEMENT

The Russia-Ukraine war is one of the most serious challenges of current international security agenda. Conflict resolution is an integral part of national security framework of any country. Comprehensive national security encompasses such components as political, military, informational, ideological, as well as cultural aspects. The research problem is that it is unknown which methods can be the most appropriate for Russia-Ukraine war settlement. The research goal is to analyze the current state of Russia-Ukraine war in depth and identify important lessons learned from previous confrontations that can be applied for the peace process invigoration. In particular, the research objectives are to analyze the cases of peaceful settlements in the Balkan states and Great Britain and also consider the peacemaking potential of international organizations, such as the EU, the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), the GUAM Organization for Democracy and Economic Development (GUAM) and Baltic – Adriatic – Black Sea Initiative. The selected methodology is qualitative case study.

The study results are that one can find a lot of important lessons learned in the Balkan region. Sustainable peace in the Balkans can be achieved by including this region in the system of Euro-Atlantic cooperation. In the same vein as the Balkan countries, Ukraine should look for long-term political stability in the framework of Euro-Atlantic integration. Besides, a case of particular interest for Ukraine is the Troubles peace process in Great Britain. The main conclusions are that the Balkan states' and Great Britain's experience in conflict resolution can be of particular practical interest for Ukraine. One can note that peace is not a particular point in time, but rather a continuous process. Besides, one should pay attention to information component of the peace process and inform audiences about peacemaking efforts to the extent possible. In order to settle the Russia-Ukraine war in an efficient way one should also pay attention to the memory policy component. Ukraine should also use multilateral diplomacy tools, such as international organizations, in particular, the EU, OSCE, GUAM and Baltic-Black Sea-Adriatic Initiative in order to further fight international law infringements and promote the peace process. Prospects of further research are related to usage of cultural diplomacy and track-II diplomacy tools for the Russia-Ukraine war settlement.

Keywords: *Russia-Ukraine war, Ukraine, peace, OSCE, the European Union.*

Conflicts and wars can be classified as universal phenomena. They have been a part of humankind history since the first stages of the society development. For this reason, it is safe to say that the humankind has accumulated an enormous amount of knowledge and lessons learned in the realm of conflict resolution. Thereby conflicts can be considered as complex problems, which require equally complex and long-term solutions [17, p. 1].

Conflict resolution is an integral part of national security framework of any country. Comprehensive national security encompasses such components as political, military, informational, ideological, food and water, as well as cultural aspects. The research problem is that it is unknown which methods can be the most appropriate for Russia-Ukraine war settlement. In accordance with the Law of Ukraine «On National Security of Ukraine» (2018, Chapter 2 Article 3 Item 2.2), one of the fundamental principles of Ukrainian security framework is compliance with the international law norms and Ukraine's participation in mechanisms of international collective security [3, p. 1]. It is outlined that one of the key national interests is gaining membership in the European Union (EU) and North-Atlantic Treaty Organization (NATO). Ukraine, as a founding member state of the United Nations (UN) committed to abiding by the organization's principles and values, including conflict resolution. According to the UN Charter (1945, Chapter VI, Article 33), the parties to any dispute, the continuance of which is likely to endanger the maintenance of international peace and security, shall, first of all, seek a solution by negotiation,

enquiry, mediation, conciliation, arbitration and judicial settlement [20, p. 7]. Ukraine's security was breached in 2014 and the country is now facing the challenge of protecting its national sovereignty, settling Russia-Ukraine war in the East of the country and reintegrating the Crimea. The novelty of research is stipulated by the origin and character of the Russia-Ukraine war since it is considered as one of the most serious challenges of current international security agenda and its efficient resolution is an urgent task for guaranteeing stability in the European region.

The research goal is to analyze the current state of Russia-Ukraine war in depth and identify important lessons learned from previous regional conflicts that can be applied in order to mitigate the confrontation in the East of Ukraine and reintegrate the Crimea. In particular, the research objectives are to analyze the cases of peaceful settlements in the Balkan states and Great Britain and also consider the peacemaking potential of international organizations, such as the EU, the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), the GUAM Organization for Democracy and Economic Development (GUAM) and Baltic – Adriatic – Black Sea Initiative. The selected methodology is qualitative case study. Some of the research restrictions are the qualitative nature of the study aimed at investigating a phenomenon in depth rather than making generalizations, studying mainly the current stage of the war without delving deeper into its origins and stance of qualitative researcher as an instrument of the study. Major sources of references are laws of Ukraine and international legislation, peer-reviewed scholarly literature, monographs, analytical reports of research agencies and international organizations, as well as statements of political leaders.

1. Literature Review

The topic of conflict resolution has been studied by numerous researchers worldwide and, in particular, the Russia-Ukraine war has become a highly debated topic internationally since 2014. Researchers express various opinions about the Russia-Ukraine war and provide different assessments, however one of the most prominent conclusions is that this confrontation is one of the most serious challenges for Eastern European security agenda. Per Păduraru and Voicu, the conflict generated multiple events which changed the geopolitical configuration of Eurasia [16, p. 58]. Hale states that the reproduction of a European identity has played an important role in Ukraine's dealings with the West [18, p. 39]. As Garrone points out, in Eastern Europe, the Russian annexation of Crimea and the Ukrainian war design a stage of crisis and instability [19, p. 8]. Thereby Bebler holds that the political and legal stand-off between Ukraine and the Russian Federation will undoubtedly continue indefinitely having created a new and long lasting «frozen» conflict in Europe [11, p. 206]. Smolij and Kulchytsky note that it is highly probable that drawing Ukraine at its incipient stage of comprehensive civil society development into a new type of 21st century war initiated a series of transformations whose implications are difficult to foresee, given post-Soviet legacy of Ukrainian statehood [7, p. 565]. Tolstov holds that in case of its “freezing” the situation in Donbas will pose a potential and real threat for economy and security of Ukraine, as well as present a point of tension in economic and military relations between the Russian Federation and the Western countries [10, p. 117]. Thus, it is necessary to identify appropriate lessons learned of previous peaceful settlements and implement relevant solutions for the Russia-Ukraine case.

2. Results and Discussion

Conflict resolution in a particular country often largely depends on geopolitical situation in the region. Ensuring national security is crucial for the Ukrainian society today. The Russia-Ukraine war has become one of the most important international security threats in recent years. The conflict has killed more than 13,000 people since 2014, thus becoming the biggest armed conflict in Europe since World War II and the greatest source of tension since the Cold War [15, p. 1]. The conflict has heightened tensions in Russia's relations with both the United States and Europe, complicating the prospects for cooperation elsewhere including on issues of terrorism, arms control, and a political solution in Syria [12, p. 1].

Apparently, President of Ukraine Volodymyr Zelensky made the war settlement a foreign policy priority on his agenda. In line with the law of Ukraine «On Foundations of Foreign Policy», preventing conflicts in regions bordering on Ukraine and resolving existing conflicts is considered one of the cornerstones of domestic and foreign policy of the country («Law of Ukraine «On Foundations of Domestic and Foreign Policy» 2018: Article 11, Item 2) [2, p. 1]. It is important to note that aside from political and diplomatic aspects one of the most important integrating factors for the Ukrainian society today can be the level of economic growth. Modern Ukrainian society has a significant consolidation potential despite the ambivalence of aspirations of political elites and a low level of people's trust in government, economic and legal institutions [8, p. 38].

2.1. *The Balkan States Case*

Regarding peaceful settlements experience of other countries of the region one can find a lot of vital lessons learned in the experience of the Balkan states. In particular, their experience proves the complexity of solving memory policy problems. Strategy of state history policy development should be planned for decades ahead and one should not expect a quick result [4, p. 68]. The Serbian society stays divided into liberal pro-European segment oriented toward Euro-Atlantic integration and nationalistic segment whose representatives aspire to revive the «Great Serbia» project rejected at the turn of the 21st century. Apparently, peace to the Balkans can only be brought by finalizing the process of including this region in the system of European and Euro-Atlantic integration [5, p. 101].

The European Union states are making efforts in order to integrate the Balkan countries in cultural, political and military terms under the EU enlargement agenda. In 2019 the project of joint defense of the European Union was started seriously and realistically for the first time. Germany, France, the Czech Republic and Poland, in particular, are working on such steps as withstanding cyberwars and formation of rapid response forces. These steps will promote more efficient European and Euro-Atlantic integration of all Balkan countries. Currently only Slovenia, Croatia, Bulgaria and Romania among the Balkan states are the EU members, while Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Serbia, Northern Macedonia and Montenegro are aspiring to join the European Union [5, p. 114]. Yet, these Balkan countries are being actively involved in vital European security issues.

Ukraine is also attempting to utilize the international organizations' potential for the Russia- Ukraine war settlement. Joining the European Union and the North-Atlantic Treaty Organization were defined as Ukraine's foreign policy goals and enshrined in the Constitution (Law of Ukraine «On Amendments to the Constitution of Ukraine (Concerning the Strategic Course of the State for the Acquisition of Full Membership of Ukraine in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization» 2019: Article 1 Item 2) [1, p. 1]. Besides, Ukraine reckons on the Organization for Security and Co-operation in Europe support in mitigating and settling the war. According to its mission, the OSCE works to prevent conflicts from arising and to facilitate lasting comprehensive political settlements of existing conflicts and it is a key instrument for early warning, crisis management and post-conflict rehabilitation [13, p. 1]. OSCE remains a key international mediator in the confrontation, an integral member of the Trilateral Contact Group on Ukraine and continues serving as communication grounds for the conflicting parties. Besides, Ukraine's involvement in GUAM is aimed at making its voice heard in withstanding annexation of the Crimea. Ukraine is making efforts to utilize geopolitical capacities of relevant international organizations in order to restore the breached national sovereignty. It is also recommended for Ukraine to focus on optimal models of creating Baltic-Black Sea-Adriatic Union which could become a serious ally in fighting for reintegration of the Crimea to Ukraine [6, p. 68]. One of the successful security strategies for Ukraine can be collaboration with neighbor Eastern European countries, specifically Poland and the Baltic states.

2.2. *Great Britain Case*

A case that can be of interest for Ukraine as well is peaceful settlement in Great Britain and, in particular, the Troubles negotiation. Schneider suggests six lessons from the Northern Ireland peace process [17, p. 1]. First of all, negotiators should keep in mind that peace is not an event, but rather a complicated process of building trust. Schneider claims that in order to reach peace one needs to be constantly making efforts in order avoid confrontation and prevent misunderstandings and potentially loaded issues [17, p. 1].

The second lesson is that all of the factions that are part of the existing problem need to become a part of its solution. The British government had to engage in initially covert negotiations with the Irish Republican Army (IRA), including Gerry Adams, President of Sinn Féin, and Martin McGuinness, leader of Provisional Irish Republican Army. The official Ukrainian government currently deals with the representatives of the Luhansk People's Republic (LPR) and the Donetsk People's Republic (DPR) via Trilateral Contact Group including Ukraine, the Russian Federation, and the OSCE. Volodymyr Zelensky also insists on the U.S. involvement in the negotiations format, and the Russian Federation is currently considering its stance.

The third lesson is closely related to the aforementioned statement, namely that an effective peace process requires identification of potential peacemakers within the opposing parties. In the Northern Ireland case British diplomat Jonathan Powell was involved in the conflict resolution. Powell and Adams had been covertly conducting negotiations on the peace process for over a decade in order to build trust and achieve further progress. During the December 2019 Normandy summit President Zelensky overtly stated in presence of the President of the Russian Federation Volodymyr Putin that Donbas is occupied. Yet, the work of the Trilateral Contact Group on Ukraine continues and the conflicting parties are looking for further appropriate solutions.

The fourth lesson is that military action will not solve a conflict by itself. Yet, security pressure is a major prerequisite to force rebel groups to the negotiation table. Although the British security forces were perceived by the Irish Nationalists as occupational those were instrumental in helping the IRA realize that their goals could hardly be achieved through violence [17, p. 4].

The fifth lesson is that if there is a political cause of a conflict, there has to be a political situation conducive to establishment of sustainable peace. Ukraine is currently seeking ways to reinvigorate the peace process and decide upon efficiency of Minsk agreements for the peace process. Finally, the sixth lesson is that internationalization of a peace process is recommendable. Internationalization denotes the third party involvement of foreign governments or non-governmental institutions [17, p. 5]. Current Brexit events demonstrate the complexity of complete resolution of the Northern Irish conflict.

Besides, it should be noted that the concept of historical memory policy in Great Britain combines traditional and new practices, contests, reunions, public discussions aimed at strengthening consensus in the society. Great Britain's case demonstrates that development of historical memory politics is an ongoing, systemic, comprehensive and large-scale process [4, p. 17]. This approach can be further studied and implemented by the Ukrainian politicians and experts working on the current peace process.

3. Conclusions

In this paper the author explored the current state of Russia-Ukraine war in order to identify important lessons learned from previous peaceful settlements that can be applied in order to mitigate the confrontation and reintegrate the Crimea. In particular, the research tasks were to analyze the cases of peaceful settlement in the Balkan states and Great Britain and also consider the peace-making potential of international organizations.

One can find a lot of important lessons learned in the Balkan region. Sustainable peace in the Balkans can be achieved by including this region in the system of Euro-Atlantic cooperation. In the same vein, Ukraine should look for long-term political stability in the framework of Euro-Atlantic integration. The case that can be of interest for Ukraine as well is the Troubles peace process in Great Britain. One can note that peace is not a particular point in time, but rather a continuous process. Besides, one should pay attention to information component of the peace process and inform audiences about peacemaking efforts to the extent possible. In order to settle the Russia-Ukraine war in an efficient way one should also pay attention to the memory policy component. Besides, Ukraine should also use multilateral diplomacy tools, such as international organizations, in particular, the EU, OSCE, GUAM and Baltic-Black Sea-Adriatic Initiative in order to further fight international law infringements and promote the peace process. Prospects of further research are related to usage of cultural diplomacy and track-II diplomacy tools for the Russia-Ukraine war settlement.

Бібліографічний список:

1. Інституалізація історичної пам'яті як складова формування національної єдності в країнах світу: досвід для України / ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»: Київ, 2018. 60 с.
2. Мартинов А. Ю. Балкани в сучасній європейській системі міжнародних відносин. *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. № 1. С. 101-116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prwh_2019_1_10 (дата звернення 28.07.2021).
3. Міжнародні аспекти інтеграції Донбасу і Криму в політико-правовий і соціокультурний простір України: аналітична доповідь / Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України. Київ, 2019. 70 с.
4. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: Закон України від 7 лют. 2019 р. № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19> (дата звернення 27.07.2021).
5. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 8 липня 2018 р. № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення 27.07.2021).
6. Про національну безпеку України: Закон України від 23 квітня 2021 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19?lang=en> (дата звернення 27.07.2021).
7. Смолій В., Кульчицький С., Якубова Л. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи: аналітична доповідь. НАН України. Інститут історії України. Київ, 2016. 616 с.
8. Степико М. Т. Консолідаційний потенціал української нації. *Стратегічна панорама*. 2018. № 2. С. 37-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Strp_2018_2_7 (дата звернення 28.07.2021).
9. Ткаченко В. М. Україна в пошуках ідентичності (Нариси політичної освіти). Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ: Політліт, 2018. 560 с.

10. Толстов С. В. Українсько-американські відносини в контексті зовнішньополітичних пріоритетів США. *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. № 1(7). С. 117–143.
11. Bebler A. *Frozen Conflicts in Europe*. Opladen, Leverkusen: Verlag Barbara Budrich, 2015. 216 p.
12. Conflict in Ukraine. Recent Developments. Global Conflict Tracker. *Council on Foreign Relations* : веб-сайт. URL: <https://www.cfr.org/interactive/global-conflict-tracker/conflict/conflict-ukraine> (Last accessed: 28.07.2021).
13. Conflict Prevention and Resolution. *Organization for Security and Co-operation in Europe* : веб-сайт. URL: <https://www.osce.org/conflict-prevention-and-resolution> (Last accessed: 28.07.2021).
14. Dunn E.C., Bobick, M. S. The Empire Strikes Back: War without War and Occupation without Occupation in the Russian Sphere of Influence. *American Ethnologist*. 2014. № (21)3. P. 405–413. URL: <https://doi.org/10.1111/amet.12086> (Last accessed: 28.07.2021).
15. Gorchinskaya K. The Normandy Summit Ended With No Breakthroughs. What Has It Achieved? *Forbes*. 2019. URL: <https://www.forbes.com/sites/katyagorchinskaya/2019/12/10/the-normandy-summit-ended-what-has-it-achieved/#4dda167c3061> (Last accessed: 28.07.2021).
16. Limiting Institutions? : The Challenge of Eurasian Security Governance / ed. J. Sperling, S. Kay, V. Papacosma. Manchester : Manchester University Press, 2003. 365 p.
17. Radicalism and Terrorism in the 21st Century: Implications for Security / ed. A. Sroka, F. Castro-Rial Garrone, R. D. Torres Kumbrián. Peter Lang AG: EPUB, 2017. 317 p. DOI: doi.org/10.3726/978-3-653-06974-7 (Last accessed: 28.07.2021).
18. Schneider B. The Northern Ireland Peace Process Lessons for Ukraine? *Ukrainian Institute of Research of Extremism*. 2016. URL: <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2016/02/UIRE-Paper-Bernhard-Schneider-1.pdf> (Last accessed: 28.07.2021).
19. Transformation and Development. Studies in the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) / ed. A. Mihr. OSCE Academy in Bishkek : SpringerOpen, 2019. 154 p.
20. UN Charter. United Nations. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter> (дата звернення 27.07.2021).

References:

1. Instytutizatsiya istorichnoyi pam'yati yak skladova formuvannya natsional'noyi yednosti v krayinakh svitu: dosvid dlya Ukrayiny / DU «Instytut vsesvitn'oyi istoriyi NAN Ukrayiny» : Kyiv, 2018. 60 s.
2. Martynov A. YU. Balkany v suchasniy yevropeys'kiy systemi mizhnarodnykh vidnosyn. Problemy vsesvitn'oyi istoriyi. 2019. № 1. S. 101-116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prwh_2019_1_10 (data zvernennya 28.07.2021).
3. Mizhnarodni aspekty intehratsiyi Donbasu i Krymu v polityko-pravovyy i sotsiokul'turnyy prostir Ukrayiny : analychna dopovid' / Derzhavna ustanova «Instytut vsesvitn'oyi istoriyi NAN Ukrayiny. Kyiv, 2019. 70 s.
4. Pro vnesennya zmin do Konstytutsiyi Ukrayiny (shchodo stratehichnoho kursu derzhavy na nabuttya povnopravnogo chlenstva Ukrayiny v Yevropeys'komu Soyuzi ta v Orhanizatsiyi Pivnichnoatlantychnoho dohovoru : Zakon Ukrayiny vid 7 lyut. 2019 r. № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19> (data zvernennya 27.07.2021).
5. Pro zasady vnutrishn'oyi i zovnishn'oyi polityky : Zakon Ukrayiny vid 8 lypnya 2018 r. № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (data zvernennya 27.07.2021).
6. Pro natsional'nu bezpeku Ukrayiny : Zakon Ukrayiny vid 23 kvitnya 2021 r. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19?lang=en> (data zvernennya 27.07.2021).
7. Smoliy V., Kul'chyts'kyi S., Yakubova L. Donbas i Krym v ekonomichnomu, suspil'no-politychnomu ta etnokul'turnomu prostori Ukrayiny: istorichnyy dosvid, moderni vyklyky, perspektyvy: analychna dopovid'. NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny. Kyiv, 2016. 616 s.
8. Stepyko M. T. Konsolidatsiyyny potentsial ukraïns'koyi natsiyi. Stratehichna panorama. 2018. № 2. S. 37-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stpa_2018_2_7 (data zvernennya 28.07.2021).
9. Tkachenko V. M. Ukrayina v poshukakh identychnosti (Narysy politychnoyi osvity). Derzhavna ustanova «Instytut vsesvitn'oyi istoriyi NAN Ukrayiny». Kyiv : Politiya, 2018. 560 s.
10. Tolstov S. V. Ukrayins'ko-amerykans'ki vidnosyn v konteksti zovnishn'opolitychnykh priorytetiv SSHA. Problemy vsesvitn'oyi istoriyi. 2019. № 1(7). S. 117–143.
11. Bebler A. *Frozen Conflicts in Europe*. Opladen, Leverkusen: Verlag Barbara Budrich, 2015. 216 p.
12. Conflict in Ukraine. Recent Developments. Global Conflict Tracker. *Council on Foreign Relations* : веб-сайт. URL: <https://www.cfr.org/interactive/global-conflict-tracker/conflict/conflict-ukraine> (Last accessed: 28.07.2021).
13. Conflict Prevention and Resolution. *Organization for Security and Co-operation in Europe* : веб-сайт. URL: <https://www.osce.org/conflict-prevention-and-resolution> (Last accessed: 28.07.2021).
14. Dunn E.C., Bobick, M. S. The Empire Strikes Back: War without War and Occupation without Occupation in the Russian Sphere of Influence. *American Ethnologist*. 2014. № (21)3. P. 405–413. URL: <https://doi.org/10.1111/amet.12086> (Last accessed: 28.07.2021).
15. Gorchinskaya K. The Normandy Summit Ended With No Breakthroughs. What Has It Achieved? *Forbes*. 2019. URL: <https://www.forbes.com/sites/katyagorchinskaya/2019/12/10/the-normandy-summit-ended-what-has-it-achieved/#4dda167c3061> (Last accessed: 28.07.2021).

16. Limiting Institutions? : The Challenge of Eurasian Security Governance / ed. J. Sperling, S. Kay, V. Papacosma. Manchester : Manchester University Press, 2003. 365 p.
17. Radicalism and Terrorism in the 21st Century: Implications for Security / ed. A. Sroka, F. Castro-Rial Garrone, R. D. Torres Kumbrián. Peter Lang AG: EPUB, 2017. 317 p. DOI: doi.org/10.3726/978-3-653-06974-7 (Last accessed: 28.07.2021).
18. Schneider B. The Northern Ireland Peace Process Lessons for Ukraine? *Ukrainian Institute of Research of Extremism*. 2016. URL: <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2016/02/UIRE-Paper-Bernhard-Schneider-1.pdf> (Last accessed: 28.07.2021).
19. Transformation and Development. Studies in the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) / ed. A. Mihr. OSCE Academy in Bishkek : SpringerOpen, 2019. 154 p.
20. UN Charter. United Nations. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter> (дата звернення 27.07.2021).

Тараненко Г. Г. Мир як процес: шляхи врегулювання російсько-української війни.

Російсько-українська війна є одним із найсерйозніших викликів на поточному порядку денному глобальних безпекових питань. Розв'язання конфліктів є невід'ємною частиною системи національної безпеки будь-якої країни. Комплексний підхід до питань гарантування національної безпеки охоплює такі компоненти, як політичний, військовий, інформаційний, ідеологічний, а також культурний аспекти. Мета дослідження полягає в аналізі поточного стану російсько-української війни та визначенні важливих уроків, винесених з попередніх криз, які можуть бути застосовані для розв'язання конфлікту. Цілі дослідження полягають у аналізі кейсів мирного врегулювання в балканських державах та Великій Британії, а також врахування миротворчого потенціалу міжнародних організацій, таких як ЄС, Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), Організація за демократію та економічний розвиток (ГУАМ) та Балтійсько – Адріатично – Чорноморська ініціатива. Обрана методологія є якісним тематичним дослідженням (кейс-стаді).

У результатах дослідження варто зазначити, що особливий інтерес для України являють засоби розв'язання конфліктів на Балканах та у Великій Британії. Можна знайти багато важливих уроків, винесених з врегулювання балканських криз. Сталого миру на Балканах можна досягти, включивши цей регіон до системи євроатлантичного співробітництва. Подібно до балканських країн, Україні слід шукати довгострокової політичної стабільності в рамках євроатлантичної інтеграції. Щодо кейсу Великої Британії слід звернути увагу на інформаційну складову процесу розв'язання конфлікту та інформувати аудиторію про миротворчі зусилля наскільки це можливо. Для ефективного врегулювання російсько-української війни слід також звернути увагу на компонент політики пам'яті. Можна зазначити, що мир – це не певний момент у часі, а радше тривалий і постійний процес. Основні висновки полягають у тому, що досвід Великої Британії та балканських країн у розв'язанні конфліктів може являти собою особливий практичний інтерес для України. Україні також слід використовувати потенціал багатосторонніх інструментів дипломатії таких, як міжнародні організації, зокрема, ЄС, ОБСЄ, ГУАМ та Ініціативу Балтійського, Адріатичного, Чорного морів (проект Тримор'я) з метою подальшої боротьби з порушеннями міжнародного права та сприяння врегулюванню військового конфлікту. Перспективи подальших досліджень пов'язані з використанням культурної дипломатії та інструментів дипломатії «другого рівня» (track-II diplomacy) для врегулювання російсько-української війни.

Ключові слова: російсько-українська війна, Україна, мир, ОБСЄ, Європейський Союз.

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити в явному чи неявному вигляді такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редколегія залишає за собою право редагування текстів статей.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються *рецензією* доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію до друку.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються сліпому рецензуванню.

Публікація статей в межах черги надходження та зареєстрованого обсягу журналу є **безкоштовною**. В першу чергу розглядаються з метою публікації статті англійською мовою.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 16-20 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати **кутові лапки** «Текст»; розрізняти символи **дефіс і тире** (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти **нерозривні пробіли** між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексті **уніфікувати скорочення** (напр. зупинитися на одному з варіантів – 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати **абрєвіатури** при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (прибрати *зайві пробіли*).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **politlifejournal@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Nagornyak).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком «**Бібліографічний список:**» та оформлюється згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 і виконується мовою оригіналу. Бажано, за наявності, надавати DOI-адресу цитованого матеріалу. Джерела в переліку посилань **нумеруються вручну** (без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 5- 6] або [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348]. Якщо в Бібліографічному списку є хоча б одне видання кирилицею, після нього вміщується References – бібліографічний список у «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею. Для автоматичної транслітерації кирилических джерел можна скористатися сайтами <http://www.translit.ru> – для російськомовних джерел, та <https://slovyuk.ua/translit.php> – для українських джерел.

Структура статті: УДК, ORCID-ідентифікатор автора, прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, бібліографічний список, бібліографічний список (References) латиницею; прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою. Обсяг кожної з анотацій – українською та англійською мовою – не менше 1800 знаків, враховуючи ключові слова та пробіли.

Реєстрацію в системі ORCID можна здійснити за адресою: <https://orcid.org/>

Зразок оформлення статті:

УДК

ORCID-ідентифікатор автора

Прізвище та ініціали автора, назва організації

НАЗВА СТАТТІ

Анотація та ключові слова українською мовою (не менше 1800 знаків)

Текст статті

Бібліографічний список:

References:

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (не менше 1800 знаків)

Приклад оформлення Бібліографічного списку:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов. Москва: Издательский дом Гребенникова, 2003. 440 с.
2. Австралия – лучшая для жизни страна. Записки эмигранта. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (дата звернення: 16.07.2018).
3. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира, жители которых больше всего страдают от стресса и депрессии. URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (дата звернення: 01.12.2018).
4. Адилов В. А. Образ России в Казахстане : опыт проектирования бренда страны во внешней среде : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2009. 198 с.
5. Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке. Ежегодный альманах. URL: <http://worldpol.ru/index.html> (дата звернення: 24.10.2018).
6. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 3. С. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Люстрація в Україні як засіб легітимації нового політичного режиму / Бондаренко С. В., Зайченко І. А., Нагорняк Т. Л. [та ін.]. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 2. С. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2.
8. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
9. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни : Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка. *Міжнародний діловий журнал Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (дата звернення: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Приклад оформлення розділу References для поданого вище бібліографічного списку:

1. Aaker D. Sozdanie sil'nyh brendov (Creation of strong brands). Moskva: Izdatel'skij dom Grebennikova, 2003. 440 p.
2. Avstralija – luchshaja dlja zhizni strana. Zapiski emigranta (Australia – the best country for life. Memoirs of emigrant. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (Access date: 16.07.2018).
3. Agentstvo Bloomberg predstavilo rejting stran mira, zhiteli kotoryh bol'she vsego stradajut ot stressa i depressii (Bloomberg Agency ranked countries in the world whose residents are most affected by stress and depression). URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (Access date: 01.12.2018).
4. Adilov V. A. Obraz Rossii v Kazahstane : opyt proektirovanija brenda strany vo vneshnej srede (The image of Russia in Kazakhstan: the experience of designing a country's brand in the external environment) : dis. ... kand. polit. nauk : 23.00.02. Moskva, 2009. 198 p.
5. Aktual'nye problemy mirovoj politiki v XXI veke. Ezhegodnyj al'manah (Actual problems of world politics in the 21st century. Annual almanac). URL: <http://worldpol.ru/index.html> (Access date: 24.10.2018).
6. Bezuglyi P. G. Chynnyky ta naslidky` migracijnogo ruxu v Ukrajini (Factors and effects of migrations in Ukraine). *Politychne zhyttja (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 3. S. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Lyustraciya v Ukrajini yak zasib legitymaciyi novogo politychnogo rezhymu (Lustration in Ukraine as the mean of new political order legitimation) / Bondarenko S. V., Zajchenko I. A., Nagornyak T. L. [ta in.]. *Politychne zhyttja (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 2. P. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2
8. Polovyi M. A. Politychni procesy: teoriya ta prakty`ka modelyuvannya (Political processes: theory and practice) : monograph. Odesa: Feniks, 2011. 288 p.
9. Potencial vzayemodiyi Uryadu i suspilstva potribno vykorystaty dlya modernizaciyi krayiny : Interv`yu Golovy Derzhinformnauky Volody`my`ra Semy`nozhenka (Government-society interaction potential should be used to modernize country: Interview of the Head of the State Agency of Science). *Mizhnarodnyj dilovyj zhurnal Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (Access date: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (Access date: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); ORCID-ідентифікатора, наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назви статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (098) 68-52-788

E-mail: politlifejournal@gmail.com

politzhyttja@i.ua

Примірники журналу можна придбати в редакції.

Науковий журнал
ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Виходить чотири рази на рік

№ 3, 2021 р.

Свідоцтво КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017
Тираж 300 прим. Замовлення №PL-21-3

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к.614.

Тел.: гол. ред.: (0432) 508-779;

відп.секр.: (098) 68-52-788;

e-mail: politlifejournal@gmail.com

polit-period.div@donnu.edu.ua

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

тел.: +380 432 50 89 37

e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua

Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Дизайн обкладинки: І. О. Мельничук
Переддрукарська підготовка видання: М. А. Польовий
Технічні редактори: М. А. Польовий
О. І. Скопова

Підписано до друку 31.08.2021. Формат 60x84/8. Папір офсетний.

Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 13,4. Обл. видавн. арк. 16,5.
